

DEMOGRÁFIA

NÉPESÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

7. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
1964

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, EMBER GYŐZŐ,
ERDEI FERENC, HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN,
KLINGER ANDRÁS, PÉTER GYÖRGY (a szerkesztő bizottság
elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő), VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиума
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления

Адрес редакции: Будапешт, II. Будаи Ласло ул. 1—3.

Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже
книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

*

DEMOGRÁFIA

Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editorial Office: Budapest II. Buday László u. 1—3.

Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers
(Budapest 62, P. O. B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals.

Subscription for a year: US \$ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Dr. Klinger András—dr. Szabady Egon:</i> A népesség összetételének alakulása az 1963. január 1-i mikrocenzus adatai alapján	7
<i>Mód Aladárné:</i> A belső vándorlás és a társadalmi átrétegződés vizsgálata Magyarországon	60
<i>Dr. Miltényi Károly:</i> A művi vetélések hatásainak kérdéséhez	73
<i>Cseh-Szombathy László:</i> A nyugdíjasok helyzete és problémái	88

KÖZLEMÉNYEK

<i>Dr. Andorka Rudolf:</i> A demográfiai tényezők a gazdasági növekedés matematikai modelljeiben	104
<i>B. Lukács Ágnes:</i> Megjegyzések a csecsemők gyarapodásának méréséről	121

FIGYELŐ

Hírek	126
Vita a szovjet demográfia és a szociálhigiéne helyzetéről a „ <i>Kommunyiszl'</i> ” c. folyóiratban (<i>T. K.</i>)	128
Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülése; a népesség családi állapot szerinti megoszlásának, a családok számának és nagyságának előreszámításával kapcsolatos módszertani kérdések (<i>T. J.</i>)	130
Az ENSZ Európai Népszámlálási Munkacsoportjának ötödik ülészaka (<i>K. A.</i>)	140
A magyar demográfia története és népesedéstörténeti kutatások (<i>D. D.</i>)	149
A KGST Statisztikai Állandó Bizottsága népmozgalmi—statisztikai szakértőinek első munkaértekezlete	152

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Population Studies	154
Population	155
The Milbank Memorial Fund Quarterly	157
Population Index	158
Demografie	160
Stanovništvo	162

KÖNYVEK

<i>Yaukey, D.</i> : Termékenységi különbségek egy modernizálódó országban. A libanoni házaspárok vizsgálata. Princeton, 1961. (A. Gy.)	162
<i>Vielrose, E.</i> : A természetes népmozgalom elemei. Warszawa, 1961. (A. R.)	163
<i>Michalkiewicz, Z.</i> : Az idősebb munkások munkaképessége. Warszawa, 1962. (V. E.)	163
<i>Burgess, E. W.</i> : Az öregedés a nyugati társadalmakban. Chicago, 1960. (Cs. Sz. L.)	165
<i>Calot, G.</i> : Valószínűségszámítás. Paris, 1964. (A. R.)	166
<i>Becker, G. S.</i> : A termékenység közgazdasági elemzése. <i>Demographic and Economic Change in Developed Countries</i> . Princeton, 1960. (V. E.)	166
Az ipari vagy városi népesség övezetei. Paris, 1962. (Sz. I.)	167

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Pyke, N.</i> : Családtervezés: áttekintés. <i>The Eugenics Review</i> . 1963. No. 2. (T. J.)	168
<i>Mazur, D. P.</i> : Egy demográfiai modell a kor és születési sorrend szerint specifikus születési arányszámok becslésére. <i>Journal of the American Statistical Association</i> . 1963. Vol. 58. (T. K.)	169
<i>Osborn, Fr.</i> : A nem kívánt és többlettermékenység. <i>Eugenics Quarterly</i> . 1963. No. 2. (Th. E.)	169
<i>Giurcaneanu, Cl.</i> : A Románia területi népsűrűségében történt változások. <i>Revista de Statistica</i> . 1963. No. 6. (P. E.)	170
<i>Eberl, M.—Triller, J.</i> : A házasságkötések alakulása az NDK-ban, 1946—1962. <i>Statistische Praxis</i> . 1963. No. 9. (M. G.)	171
<i>Gulkind, P. C. W.</i> : Az afrikai család helyzete és alkalmazkodása a városi életformához. <i>Diogenes</i> . 1962. No. 1. (Sz. I.)	171
<i>Thompson, B.—Finlayson, A.</i> : Anyaságuk első éveiben dolgozó férjes asszonyok. <i>The British Journal of Sociology</i> . 1963. No. 2. (R. S.)	172
<i>Sauvy, A.</i> : Demográfiai öregedés. <i>International Social Science Journal</i> . 1963. No. 3. (R. S.)	173
<i>Jarochowska, M. A.</i> : Szemantikai osztályozás kísérlete a népességi optimum elméletének példáján. <i>Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny</i> . 1963. No. 4. (A. R.)	174
<i>Schachter, S.</i> : Születési sorrend, kiválóság és magasabb képzettség. <i>American Sociological Review</i> . 1963. No. 5. (H. L.)	174
<i>Litterer-Marwege, W.</i> : A népesség növekedése és a lakásszükségletek az 1960—1980. években. <i>Gospodarka Planowa</i> . 1963. No. 7. (A. R.)	175
<i>Dykstra, John W.</i> : Az USA és a népszaporodás korlátozására irányuló programok. <i>Population Review</i> . 1962. január, VI. k. 1. No.	175

Utánnymás csak a forrás megjelölésével

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>Д-р. Андраш Клиндгер—д-р. Эгон Сабади</i> : Движение структуры населения согласно данным микроценса по состоянию на 1 января 1963 года	7
<i>Аладарне Мод</i> : Изучение внутренней миграции и общественной рестратификации в Венгрии	60
<i>Д-р. Кароль Мильтени</i> : К вопросу о последствиях искусственных абортов	73
<i>Д-р. Ласло Чех-Сомбати</i> : Положение пенсионеров и их проблемы. . . .	88

СООБЩЕНИЯ

<i>Д-р. Рудольф Андорка</i> : Демографические факторы в математической модели экономического роста	104
<i>Агнеш Б. Лукач</i> : Примечания к взвешиванию прироста веса младенцев 121	

ОБОЗРЕНИЕ

Вести	126
Дебаты о положении советской демографии и социальной гигиены в журнале „Коммунист.“	128
Дискуссионное совещание в демографической комиссии Президиума Венгерской Академии Наук: Методологические вопросы, связанные с перспективным исчислением распределения населения по семейному положению, а также числа и величины семей (<i>Й. Т.</i>)	130
Пятая сессия Европейской рабочей группы ООН по переписи населения (<i>А. К.</i>)	140
История венгерской демографической науки и исследования по истории народонаселения (<i>Д. Д.</i>)	149
Первое рабочее заседание экспертов по демографической статистике Постоянной Комиссии СЭБ по статистике	152

ЛИТЕРАТУРА

Обзор демографических журналов	
Папюлейшн Стадиз	154
Популасион	155
Дэ Милбенк Мемориел Фанд Квартерли	157
Папюлейшн Индекс	158
Демографие	160
Становништво	162
Книги	162
Журнальные статьи	168

Перепечатка разрешается только с указанием источника

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЯ
СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

<i>Dr. András Klinger—Dr. Egon Szabady: Development of the Population Pattern as Indicated by data of the Microcensus</i>	7
<i>Mrs. Aladár Mód: A Study of Internal Migration and Social Mobility in Hungary</i> ...	60
<i>Dr. Károly Millényi: On the Effects of Induced Abortions</i>	73
<i>László Cseh-Szombathy: Position and Problems of Old-Age Pensioners</i>	88

ARTICLES

<i>Dr. Rudolf Andorka: Demographic Factors in the Mathematic Models of Economic Growth</i>	104
<i>Mrs. Ágnes B. Lukács: Comments on Measuring Infants Growth</i>	121

CHRONICLE

News	126
Debate on the situation of soviet demography and social-hygiene in the review "Kommunist".) (T. K.)	128
Debate of the Presidential Committee for Demography: Methodological Problems Connected With the Projection of the Population's Breakdown By Marital Status, By the Number and Size of Families (T. J.)	130
Fifth Session of the European Working Group on Censuses of the UNO (K. A.)	140
The History of Demography in Hungary and Researches in Population History (D. D.)	149
First Conference of the Experts on Vital-Statistics of the Standing Statistical Committee of the Council of Mutual Economic Aid	152

REVIEWS

<i>Review of Demographic Journals</i>	
Population Studies	154
Population	155
The Milbank Memorial Fund Quarterly	157
Population Index	158
Demografie	160
Stanovništvo	162
<i>Books</i>	162
<i>Articles</i>	168

Reproduction permitted only with indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A NÉPESSÉG ÖSSZETÉTELÉNEK ALAKULÁSA
AZ 1963. JANUÁR 1-I
MIKROCENZUS ADATAI ALAPJÁN
DR. KLINGER ANDRÁS—DR. SZABADY EGON

Az 1960. évi népszámlálás adatainak továbbvezetésére a Központi Statisztikai Hivatal a népesség 2%-ára kiterjedő népösszeírást (mikrocenzust) hajtott végre. A Magyarországon először megtartott mikrocenzus eszmei időpontja 1963. január 1-én 0 óra.

A mikrocenzus mintája két lépcsőben került kiválasztásra. Az első lépcsőben az ország nagyság- és foglalkozási összetétel szerint rétegezett települései közül a városokat és bizonyos községeket (véletlenszerűen, nagysággal arányos valószínűséggel), a második lépcsőben pedig ezeken belül szisztematikusan lakásokat választottunk ki. A mikrocenzus anyagának kiválasztási módja minimálisra csökkentette a minta költségeit. Ugyanakkor a minta nagysága biztosítja, hogy például a — teljes sokaságra vetített — 150 000-es nagyságú mintavételi adatok zömének relatív véletlen hibája 95%-os biztonsággal 2% és 5% között (abszolút hibája 3000 és 7500 között) van. Az ennél nagyobb értékek véletlen hibája általában a fenti szint alatt, az ennél kisebb értékek relatív véletlen hibája pedig e szint felett helyezkedik el.

A mintavételi eljárás módszerére és a különböző nagyságú adatok relatív hibájára vonatkozóan részletes tájékoztatást ad a Központi Statisztikai Hivatal kiadásában megjelenő „1963. évi mikrocenzus személyi és családi adatai” című kötetnek VI. „A mintavételi eljárás módszere” című fejezete.

A 2%-os képviseleti minta adatait a cikk minden esetben a teljes népességre kivetítve, vagyis a 2%-os mintabeli adatokat ötvannel szorozva tartalmazza.

A mikrocenzus alkalmával az adatok felvétele a lakosság személyes ki-kérdezése alapján történt anélkül, hogy a bevallott adatokat okmányokkal kellett volna igazolni. Ennek következtében az összeírások jellege különbözik a folyamatos adatszolgáltatásokétól, amelyeknél az adatokat általában bizonylatokkal kell alátámasztani. Emiatt az összeírás adatai eltérhetnek a rendszeres adatgyűjtések eredményétől.

A mikrocenzus adatai alapján lehetőség nyílik az utolsó népszámlálás időpontja — 1960. január 1. — továbbá az 1930-ban, 1941-ben és 1949-ben megtartott népszámlálások óta a népesség és a keresők számában, kor, csa-

ládi állapot, iskolai végzettség szerinti megoszlásában, a népesség és a keresők aktivitási, foglalkozási ági, társadalmi-gazdasági összetételében bekövetkezett változások megállapítására.

A NÉPESSÉG FEJLŐDÉSE

1963. január 1-én a népesség száma 10 072 000 volt, 111 000-rel, 1,1%-kal több, mint az 1960. évi és 1 387 000-rel, 16%-kal több, mint az 1930. évi népszámlálás időpontjában. A népsűrűség¹ az elmúlt három év alatt 107-ről 108-ra növekedett; 1930-ban csak 93 volt.

Az 1960 óta eltelt három év alatt a népesség természetes szaporodása (élveszületések és halálozások különbözete) alacsonyabb volt, mint az ezt megelőző években. Az 1960—1962. évek átlagában az 1000 lakosra jutó természetes szaporodás aránya 3,7 ezrelék volt, az 1955—1959. évek átlagában tapasztalt 7,6 ezrelékes természetes szaporodásnak kevesebb mint fele.

A természetes szaporodás csökkenését az élveszületések arányának fokozatos visszaesése idézte elő: az 1960. évi 14,7 ezrelékes élveszületési aránnyal szemben 1962-ben már csak 12,9 élveszületés jutott 1000 lakosra. A három év (1960—62) átlagának élveszületési aránya (13,9 ezrelék) 22%-kal alacsonyabb az előző öt évinél (1955—1959). A népesség szaporodásának másik elemét jelentő halandóság a legutóbbi három évben általában az előző évekhez hasonlóan alakult: 1960—62 átlagában 1000 lakosra 10,2 halálozás jutott, 1%-kal kevesebb, mint 1955—59 átlagában.

1. Élveszületések, halálozások, természetes szaporodás
Живорождения, смерти, естественный прирост
Live Births, Deaths, Natural Increase

Év (1)	Élveszületések (2)	Halálozások száma (3)	Természetes szaporodás (4)	1000 lakosra (5)		
				Élveszületések (2)	Halálozások (3)	Természetes szaporodás (4)
1960	146 461	101 525	44 936	14,7	10,2	4,5
1961	140 365	96 410	43 955	14,0	9,6	4,4
1962	130 053	108 274	21 780	12,9	10,8	2,1
<i>1. 1960—1962</i> <i>évi átlag</i>	<i>138 960</i>	<i>102 070</i>	<i>36 890</i>	<i>13,9</i>	<i>10,2</i>	<i>3,7</i>

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) живорождения; (3) смерти; (4) естественный прирост; (5) на 1000 жителей.

Вертикальная графа: 1. Годовое среднее.

Heading: (1) Years; (2) live births; (3) deaths; (4) natural increase; (5) per 1000 population

Lateral text: 1. Annual average.

A NEMEK ARÁNYA

A nemek arányában a három év alatt alig következett be eltolódás: 1960 és 1963 között a férfiak száma 59 000-rel (1,2%-kal), a nők száma 51 000-rel (1%-kal) nőtt, az 1000 férfira jutó nők száma 1073-ról 1071-re csökkent, azonban még mindig magasabb a nőtöbblet, mint 1930-ban vagy 1941-ben: 1000 férfira 1930-ban 1044, 1941-ben 1043 nő jutott.

¹ Népsűrűség: az ország területének 1 km²-ére jutó lakosok száma.

2. A népesség száma és aránya nemeként
 Численность и распределение населения по полу
 Population by Sex and Ratio of Males and Females

Év (1)	A népesség száma (2)	Ebből (3)		A férfiak (4)	A nők (5)
		férfi (4)	nő (5)	a népesség százalékában (6)	
1930	8 685 109	4 248 452	4 436 657	48,9	51,1
1941	9 316 074	4 560 875	4 755 199	49,0	51,0
1949	9 204 799	4 423 420	4 781 379	48,1	51,9
1960	9 961 044	4 804 043	5 157 001	48,2	51,8
1963	10 071 715	4 863 372	5 208 343	48,3	51,7

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) численность населения; (3) в том числе; (4) муж-
 чины; (5) женщины; (6) в процентах к населению.

Heading: (1) Years; (2) population figures; (3) of which; (4) males; (5) females; (6) per 100
 population.

KORMEGOSZLÁS

1960 és 1963 között tovább tartott a népesség öregedési folyamata: a
 gyermekkorúak² száma — részben a születések csökkenése következtében
 — 2%-kal csökkent, az öregkorúaké 9%-kal nőtt.

1963 elején az ország népességéből 1 493 000-en voltak 60 évesek és
 idősebbek, 120 000-rel többen, mint három évvel korábban és 645 000-rel
 többen, mint 1930-ban. Az évek óta tartó öregedést jelzi, hogy a 60 éves és
 idősebb népesség aránya jelenleg 14,8%, 1930-ban még a 10%-ot sem érte el,
 1960-ban pedig 13,8% volt. A gyermekkorúak száma 2 474 000, 55 000-rel
 kevesebb, mint 1960-ban; arányuk az 1930. évi 27,5%-ról és az 1960. évi
 25,4%-ról 24,6%-ra csökkent.

3. A népesség kormegoszlása
 Возрастной состав населения
 Age Structure of the Population

Év (1)	A népesség száma (2)	Ebből (3)			
		0—14	15—39	40—59	60—X
éves (4)					
1930	8 685 109	2 392 245	3 702 680	1 742 018	848 166
1941	9 316 074	2 420 401	3 786 763	2 111 465	997 445
1949	9 204 799	2 290 090	3 569 766	2 271 891	1 073 052
1960	9 961 044	2 529 453	3 662 417	2 396 513	1 372 661
1963	10 071 715	2 474 471	3 639 601	2 464 890	1 492 753
Százalékos megoszlás (5)					
1930	100,0	27,5	42,6	20,1	9,8
1941	100,0	26,0	40,6	22,7	10,7
1949	100,0	24,9	38,8	24,7	11,6
1960	100,0	25,4	36,8	24,0	13,8
1963	100,0	24,6	36,1	24,5	14,8

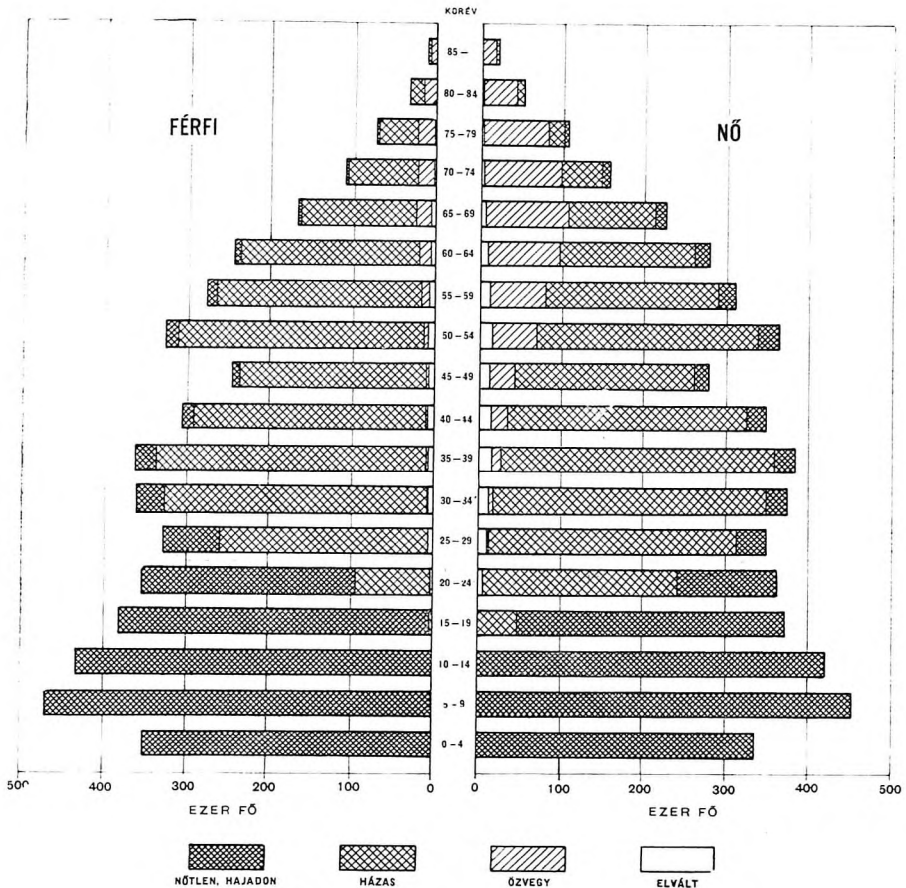
Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) численность населения; (3) в том числе; (4) в воз-
 расте ... лет; (5) процентное распределение.

Heading: (1) Years; (2) population figures; (3) of which; (4) aged ... years; (5) percentage
 distribution.

² 0—14 évesek.

A produktív korúakon (15–59 évesek) belül is öregedés következett be: a fiatal produktív korúak (15–39 évesek) száma és aránya egy árnyalattal csökkent, az idősebb produktív korúak (40–59 évesek) száma 3%-kal, aránya 24%-ról 24,5%-ra nőtt. Lényegesen nagyobb az arányok változása a korábbi népszámlálásokhoz képest: 1930-ban a fiatal produktív korúak aránya 42,6% az idősebb produktív korúak aránya 20,1% volt, a megfelelő arányok 1941-ben 40,6% és 22,7%, 1941-ben viszont már 38,8%, illetve 24,7% voltak.

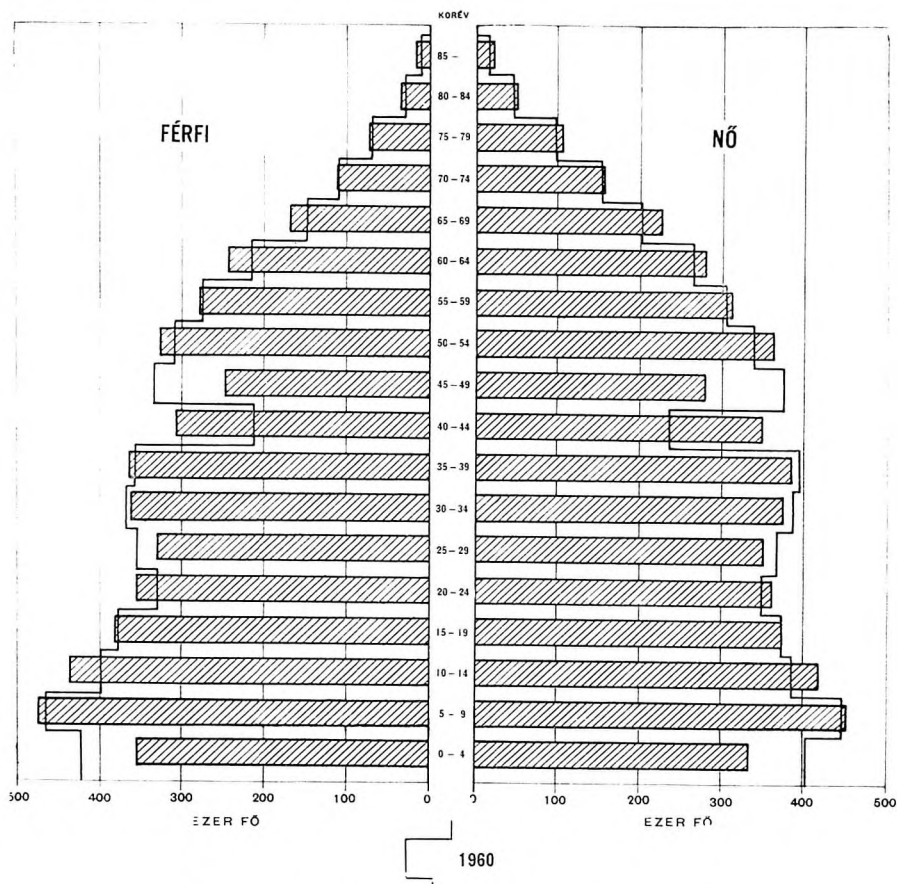
A férfiaknál az öregedés nagyobb arányú volt, mint a nőknél: amíg a 60 éves és idősebb férfiak száma 9,3%-kal nőtt, addig az ugyanilyen korú nőké 8,3%-kal emelkedett. Ugyanakkor a férfiaknál a gyermekkorúak száma lassúbb ütemben csökkent, mint a nőknél, a fiatal produktív korú férfiak száma egy árnyalattal nőtt, a nőké pedig csökkent.

I. a. A népesség nem, korcsoport és családi állapot szerint, 1963

Население по полу, и возрастным группам в 1963 г.

Population by Sex, Age Groups and Marital Status, 1963

I. b. A népesség nem és korcsoport szerint, 1960—1963

Population by Sex and Age Group, 1963

Население по полу, возрастным группам и семейному составу в 1963 г.

A két nem kormegoszlásának — főleg 1941 óta tapasztalható — különbségei továbbra is megmutatkoznak: 1963-ban a nők 16,3%-a öregkorú, 25,1%-a idősebb produktív korú, míg a férfiaknak 13,3, ill. 23,8%-a. Az 1930. évi népszámlálásnál a férfiak és nők kormegoszlásában alig mutatkozott különbség.

Részletesebb korcsoportonként vizsgálva még jobban megmutatkozik a népesség öregedési folyamata. 1960 és 1963 között leginkább az 5 éven aluliak száma csökkent (a születések számának nagyarányú csökkenése miatt 17%-kal lett alacsonyabb), a növekedés pedig a 65—69, a 85 évesek és idősebbek továbbá a 80—84 évesek körében volt a legjelentősebb.

A férfiak aránya 40 éves korig — a 25—29 évesek kivételével — minden korcsoportban emelkedett, a 40—59 évesek korcsoportjában csökkent. A 70 éveseknél és idősebeknél azonban minden korcsoportban emelkedett a nőtöbbség.

4. A férfiak és a nők százalékos megoszlása korcsoportonként
 Процентное распределение мужчин и женщин по возрастным группам
 Percentage Distribution of Males and Females by Age Groups

Év (1)	A népesség (2)	Ebből (3)			
		0—14	15—39	40—59	60—X
		éves százalékban (4)			
		Férfi (5)			
1930	100,0	28,5	42,5	19,3	9,7
1941	100,0	26,8	41,4	21,6	10,2
1949	100,0	26,2	39,0	24,1	10,7
1960	100,0	26,9	37,2	23,6	12,3
1963	100,0	26,0	36,9	23,8	13,3
		Nő (6)			
1930	100,0	26,7	42,7	20,7	9,9
1941	100,0	25,2	39,9	23,7	11,2
1949	100,0	23,6	38,6	25,2	12,6
1960	100,0	24,0	36,3	24,5	15,2
1963	100,0	23,2	35,4	25,1	16,3

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) население всего; (3) в том числе; (4) в возрасте ... лет, в процентах; (5) мужчины; (6) женщины.

Heading: (1) Years; (2) total population; (3) of which; (4) aged ... years, per cent; (5) males; (6) females.

C S A L Á D I Á L L A P O T

A 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerinti összetételében az elmúlt három év folyamán nem következett be lényegesebb változás.

5. A népesség családi állapot szerint
 Население по семейному состоянию
 Population by Marital Status

Év (1)	A 15 éves és idősebb népesség (2)	Ebből (3)			
		nőtlen, hajadon (4)	házas (5)	özvegy (6)	elvált (7)
		Férfi (8)			
1930	100,0	34,1	61,2	4,1	0,6
1941	100,0	32,5	62,5	4,2	0,8
1949	100,0	30,6	64,5	4,0	0,9
1960	100,0	23,7	71,5	3,4	1,4
1963	100,0	23,6	71,5	3,3	1,6
		Nő (9)			
1930	100,0	26,4	57,8	14,6	1,2
1941	100,0	24,7	59,3	14,6	1,4
1949	100,0	22,7	59,1	16,6	1,6
1960	100,0	17,3	64,4	15,7	2,6
1963	100,0	17,0	64,6	15,5	2,9
		Férfi, nő együtt (10)			
1930	100,0	30,1	59,4	9,6	0,9
1941	100,0	28,5	60,8	9,6	1,1
1949	100,0	26,4	61,7	10,6	1,3
1960	100,0	20,3	67,8	9,9	2,0
1963	100,0	20,1	67,9	9,7	2,3

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) население 15 лет и старше; (3) в том числе; (4) неженатые, незамужние; (5) женатые, замужние; (6) вдовы; (7) разведенные; (8) мужчины; (9) женщины; (10) мужчины и женщины.

Heading: (1) Years; (2) population 15 years and over; (3) of which; (4) single; (5) married (6) widowed; (7) divorced; (8) males; (9) females; (10) males and females.

A népesség családi állapot³ szerinti eloszlásának alakulását a következőképpen jellemezhetjük.

1963. január 1-én a házások száma 5 156 000 volt, 2,4%-kal magasabb, mint 1960-ban, a 15 éves és idősebb népességhez viszonyított arányuk változatlan maradt (68%), a nőtlenek, ill. hajadonok száma csak 1,2%-kal nőtt, arányuk egy árnyalattal visszaesett, ugyancsak alacsonyabb lett az özvegyek aránya is, az elváltaké⁴ azonban 2,0%-ról 2,3%-ra nőtt.

1930-hoz képest a nőtlenek, hajadonok száma 19%-kal csökkent, a házásoké 38%-kal, az özvegyeké 23%-kal nőtt, az elváltaké pedig megháromszorozódott.

6. A népesség családi állapota korcsoportonként
Семейное состояние населения по возрастным группам
Marital Status of the Population by Age Groups

Korcsoport (1)	A férfiak (2)	Ezen belül (3)				A nők (8)	Ezen belül (3)			
		nőtlen (4)	házas (5)	özvegy (6)	elvált (7)		hajadon (9)	házas (10)	özvegy (11)	elvált (12)
százalékban (13)										
1960										
15—19 éves .	100,0	98,8	1,2	0,0	0,0	100,0	85,3	14,6	0,0	0,1
20—24 éves .	100,0	70,9	28,8	0,0	0,3	100,0	31,4	67,1	0,2	1,3
25—29 éves .	100,0	22,9	75,9	0,1	1,1	100,0	11,2	85,6	0,6	2,6
30—34 éves .	100,0	10,4	87,8	0,2	1,6	100,0	8,5	87,0	1,3	3,2
35—39 éves .	100,0	6,8	91,1	0,3	1,8	100,0	7,6	85,1	3,9	3,4
40—49 éves .	100,0	5,5	91,7	0,8	2,0	100,0	7,3	78,8	10,1	3,8
50—59 éves .	100,0	5,1	90,0	2,9	2,0	100,0	7,3	70,2	19,1	3,4
60—X éves .	100,0	3,4	78,8	16,4	1,4	100,0	6,4	39,4	52,1	2,1
Összesen . .	100,0	23,7	71,5	3,4	1,4	100,0	17,3	64,4	15,7	2,6
1963										
15—19 éves .	100,0	98,9	1,1	—	0,0	100,0	87,1	12,8	0,0	0,1
20—24 éves .	100,0	73,0	26,6	0,0	0,4	100,0	33,1	65,3	0,2	1,4
25—29 éves .	100,0	22,1	76,4	0,1	1,4	100,0	10,6	86,0	0,5	2,9
30—34 éves .	100,0	9,3	88,5	0,2	2,0	100,0	7,0	88,3	1,1	3,6
35—39 éves .	100,0	6,6	90,9	0,3	2,2	100,0	6,8	86,9	2,4	3,9
40—49 éves .	100,0	4,8	92,2	0,7	2,3	100,0	6,6	81,1	8,1	4,2
50—59 éves .	100,0	4,9	90,5	2,5	2,1	100,0	7,0	71,1	18,1	3,8
60—X éves .	100,0	3,5	79,5	15,4	1,6	100,0	6,5	40,3	50,7	2,5
Összesen . .	100,0	23,6	71,5	3,3	1,6	100,0	17,0	64,6	15,5	2,9

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) мужчины всего; (3) в том числе; (4) неженатые; (5) женатые; (6) вдовые; (7) разведенные; (8) женщины всего; (9) незамужние; (10) замужние; (11) вдовые; (12) разведенные; (13) процентное распределение.

Heading: (1) Age groups; (2) total males; (3) of which; (4) single; (5) married; (6) widowed; (7) divorced; (8) total females; (9) single; (10) married; (11) widowed; (12) divorced; (13) percentage distribution.

Ez az általános tendencia mindkét nemnél megmutatkozik, ha más arányban is. Az elváltak számának növekedése a férfiaknál jelentősebb mint a nőknél; a nőtlenek száma is jobban nőtt mint a hajadonoké. Ennek ellenére a két nem családi állapot szerinti megoszlásában, ill. ezek különbségében nem mutatkozik a három évvel ezelőttihez képest lényeges változás.

³ A családi állapot szerinti részletezés az összeírás időpontjában fennálló jogi helyzet alapján történt.

⁴ Elvált (törvényesen elvált), akinek házasságát jogerős bírói ítélet bontotta fel.

A népesség családi állapot szerinti összetétele korcsoportonként vizsgálva azt mutatja, hogy a házassági kor előbbretelődési folyamata az 1960 és 1963 közötti három évben módosult, a fiatalok között csökkent a házások aránya, emelkedett a nőtleneké, ill. a hajadonoké. A 15—39 évesek között a férfiaknál 1,7%-kal, a nőknél 2%-kal csökkent a házások és 2,3%-kal nőtt a nőtlenek és 0,2%-kal a hajadonok száma.

Jelenleg a 20—24 éves férfiakkal 27%-a házas az 1960. évi 29%-kal szemben, a nőknél ez az arány 67%-ról 65%-ra csökkent. A 25—29 éveseknél már bizonyos emelkedés tapasztalható, de a 15—19 éves nőknél is süllyedt a házások aránya, 15%-ról 13%-ra.

Figyelemre méltó az öregkorúak (a 60 évesek és idősebbek) között a házások számának emelkedése: a férfiaknál 10%-kal, a nőknél 11%-kal több az öregkorú házas, mint 1960-ban. Arányuk a férfiaknál 78,8%-ról 79,5%-ra, a nőknél 39,4%-ról 40,3%-ra nőtt.

A HÁZAS NŐK TERMÉKENYSÉGE

A házas nők termékenységének alakulását 1960 és 1963 között két tényező befolyásolta: egyrészt a magas gyermekszámú idős nők halálózása, másrészt a fiatalabb házas nők alacsonyabb gyermekszáma egyaránt csökkentőleg hatott a termékenységre⁵. 1963 elején 100 házas nőre 229 gyermek jutott, 3-mal kevesebb, mint 1960-ban és csaknem 100-zal kevesebb, mint 1930-ban (327).

Az átlagos gyermekszám csökkenését elsősorban a 6 vagy több gyermeket szült nők számának visszaesése okozta: 1960 és 1963 között a 6 vagy több gyermekes nők száma 7%-kal, 1930-hoz képest felére csökkent. A két-gyermekes nők száma 8, a három-gyermekeseké 6, az egy-gyermekeseké 5%-kal nőtt az elmúlt három év alatt, 1930-hoz viszonyítva pedig az egy- és két-gyermekeseké több mint kétszeresére, a három-gyermekeseké másfélszerezésére nőtt.

7. A házas nők a született gyermekek száma szerint

Замужние женщины по числу родившихся детей

Married Women by the Number of Children Born

Született gyermekek száma (1)	A házas nők százalékos megoszlása (2)			
	1930	1949	1960	1963
0	17,1	18,3	15,1	13,7
1	16,9	22,3	25,4	26,1
2	16,5	20,7	25,8	27,3
3	12,8	13,1	13,9	14,3
4—5	16,7	13,7	11,8	11,3
6 és több	20,0	11,9	8,0	7,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Число родившихся детей; (2) процентное распределение замужних женщин.

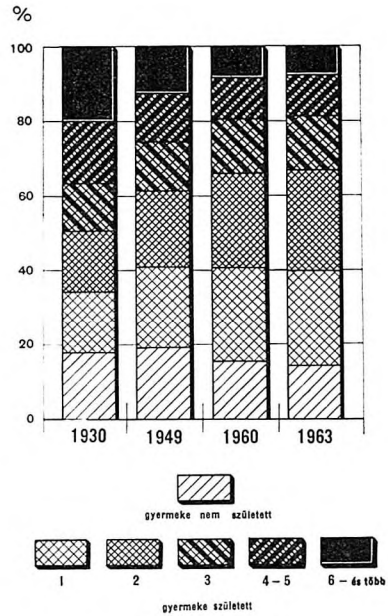
Heading: (1) Number of children born; (2) percentage distribution of married women.

⁵ Termékenységen az összeírás időpontjáig született összes (élve- és halvaszületett) gyermekek számát értjük.

1963-ban — 1960-hoz hasonlóan — a nők között a legtöbb a két-gyermekes és arányuk még növekedett: 25,8%-ról 27,3%-ra; alig marad el mögöttük az egy-gyermekesek aránya, ami szintén emelkedett (25,4%-ról 26,1%-ra). Figyelemre méltó, hogy a gyermektelen házasság nők aránya az 1930. és 1949. évi 17, ill. 18%-ról 14%-ra csökkent; a 6 vagy több gyermekeseké 1930-ban még 20%, 1949-ben 12% volt, jelenleg csak 7%.

A 20 éven aluliak között — a korábbi évekhez hasonlóan — a gyermektelenek vannak többségben, a 20—29 évesekre az egy-gyermekesek, a 30—39 éveseknél a két-gyermekesek túlsúlya jellemző. Az utóbbi korcsoportban 1949-ben is az egy, illetve a két-gyermekesek voltak legtöbben, azonban arányuk 1963-ra jelentősen emelkedett az ugyanilyen korú négy- és több gyermekesek rovására.

A házasság nők átlagos gyermekszáma korcsoportonként eltérően módosult: a propagatív korú (50 éven aluli) házasság nők átlagos gyermekszáma 198-ról 196-ra

II. A házasság nők a született gyermekek száma szerint
 Замужние женщины по числу родившихся детей
 Married Women by Number of Children Born

8. A házasság nők termékenysége korcsoportonként
 Плодовитость замужних женщин по возрастным группам
 Fertility of Married Women by Age Groups

Korcsoport (1)	100 házasság nőre jutó gyermek (2)			
	1930	1949 ^a	1960	1963
—19 éves	46	45	43	47
20—24 éves	112	93	98	98
25—29 éves	194	159	161	158
30—34 éves	285	215	205	201
35—39 éves	409	253	233	228
40—49 éves	409	298	259	253
1. Együtt	271	219	198	196
50—59 éves	490	333	290	280
60—69 éves	548	417	328	317
70—X éves	548	475	398	372
2. Összesen ..	327	259	232	229

^a A 67 153 különváltan élő nélkül.

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) число детей на 100 замужних женщин.

Вертикальная графа: 1. Вместе; 2. итог.

Heading: (1) Age groups; (2) children per 100 married women.

Lateral text: 1. Together; 2. total.

változott, a csökkenés mértéke a 25—49 éveseknél majdnem azonos, a 20 éven aluliak átlagos termékenysége nőtt, a 20—24 éveseké azonos az 1960. évivel.

9. A házasság megosztlása gyermekszám szerint, korcsoportonként
Распределение замужних женщин по численности детей и возрастным группам
Married Women by Number of Children, According to Age Groups

Korcsoport (1)	A házasság nők (2)	A házasság megosztlása, akiknek (3)						
		gyermekük nem született (4)	gyermekük született (5)					
			százalékban (6)					
			1	2	3	4	5	6 és több
1949 ^a								
15—19 éves	100,0	61,7	33,0	4,2	0,7	0,2	0,1	0,1
20—29 éves	100,0	25,1	38,3	23,4	8,5	3,0	1,1	0,6
30—39 éves	100,0	13,9	21,9	26,3	16,4	9,1	5,2	7,2
40—49 éves	100,0	14,5	17,1	20,9	15,3	10,4	7,0	14,8
Együtt	100,0	19,0	25,8	23,0	13,1	7,4	4,3	7,4
50—59 éves	100,0	16,1	13,4	16,8	14,4	11,1	8,2	20,0
60—X éves	100,0	14,2	9,2	11,8	12,0	11,0	9,3	32,5
Összesen	100,0	18,0	22,1	20,8	13,2	8,3	5,5	12,1
1960								
15—19 éves	100,0	61,7	34,2	3,7	0,4	0,0	0,0	0,0
20—29 éves	100,0	19,3	43,1	26,7	7,5	2,3	0,7	0,4
30—39 éves	100,0	9,9	24,1	33,9	17,0	7,7	3,5	3,9
40—49 éves	100,0	13,0	20,4	26,0	16,4	9,4	5,4	9,4
Együtt	100,0	15,3	29,3	28,5	13,4	6,2	3,1	4,2
50—59 éves	100,0	14,7	18,0	21,5	15,4	10,0	6,6	13,8
60—X éves	100,0	15,2	13,3	16,6	14,4	11,2	8,2	21,1
Összesen	100,0	15,1	25,4	25,8	13,9	7,5	4,3	8,0
1963								
15—19 éves	100,0	60,0	34,0	5,0	0,6	0,4	—	—
20—29 éves	100,0	18,8	45,4	26,0	6,9	1,8	0,7	0,4
30—39 éves	100,0	8,2	25,1	36,4	17,2	6,7	3,2	3,2
40—49 éves	100,0	10,8	20,3	28,7	18,2	9,4	4,8	7,8
Együtt	100,0	13,6	30,2	30,2	13,9	5,8	2,8	3,5
50—59 éves	100,0	13,5	19,3	23,3	15,6	10,1	5,8	12,4
60—X éves	100,0	14,7	14,2	18,5	14,9	10,8	7,6	19,3
Összesen	100,0	13,7	26,1	27,3	14,3	7,3	4,0	7,3

^a A 67 153 különváltan élő nélkül.

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) замужние женщины всего; (3) распределение замужних женщин, у которых (4) детей не родилось; (5) родились . . . детей; (6) процентное распределение.

Heading: (1) Age groups; (2) total married women; (3) married women, (4) to whom children were not born, (5) who were delivered of . . . children; (6) percentage distribution.

A propagatív koron felülieknél a gyermekszám csökkenése magasabb: legnagyobb mértékű a 70 évesek és idősebbeknél és az 50—69 éveseknél.

Az átlagos gyermekszám — az 1960. évihez hasonlóan — a korról párhuzamosan — természetesen emelkedik. Száz 20 éven aluli házasságban csupán 47, száz 20—24 évesnek 98 gyermeke született. A 30—34 éveseknek már

201 az átlagos gyermekszámuk, a 40—49 éveseknek (a propagatív kor végén) 253. Legmagasabb gyermekszámuak a 70 évesek és idősebbek: 100 ilyen korú nőnek átlagosan 372 gyermeke született.

ISKOLAI VÉGZETTSÉG⁶

1960 és 1963 között tovább javult a népesség kulturális színvonala: növekedett a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők száma. Az egyetemi (főiskolai) oklevéllel rendelkezők száma 9%-kal, az érettségizetteké és az általános iskola 8 osztályát elvégzetteké egyaránt 18%-kal emelkedett.

1963. január 1-én a 7 éves és idősebb népesség 21%-ának az általános iskola 8 osztálya volt a legmagasabb iskolai végzettsége; ez az arány 1930-ban csupán 6%, 1949-ben 11%, 1960-ban 18% volt. Az egyetemi (főiskolai) oklevelet szerzettek aránya az 1930. évi 1,1, ill. az 1960. évi 1,9%-ról 2,1%-ra nőtt.

10. A népesség iskolai végzettsége

Образование населения
Population by Educational Status

Év (1)	A 7 éves és idősebb népesség (2)	iskolába nem járt (4)	Ebből (3)					érettségi bizonyítvány van (8)	egyetemi (főiskolai) oklevelet szerzett (9)
			az általános iskola			a középiskola 1—4 (7)	osztályát végezte (5)		
			1—5	6—7	8 (6)				
százalékban (10)									
1930	100,0	9,0	41,5	38,5	6,3	1,1	2,5 ^b	1,1	
1941	100,0	7,2	36,3	43,6	7,4	2,2	2,2	1,1	
1949	100,0	5,7	31,9	44,4	11,4	2,2	3,3	1,1	
1960	100,0	4,0	27,4	39,9	18,4	3,3	5,1	1,9	
1963	100,0	3,4	25,9	37,8	21,0	4,0	5,8	2,1	

^a Az egyetemre járt, de oklevelet nem szerzett népességgel együtt.

^b A középiskola 4 osztályát végzettekkel.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) население 7 лет и старше; (3) в том числе; (4) не ходили в школу; (5) получили образование (6) в 1—5, 6—7, 8 классах начальной школы, (7) в 1—4 классах средней школы; (8) получили аттестат зрелости; (9) получили университетский (вузовский) диплом; (10) процентное распределение.

Heading: (1) Years; (2) population 7 years and over; (3) of which (4) did not attend school; (5) finished (6) 1—5, 6—7, 8 classes of public primary school, (7) 1—4 forms of secondary school; (8) received certificate of final examination in secondary school; (9) attended university (high school); (10) percentage distribution.

Az 1960. évi népszámlálás óta eltelt három évben tovább nőtt a legalább az általános iskola 8 osztályát⁷ végzettek száma és aránya. Jelenleg a 15 éves és idősebb népességnek közel kétötöde elvégezte legalább az általános iskola 8 osztályát, 1930-ban csupán 13%-a rendelkezett ugyanilyen végzett-

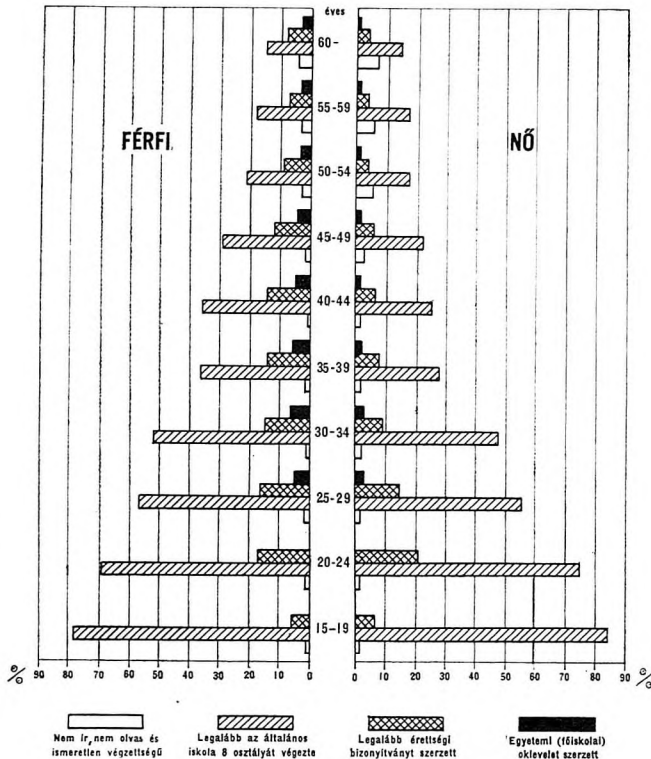
⁶ Iskolai végzettségnek kizárólag a rendszeres iskolákban végzett tanulmányok minősülnek, az adatok tehát nem foglalják megukban a különböző szaktanfolyamokon, szakiskolákban és az ipari tanulóintézetekben szerzett képzést. Az előző oktatási rendszerek iskoláit a mai iskolatípusokra számítottuk át.

⁷ Egyes jellegzetesebb iskolai végzettségek arányszámait mindig az annál magasabb végzettségűek hozzászámításával is kimutatjuk. A legalább 8 általános iskolai osztályt végzettek arányszámában tehát a 8 általános iskolai osztályt végzettek kivül a középiskolába jártak, az érettségizettek és az egyetemre járt, de oklevelet nem szerzettek és oklevelet szerzettek adatai is szerepelnek.

séggel. Számuk meghaladja a 2,9 milliót, közel egyötödével több az 1960. évi-nél, kétszerese az 1949. és több mint három és félszerese az 1930. évinek.

A 18 éves és idősebb népességből a legalább érettségizettek száma 714 000 volt, 16%-kal több mint 1960-ban, arányuk az 1941. évi 4%-ról 10%-ra nőtt.

Jelenleg a 25 évesek és idősebbek közül több mint 178 000 fő rendelkezik egyetemi (főiskolai) oklevéllel, számuk 1960 óta 9%-kal nőtt, 1930-hoz képest megkétszereződött.

III. A népesség iskolai végzettsége jellegzetesebb iskolai fokozatok szerint, korcsoportonként, 1963

Образование населения по характерным степеням школьного образования и возрастным группам в 1963 г.

Population by Level of Education, According to Characteristic Schooling Degrees and Age Groups, 1963

1960 és 1963 között nagyobb mértékben növekedett a nők iskolai végzettségi színvonala, mint a férfiaké, ennek következtében tovább csökkentek a nők hátrányára e téren mutatkozó különbségek. Három év alatt az egyetemi (főiskolai) oklevéllel rendelkező 25 éves és idősebb nők száma 15%-kal, a férfiaké 8%-kal, a legalább érettségizett 18 éves és idősebb nők száma 23%-kal, a férfiaké pedig csak 12%-kal emelkedett. Még nagyobb a változás az 1930-hoz képest: az egyetemi oklevéllel rendelkező 25 éves és idősebb nők száma több mint ötszörösére, a férfiaké nem egészen kétszeresére nőtt.

11. A népesség jellegzetesebb iskolai végzettségi arányszámai
 Население по характерным степеням школьного образования
 Population by Characteristic Schooling Degrees

Év (1)	15		18		25	
	éves és idősebb népességből (2)					
	legalább (3)					
	az általános iskola 8 osztályát végezte (4)		érettségizett (5)		egyetemi (főiskolai) oklevelet szerzett (6)	
százalékban (7)						
1930	12,9		·		1,7	
1941	15,1		4,2		1,6	
1949	20,6		5,5		1,7	
1960	32,8		8,8		2,7	
1963	38,2		10,0		2,9	

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) из населения в возрасте 15—18—25 лет и старше окончили (3) по крайней мере 8 классов начальной школы (4) получили аттестат зрелости; (6) получили университетский (вузовский) диплом; (7) в процентах.

Heading: (1) Years; (2) from among the population aged 15—18—25 years and over completed (3) at least 8 classes of public primary school, (5) received certificate of final examination in secondary school; (6) received university (high school) diploma; (7) per cent.

Általában minden korcsoportban növekedett az iskolai végzettség szintje 1960 óta. Ezt részben az okozza, hogy a viszonylag magasabb végzettségű fiatalabbak idősebb korcsoportba kerülésükkel növelték az egy-egy korcsoporthoz tartozók iskolai végzettségi szintjét; részben pedig az iskolai végzettség megszerzésének egyre növekvő aránya. A fiatalabbak magasabb szintű iskolai végzettsége minden iskolatípusnál megmutatkozik, de legszembetűnőbb a legalább az általános iskola 8 osztályát végzeteknél.

12. A népesség jellegzetesebb iskolai végzettség szerint, nemenként
 Население обоих полов по характерным степеням школьного образования
 Population by Characteristic Schooling Degrees, According to Sex

Év (1)	15		18		25	
	éves és idősebb népességből (2)					
	legalább az általános iskola 8 osztályát végezte (3)		legalább érettségizett (4)		egyetemi (főiskolai) oklevelet szerzett (5)	
	férfi (6)	nő (7)	férfi (6)	nő (7)	férfi (6)	nő (7)
százalékban (8)						
1930	14,1	11,8	·	·	3,3	0,3
1941	16,1	14,1	7,0	1,6	2,8	0,4
1949	21,9	19,5	8,1	3,3	3,1	0,5
1960	34,5	31,3	11,6	6,3	4,5	1,1
1963	40,8	35,9	12,7	7,6	4,8	1,3

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) из населения в возрасте 15—18—25 лет и старше; (3) окончили, по меньшей мере, 8 классов начальной школы; (4) получили хоть аттестат зрелости; (5) получили университетский (вузовский) диплом; (6) мужчины; (7) женщины; (8) в процентах.

Heading: (1) Years; (2) from among the population aged 15—18—25 years and over; (3) completed, at least, 8 classes of public primary school; (4) received, at least, certificate of final examination in secondary school; (5) received university (high school) diploma; (6) males; (7) females; (8) per cent.

13. A népesség jellegesebb iskolai végzettség szerint, korcsoportonként
 Население по характерным степеням школьного образования и возрастным группам
 Population by Characteristic Schooling Degrees, According to Age Groups

Korcsoport (1)	Legalább az általános iskola 8 osztályát végezte (2)			Legalább érettségizett (3)			Egyetemi (főiskolai) oklevelet szerzett (4)		
	1949	1960	1963	1949	1960	1963	1949	1960	1963
	százalékban (5)								
15—19 éves	38,5	72,3	81,1	1,6	5,5	6,1	—	—	—
20—24 éves	28,8	61,9	72,2	7,3	16,3	18,9	0,3	1,0	0,9
25—29 éves	23,8	47,8	56,4	6,8	12,1	15,2	1,3	4,4	3,7
30—34 éves	23,9	37,0	49,8	7,7	10,9	12,0	2,1	3,7	4,3
35—39 éves	18,1	26,5	31,8	5,6	9,2	10,7	1,8	2,9	3,8
40—49 éves	16,1	22,6	28,0	5,1	7,8	9,4	1,8	2,7	3,0
50—59 éves	14,6	16,5	18,3	5,0	5,5	5,7	1,8	2,1	2,2
60—X éves	10,6	13,3	14,5	3,8	4,8	5,1	1,5	1,8	1,9

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) окончили, по крайней мере, 8 классов начальной школы; (3) получили по крайней мере аттестат зрелости; (4) получили университетский (вузовский) диплом; (5) в процентах.

Heading: (1) Age groups; (2) completed, at least, 8 classes of public primary school; (3) received, at least, certificate of final examination in secondary school; (4) received university (high school) diploma; (5) per cent.

1963. január 1-én 461 000 személynek volt érettségi a legmagasabb iskolai végzettsége. Közülük a legtöbb (46%) gimnáziumi érettségivel rendelkezett, magas még a közgazdasági (21%) és az ipari technikumot (15%) végzőtek aránya is. 1960 óta a 18%-os általános emelkedéssel szemben a gimnáziumi érettségivel rendelkezők száma közel egyharmadával, az ipari képesítő bizonyítvánnyal rendelkezőké közel egynegyedével nőtt, ugyanakkor egy árnyalattal csökkent a tanítóképzői végzettségűeké.

1960-tól 1963-ig az egyetemi (főiskolai) oklevéllel rendelkezők száma 170 000-ről 185 000-re (9%-kal) növekedett.

A legnagyobb arányt 1960-hoz hasonlóan a tanárok képviselik (27%), de magas még a mérnökök (21%), az egészségügyi és jogi végzettségűek (13, ill. 12%) aránya. Az 1930. évi népszámlálásnál a jogi végzettségűek aránya 31%, a tanároké 18%, az egészségügyié 15%, a mérnököké csupán 12% volt.

Az elmúlt három év alatt különösen a mérnöki és egészségügyi (orvos, gyógyszerész) végzettségűek száma növekedett 22, ill. 13%-kal.

Az oklevéllel rendelkezők között a férfiak vannak túlsúlyban; a nők aránya 24%. 1930-ban az okleveleseknek csupán 10%-a volt nő.

1930-ban még egyetlen mezőgazdasági okleveles nő sem volt, csupán 39 rendelkezett mérnöki és 79 jogi diplomával, többségük tanári és egészségügyi oklevelet szerzett. 1963-ban már 3750 mérnöki, 1450 mezőgazdasági és 1400 jogi okleveles nő is volt.

Az oklevéllel rendelkező nők nagyrésze (55%-a) még ma is tanár (arányuk 1960-ban 62%, 1930-ban 78% volt). A férfiaknál a mérnöki (25%), a tanári (18%), a jogi (17%) oklevelesek vannak túlsúlyban. Az összes mérnöki és a mezőgazdasági oklevelesek 91%-a, a közgazdászok 85%-a férfi, a tanárok fele nő.

Az egyetemi (főiskolai) oklevéllel rendelkezők kormegoszlásában az elmúlt három év alatt jelentős öregedést tapasztalhatunk: 22%-ról 17%-ra

csökkent a 30 éven aluliak és emelkedett a 60 évesek és idősebbek aránya (15%-ról 16%-ra). A felszabadulás óta — különösen az egyetemi tanulmányokat folytatók számában — jelentkező nagymértékű emelkedés ma már a 30 évesek és idősebbek iskolai végzettségében is megmutatkozik. A korábbi képzés ütemének megfelelően az oklevéllel rendelkezők között 29%-ról 33%-ra nőtt a 30–39 évesek aránya.

14. Az oklevéllel rendelkezők oklevélfajtaik szerint

Лица, имеющие диплом по видам дипломов

Persons Possessing a Diploma by Types of Diplomas

Év (1)	Oklevéllel rendelkezők száma ^a (2)	Ebből (3)							
		mérnöki (4)	mezőgazdasági (5)	egészségügyi (6)	tanári (7)	művészi (8)	jog- és államtudományi (9)	közgazdasági (10)	hitteudományi és egyéb (11)
oklevele van (12)									
1930	86 885	10 464	8 658	13 197	15 608	.	27 068	3 209	8 681
1941	91 679	11 719	7 728	15 435	19 664	.	30 978	3 761	2 394
1949	96 561	10 962	8 625	14 451	22 145	2 665	25 769	4 075	7 869
1960	169 645	31 821	14 296	20 172	50 892	4 813	26 286	10 555	10 810
1963	185 000	38 650	15 300	22 700	49 100	7 550	24 650	11 550	15 500
Százalékos megoszlás (13)									
1930	100,0	12,0	10,0	15,2	18,0	.	31,1	3,7	10,0
1941	100,0	12,8	8,4	16,8	21,5	.	33,8	4,1	2,6
1949	100,0	11,4	8,9	15,0	22,9	2,8	26,7	4,2	8,1
1960	100,0	18,8	8,4	11,9	30,0	2,8	15,5	6,2	6,4
1963	100,0	20,9	8,3	12,3	26,5	4,1	13,3	6,2	8,4

^a 1930-ban, 1941-ben és 1949-ben a megszerzett egyetemi (főiskolai) oklevelek száma (14).

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) число лиц, имеющих диплом; (3) в том числе: имеют (4) инженерный, (5) агрономический; (6) медицинский; (7) преподавательский; (8) художественный; (9) юридический (и политических наук); (10) политико-экономический; (11) геологический и другой (12) диплом; (13) процентное распределение; (14) в 1930, 1941 и 1949 гг. число полученных дипломов.

Heading: (1) Years; (2) persons disposing of a diploma; (3) of which: possessing (12) a diploma of (4) engineering; (5) agriculture; (6) medical science; (7) teacher; (8) art; (9) law and political science; (10) econom; (11) theology and other; (13) percentage distribution; (14) in 1930, 1941 and 1949 the number of diplomas (not of those having one or several diplomas).

Jelenleg — az 1960. évihez hasonlóan — legöregebbek a jogi (akiknek csupán egynegyede 40 éven aluli és egynegyede 60 éves és idősebb) és az egészségügyi oklevéllel rendelkezők (a 60 évesek és idősebbek aránya 21%). Továbbra is legfiatalabbak a mérnöki diplomások (közel kétharmaduk 40 éven aluli és csupán egynyolcaduk 60 éves és idősebb), de viszonylag fiatalok a tanári diplomások is (55%-uk 40 éven aluli és 10%-uk öregkorú).

A rendszeres iskolai végzettségen kívül 1963. január 1-én 1 786 000 személynek volt szakiskolai vagy szaktanfolyami bizonyítványa. E személyek zöme (1 476 000 fő) fizikai, ezen belül nagyobb része (több mint 1 013 000 fő) ipari tanulói bizonyítvánnyal rendelkezett. A 15 éves és idősebb népesség 19%-ának volt fizikai szaktanfolyami (szakiskolai) bizonyítványa, ezen belül 13%-a ipari tanulóiskolai, 3–3%-a szakmunkásképző tanfolyami, ill. egyéb fizikai szaktanfolyami végzettséggel rendelkezett.

A 310 000 szellemi szakképzettséggel rendelkező személy közül 77 000-nek számviteli, 59 000-nek egészségügyi, 50 000-nek műszaki és 123 000-nek egyéb (irodai) szaktanfolyami végzettsége volt. A 18 éves és idősebb népesség 4,3%-a rendelkezett ilyen végzettséggel. Az összes szellemi szakképzettségűek közül 299 000-en középfokú (egyetemi végzettséghez nem kötött), 11 000-en felsőfokú (egyetemi végzettséghez kötött) szakvizsgával rendelkeztek. Az érettségizettek 17,6%-a középfokú, az egyetemi végzettségűek 4,4%-a közép- és 6,1%-a felsőfokú szakképzettséggel járó bizonyítvánnyal rendelkezett az érettségi bizonyítványán, ill. egyetemi oklevelén kívül.

KERESŐ-ELTARTOTT ARÁNY

Az 1960 óta eltelt időszak leglényegesebb változása az aktív keresők⁸ számának visszaesése és az inaktív keresők⁹ számának és arányának jelentős növekedése volt. Ezt a nagymérvű eltolódást a mezőgazdaság szocialista átalakulásának befejezése idézte elő, ui. az ezt megelőzően aktív kereső — időskorú — mezőgazdasági önállók és segítő családtagok jelentős része nyugdíjassá, ill. járadékossá vált.

1963. január 1-én az aktív keresők száma 4 790 000 volt, 2%-kal kevesebb, mint három évvel korábban, de 25%-kal több mint 1930-ban. Az inaktív keresők száma 1960 óta 77%-kal, 1930 óta négy és félszeresére nőtt;

15. Az aktív, ill. inaktív keresők és eltartottak száma és százalékos megoszlása
Численность и процентное распределение активных и неактивных самодеятельных и иждивенцев
Number and Percentage Distribution of the Economically Active resp. Inactive Earners, and Dependants

Megnevezés (1)	A népesség száma (2)				
	1930	1941	1949	1960	1963
1. Aktív keresők	3 822 121	4 297 407	4 154 543	4 876 232	4 790 050
2. Inaktív keresők	175 718	205 416	254 756	436 599	773 600
3. Keresők összesen	3 997 839	4 502 823	4 409 299	5 312 831	5 563 650
4. Eltartottak	4 687 270	4 813 251	4 795 500	4 648 213	4 508 050
5. Népesség összesen	8 685 109	9 316 074	9 204 799	9 961 044	10 071 700
	Százalékos megoszlás (3)				
1. Aktív keresők	44,0	46,1	45,1	48,9	47,5
2. Inaktív keresők	2,0	2,2	2,8	4,4	7,7
3. Keresők összesen	46,0	48,3	47,9	53,3	55,2
4. Eltartottak	54,0	51,7	52,1	46,7	44,8
5. Népesség összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) численность населения; (3) процентное распределение.

Вертикальная графа: 1. Активные самодеятельные; 2. неактивные самодеятельные; 3. самодеятельные всего; 4. иждивенцы; 5. население всего.

Heading: (1) Designation; (2) population figures; (3) percentage distribution.

Lateral text: 1. Economically active earners; 2. economically inactive earners; 3. total earners; 4. dependants; 5. total population.

⁸ Aktív keresők a fizetéssel, jövedelemmel rendelkező és az összeírás időpontjában ténylegesen dolgozó személyek, tehát a vállalatok, intézmények, termelőszövetkezetek, önállók, stb. alkalmazottai; a termelőszövetkezeti tagok; az önállók; a segítő családtagok (az ún. kétlakiak segítő családtagjaival együtt); továbbá a napszámosok. Az aktív keresők számában szerepelnek az összeírás időpontjában állást változtató személyek és az ún. szakmunkástanulók is.

⁹ Inaktív keresők azok, akik kereső foglalkozást nem folytatnak, de keresettel rendelkeznek. Ide tartoznak a nyugdíjasok, akik bármilyen összegű öregségi, rokkantsági, özvegyi nyugdíjat, járadékot, kegydíjat kapnak, továbbá a vagyonukból élők.

kismértékben — 3%-kal — csökkent az eltartottak¹⁰ száma az utolsó népszámlálás óta.

16. A 100 aktív keresőre jutó inaktív keresők és eltartottak
 Неактивные самостоятельные и иждивенцы на 100 активных самостоятельных
 Economically Inactive Earners and Dependants per 100 Active Earners

Megnevezés (1)	100 aktív keresőre jut (2)	
	1960	1963
1. Inaktív kereső	9	16
2. Munkaképes koron aluli eltartott	51	51
3. Munkaképes korú általános-, középiskolai tanuló, egyetemi hallgató	3	5
4. Munkaképes koron felüli eltartott	14	13
5. Együtt	77	85
6. Munkaképes korú eltartott	27	25
7. Összesen	104	110

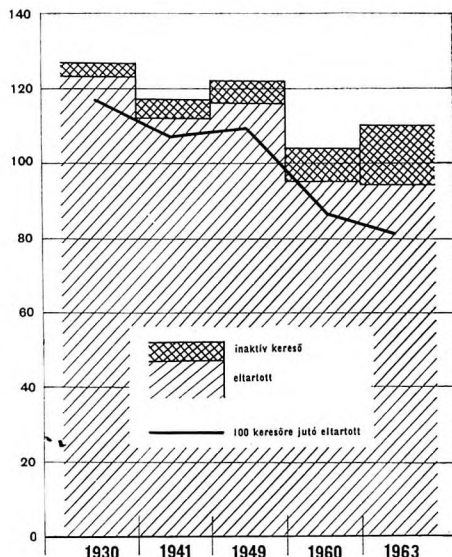
Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) на 100 активных самостоятельных.

Вертикальная графа: 1. Неактивные самостоятельные; 2. иждивенцы младше трудоспособного возраста; 3. учащиеся начальной и средней школы, студенты университетов в трудоспособном возрасте; 4. иждивенцы старше трудоспособного возраста; 5. вместе; 6. иждивенцы в трудоспособном возрасте; 7. всего.

(Heading: (1) Designation; (2) per 100 economically active earners.

Lateral text: 1. Economically inactive earners; 2. dependants under working age; 3. public primary and secondary school pupils, university students in working age; 4. dependants over working age; 5. together; 6. dependants in working age; 7. total.

Az általános kereső-eltartott arány 1960-hoz képest kismértékben, az 1930. évivel szemben lényegesen javult: jelenleg 81 eltartott jut száz keresőre (1960-ban 87, 1930-ban 117). 1960-ban még 100 aktív keresőre 104 inaktív kereső és eltartott jutott, 1963-ban már 110. Ezen belül a 100 aktív keresőre jutó inaktív keresők száma 9-ről 16-ra nőtt. Az eltartottakon belül változatlan maradt a munkaképes koron aluliak¹¹ aránya, csökkent a munkaképes koron felüli¹² és a munkaképes koron felüli¹³ eltartottaké, de emelkedett a munkaképes korú általános- és középiskolai tanulóké és

IV. 100 aktív keresőre jutó inaktív kereső és eltartott

Неактивные самостоятельные и иждивенцы на 100 активных самостоятельных
 Economically Inactive Earners and Dependants per 100 Economically Active Earners

¹⁰ Eltartottak, akik keresettel, jövedelemmel nem rendelkeznek, tehát a keresők említett csoportjaiba nem sorolhatók. Ilyenek a nem kereső háziasszonyok (háztartásbeliek), a keresettel nem rendelkező iskolai tanulók stb.

¹¹ Munkaképes koron aluli: a 14 éves és fiatalabb.

¹² Munkaképes korú: 15—59 éves férfi, 15—54 éves nő.

¹³ Munkaképes koron felüli: 60 éves és idősebb férfi, 55 éves és idősebb nő.

egyetemi hallgatóké. 100 aktív keresőnek 1963-ban 85 munkaképes koron aluli és felüli eltartottat, tanulót és inaktív keresőt kell eltartania az 1960. évi 77-tel szemben.

A munkaképes korú népesség száma 1963. I. 1-én 5 793 000, 0,7%-kal több, mint három évvel ezelőtt; ezen belül az aktív keresők száma ugyanezen idő alatt 1,3%-kal nőtt. Ennek következtében közöttük az aktív keresők aránya az 1960. évi 73,1%-ról 1963-ban 73,6%-ra nőtt. Az ilyen korú inaktív keresők száma 1960 óta 37%-kal emelkedett. A munkaképes korú eltartottak száma alacsonyabb, mint három évvel korábban, közülük az általános- és középiskolai tanulók és egyetemi hallgatóké 55%-kal nőtt, viszont az egyéb eltartottaké 9%-kal csökkent.

17. A munkaképes korú népesség megoszlása
Распределение населения в трудоспособном возрасте
Distribution of Population in Working Age

Megnevezés (1)	A 15—59 éves férfi és a 15-54 éves női népesség (2)			
	száma (3)		százalékos megoszlása (4)	
	1960	1963	1960	1963
1. Aktív keresők	4 206 521	4 261 650	73,1	73,6
2. Inaktív keresők	56 131	76 800	1,0	1,3
3. Keresők összesen	4 262 652	4 338 450	74,1	74,9
4. Általános- és középiskolai tanulók, egyetemi hallgatók	156 620	242 400	2,7	4,2
5. Egyéb eltartottak	1 335 150	1 211 750	23,2	20,9
6. Eltartottak összesen	1 491 770	1 454 150	25,9	25,1
7. Mindössze	5 754 422	5 792 600	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) мужское население 15—59 лет и женское население 15—54 лет; (3) число; (4) процентное распределение.

Вертикальная графа: 1. Активные самодельные; 2. неактивные самодельные; 3. самодельные всего; 4. учащиеся начальных и средних школ, студенты университетов; 5. прочие иждивенцы; 6. иждивенцы всего; 7. итога.

Heading: (1) Designation; (2) male population 15—59 years and female population 15—54 years; (3) number; (4) per cent.

Lateral text: 1. Economically active earners; 2. economically inactive earners; 3. total earners; 4. public primary and secondary school pupils, university students; 5. other dependants; 6. total dependants; 7. grand total.

Az idős korú aktív — főleg mezőgazdasági — keresők számának nyugdíjaztatás miatti csökkenése következtében 1963-ban az összes aktív keresők 89%-a volt munkaképes korú, az 1960. évi 86%-kal szemben.

A KERESŐK NEMENKÉNT

A kereső férfiak száma 1960 és 1963 között 1,8%-kal, 1930 óta 18%-kal, a kereső nőké az utolsó három évben 9,9%-kal, 1930-hoz képest kétszeresére nőtt. 1963. január 1-én az ország keresőinek 62%-a volt férfi és 38%-a nő. A nők aránya az 1930. évi 27%-ról ill. az 1960. évi 36%-ról 38%-ra nőtt.

Az aktív keresők számának és arányának csökkenése a férfiaknál jelentkezik. 1963. január 1-én az aktív kereső férfiak száma 8%-kal több, mint 1930-ban, de 3,5%-kal alacsonyabb, mint 1960-ban. Az összes férfiak 63%-a aktív kereső, az 1960. évi 66%-kal szemben.

Az aktív kereső nők száma 1960 óta az előző évekhez hasonlóan tovább emelkedett. Számuk 1930-ban még az egymilliót sem érte el, jelenleg már

18. Az aktív, ill. inaktív keresők és eltartottak megoszlása nemeként
 Распределение активных и неактивных самодельных, и иждивенцев по полу
 Economically Active resp. Inactive Population and Dependants by Sex

Megnevezés (1)	Férfiak (2)					Nők (3)				
	1930	1941	1949	1960	1963	1930	1941	1949	1960	1963
	százalékos megoszlása (4)									
1. Aktív keresők	66,7	68,7	66,7	65,9	62,8	22,2	24,5	25,2	33,2	33,4
2. Inaktív keresők	2,3	2,6	2,9	4,6	8,1	1,8	1,8	2,6	4,2	7,3
3. Keresők összesen	69,0	71,3	69,6	70,5	70,9	24,0	26,3	27,8	37,4	40,7
4. Eltartottak	31,0	28,7	30,4	29,5	29,1	76,0	73,7	72,2	62,6	59,3
5. Népesség összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

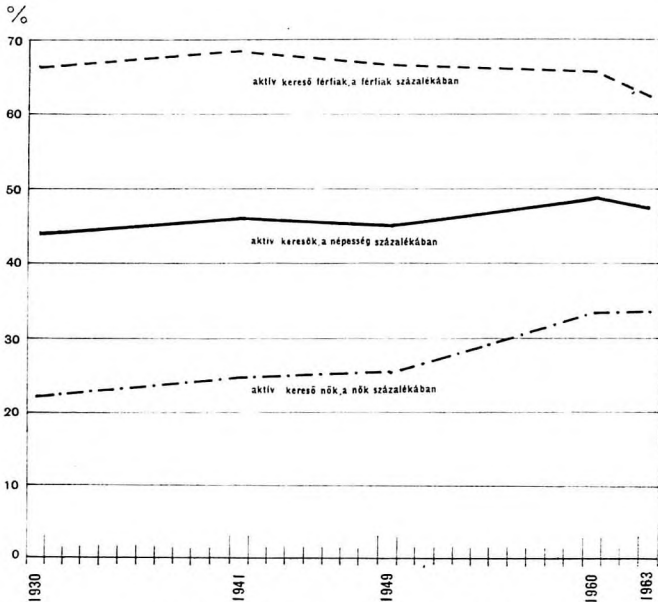
Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) мужчины; (3) женщины; (4) процентное распределение.

Вертикальная графа: 1. Активные самодельные; 2. неактивные самодельные; 3. самодельные всего; 4. иждивенцы; 5. общее население.

Heading: (1) Designation; (2) males; (3) females; (4) percentage distribution.

Lateral text: 1. Economically active earners; 2. economically inactive earners; 3. total earners; 4. dependants; 5. total population.

1 737 000, 76%-kal több, mint 1930-ban. Emellett az inaktív kereső nők száma is — a férfiakéval közel azonos módon — emelkedett és aránya az összes nők 7,3%-át teszi ki. Az eltartott nők száma és aránya csökkent.

V. Az aktív keresők aránya nemeként
 Удельный вес активных самодельных по полу
 Ratio of Economically Active Earners by Sex

A munkaképes korúak között még jelentősebb a női aktív keresők számának növekedése: 1963-ban a munkaképes korú aktív kereső nők száma 5,3%-kal volt magasabb, mint három évvel korábban, ugyanakkor, amikor a munkaképes korú aktív kereső férfiaké 0,8%-kal csökkent. Jelenleg a 15—59 éves férfiak 95,1%-a kereső, az 1960. évi 96,2%-kal szemben, mivel az ilyen korú általános- és középiskolai tanuló, egyetemi hallgató férfiak száma 45,2%-kal emelkedett.

A 15—54 éves nők foglalkoztatottságának évek óta tartó növekedése következtében az ilyen korú nők 53%-a aktív kereső, az 1930. évi 31%-kal szemben, az eltartottak aránya pedig 68%-ról 46%-ra csökkent. Az elmúlt három év alatt a férfiakénál jóval nagyobb mértékben, 65%-kal nőtt a munkaképes korú nők között az általános-, középiskolai tanulók és egyetemi hallgatók száma.

19. A munkaképes korú férfiak és nők megoszlása
Распределение мужчин и женщин в трудоспособном возрасте
Distribution of Males and Females in Working Age

Megnevezés (1)	15—59 éves férfiak (2)				15—54 éves nők (3)			
	1930	1949	1960	1963	1930	1949	1960	1963
	százalékos megoszlása (4)							
1. Aktív keresők	93,7	93,0	95,0	93,4	31,2	35,0	50,5	53,0
2. Inaktív keresők	1,8	1,6	1,2	1,7	1,2	1,3	0,7	0,9
3. Keresők összesen	95,5	94,6	96,2	95,1	32,4	36,3	51,2	53,9
4. Általános- és középiskolai tanuló, egyetemi hallgató	.	.	2,7	3,9	.	.	2,7	4,5
5. Egyéb eltartottak	1,1	1,0	.	.	46,1	41,6
6. Eltartottak összesen	4,5	5,4	3,8	4,9	67,6	63,7	48,8	46,1
7. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) мужчины 15—59 лет; (3) женщины 15—54 лет; (4) процентное распределение.

Вертикальная графа: 1. Активные самостоятельные; 2. неактивные самостоятельные; 3. самостоятельные всего; 4. учащиеся начальных и средних школ, студенты университетов; 5. прочие иждивенцы; 6. иждивенцы всего; 7. итог.

Heading: (1) Designation; (2) males aged 15—59 years; (3) females aged 15—54 years; (4) percentage distribution.

Lateral text: 1. Economically active earners; 2. economically inactive earners; 3. total earners; 4. public primary and secondary school pupils, university students; 5. other dependants; 6. total dependants; 7. grand total.

A női keresők aránya — a mezőgazdasági és az „egyéb” népgazdasági ághoz tartozók kivételével — valamennyi népgazdasági ághban növekedett. Legszámottevőbb ez az emelkedés a közlekedésben és a közszolgáltatásban, de ugyanakkor jelentős a női keresők arányának emelkedése az iparban is, ahol három év alatt a férfiak 4%-os növekedésével szemben a női keresők száma 15%-kal lett magasabb, 1930 óta pedig megnégyszereződött.

Továbbra is a kereskedelemben, a szolgáltatásban és a közszolgáltatásban a legmagasabb a nők aránya, ahol egyformán a keresők közel 55%-a nő. Viszonylag a legkevesebb nő az építőiparban dolgozik, de arányuk itt is emelkedett: az 1930. évi 1%-ról 11%-ra.

A kereső férfiakkal képest számottevő különbség mutatkozik a kereső nők foglalkozási viszony (foglalkozási minőség) szerinti összetételében: jóval kisebb a fizikai és lényegesen nagyobb a szellemi dolgozó nők aránya. 1960

óta a két nem közötti különbségek kiegyenlítettebbé váltak. A férfi aktív keresők négyötöde fizikai és 15%-a szellemi dolgozó, a nőknek 71%-a fizikai, egynegyede szellemi dolgozó. Az önállók és segítő családtagok aránya mindkét nemnél közel azonos.

20. A kereső nők az összes keresőből népgazdasági áganként

Самодетельные женщины в процентах ко всем самодетельным, по отраслям народного хозяйства
Gainfully Occupied Females per 100 Total Earners, by Industrial Branches

Népgazdasági ág (1)	Kereső nők az összes keresők százalékában (2)				
	1930	1941	1949	1960	1963
1. Mezőgazdaság	23,2	25,4	29,7	37,5	37,5
2. Ipar	18,7	22,8	22,1	32,6	34,7
3. Építőipar	0,8	1,3	3,6	10,1	10,9
4. Közlekedés	8,1	7,7	10,2	17,5	19,1
5. Kereskedelem	28,2	30,7	35,4	52,0	54,6
6. Szolgáltatás	72,6	72,1	66,6	53,2	54,6
7. Közszolgálat	29,4	33,4	35,6	52,1	54,4
8. Egyéb	26,3	12,2	31,1	17,4	16,6
9. Aktív keresők együtt	25,8	27,1	29,0	35,1	36,3
10. Nyugdíjasok és egyéb inaktív keresők	44,6	43,1	49,1	49,5	49,2
11. Összesen	26,7	27,8	30,1	36,3	38,1

Горизонтальная графа: (1) Отрасли народного хозяйства; (2) самодетельные женщины в процентах ко всем самодетельным.

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. промышленность; 3. строительная промышленность; 4. транспорт и связь; 5. торговля; 6. предоставление услуг; 7. государственная служба; 8. прочие; 9. активные самодетельные вместе; 10. пенсионеры и прочие неактивные самодетельные; 11. всего.

Heading: (1) Industrial branch; (2) gainfully occupied females per 100 total earners.

Lateral text: 1. Agriculture; 2. industry; 3. building; 4. transport and communications; 5. trade; 6. services; 7. public service; 8. others; 9. economically active earners together; 10. pensioners and other inactive earners; 11. total.

A KERESŐK KORMEGOSZLÁSA

Az aktív keresők kormegoszlása — az inaktív keresők számának jelentős emelkedése következtében — megváltozott. Növekedett a munkaképes korú és csökkent az ennél idősebb aktív keresők aránya; ugyanakkor az aktív keresőkön belül — a népesség öregedésének hatására — emelkedett az idősebbek aránya: 1963-ban a munkaképes korú keresők 37,7%-a, 1960-ban 37,2%-a volt idősebb munkaképes korú.

Az aktív keresőknek a megfelelő korú népességhez viszonyított aránya is módosult. Az elmúlt három év alatt a fiatal és idősebb munkaképes korúak csoportjában nem volt lényeges változás, az utóbbiak arányában azonban 1930-hoz viszonyítva jelentős emelkedés mutatkozik. Lényegesen csökkent 1960 óta az aktív keresők aránya a munkaképes kornál idősebbek között.

A 15—39 éveseknél az aktív keresők viszonylag kisebb arányát és 1960-hoz képesti kisebb növekedését az indokolja, hogy emelkedett az ilyen korú tanulók aránya: 4,3%-ról 6,7%-ra.

Részletesebben vizsgálva a két nemhez tartozó aktív keresők arányát azt tapasztaljuk, hogy a férfiaknál a tanulók számának figyelmen kívül hagyásával — 20 éves kortól 50 éves korig — mintegy 98—99%-uk dolgozik (az ilyen korú férfi eltartottak száma mindössze 12 000, azonos az 1960. évi-vel). Az 50—59 éves korcsoportban már csak 93,5% az aktív kereső férfiak

21. Az aktív keresők kormegoszlása
 Возрастной состав активных самостоятельных
 Age Structure of the Economically Active Earners

Korcsoport (1)	Aktív keresők százalékos megoszlása (2)			
	1930	1949	1960	1963
1. 14 éves	2,5	1,4	0,7	0,6
2. Fiatal munkaképes korú (15—39 éves)	61,6	55,6	54,2	55,4
3. Idősebb munkaképes korú (40—59, ill. 40—54 éves) . .	24,4	30,5	32,1	33,6
4. Munkaképes kornál idősebb (60, ill. 55 éves és idősebb)	11,5	12,5	13,0	10,4
5. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) процентное распределение активных самостоятельных.

Вертикальная графа: 1. 14 лет; 2. молодые лица в трудоспособном возрасте (15—39 лет); 3. пожилые лица в трудоспособном возрасте (40—59 или 40—54 лет); 4. лица старше трудового контингента (60 или 55 лет и старше); 5. всего.

Heading: (1) Age groups; (2) percentage distribution of the economically active earners.

Lateral text: 1. 14 years old; 2. young persons in working age (15—39 years); 3. older persons in working age (40—59 resp. 40—54 years); 4. persons over working age (60 resp. 55 years and over); 5. total

aránya, mivel ezeknek 5,8%-a — az egyes szakmákban leszállított nyugdíjkorhatár és a fiatalabb korban nyugdíjazottak miatt — inaktív kereső (ez az arány 1960-ban 4% volt).

A nők között az aktív keresők aránya a 20—24 éves korcsoportban a legmagasabb (59%) és az ilyen korúaknál még 4% tanul. E két arány 1960-

22. A 15 éves és idősebb aktív keresők a megfelelő korú népességből, korcsoportonként
 Активные самостоятельные в процентах к населению соответствующего возраста,
 по возрастным группам
 Economically Active Earners per 100 Population of the Same Age, by Age Groups

Korcsoport (1)	Aktív keresők a megfelelő korú népesség százalékában (2)			
	1930	1949	1960	1963
	Férfi (3)			
1. 15—39 éves	93,8	92,0	94,0	92,0
2. 40—59 éves	93,4	94,6	96,6	95,5
5. 60 éves és idősebb	76,1	68,5	61,6	43,0
	Nő (4)			
1. 15—39 éves	34,7	39,3	51,2	54,5
3. 40—54 éves	22,1	26,7	49,0	50,3
5. 55 éves és idősebb	21,0	23,1	24,8	19,2
	Összesen (5)			
1. 15—39 éves	63,6	64,7	72,1	72,9
4. 40—59 éves férfi, ill. 40—54 éves nő	59,5	62,2	74,8	74,7
5. 55 ill., 60 éves és idősebb . .	43,1	39,6	37,8	27,7

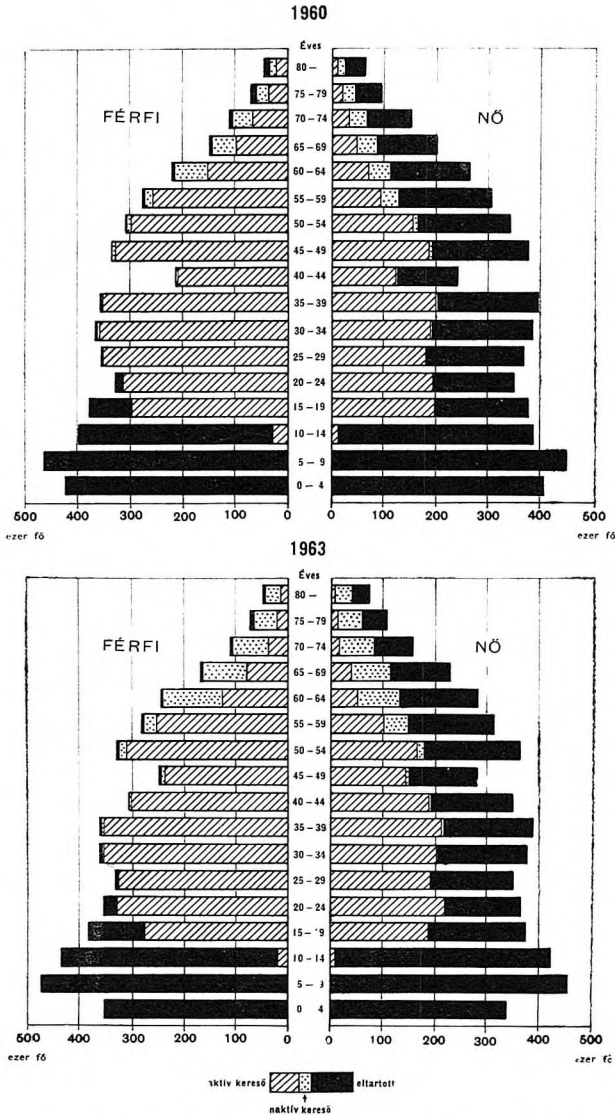
Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) активные самостоятельные в процентах к населению соответствующего возраста; (3) мужчины; (4) женщины; (5) оба пола.

Вертикальная графа: 1. 15—39 лет; 2. мужчины 40—59 лет, женщины 40—54 лет; 3. 55 или 60 лет и старше.

Heading: (1) Age groups; (2) economically active earners per 100 population of the same age; (3) males; (4) females; (5) both sexes.

Lateral text: 1. 15—39 years; 2. males 40—59 years, 3. females 40—54 years; 4. males 40—59 years, females 40—54 years, 5. 55 resp. 60 years and over.

ban 55, ill. 2% volt. Majdnem azonos az aktív kereső aránya a 25–29 és 30–39 éveseknél: 54–55%, az 1960. évi 49–50%-kal szemben. A 40–49

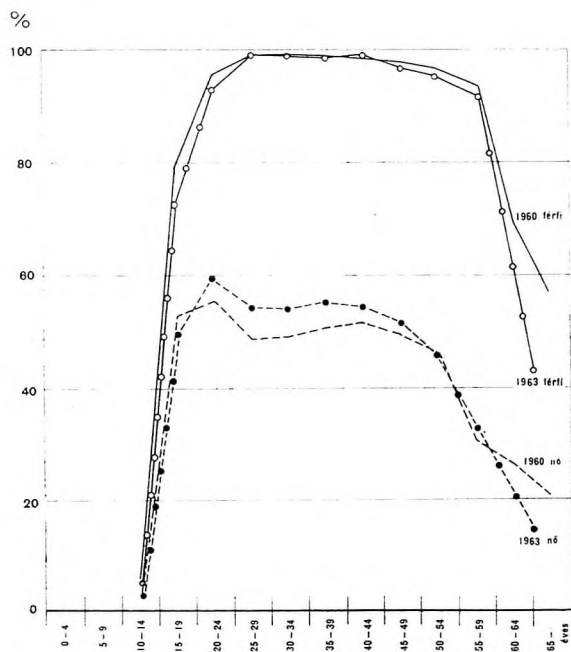

VI. A kereső és eltartott népesség nem és korcsoportok szerint
 Самодеятельное население и иждивенцы по полу и возрастным группам
 Gainfully Occupied and Unoccupied Population
 by Sex and Age Groups

éves nők 53%-a dolgozik, az 1960. évi 51%-kal szemben. A nyugdíjkorhatár előtt álló — 50–54 éves — nők 46%-a dolgozik és 3%-a már nyugdíjas

(1960-ban 46,3, ill. 2,7%). Az aktív keresők aránya a nyugdíjkorhatár után jelentősen csökken.

Népgazdasági áganként vizsgálva az aktív keresők kormegoszlását, azt tapasztaljuk, hogy általában mindenütt csökkent a legfiatalabbak (20 éven aluli) és a legidősebbek (60 éves és idősebb) száma és aránya, növekedett általában a 20–29 és a 40–54 évesek aránya.

VII. Az aktív keresők nemenként, a megfelelő korú népesség százalékában
 Активные самодеятельные по полу, в процентах к населению соответствующего
 возраста
 Economically Active Earners by Sex, per 100 Population of the Same Age

Továbbra is a legöregebb korösszetételű a mezőgazdaság (itt az aktív keresők 17%-a 60 éves és idősebb). Magas még az öregkorúak aránya a szolgáltatásban is. Viszonylag a legfiatalabb korösszetételű az építőipar, de magas a fiatal korúak aránya az iparban és a közlekedésben is (a 20–29 évesek aránya 28, 27, ill. 25%).

1963-ban a fizikai dolgozók 56%-a, a szellemi dolgozók 62%-a 40 évesnél fiatalabb, az önállók és segítő családtagok 77%-a viszont 40 éves és idősebb. 1960-hoz képest a fizikai és szellemi dolgozóknál egyaránt kis mértékben csökkent a fiatal produktív korúak és megnőtt az idősebb produktív korúak aránya. A fizikai dolgozóknál ez a változás a szellemi dolgozókénál nagyobb mérvű volt. A 60 évesek és idősebbek csoportjába tartozók száma a fizikai dolgozóknál — a mezőgazdasági önállók termelősövetkezeti taggá válása következtében — 24%-kal növekedett, a szellemi dolgozóknál az emelkedés csupán 3%.

23. A mezőgazdasági és nem mezőgazdasági aktív keresők korcsoportonként
 Сельскохозяйственные и несельскохозяйственные активные самодельные
 по возрастным группам

Agricultural and Non-Agricultural Active Earners by Age Groups

Év (1)	Aktív keresők (2)	Ebből (3)			
		—14 ^a	15—39	40—59	60—X
		éves (4)			
százalékban (5)					
Mezőgazdaság (6)					
1930	100,0	3,6	56,8	25,0	14,6
1949	100,0	2,4	51,6	30,9	15,1
1960	100,0	0,9	41,2	37,0	20,9
1963	100,0	0,5	42,0	40,4	17,1
Egyéb népgazdasági ágak (7)					
1930	100,0	1,3	67,0	25,8	5,9
1949	100,0	0,3	60,1	33,3	6,3
1960	100,0	0,6	62,3	32,1	5,0
1963	100,0	0,6	61,9	33,4	4,1
Aktív keresők együtt (2)					
1930	100,0	2,5	61,6	25,4	10,5
1949	100,0	1,4	55,6	32,0	11,0
1960	100,0	0,7	54,2	31,0	11,1
1963	100,0	0,6	55,4	35,7	8,3

^a 1960-ban és 1963-ban csak 14 éves.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) активные самодельные; (3) в том числе; (4) в возрасте . . . лет; (5) процентное распределение; (6) сельское хозяйство; (7) прочие отрасли народного хозяйства.

Heading: (1) Years; (2) economically active earners; (3) of which; (4) aged . . years; (5) per cent; (6) agriculture; (7) other branches of economy.

A KERESŐK ISKOLAI VÉGZETTSÉGE

Az aktív keresők iskolai végzettségi szintje az egész népességénél nagyobb mértékben emelkedett.

1963. január 1-én az aktív keresők 45%-a (2 143 000 fő) legalább az általános iskola 8 osztályát elvégezte, ez az arány 1960-ban még 37%, 1930-ban 12%, 1949-ben 21% volt. Az ilyen végzettségűek száma három év alatt 359 000-rel, 20%-kal növekedett, 1930 óta csaknem megötszöröződött. A legalább érettségizett aktív keresők száma 1963 elején 15%-kal magasabb mint 1960-ban és háromszor annyi, mint 1930-ban. Egyetemi (főiskolai) végzettséggel 164 000 aktív kereső rendelkezik, számuk 1960 óta 9%-kal nőtt.

Népgazdasági áganként vizsgálva az aktív keresők iskolai végzettségét 1960-hoz hasonlóan a közszolgálat keresői rendelkeznek a legmagasabb végzettséggel: 76%-uk elvégezte legalább az általános iskola 8 osztályát, 46%-uk legalább érettségizett és 20%-uk rendelkezik egyetemi oklevéllel. Legalacsonyabb továbbra is a mezőgazdasági dolgozók kulturális színvonala: 19%-uk végezte el legalább az általános iskola 8 osztályát, 2%-uk szerzett legalább érettségi bizonyítványt, 0,6%-uknak van egyetemi, illetve főiskolai oklevele.

Általában minden népgazdasági ágban nőtt az iskolai végzettség szín-

24. Az aktív keresők legmagasabb iskolai végzettsége
 Наивысшее образование активных самодельных
 Highest Level of Education of the Economically Active Earners

Legmagasabb végzettség (1)	Aktív keresők százalékos megoszlása (2)			
	1930	1949	1960	1963
1. Iskolába nem járt	8,2	3,8	2,3	1,6
2. Ált. isk. 1—3 osztályát végezte	7,3	5,7	4,7	3,9
3. Ált. isk. 4—5 osztályát végezte	27,1	19,2	14,0	11,4
4. Ált. isk. 6—7 osztályát végezte	45,7	50,1	42,5	38,4
5. Ált. isk. 8 osztályát végezte	5,8	13,3	23,4	28,8
6. Középfiskola 1—4 oszt. végezte	0,8	1,8	2,8	3,8
7. Érettségi bizonyítványt szerzett	3,2	4,0	6,5	8,0
8. Egyetemre járt, oklevele nincs		0,2	0,7	0,7
9. Egyetemi oklevelet szerzett . .	1,9	1,9	3,1	3,4
10. Aktív keresők összesen . . .	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Наивысшее образование; (2) процентное распределение активных самодельных.

Вертикальная графа: 1. Не ходили в школу; получили образование 2. в 1—3, 3. в 4—5, 4. в 6—7, 5. в 8 классах начальной школы; 6. в 1—4 классах средней школы; 7. получили аттестат зрелости; 8. учились в университете, не получили диплома; 9. учились в университете, получили диплом; 10. активные самодельные.

Heading: (1) Highest level of education; (2) percentage distribution of economically active earners.

Lateral text: 1. Did not attend school; finished 2. 1—3, 3. 4—5, 4. 6—7, 5. 8 classes of public primary school; 6. 1—4 forms of secondary school; 7. received certificate of final examination in secondary school; 8. attended university without getting a diploma; 9. attended university, received a diploma; 10. economically active earners.

vonala: ennek mértéke a mezőgazdaságban a legjelentősebb: itt az általános iskola 8 osztályát elvégzettek aránya 15%-ról 19%-ra nőtt; ez azonban csak részleges javulás, mivel a növekedés felét az okozza, hogy a nyugdíjba került

25. A keresők iskolai végzettségi arányszámai népgazdasági ágaként
 Коэффициенты образования самодельных по отраслям народного хозяйства
 Educational Status Rates of Earners by Industrial Branches

Népgazdasági ág (1)	A keresők közül (2) százalékban (6)					
	legalább az ált. isk. 8. oszt. végezte (3)	legalább érettségi-zett (4)	egyetemi (főiskolai) oklevelet szerzett (5)	legalább az ált. isk. 8 oszt. végezte (3)	legalább érettségi-zett (4)	egyetemi (főiskolai) oklevelet szerzett (5)
	1960			1963		
1. Mezőgazdaság	14,5	1,5	0,4	19,2	2,0	0,6
2. Ipar	46,6	10,3	2,0	53,1	11,2	2,0
3. Építőipar	38,0	10,3	3,1	45,3	10,4	2,8
4. Közlekedés	46,8	11,2	1,3	54,1	13,3	1,3
5. Kereskedelem	55,9	14,6	2,9	61,9	15,7	2,9
6. Szolgáltatás	47,0	17,1	4,1	52,7	18,9	3,9
7. Közszolgálat	71,8	44,2	19,9	75,7	45,7	19,9
8. Egyéb	52,2	13,7	5,0	69,6	13,7	5,1
9. Aktív keresők össz.	36,6	10,3	3,1	44,7	12,1	3,4
10. Inaktív keresők	27,7	10,6	3,5	20,6	7,3	2,4
11. Összesen	35,8	10,3	3,1	41,4	11,4	3,3

Перевод текста таблицы см. на следующей странице.
 Translation of the text of the table on the following page.

26. Az aktív keresők iskolai végzettsége foglalkozási viszony szerint
 Образование активных самостоятельных по положению в занятии
 Educational Status of the Economically Active Earners by Employment Status

Foglalkozási viszony (1)	Az aktív keresők közül (2)		
	legalább az általános iskola 8 osztályát végezte (3)	legalább érettségizett (4)	egyetemi (főiskolai) oklevelet szerzett (5)
	százalékban (6)		
		1930	
1. Fizikai dolgozó	6,5	0,5	0,0
2. Szellemi dolgozó	90,6	58,8	21,3
3. Önálló és segítő családtag .	5,3	2,1	1,1
4. Összesen	11,6	5,0	1,9
		1949	
1. Fizikai dolgozó	19,9	1,5	0,1
2. Szellemi dolgozó	88,0	50,2	15,9
3. Önálló és segítő családtag .	10,6	1,6	0,6
4. Összesen	21,2	6,1	1,8
		1960	
1. Fizikai dolgozó	31,5	2,3	0,2
2. Szellemi dolgozó	86,4	53,3	18,0
3. Önálló és segítő családtag .	13,7	0,9	0,2
4. Összesen	36,6	10,3	3,1
		1963	
1. Fizikai dolgozó	34,7	1,8	0,1
2. Szellemi dolgozó	90,9	56,4	17,6
3. Önálló és segítő családtag .	22,0	2,8	0,8
4. Összesen	44,7	12,1	3,4

Горизонтальная графа: (1) Положение в занятии; (2) из активных самостоятельных; (3) окончили по крайней мере 8 классов начальной школы; (4) получили по крайней мере аттестат зрелости; (5) получили университетский (вузовский) диплом; (6) процент.

Вертикальная графа: 1. Работники физического труда; 2. работники умственного труда; 3. самостоятельные и помогающие члены семьи; 4. всего.

Heading: (1) Employment status; (2) from economically active earners; (3) completed at least 8 classes of public primary school; (4) received at least certificate of final examination in secondary school; (5) received university (high school) diploma; (6) per cent.

Lateral text: 1. Manual workers; 2. non-manual workers; 3. independents and unpaid family workers; 4. total.

idős korú mezőgazdasági keresők — akik az aktív keresőkből kikerültek — iskolai végzettségi színvonala igen alacsony volt.

Az iskolai végzettségi színvonal emelkedését az jelzi legjobban, hogy 1960-ban még csak a közszolgáltatásban és a kereskedelemben végezte el a

Горизонтальная графа: (1) Отрасли народного хозяйства; (2) среди самостоятельных (3) окончили по крайней мере 8 классов начальной школы, (4) получили по крайней мере аттестат зрелости; (5) получили университетский (вузовский) диплом; (6) процент.

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. промышленность; 3. строительная промышленность; 4. транспорт связь; 5. торговля; 6. предоставление услуг; 7. государственная служба; 8. прочие; 9. активные самостоятельные всего; 10. неактивные самостоятельные 11. всего.

Heading: (1) Industrial branch; (2) from among the earners (3) completed at least 8 classes of public primary school, (4) received at least certificate of final examination in secondary school, (5) received university (high school) diploma; (6) per cent.

Lateral text: 1. Agriculture; 2. industry; 3. building; 4. transport and communications; 5. trade; 6. services; 7. public service; 8. others; 9. total economically active earners; 10. economically inactive earners; 11. grand total.

keresők több mint fele az általános iskola 8 osztályát, 1963-ban már az ipari, közlekedési és szolgáltatási keresőknel is meghaladta ez az arány a keresők 50%-át.

A mezőgazdasági keresőknek 1930-ban csupán 1,4%-a végezte el legalább az általános iskola 8 osztályát, a többi népgazdasági ágak keresőinek együttesen 23%-a, azóta ez az arány a mezőgazdaságban és a többi népgazdasági ágak keresőinél is lényegesen javult, azonban a mezőgazdasági keresők hátrányára mutatkozó különbség még mindig nagy.

Foglalkozási viszonyonként vizsgálva az aktív keresők iskolai végzettségét, természetesen továbbra is a szellemi dolgozók végzettsége mutatja a magasabb szintet, de nőtt a fizikai dolgozók iskolai végzettségi színvonala is. 1960-hoz képest a legalább az általános iskola 8 osztályát elvégzett fizikai dolgozók száma 34%-kal, a szellemi dolgozóké 19%-kal emelkedett. A szellemi dolgozóknál a legalább érettségizettek száma 20%-kal, az egyetemet végzettké 11%-kal növekedett.

NÉPGAZDASÁGI ÁG

A népesség népgazdasági ágak szerinti megoszlásában évek óta tartó, folyamatos átalakulás elsősorban a mezőgazdasági népességnek más népgazdasági ágakba történt átáramlásában és az inaktív népesség¹⁴ számának jelentős növekedésében mutatkozik meg. 1930 és 1960 között a mezőgazdasági népesség közel egymillió fővel, az elmúlt három év alatt további félmillió fővel csökkent. Az inaktív népesség 1930 óta megháromszorozódott, a növekedés jelentős részt — az idős mezőgazdasági aktív keresők nyugdíjbevételének hatására — az utolsó három évben következett be.

Az 1960. évi igen elenyésző számú — mintegy 42 000-es — mezőgazdasági nyugdíjas népesség 1963-ban már elérte a 353 000 főt, vagyis az inaktív népesség 466 000-nyi növekedésének 67%-át a mezőgazdasági inaktív népesség több mint nyolcszorosára történő emelkedése idézte elő. Emellett a nem mezőgazdasági inaktív népesség száma is növekedett: 640 000-ről 794 000-re, 24%-kal.

A többi népgazdasági ághoz tartozó népesség száma is növekedett (a kereskedelem kivételével, amely változatlan maradt); az emelkedés aránya a szolgáltatásnál (11%), a közszolgáltatásnál (8%) és az iparnál (4%) a legmagasabb.

Az aktív keresők népgazdasági ági megoszlása is jelentősen megváltozott. E módosulásokat is elsősorban a mezőgazdasági aktív keresők csökkenése idézte elő, akik közül nagy számmal kerültek át a foglalkozási átrétegződés következtében más népgazdasági ágakba és sokan közülük inaktív keresőkke váltak.

Az 1960. évi 1 873 000-rel szemben 1963-ra a mezőgazdasági aktív keresők száma 1 566 000-re, 307 000-rel (16%-kal), az 1930. évi kétmillióval szemben 23%-kal csökkent. Az elmúlt három évben tapasztalható nagymérvű visszaesést háromnegyedében az idézte elő, hogy a mezőgazdasági inaktív keresők száma 28 000-ről 256 000-re, vagyis 228 000-rel nőtt. A csökkenéshez hozzájárult a mezőgazdasági keresők egy részének más népgazdasági ágba történt átáramlása is.

¹⁴ Inaktív keresők és eltartottjaik a közületi eltartottakkal együtt.

27. A népesség népgazdasági áganként
 Население по отраслям народного хозяйства
 Population by Industrial Branches

Népgazdasági ág (1)	A népesség százalékos megoszlása (2)				
	1930	1941	1949	1960	1963
1. Mezőgazdaság	51,8	49,1	49,1	35,5	29,8
2. Ipar	17,7	20,3	20,5	26,1	26,9
3. Építőipar	3,3	2,8	2,6	6,9	6,9
4. Közlekedés	3,7	4,0	4,7	7,0	7,0
5. Kereskedelem	5,9	6,0	4,8	5,3	5,3
6. Szolgáltatás	5,0	4,7	3,0	2,6	2,8
7. Közszolgálat	4,6	4,5	7,0	6,8	7,3
8. Egyéb	2,8	3,1	2,5	2,9	2,6
9. Nyugdíjas és más inaktív	5,2	5,5	5,8	6,9	11,4
10. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Отрасли народного хозяйства; (2) процентное распределение населения.

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. промышленность; 3. строительная промышленность; 4. транспорт и связь; 5. торговля; 6. предоставление услуг; 7. государственная служба; 8. прочие; 9. пенсионеры и прочие неактивные самодельные; 10. всего.

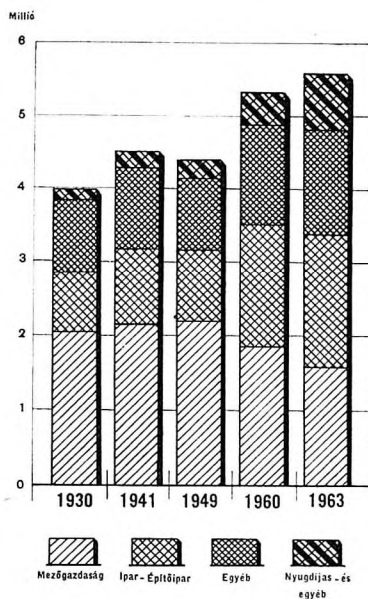
Heading: (1) Industrial division; (2) percentage distribution of the population.

Lateral text: 1. Agriculture; 2. industry; 3. building; 4. transport and communications; 5. trade; 6. services; 7. public service; 8. others; 9. pensioners and other inactive earners; 10. total.

A többi népgazdasági ághoz tartozó aktív keresők száma (az „egyéb” népgazdasági ág kivételével) növekedett. Ez a közszolgáltatásnál (12%), a szolgáltatásnál (11%) és az iparnál (8%) volt a legnagyobb mérvű. Az ipari keresők száma 1963. elején 1 487 000 volt, aránya három év alatt 28,3%-ról 31%-ra nőtt.

Az egyes népgazdasági ágak keresőinek száma 1930 óta még nagyobb mértékben változott: az építőipari és a közlekedési keresők száma megháromszorozódott, a közszolgálaté két és félszeresére, az iparé több mint kétszeresére emelkedett.

Az elmúlt harminchárom év változásait még jobban szemlélteti az aktív keresők népgazdasági ágak szerinti összetételének eltolódása. 1930-ban az összes aktív keresők több mint fele a mezőgazdaságban dolgozott, az ipari, építőipari keresők együttes aránya alig haladta meg az összes aktív keresők egyötödét. Ez az arány még 1949-ben is jellemző volt, 1963-ra azonban a mezőgazdasági keresők aránya 33%-ra csökkent, az ipari, építőipariaké együttesen megközelítette a 40%-ot.

VIII. A mezőgazdasági, ipari-építőipari és egyéb keresők száma

Численность сельскохозяйственных, промышленных, строительных и прочих самодельных
 Agricultural, Industrial, Building Trade and Other Earners

28. Az aktív keresők népgazdasági áganként
 Активные самодельные по отраслям народного хозяйства
 Economically Active Earners by Industrial Branches

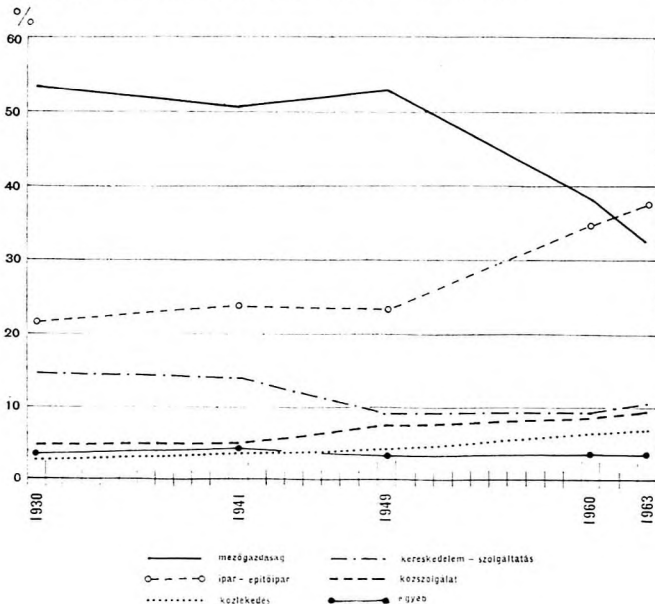
Népgazdasági ág (1)	Az aktív keresők száma (2)				
	1930	1941	1949	1960	1963
1. Mezőgazdaság	2 030 844	2 164 975	2 196 185	1 872 730	1 566 400
2. Ipar	715 062	903 822	867 157	1 378 987	1 487 350
3. Építőipar	110 922	101 526	96 336	303 246	322 350
4. Közlekedés	107 968	139 768	164 927	296 321	314 400
5. Kereskedelem	252 190	282 941	219 990	308 441	324 950
6. Szolgáltatás	297 600	299 464	167 016	157 822	175 600
7. Közszolgálat	177 157	205 078	308 359	392 857	438 550
8. Egyéb	130 378	199 833	134 573	165 828	160 450
9. Összesen	3 822 121	4 297 407	4 154 543	4 876 232	4 790 050
	Százalékos megoszlás (3)				
1. Mezőgazdaság	53,1	50,4	52,9	38,4	32,7
2. Ipar	18,7	21,0	20,9	28,3	31,0
3. Építőipar	2,9	2,4	2,3	6,2	6,7
4. Közlekedés	2,8	3,2	4,0	6,1	6,6
5. Kereskedelem	6,6	6,6	5,3	6,3	6,8
6. Szolgáltatás	7,8	7,0	4,0	3,2	3,7
7. Közszolgálat	4,7	4,8	7,4	8,1	9,2
8. Egyéb	3,4	4,6	3,2	3,4	3,3
9. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Отрасли народного хозяйства; (2) численность активных самодельных; (3) процентное распределение.

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. промышленность; 3. строительная промышленность; 4. транспорт и связь; 5. торговля; 6. предоставление услуг; 7. государственная служба; 8. прочие; 9. всего.

Heading: (1) Industrial branch; (2) number of economically active earners; (3) percentage distribution.

Lateral text: 1. Agriculture; 2. industry; 3. building; 4. transport and communications; 5. trade; 6. services; 7. public service; 8. others; 9. total.

IX. Az aktív keresők
 százalékos megoszlása
 népgazdasági áganként
 Процентное распреде-
 ление активных
 самодельных
 по отраслям
 народного хозяйства
 Percentage Distribution
 of Economically Active
 Earners by Industrial
 Branches

A továbbiakban részletesebben foglalkozunk a mezőgazdasági népességgel, ill. az ipar-építőipari és közszolgálati keresők számának és megoszlásának az elmúlt három év alatti változásával.

A MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG

A mezőgazdasági népesség általános csökkenésében jelentős változást okoz gazdasági aktivitás szerinti összetételének módosulása. 1960-ban még a mezőgazdasági népesség 52%-a volt aktív kereső, 1963-ra ez az arány 47%-ra csökkent, ugyanez alatt az idő alatt az inaktív mezőgazdasági keresők aránya 0,8%-ról 7,6%-ra nőtt. (A mezőgazdasági nyugdíjasok egy része — inaktívvá válásuk ellenére — továbbra is dolgozik a háztáji gazdaságban vagy a termelőszövetkezetben.)

E jelentős eltolódások következtében megváltozott a mezőgazdaságon belül a kereső-eltartott arány. 100 mezőgazdasági aktív keresőnek 1960-ban még csak 91, 1963-ban már 114 inaktív keresőt és eltartottat kellett eltartania. A növekedést elsősorban az inaktív keresők arányának emelkedése idézte elő, de nőtt a tanulók és egyéb eltartottak aránya is.

29. A mezőgazdasági aktív, ill. inaktív keresők és eltartottak

Сельскохозяйственные активные и неактивные самодельные, и иждивенцы
Economically Active resp. Inactive Agricultural Earners and Dependants

Megnevezés (1)	Mezőgazdasági népesség száma (1000 fő) (2)		1963. év az 1960. év %-ában (3)	100 mezőgazdasági aktív keresőre jut (4)	
	1960	1963		1960	1963
1. Aktív kereső	1873	1566	83,6	—	—
2. Inaktív kereső	28	256	914,3	1	16
3. Eltartott					
4. Munkaképes koron aluli ...	846	776	91,7	45	50
5. Munkaképes korú középiskolai tanuló, egyetemi hallgató	31	45	145,2	2	3
6. Egyéb eltartott	502	470	93,6	27	30
7. Munkaképes koron felüli ...	302	242	80,1	16	15
8. Eltartott összesen	1681	1533	91,2	90	98
9. Mezőgazdasági népesség összesen	3582	3355	93,7	—	—
10. Ebből: inaktív kereső és eltartott	1709	1789	104,7	91	114

Горизонтальная графа: (1) Численность сельскохозяйственного населения (1000 лиц); (2) Данные 1963 г. в процентах к 1960 г.; (3) на 100 активных сельскохозяйственных самодельных.

Вертикальная графа: 1. Активные самодельные; 2. неактивные самодельные; 3. иждивенцы; 4. младше трудоспособного возраста; 5. учащиеся начальной и средней школы, студенты университетов в трудоспособном возрасте; 6. другие иждивенцы; 7. старше трудоспособного возраста; 8. иждивенцы всего; 9. сельскохозяйственное население всего; 10. в том числе: неактивные самодельные и иждивенцы.

Heading: (1) Designation; (2) agricultural Population Figures; (3) 1963 data as compared to 1960, per cent; (4) per 100 economically active agricultural earners.

Lateral text: 1. Economically active earners; 2. economically inactive earners; 3. dependants; 4. under working age; 5. public primary and secondary school pupils, university students in working age; 6. other dependants; 7. over working age; 8. total dependants; 9. total agricultural population; 10. of which: economically inactive earners and dependants.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében előállott változások főleg az öregkorú mezőgazdasági népességben jelentkeztek. 1960-ban

még a nyugdíjkornál idősebb mezőgazdasági népességnek 57%-a volt aktív és csak 4%-a inaktív kereső, ezek az arányok az öregkorú aktív keresők számának 26,9%-os csökkenésével, ill. az inaktív keresők számának nyolcszoros emelkedésével 40, ill. 30%-ra változott. A különbségek nemeként is jelentősek: a 60 éves és idősebb mezőgazdasági férfiaknak 1960-ban 88%-a, 1963-ban már csak 60%-a volt aktív kereső, az 55 éves és idősebb nőknél az aktív keresők aránya 38%-ról 27%-ra csökkent.

30. A munkaképes kornál idősebb mezőgazdasági népesség összetétele
 Состав все сельскохозяйственного населения старше трудового контингента
 Agricultural Population Structure over Working Age

Megnevezés (1)	A munkaképes kornál idősebb mezőgazdasági népesség (2)					
	férfiak (3)		nők (4)		összesen (5)	
	1960	1963	1960	1963	1960	1963
	százalékos megoszlása (6)					
1. Aktív kereső	88,2	60,0	38,2	27,4	57,4	40,1
2. Inaktív kereső	5,7	37,5	2,1	24,9	3,5	29,8
3. Eltartott	6,1	2,5	59,7	47,7	39,1	30,1
4. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Наименование (2) сельскохозяйственное население старше трудоспособного возраста; (3) мужчины; (4) женщины; (5) оба пола; (6) процентное распределение.

Вертикальная графа: 1. Активные самостоятельные; 2. неактивные самостоятельные; 3. иждивенцы; 4. всего.

Heading: (1) Designation; (2) agricultural population over working age; (3) males; (4) females; (5) both sexes; percentage distribution.

Lateral text: 1. Economically active earners; 2. economically inactive earners; 3. dependants; 4. total.

E változások következtében módosult a mezőgazdasági aktív keresők kormegoszlása: a munkaképes koron felüli keresők aránya 23,7%-ról 20,7%-ra csökkent, ugyanakkor egy árnyalattal (42,1%-ról 42,5%-ra) nőtt a 40 éven aluli mezőgazdasági keresők és jelentősebben emelkedett az idősebbek (40—59 éves férfiak, 40—54 éves nők) aránya (34,2%-ról 36,8%-ra).

1960-hoz viszonyítva a mezőgazdasági aktív keresők száma minden korcsoportban csökkenést mutat, de ennek mértéke változó: legnagyobb arányú a nyugdíjkornál idősebbeknél (27%-os). A 14—39 évesek száma 15%-kal csökkent, ezen belül a 20—29 éveseké 15%-kal, a 30—39 éveseké 9%-kal lett alacsonyabb.

A mezőgazdaság összetételének megváltozása a koreltolódáson kívül természetszerűen a mezőgazdasági aktív keresők foglalkozási viszony szerinti megoszlásában is érezte hatását. 1960-ban még 859 000 (46%) volt az önállók és segítő családtagjaik száma, ez három év alatt 96 000-re (6%-ra) csökkent. Ugyanezen idő alatt a termelőszövetkezeti tagok és dolgozó családtagjaik száma 581 000-ről (31%-ról) 1 095 000-re (70%-ra) növekedett. Az alkalmazásban álló mezőgazdasági aktív keresők száma és aránya alig növekedett.

A mezőgazdasági népességből a legnagyobb számot a termelőszövetkezeti tagok és eltartottjaik képviselik (1 973 000 fő), arányuk három év alatt 34%-ról 59%-ra nőtt. Az alkalmazásban álló mezőgazdasági dolgozók

és eltartottjaik száma 839 000, arányuk 1960-ban 24%, 1963-ban 25%. A mezőgazdasági önállók és eltartottjaik száma jelenleg már csak 190 000, arányuk 41%-ról 6%-ra esett.

31. A mezőgazdasági aktív keresők foglalkozási viszony szerint

Активные сельскохозяйственные самодельные по положению в занятии

Economically Active Agricultural Earners by Employment Status

Foglalkozási viszony (1)	Mezőgazdasági aktív keresők (2)			
	száma (3)		százalékos megoszlása (4)	
	1960	1963	1960	1963
1. Alkalmazásban álló	347 870	357 450	18,6	22,8
2. Termelőszövetkezeti tag	525 738	875 450	28,1	55,9
3. Tsz. közös gazdaságban dolgozó családtag	55 257	141 350	2,9	9,0
4. Tsz. tag háztáji gazdaságában dolgozó családtag		78 300		5,0
5. Önálló	515 004	76 950	27,5	4,9
6. Önálló segítő családtagja	344 045	18 900	18,4	1,2
7. Kétlaki segítő családtagja	84 816	18 000	4,5	1,2
8. Összesen	1 872 730	1 566 400	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Положение в занятии; (2) активные сельскохозяйственные самодельные; (3) число; (4) процент.

Вертикальная графа: 1. Занятые лица; 2. члены производственных сельскохозяйственных кооперативов; 3. помогающие члены семьи работающие в совместном хозяйстве сельскохозяйственного кооператива; 4. помогающие члены семьи работающие в приусадебном хозяйстве; 5. самостоятельные; 6. помогающие члены семьи самостоятельных; 7. помогающие члены семьи с двойным источником доходов; 8. всего.

Heading: (1) Employment status; (2) economically active agricultural earners; (3) number; (4) per cent.

Lateral text: 1. Employed persons; 2. members of agricultural producers' co-operatives; 3. family helpers working at the common property of the co-operative; 4. family helpers working at the household plot of the co-operative members; 5. independents; 6. family helpers of independents; 7. family helpers of double-employed; 8. total.

Az alkalmazásban álló és termelőszövetkezeti tag mezőgazdasági aktív keresők között a fizikai dolgozók száma 1 384 000, a szellemi dolgozóké 69 000. 100 fizikai dolgozóra 5 szellemi dolgozó jut, 1960-ban ez az arány 6 fő volt.

AZ IPARI ÉS ÉPÍTŐIPARI KERESŐK

1963. január 1-én az ipari és építőipari aktív keresők száma 1 810 000 volt; 8%-kal magasabb, mint 1960-ban. Az ipari keresők száma 109 000-rel (8%-kal), az építőipari keresőké 19 000-rel (6%-kal) emelkedett.

Az ipari-építőipari keresőkön belül a nők száma 15%-kal, a férfiaké 5%-kal nőtt, 1963-ban az iparban és építőiparban dolgozó aktív keresők 30,4%-a nő, az 1960. évi 28,5%-kal szemben. A keresők számának mintegy 128 000 főnyi emelkedéséből 71 000 főt (55%-ot) tesz ki a nők számának emelkedése.

Megváltozott az ipari-építőipari keresők kormegoszlása: növekedett a fiatalabb és idősebb produktív korú keresők száma (8, ill. 9%-kal), de csökkent a munkaképes koron felülieké (7%-kal).

A 20 évnél fiatalabbak száma alig változott, jelentősen nőtt a 20–29 éveseké (12%-kal), a 30–39 éveseké kis mértékben változott. Az idősebbek

között főleg az 50—54 éveseknél mutatkozik jelentősebb emelkedés (15%-os). Ez a folyamat mindkét nemnél megmutatkozik, bár az öregedés a nőknél nagyobb arányú volt: itt három év alatt a 20 évnél fiatalabbak aránya csökkent, a 20—54 éveseké pedig emelkedett (a fiatalabb produktív korú női keresők számának 13%-os emelkedésével szemben az idősebb produktív korúak száma 21%-kal nőtt). A férfiaknál a produktív korúak mindkét korcsoportja növekedett, majdnem azonos arányban. Mindkét nemnél csökkent azonban a 20 évnél fiatalabbak aránya, a férfiaknál még szám szerint is kevesebben vannak, mint 1960-ban.

32. Az ipari-építőipari keresők kormegoszlása

Возрастной состав самостоятельных в промышленности и строительной промышленности
Age Structure of the Earners in Industry and Building

Korcsoport (1)	Ipari-építőipari aktív kereső (2)					
	férfiak (3)		nők (4)		összesen (5)	
	1960	1963	1960	1963	1960	1963
	százalékos megoszlása (6)					
—19 éves	13,2	12,6	14,5	13,4	13,6	12,8
20—29 éves	21,9	26,1	25,2	29,4	26,1	27,1
30—39 éves	21,9	24,9	25,5	25,5	25,1	25,1
40—49 éves	17,2	16,9	17,3	17,6	17,3	17,1
50—54 éves	8,7	9,0	7,2	8,3	8,2	8,8
55—59 éves	6,3	6,6	3,1	3,0	5,4	5,5
60—X éves	4,8	3,9	3,2	2,8	4,3	3,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ebből:						
1. 40 éven aluli	63,0	63,6	69,2	68,3	64,8	65,0
2. 40—59 (ill. 54) éves	32,2	32,5	24,5	25,9	30,0	30,5
3. 60 (ill. 55) éves és idősebb	4,8	3,9	6,3	5,8	5,2	4,5

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) активные самостоятельные в промышленности и строительной промышленности; (3) мужчины; (4) женщины; (5) оба пола; (6) процентное распределение.

Вертикальная графа: 1. В том числе: младше 40 лет; 2. 40—59 (или 54) лет; 3. 60 (или 55) лет и старше.

Heading: (1) Age groups; (2) economically active earners: industry and building; (3) males; (4) females; (5) both sexes; (6) percentage distribution.

Lateral text: 1. Of which: under 40 years; 2. 40—59 (resp. 54) years; 3. 60 (resp. 55) years and over.

1960 és 1963 között megváltozott az ipari és építőipari keresők foglalkozási viszony és foglalkozás minősége szerinti megoszlása. Ez elsősorban abban mutatkozik meg, hogy a fizikai dolgozók 8%-os emelkedésével szemben a szellemi dolgozók száma 15%-kal emelkedett és az ipari-építőipari önállóké és segítő családtagjaiké 26%-kal csökkent. Jelenleg az alkalmazásban állók és kisipari termelészövetkezeti tagok aránya 96,4% az 1960. évi 94,8%-kal szemben, ezen belül az alkalmazásban állók és a termelészövetkezeti tagok száma közel azonosan emelkedett (9,4, ill. 8,9%-kal).

A 100 fizikai dolgozóra jutó szellemi dolgozók száma 18-ról 20-ra emelkedett. A fizikai dolgozók között elsősorban az „egyéb fizikai dolgozók” (főleg a segéd munkások) száma növekedett (13%-kal), a betanított munká-

soké csupán 8,4%-kal nőtt. A szakmunkások aránya — számuk 7%-os növekedése ellenére — egy árnyalattal csökkent.

33. Az ipari-épitőipari keresők foglalkozási viszonya

Положение в занятии самостоятельных в промышленности и строительной промышленности
Employment Status of the Earners in Industry and Building

Foglalkozási viszony (1)	Keresők (2)			
	száma (3) (1000 fő)		százalékos megoszlása (4)	
	1960	1963	1960	1963
1. Alkalmazásban álló és tsz. tag				
2. Szakmunkás	523	557	31,1	30,8
3. Betanított munkás	461	500	27,4	27,6
4. Egyéb fizikai dolgozó	288	326	17,1	18,0
5. Ipari tanuló	74	76	4,4	4,2
6. Fizikai dolgozók együtt	1346	1459	80,0	80,6
7. Szellemi dolgozó	248	286	14,8	15,8
8. Alk. álló és tsz. tag összesen	1594	1745	94,8	96,4
9. Önálló és segítő családtag	88	65	5,2	3,6
10. Mindössze	1682	1810	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Положение в занятии; (2) самостоятельные; (3) число; (4) процент.

Вертикальная графа: 1. Состоящие в должности и члены производственных кооперативов; 2. квалифицированные работники; 3. обученные рабочие; 4. другие работники физического труда; 5. промышленные ученики; 6. работники физического труда вместе; 7. работники умственного труда; 8. состоящие в должности и члены кооперативов всего; 9. самостоятельные и помогающие члены семьи; 10. итого.

Heading: (1) Employment status; (2) earners; (3) number; (4) per cent.

Lateral text: 1. Employed workers and members of producers' co-operatives; 2. skilled workers; 3. semi-skilled workers; 4. other manual workers; 5. industrial apprentices; 6. manual workers together; 7. non-manual workers; 8. total employed workers and members of co-operatives; 9. independents and family helpers; 10. grand total.

Az ipari keresők számának átlagos növekedésénél (8%) jóval nagyobb volt az emelkedés a bőr- és szőrmeiparban (47%), a papíriparban (24%), a villamosgépiparban (23%) és a vegyiparban (22%), viszont alig volt emelkedés a vegyes-, házi- és vándoriparban, továbbá a faiparban. Csökkent az építőanyagipari és ruházati ipari keresők száma.

KÖZSZOLGÁLATI KERESŐK

1963 elején a közzolgálati keresők száma 439 000 volt, 46 000-rel, 12%-kal magasabb mint három évvel korábban és 42%-kal több mint 1949-ben. E csoportba tartozóknak jelenleg csupán alig valamivel több mint egyharmada az igazgatásban (1949-ben több mint fele) és közel kétharmada az egészségügy, oktatás, művelődés és sport területén dolgozik. Az igazgatási keresők száma 1960 és 1963 között 9%-kal, a szociális, kulturális ágazatba tartozóké 13%-kal növekedett. Az előbbieken belül főleg a tanácsi szervek dolgozóinak száma növekedett (16%-kal). Igen jelentős az emelkedés a tudományos kutatóintézetek, a művelődés, a sport és testnevelés, valamint az egészségügy keresőinek számában.

A közzolgálati keresők között viszonylag az alsófokú oktatásban legnagyobb a nők aránya (74,7%), továbbá az egészségügyben (72,0%), a műve-

lődésben (54,2%) és az egyéb oktatásban (51,6%). Az igazgatás keresőinek csak 32,6%-a nő (1960-ban 29,7%).

A közszolgálati keresők 67,9%-a, ezen belül az igazgatási keresők 62,7%-a, az egészségügyi, kulturális keresők 70,9%-a szellemi dolgozó; arányuk 1960-hoz képest közel azonos.

INAKTÍV KERESŐK

1963. január 1-én az inaktív keresők száma 773 600 volt, 77,2%-kal nagyobb mint 1960-ban és közel négy és félszerese az 1930. évinek. Az inaktív keresők közül a nyugdíjasok és járadékosok száma 766 850 és 6750 az egyéb inaktív kereső (vagyonából, háza, lakása bérbeadásából élő stb.).

A nyugdíjasok közül¹⁵ 641 250 fő saját jogon nyugdíjas (vagy járadékos) és 125 600 fő özvegyi nyugdíjas. 1960-hoz képest a saját jogon nyugdíjasok száma kétszeresére, az özvegyi nyugdíjasoké 23%-kal nőtt.

A nyugdíjasok 1963. évi számát az aktív keresőkhöz népgazdasági áganként viszonyítva azt tapasztaljuk, hogy a legtöbb nyugdíjas azelőtt a közlekedésben és a közszolgálatban dolgozott. Az előbbiben 100 aktív keresőre 27 nyugdíjas kereső jut, az utóbbiban 22. Ezt elsősorban az okozza, hogy a fel szabadulás előtt főleg e két népgazdasági ágba tartozók rendelkeztek nyugdíj-jogosultsággal. Viszonylag legalacsonyabb az építőipari nyugdíjasok aránya (100 aktív keresőre 8), de alacsony a kereskedelmi és az ipari nyugdíjas arány is (10, ill. 14).

34. A nyugdíjasok és aktív keresők aránya népgazdasági áganként

Учебный вес пенсионеров и активных самостоятельных по отраслям народного хозяйства
Ratio of Pensioners and Economically Active Earners by Industrial Branches

Népgazdasági ág (1)	Nyugdíjas keresők (2)		Aktív keresők százalékos megoszlása (5)	100 aktív keresőre jutó nyugdíjas kereső (6)
	száma (3)	százalékos megoszlása (4)		
1. Mezőgazdaság	255 950	33,4	32,7	16
2. Ipar	211 450	27,6	31,0	14
3. Építőipar	24 650	3,2	6,7	8
4. Közlekedés	84 850	11,1	6,6	27
5. Kereskedelem	33 100	4,3	6,8	10
6. Szolgáltatás	33 050	4,3	3,7	19
7. Közszolgálat	96 100	12,5	9,2	22
8. Egyéb	27 700	3,6	3,3	17
9. Összesen	766 850	100,0	100,0	16

Горизонтальная графа: (1) Отрасли народного хозяйства; (2) самостоятельные пенсионеры; (3) число; (4) процент; (5) процентное распределение активных самостоятельных; (6) самостоятельные пенсионеры на 100 активных самостоятельных.

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. промышленность; 3. строительная промышленность; 4. транспорт и связь; 5. торговля; 6. предоставление услуг; 7. государственная служба; 8. прочие; 9. всего.

Heading: (1) Industrial branch; (2) retired earners; (3) number; (4) per cent; (5) percentage distribution of economically active earners; (6) retired earners per 100 active earners.

Lateral text: 1. Agriculture; 2. industry; 3. building; 4. transport and communications; 5. trade; 6. services; 7. public service; 8. others; 9. total.

¹⁵ Nyugdíjasnak azokat tekintjük, akik korábbi aktív foglalkozás (vagy a házastárs korábbi aktív foglalkozása) alapján nyugdíjat, özvegyi nyugdíjat, járadékot vagy hasonló juttatást kapnak és munkaviszonyban nem állnak. A csak nyugdíjasok száma az itt közöltnél feltehetően valamivel magasabb, mert az alacsony jövedelmű özvegyi nyugdíjasok inkább eltartottnak vallották magukat.

Az inaktív keresők között a férfiak száma alig haladja meg a nőkéét: a 773 000 inaktív keresőből 393 000 férfi, 380 000 nő. A saját jogon nyugdíjasok 61%-a férfi. Az özvegyi nyugdíjasok természetesen szinte kivétel nélkül nők.

Az inaktív keresők között a nyugdíjkorhatáron aluliak (60 éven aluli férfi és 55 éven aluli nő) száma 77 000 fő, 37%-kal magasabb, mint 1960-ban. Az összes inaktív keresőkhöz viszonyított arányuk azonban 13%-ról 10%-ra csökkent, a nyugdíjas korúak számának 83%-os emelkedése miatt.

A volt fizikai dolgozók és özvegyeik száma 624 300 (81%), a szellemi nyugdíjasoké 142 550 (19%). 1960-hoz képest az előbbieik száma a mezőgazdasági dolgozók nagyarányú nyugdíjazása miatt kétszeresére, a szellemi nyugdíjasoké pedig 31%-kal nőtt.

100 aktív — alkalmazásban álló és termelészövetkezeti tag — fizikai dolgozóra 1963-ban 18 fizikai nyugdíjas kereső jutott az 1960. évi 11-gyel szemben. A szellemieknél ez az arány 14-ről 16-ra nőtt.

FOGLALKOZÁSI VISZONY

Elsősorban a mezőgazdaság szocialista átalakulásának befejezése következtében mélyrehatóan megváltozott a keresők foglalkozási viszony szerinti összetétele. A termelészövetkezeti tagok száma 1960-tól 1963-ig 74%-kal, aránya 13%-ról 22%-ra növekedett, ugyanakkor az önálló és segítő családtagjaik száma 81%-kal, arányuk 20%-ról 3,7%-ra csökkent. Az alkalmazásban állók aránya alig, a nyugdíjasoké és egyéb inaktív keresőké 8%-ról 14%-ra nőtt.

Az alkalmazásban állók és termelészövetkezeti tagok között a szellemi dolgozók száma kevésbé (13%-kal) emelkedett, mint a fizikaiaké (17%). Ennek következtében az 1960. évi 21,1%-kal szemben 1963-ban 20,6% a szellemi dolgozók aránya. Az alkalmazásban állóknál azonban a szellemi dolgozók számának növekedése meghaladta a fizikaiakét és így az alkalmazásban állók között az 1960. évi 25%-kal szemben 26% a szellemi dolgozók aránya.

100 fizikai dolgozóra (alkalmazásban álló és termelészövetkezeti tag együtt) 1963-ban 26 szellemi dolgozó jutott, az 1960. évi 27-tel szemben. Az alkalmazásban állóknál ez az arány 33-ről 35-re nőtt, a termelészövetkezeti tagoknál nem változott.

A keresők foglalkozási viszony szerinti összetételének változását vizsgálva nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az aktív keresők számának közel 2%-os csökkenése mellett az alkalmazásban állók és termelészövetkezeti tagok számának növekedése nagyrészt új munkaerők belépése nélkül — az önálló és segítő családtagok alkalmazottá, ill. termelészövetkezeti taggá válása útján — következett be.

Kétséget kizáróan igazolja az előbbi megállapítást a fizikai dolgozók számának alakulása is. Ha ugyanis csak az alkalmazásban álló és termelészövetkezeti fizikai dolgozókat figyeljük, ezeknél az elmúlt három év alatt 17%-os növekedés tapasztalható, ugyanakkor az önállókat és a segítő családtagokat is hozzászámítva (miután ezek is fizikai munkát végeznek), együttesen már csökkenés mutatkozik (5%), amely az időskorú, korábban aktív fizikai dolgozók nyugdíjbavonulásából adódik.

35. A fizikai munkát végzők számának alakulása
 Динамика численности работников физического труда
 Trend of the Number of Manual Workers

Foglalkozási viszony (1)	A keresők száma (2)		1963. év az 1960. év %-ában (3)
	1960	1963	
1. Alkalmazásban álló fizikai dolgozó	2 330 181	2 479 850	106,4
2. Termelőszövetkezeti tag fizikai 3. Együtt	634 840 2 965 021	987 500 3 467 350	155,6 116,9
4. Fizikai foglalkozású önálló . . .	624 183	159 600	25,6
5. Fizikai foglalkozású önálló segítő családtagja	349 996	23 050	6,6
6. Kétlaki segítő családtagja	84 816	18 000	21,2
7. Termelőszövetkezetben, ill. háztáji gazdaságban dolgozó családtag	55 257	219 650	397,5
8. Fizikai munkát végzők összesen	4 079 273	3 887 650	95,3

Горизонтальная графа: (1) Положение в занятии; (2) число самодельных; (3) данные 1963 г. в процентах к 1960 г.

Вертикальная графа: 1. Занятые работники физического труда; 2. физически работающие члены производственных кооперативов; 3. вместе; 4. самостоятельные; 5. самостоятельные помогающие; 6. помогающие с двойным источником доходов; 7. помогающие члены семьи в производственной кооперативе или в приусадебном хозяйстве; 8. работники физического труда всего.

Heading: (1) Employment status; (2) number of earners; (3) 1963 data as compared to 1960, per cent.

Lateral text: 1. Employed manual workers; 2. manually working members of producers, co-operatives; 3. together; 4. independents; 5. helpers to independents; 6. helpers of double-employed; 7. family helpers in prod. co-operative resp. household plot; 8. total manual workers.

Népgazdasági áganként vizsgálva az aktív keresők foglalkozási viszony szerinti alakulását, azt tapasztaljuk, hogy az alkalmazásban állók száma 1960-tól 1963-ig általában mindenütt emelkedett: leginkább a közszolgáltatásban (12%-kal) és a szolgáltatásban (11%-kal), legkevésbé a mezőgazdaságban (3%-kal).

A termelőszövetkezeti tagok száma a közlekedés és kereskedelem kivételével mindenütt nőtt: leginkább a mezőgazdaságban (88%-kal), de 28%-kal több a szolgáltatási és 16%-kal az építőipari kisipari szövetkezeti tagok száma is.

Az önálló és segítő családtagjaik száma nemcsak a mezőgazdaságban csökkent (az 1960. évi 12%-ára), de a többi népgazdasági ágban is. 1960-hoz képest az építőipari önállók száma 32%-kal, a kereskedelmieké 28%-kal, az ipariaké 24%-kal lett alacsonyabb.

A szellemi dolgozók száma a mezőgazdaság és a kereskedelem kivételével mindenütt nagyobb mértékben emelkedett, mint a fizikaiaké. A szolgáltatásban 22%-kal, az iparban 16%-kal több szellemi dolgozó volt 1963-ban, mint 1960-ban, ugyanezen idő alatt a fizikai dolgozók számának emelkedése a szolgáltatásban 9%-os, az iparban-építőiparban és kereskedelemben 8%-os.

A mezőgazdaság kivételével valamennyi népgazdasági ágban az alkalmazásban állók vannak többségben. Hasonlóan 1960-hoz, viszonylag alacsonyabb az arányuk a szolgáltatásban (87%), az iparban (89%) és az építőiparban (91%); a többi népgazdasági ágban 97 és 100% között van.

A termelőszövetkezeti tagok aránya a mezőgazdaságban 1960-tól 1963-ig 31%-ról 70%-ra nőtt. A többi népgazdasági ágban is kismérvű emelkedés következett be: arányuk az iparban és a szolgáltatásban a legmagasabb (7,5, ill. 7,2%).

Az 1960. évi 50%-kal szemben jelenleg már a mezőgazdasági keresőknek is csupán 7%-a önálló és segítő családtag. Megközelíti ezt az arányt a szolgáltatás (6%), az ipar és építőipar 4% (1960-ban 5—7% közötti).

EGYÉNI FOGLALKOZÁS¹⁶

Az ország 5 564 000 keresőjéből 4 790 000 fő aktív kereső, közülük 3 888 000 (81%) fizikai¹⁷ és 902 000 (19%) szellemi foglalkozású.¹⁸

1960-ban a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak aránya még 42%, az ipari, építőipariaké együtt pedig 31% volt. 1963-ban első ízben fordul elő, hogy az ipari és építőipari fizikai foglalkozásúak száma együttesen meghaladja a mezőgazdasági foglalkozásúakét.

36. A fizikai foglalkozásúak főcsoportonként
 Работники физического труда по главным группам занятий
 Manual Workers by Major Groups of Occupations

Egyéni foglalkozási főcsoport (1)	Fizikai foglalkozásúak (2)			
	száma (3)		százalékos megoszlása (4)	
	1960	1963	1960	1963
1. Mezőgazdasági jellegű foglalkozást	1 712 185	1 311 600	42,0	33,8
2. Ipari jellegű foglalkozású	1 018 244	1 108 250	25,0	28,5
3. Építőipari jellegű foglalkozású . . .	238 374	246 250	5,8	6,3
4. Egyéb jellegű foglalkozású	1 111 595	1 221 550	27,2	31,4
5. Összesen	4 080 398	3 887 650	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Главные группы индивидуальных занятий; (2) работники физического труда; (3) число; (4) процент.

Вертикальная графа: 1. Сельскохозяйственные трудящиеся; 2. промышленные трудящиеся; 3. строительные трудящиеся; 4. прочие трудящиеся; 5. всего.

Heading: (1) Major groups of individual occupations; (2) manual workers; (3) number; (4) per cent.

Lateral text: 1. Agricultural workers; 2. industrial workers; 3. building industry workers; 4. other workers; 5. total.

A mezőgazdasági foglalkozásúak között jelentős mértékű csökkenés mutatkozik a növénytermelőknél és a mezőgazdasági napszámosoknál, számuk az 1960. évi 1 495 000-ről 1963-ban 1 033 000-re, ill. 48 000-ről 28 000-re csökken.

Az ipari jellegű munkát végzők között a legnagyobb mértékű növekedés az elmúlt három év alatt a villamosgép-, rádió- és televíziószerelőknél, a gépjármű- és motorszerelőknél, a fémesztergályosoknál, a műszerészeknél és

¹⁶ Az egyéni foglalkozás a keresőknek az a tevékenysége, amelyet az összeírás időpontjában rendszeresen, megélhetésük főforrásaként folytattak.

¹⁷ Fizikai dolgozókhoz tartoznak a termelőmunkásokon kívül a termelők kisegítői: a portások, örök, takarítók, csomagolók stb. Ezenkívül a fizikai dolgozókhoz tartoznak a gépkocsivezetők, a kereskedelmi elárúsítók, a kalauzok, a postai kézbesítők, a háztartási alkalmazottak, a házfelügyelők stb. Ugyancsak fizikai dolgozók az ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági stb. tanulók.

¹⁸ Szellemi dolgozók: az értelmiségi foglalkozásúakon és a tisztviselőknél kívül általában azok, akiknek munkája nem igényel fizikai erőfeszítést.

a szerszámkészítőknél volt. Jelentősen csökkent az óráások, ékszerészek, molnárok, kovácsok, tímárok és bőrcserzők száma.

Az 1 108 000 ipari foglalkozású kereső 57%-a az ipari szakmák nagy száma ellenére mindössze tizenöt foglalkozást folytat, e szakmákban foglalkoztatottak száma 9%-kal nőtt, arányuk azonban alig haladja meg az 1960. évit.

37. A legnépesebb ipari szakmák feresőinek száma

Численность самодельных в самых значительных промышленных занятиях
Number of Earners in the Most Considerable Industrial Professions

Egyéni foglalkozás (1)	A keresők száma (2)		Az ipari foglalkozásúak százalékában (3)	
	1960	1963	1960	1963
1. Vájár	48 365	52 950	4,7	4,8
2. Csillés, csapatcsillés	29 826	27 750	2,9	2,5
3. Kovács, kazánkovács	27 053	23 200	2,7	2,1
4. Szerszámkészítő, idomszerész ...	11 024	12 750	1,1	1,2
5. Lakatos	123 597	141 800	12,1	12,8
6. Fémestergályos	36 777	46 100	3,6	4,2
7. Marós, fűrös és más forgácsoló foglalkozásúak	18 953	19 400	1,9	1,8
8. Gépjármű- és motorszerelő	24 286	32 200	2,4	2,9
9. Műszerész	29 068	35 450	2,9	3,2
10. Villamosgép-, rádió- és televízió- szerelő	19 302	29 400	1,9	2,7
11. Asztalos	45 946	45 850	4,5	4,1
12. Fonó	17 402	19 100	1,7	1,7
13. Szövő, szövőelőkészítő	37 188	38 750	3,7	3,7
14. Szabó, varrónő, fehérneművarró	69 616	68 550	6,8	6,2
15. Cipész, csizmadia	39 339	38 700	3,9	3,5

Горизонтальная графа: (1) Индивидуальные занятия; (2) число самодельных; (3) в процентах к работающим в промышленности.

Вертикальная графа: 1. Забойщики; 2. вагонщики, откатчики; 3. кузнецы, котельщики; 4. инструментальщики; 5. слесари; 6. металлотокари; 7. фрезеровщики, бурьльщики и другие металлические занятия; 8. монтеры, механики; 9. аппаратчики; 10. монтажники электромашин, радио и телевидения; 11. столяры; 12. прядильщики; 13. ткачи; 14. портные, портнихи, белошвейки; 15. сапожники, башмачники.

Heading: (1) Individual occupations; (2) number of earners; (3) per 100 persons having an industrial occupation.

Lateral text: 1. Hewers; 2. haulers, trammers; 3. smiths, boiler-makers; 4. toolmakers, gauge-makers; 5. locksmiths; 6. metal turners; 7. millers, borers, other metal cutting occupations; 8. motor vehicle and motor mechanics; 9. mechanics; 10. electromotor, radio and TV fitters; 11. joiners; 12. spinners; 13. weavers; 14. tailors, dressmakers, seamstresses; 15. shoemakers, bootmakers.

Az építőipari foglalkozásúak száma az ipari foglalkozásúakénál kisebb mértékben (3%-kal) nőtt, viszont a víz- és gázvezetékszerelőké 17%-kal, a villanszerelőké 12%-kal, az épületfestő és mázolóké 11%-kal emelkedett. A kőművesek száma három év alatt 5000-rel, közel 70 000 főre emelkedett.

A szellemi foglalkozásúaknál az elmúlt három év alatt több mint 100 000 fős növekedés volt, a belső arányok azonban jóformán változatlanok: 45% az irodai dolgozó, 25% a kulturális, egészségügyi irányító és szakalkalmazott, 24%, pedig műszaki irányító és szakalkalmazott. Az államigazgatási és gazdasági vezetők aránya közel 7%.

A szellemi dolgozók között az adminisztratív munkakörben foglalkoztatottakon kívül 1963-ban 1960-hoz hasonlóan legtöbb a műszaki vezető,

műszaki szakalkalmazott, ápoló, szülésznő és egyéb egészségügyi szakalkalmazott, a pedagógus és az államigazgatási, gazdasági vezető.

A szellemi foglalkozásúak 48%-a nő az 1960. évi 45%-kal szemben. Az irodai dolgozókon kívül — ahol a nők aránya az összes keresők 65%-a (1960-ban 60% volt) — az oktatók, kulturális és egészségügyi irányítók között nőtt jelentősebben a nők részesedése: 56%-ról 58%-ra.

38. A szellemi foglalkozásúak főcsoportonként
 Работники умственного труда по главным группам занятий
 Non-Manual Workers by Major Groups of Occupations

Egyéni foglalkozási főcsoport (1)	A keresők (2)			
	száma (3)		százalékos megoszlása (4)	
	1960	1963	1960	1963
1. Műszaki irányító és szakalkalmazott	186 126	212 700	23,4	23,6
2. Oktatók, kulturális, egészségügyi irányítók	207 945	222 950	26,1	24,7
3. Államigazgatási, gazdasági vezetők	53 494	58 750	6,7	6,5
4. Irodai dolgozók	348 269	408 000	43,8	45,2
5. Szellemi dolgozók összesen ..	795 834	902 400	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Главные группы индивидуальных занятий; (2) самостоятельные; (3) число; (4) процент.

Вертикальная графа: 1. Технические руководители и специалисты; 2. инструкторы (преподаватели); культурные, санитарные заведующие; 3. руководители государственного управления, хозяйственники; 4. канцеляристы; 5. работники умственного труда всего.

Heading: (1) Major groups of individual occupations; (2) earners; (3) number; (4) per cent.
Lateral text: 1. Technical leaders and experts; 2. instructors (teachers); cultural, medical leaders; 3. administrative leaders, business executives; 4. clerical workers; 5. total non-manual workers.

ELTARTOTTAK AZ ELTARTOTTSÁG JELLEGE SZERINT

A népesség 45%-a, 4 508 050 fő eltartott, 3%-kal kevesebb, mint 1960-ban.

Az iskolába nem járó gyermekek száma — a születések számának az utóbbi években bekövetkezett nagymértékű csökkenésének következtében — 1 123 000-ről 937 000-re csökkent, az általános iskolai tanulóké 12%-kal emelkedett. A középiskolai tanulók és az egyetemi, főiskolai hallgatók száma jelentősen megnőtt: 1963-ban közel 60 000-rel (40%-kal) több középiskolai tanuló és csaknem 19 000-rel (67%-kal) több egyetemi hallgató volt, mint 1960-ban.

Az eltartott nők száma az összes eltartottakénál valamivel nagyobb mértékben (4%-kal) csökkent az elmúlt három év alatt. Jelentősen emelkedett 1960 óta a középiskolába járó nők száma (50%-kal), az egyetemi, főiskolai hallgató nőké pedig megkétszereződött és ezzel közelebb került az egyetemi hallgató férfiak számához: 1960-ban még kétszer annyira férfi egyetemi hallgató volt, mint nő, 1963-ban már csak 37%-kal több.

Az összes eltartottak 39%-a általános- és középiskolai tanuló, illetve egyetemi-, főiskolai hallgató, 21%-a iskolás koron aluli, ill. iskolába nem járó 6—13 éves gyermek, 13%-a munkaképes koron felüli eltartott és 27%-a munkaképes korú egyéb eltartott.

39. Az eltartottak az eltartottság jellege szerint

Иждивенцы по характеру иждивения

Dependants by the Nature of Dependency

Eltartottság jellege (1)	Az összes eltartottak (2)		Az eltartott nők (3)	
	százalékos megoszlása (4)			
	1960	1963	1960	1963
1. Iskolába nem járó, 6 éven aluli gyermek	22,2	18,8	15,6	13,4
2. Iskolába nem járó, 6—13 éves gyermek	1,9	2,0	1,4	1,4
3. Általános iskolai tanuló	28,6	32,9	20,1	23,4
4. Középiskolai tanuló	3,2	4,6	2,4	3,8
5. Egyetemi, főiskolai hallgató ...	0,6	1,0	0,3	0,6
6. Egyéb 14 éves és idősebb munka- képes korú eltartott	29,2	27,2	40,9	38,6
7. Munkaképes koron felüli eltartott	14,3	13,5	19,3	18,8
8. <i>Eltartottak összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Горизонтальная графа: (1) Характер иждивения; (2) иждивенцы всего; (3) иждивенки; (4) процент.

Вертикальная графа: 1. Ребята в возрасте 0—5 лет, не ходящие в школу; 2. ребята в возрасте 6—13 лет, не ходящие в школу; 3. учащиеся начальной школы; 4. учащиеся средних школ; 5. слушатели университетов, вузов; 6. другие иждивенцы в возрасте 14 лет и старше; 7. иждивенцы старше трудоспособного возраста; 8. иждивенцы всего.

Heading: (1) Nature of dependency; (2) total dependants; (3) dependant females; (4) per cent.

Lateral text: 1. Children aged 0—5 years, not attending school; 2. children aged 6—13 years, not attending school; 3. public primary school pupils; 4. secondary school pupils; 5. university, high school students; 6. other dependants in working age, 14 years and over; 7. dependants over working age; 8. total dependants.

Az eltartott nők csoportjának eloszlása a következő: 15%-a iskolaköteles koron aluli, ill. iskolába nem járó gyermek, 28%-a általános és középiskolai tanuló, vagy egyetemi hallgató, 19%-a 55 évet betöltött és 38%-a 14—54 éves egyéb eltartott.

Az eltartottak népgazdasági ágak szerinti megoszlása a népességéhez hasonlóan módosult, a középiskolai tanulók és egyetemi hallgatóké azonban ettől némileg eltér. A mezőgazdasági eltartottak (aktív keresők eltartottai összes számának 14%-os csökkenése mellett a mezőgazdasági eltartott középiskolai tanulók száma 58%-kal, az egyetemi hallgatóké csaknem másfélszeresére nőtt. A korábban idős aktív keresők nagyarányú nyugdíjbavonulása következtében megnőtt az inaktív keresők eltartottjainak, de főleg az inaktív keresők által eltartott középiskolai tanulóknak a száma (59%-kal), ugyanakkor az ipari, építőipari összes eltartottak száma alig változott, ezen belül az egyetemi hallgatóké viszont több mint másfélszeresére nőtt.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatása a keresők foglalkozási viszony szerinti összetételén kívül jelentősen megváltoztatta az eltartottak megoszlását is. A középiskolai tanulók számának 40%-os növekedésével szemben a fizikai dolgozók által eltartott középiskolai tanulóknál 67%-os növekedést figyelhetünk meg, még nagyobb mértékű a növekedés az egyetemi hallgatók csoportjában, ezek száma az elmúlt három év alatt megkétszereződött.

40. Az eltartottak megoszlása az eltartó foglalkozási viszonya szerint

Распределение иждивенцев по положению в занятии кормильца
Dependants by the Employment Status of the Breadwinner

Az eltartó foglalkozási viszonya (1)	Általános iskolai tanuló (2)	Középiskolai tanuló (3)	Egyetemi hallgató (4)	Általános iskolai tanuló (2)	Középiskolai tanuló (3)	Egyetemi hallgató (4)
	százalékos megoszlása (5)					
	1960			1963		
1. Fizikai dolgozó	67,1	46,6	33,8	77,7	55,5	40,7
2. Szellemi dolgozó . . .	15,2	37,3	42,5	15,9	34,9	44,7
3. Önálló és segítő családtag	15,2	11,7	11,6	3,1	4,5	3,4
4. Nyugdíjas	2,5	4,4	12,1	3,3	5,1	11,2
5. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Положение в занятии кормильца; (2) учащиеся начальной школы; (3) учащиеся средних школ; (4) слушатели университетов; (5) процентное распределение.

Вертикальная графа: 1. Работники физического труда; 2. работники умственного труда; 3. самостоятельные и помогающие члены семьи; 4. пенсионеры; 5. всего.

Heading: (1) Employment status of the breadwinner; (2) public primary school pupils; (3) grammar school pupils; (4) university students; (5) percentage distribution.

Lateral text: 1. Manual workers; 2. non-manual workers; 3. independents and family helpers; 4. pensioners; 5. total.

TÁRSADALMI-GAZDASÁGI CSOPORT¹⁹

Az ország népességének társadalmi-gazdasági összetétele az elmúlt három év alatt — de 1949 óta is — elsősorban a mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében jelentősen megváltozott. A mezőgazdasági termelészövetkezeti tagok (fizikai) és dolgozó családtagok (eltartottakkal együtt) aránya 12%-ról 19%-ra nőtt. Ugyanakkor a mezőgazdasági önálló és segítő családtagok aránya (eltartottakkal együtt) az 1949. évi 43%-ról és az 1960. évi 15%-ról 2%-ra csökkent.

A nem mezőgazdasági önálló és segítő családtagjaik száma és aránya már 1949-ben sem volt jelentős (846200 fő, a népesség 9,2%-a), számuk 1960-ra 264500-ra csökkent, az elmúlt három évben történt további változások következtében jelenleg már a 2%-ot sem éri el. Az alkalmazásban állók és eltartottjaik aránya 61%-ról 63%-ra emelkedett, 1949-ben arányuk csak 43% volt.

Az alkalmazásban álló szellemi dolgozók és eltartottjaik aránya még jelentősebben módosult: az 1949. évi 8,6%-ról 1963-ra 14,7%-ra nőtt.

A népességben társadalmi-gazdasági rétegek szerint bekövetkezett változások nemcsak a mezőgazdaság szocialista átszervezése és az ezzel együttjáró mezőgazdasági önálló és segítő családtagok termelészövetkezeti tagokká, illetve inaktív keresőkké válása következtében álltak elő, hanem amiatt is, hogy a keresők foglalkozást változtattak, átrétegeződtek.

¹⁹ A társadalmi-gazdasági csoport — a foglalkozási ág, foglalkozási viszony (foglalkozási minőség) kombinációjából készült csoportosítás — a gazdasági tevékenység jellegét és a társadalmi helyzetet együttesen tükrözi, így alkalmas a népesség osztálytagozódás szerinti vizsgálatára is.

41. A népesség társadalmi-gazdasági csoportonként
 Население по социально-экономическим группам
 Population by Socio-Economic Groups

Társadalmi-gazdasági csoport (1)	A népesség (2)			A népesség százalékos megoszlása (3)		
	1949	1960	1963	1949	1960	1963
1. Alkalmazásban álló						
2. Fizikai dolgozó						
3. Mg. munkás	162 722	660 019	699 500	1,7	6,6	7,0
4. Mg. napszámos	434 767	1 025 573	61 650	4,7	1,0	0,6
5. Nem mg. szak- és bet. munkás	} 2 528 475	2 617 077	2 717 950	} 27,5	26,3	27,0
6. Nem mg. egyéb fizikai dolgozó		1 322 854	1 383 300		13,3	13,7
7. Fizikai dolgozók összesen	3 125 964	4 702 523	4 862 400	33,9	47,2	48,3
8. Szellemi dolgozó	790 493	1 386 533	1 479 150	8,6	14,0	14,7
9. Alkalmazásban állók összesen	3 916 457	6 089 056	6 341 550	42,5	61,2	63,0
10. Termelőszövetkezeti tag						
2. Fizikai dolgozó						
11. Mg. tsz. tag	.	1 134 214	1 691 900	.	11,4	16,8
12. Mg. tsz. tag közös gazdaságban dolgozó családtag	.	} 59 353	1 45 850	.	} 0,6	1,4
13. Mg. tsz. tag háztáji gazdaságban dolgozó családtag	.		80 700	.		0,8
14. Nem mg. fizikai dolgozó	.	222 644	219 350	.	2,2	2,2
15. Együtt	.	1 416 211	2 137 800	.	14,2	21,2
16. Szellemi dolgozó	.	48 412	66 600	.	0,5	0,7
17. Termelőszövetkezeti tagok összesen	.	1 464 623	2 204 400	.	14,7	21,9
18. Önálló és segítő családtag						
19. Mg. önálló és segítő családtag	3 912 126	1 461 249	1 89 950	42,5	14,7	1,9
20. Egyéb önálló és segítő családtag	846 201	264 525	188 350	9,2	2,6	1,8
21. Önálló és segítő családtagok összesen	4 758 327	1 725 774	378 300	51,7	17,3	3,7
22. Aktív népesség összesen	8 674 784	9 279 453	8 924 250	94,2	93,2	88,6
23. Inaktív népesség						
24. Nyugdíjas fizikai	254 115	466 326	893 950	2,7	4,6	8,9
25. Nyugdíjas szellemi	180 544	147 693	191 650	2,0	1,5	1,9
26. Nyugdíjasok együtt	434 659	614 019	1 085 600	4,7	6,1	10,8
27. Egyéb inaktív népességre	95 356	67 572	61 850	1,1	0,7	0,6
28. Inaktív népesség összesen	530 015	681 591	1 147 450	5,8	6,8	11,4
29. Mindösszesen	9 204 799	9 961 044	10 071 700	100,0	100,0	100,0

*Közületi eltartottakkal együtt.

Горизонтальная графа: (1) Социально-экономические группы; (2) численность населения; (3) процентное распределение населения.

Вертикальная графа: 1. Занятые лица; 2. работники физического труда; 3. сельскохозяйственные рабочие; 4. сельск. поденщики; 5. сельск. квалифицированные и обученные работники; 6. сельск. работники физического труда; 7. работники физ. труда всего; 8. работники умственного труда; 9. занятые лица всего; 10. члены производственных кооперативов; 11. члены произв. сельск. кооперативов; 12. помогающие члены семьи членов сельск. кооперативов работающие в совместном хозяйстве; 13. помог. члены семьи работающие в приусадебном хозяйстве членов кооперативов; 14. сельск. рабочие физического труда; 15. вместе; 16. рабочие умственного труда; 17. члены произв. кооперативов вместе; 18. самостоятельные и помог. члены семьи; 19. сельск. самостоятельные и помог. члены семьи; 20. прочие самостоятельные и помог. члены семьи; 21. самостоятельные и помог. члены семьи вместе; 22. активное население всего; 23. неактивное население; 24. пенсионеры физ. труда; 25. пенсионеры умственного труда; 26. пенсионеры вместе; 27. прочее неактивное население; 28. неактивное население всего; 29. общий итог.

Translation of the text of the table on the following page.
 Перевод текста таблицы см. на следующей странице.

CSALÁDOK

1963. január 1-én az ország 10 071 700 fő népességéből 9 170 100 személy élt 2 826 750 családban²⁰; ezenkívül 86 700 személy tartozott részcsaládokhoz²¹ és 443 850 volt egyedülálló²². A népesség 3,7%-ára — túlnyomórészt intézeti háztartásokban élőkre — a család-feldolgozás nem terjedt ki; számuk 12%-kal kevesebb, mint három évvel korábban.

A családokon és családtörödékeken belül a családok száma 1949-hez viszonyítva 19%-kal, 1960 óta 2,5%-kal, aránya pedig az 1949. évi 84%-ról 85,4%-ra emelkedett.

42. A családok és családtörödékek megoszlása

Распределение семей и неполных семей

Families and Broken Families

Megnevezés	A családok és családtörödékek (1)					
	száma (2)			százalékos megoszlása (3)		
	1949	1960	1963	1949	1960	1963
1. Családok	2 385 112	2 756 591	2 826 750	84,0	84,3	85,4
2. Részcsaládok	45 103	37 792	39 300	1,6	1,1	1,2
3. Egyedülállók	409 624	476 077	443 850	14,4	14,6	13,4
4. Családok és családtörödékek összesen	2 839 839	3 270 460	3 309 900	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Семьи и неполные семьи; (2) число; (3) процент.

Вертикальная графа: 1. Семьи; 2. частичные семьи; 3. одиночки; 4. семьи и неполные семьи всего.

Heading: (1) Families and broken families; (2) number; (3) per cent.

Lateral text: 1. Families; 2. part families; 3. single persons; 4. total families and broken families.

1963. január 1-én a családokban és családtörödékekben élők közel 95%-a élt a családokban. A családok száma 2,5%-kal volt több, mint 1960-ban, ugyanakkor az egyedülállók száma közel 7%-kal csökkent.

A családokban élők száma valamivel kisebb mértékben emelkedett, mint a családoké, ennek következtében az átlagos családnagyság — a 100

²⁰ A család a házastársi, továbbá vérségi felmenő, lemenő és oldalági rokonsági, valamint örökbefogadási kapcsolatban álló és ténylegesen együttlakó személyek közül az ún. „családmag” tagjainak és a családmaghoz tartozó, de külön családmagot nem alkotó rokonoknak a közössége. („Családmag” a házaspár gyermek nélkül vagy gyermekkel és az egy szülő gyermekkel.)

²¹ Részcsalád: együttélő rokonszemélyek, akik között nincs házastársi (lettársi), vagy vérszerinti (örökbefogadási) felmenő-lemenő kapcsolat (pl. együttélő testvérek, sógorsági kapcsolatban levők).

²² A teljesen különélő egyedülállókon kívül ide tartoznak az együttlakó „egyedülállók” is (pl. két barát); továbbá a családdal együttélő „idegen” személyek.

Heading: (1) Socio-economic groups; (2) population figures; (3) percentage distribution of the population.

Lateral text: 1. Employed persons; 2. manual workers; 3. agricultural labourers; 4. agric. day-workers; 5. non-agric. skilled and semi-skilled workers; 6. other non-agric. manual workers; 7. total manual workers; 8. non-manual workers; 9. total employed persons; 10. members of producers' co-operatives; 11. members of agric. prod. co-ops; 12. family helpers of members of agric. co-ops. working at the common property; 13. family helpers of members of agric. co-ops. working at the household plots; 14. non-agric. manual workers; 15. together; 16. non-manual workers; 17. total members of prod. co-ops.; 18. independents and family helpers; 19. agric. independents and family helpers; 20. other independents and family helpers; 21. total independents and family helpers; 22. total economically active population; 23. economically inactive population; 24. manual pensioners; 25. non-manual pensioners; 26. total pensioners; 27. other inactive population; 28. total inactive population; 29. altogether.

családra jutó családtagok száma — csekély mértékben (326-ról 324-re) csökkent; a családtöredékeket is figyelembe véve árnyalatnyi emelkedés mutatkozik (292-ről 293-ra).

A családok 87%-a házaspár és 13%-a egy szülő gyermekkel. Ez az arány csaknem azonos az 1960. évvel. 1949-hez viszonyítva a házaspárok aránya kismértékben csökkent, az „egy szülő gyermekkel” típusú családoké némileg emelkedett. A házaspárból álló családok száma valamivel nagyobb mértékben emelkedett, mint az egy szülőből és gyermekből álló családoké. A családok 14%-ában él a családdal együtt rokon is; számuk közel 10%-kal magasabb, mint 1960-ban²³.

43. A családok összetétele, a 100 családra jutó családtagok száma

Состав семей, число членов семей на 100 семей
Family Composition, Family Members per 100 Families

Családösszetétel (1)	A családok százalékos megoszlása (2)			100 családra jutó családtag (3)		
	1949	1960	1963	1949	1960	1963
1. Házaspár gyermek nélkül	26,8	30,8	30,5	217	211	212
2. Házaspár gyermekkel	60,3	55,8	56,3	431	402	398
3. Együtt	87,1	86,6	86,8	365	334	333
4. Egy szülő gyermekkel	12,9	13,4	13,2	304	271	270
5. Családok összesen	100,0	100,0	100,0	357	326	324
6. Ebből:						
7. Rokon nélkül	84,5	87,2	86,3	339	311	309
8. Rokonnal	15,5	12,8	13,7	457	424	422

Горизонтальная графа: (1) Состав семей; (2) процентное распределение семей; (3) члены семей на 100 семей.

Вертикальная графа: 1. Бездетные супруги; 2. супруги имеющие детей; 3. вместе; 4. один из родителей с ребенком; 5. семьи всего; 6. в том числе; 7. семьи живущие без родственников, 8. с родственниками.

Heading: (1) Family composition; (2) percentage distribution of the families; (3) family members per 100 families.

Lateral text: 1. Married childless couples; 2. married couples with one or more children; 3. together; 4. one parent with one or more children; 5. total families; 6. of which; 7. families living without; 8. with relatives.

A 100 családra jutó családtagok száma a gyermeces házaspároknál 398, az egy szülő és gyermekből álló családoknál 270; 33-mal, ill. 34-gyel kevesebb, mint 1949-ben. A rokonnal élő családoknál ez az arány 422, a rokon nélkülieknél 309.

1963-ban a családokban 21 000-rel (0,6%-kal) több gyermek élt, mint 1960-ban, ennek ellenére a gyermek nélkül élő családok száma tovább emelkedett; arányuk csekély mértékben ugyan (0,3%-kal), de némileg csökkent. A családok 30,5%-a gyermek nélkül él. Az egy-gyermekes családok száma közel 6%-kal, a két-gyermekeseké 3%-kal nőtt, az ennél nagyobb gyermekszámúaké 4,2%-kal csökkent. Háromnál több gyermek 100 család közül nem egészen ötben van. 1949 óta teljesen megváltozott a családok gyermekszám szerinti összetétele: emelkedett a gyermektelen és egy-gyermekes családok aránya, jelentősen csökkent a három és több-gyermekeseké. Ez a tendencia feltehetően folytatódni fog, mert főleg az öregedés következtében egyre nagyobb lesz a gyermek nélkül élő idős házaspárok aránya.

²³ Az emelkedést feltehetően csaknem teljes egészében a felvételi módszer különbözősége okozta.

44. A családok megoszlása gyermekszám szerint

Распределение семей по числу детей
Families by the Number of Children

Gyermekszám ^a (1)	A családok százalékos megoszlása (2)		
	1949	1960	1963
1. Nincs gyermek	26,8	30,8	30,5
2. 1 gyermek	31,7	34,7	35,7
2 gyermek	21,8	21,6	21,7
3 gyermek	10,2	7,7	7,5
4 gyermek	4,8	2,9	2,6
5 gyermek	2,4	1,3	1,1
6 és több gyermek	2,3	1,0	0,9
3. Összesen	100,0	100,0	100,0

^a A családok gyermekszáma fogalmilag teljesen eltér a termékenységi vizsgálat gyermekszámától. Az utóbbi az összesen született gyermekek számát mutatja, az előbbi pedig a nem házas, vagy házastársa nélkül szüleivel élő valamennyi gyermeket, tekintet nélkül a korára. A gyermekek száma tartalmazza az örökbefogadott gyermekeket, vagy a nagyszülővel élő unokákat is.

Горизонтальная графа: (1) Численность детей; (2) процентное распределение семей.
Вертикальная графа: 1. Детей нет; 2. детей; 3. всего.

Heading: (1) Number of children; (2) percentage distribution of the families.

Lateral text: 1. No children; 2. ... children; 3. total.

A családokban élő gyermekek számának csekély emelkedése mellett a 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma több mint 2%-kal csökkent. 1960-ban a családokban élő gyermekek 71%-a, 1963-ban 69%-a volt 15 évesnél fiatalabb korú.

1963-ban az összes családok felében, a gyermekes családok 27%-ában nem volt 15 éven aluli gyermek. Egy 15 éven aluli gyermek élt a gyermekes családok 39%-ában, kettő már csak 23%-ában, három pedig csupán 7%-ában. Háromnál több ilyen korú gyermek már csak minden huszonhetedik családban volt.

45. A családok megoszlása a 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma szerint

Распределение семей по числу детей младше 15 лет
Families by the Number of Children Under 15 Years of Age

15 évesnél fiatalabb gyermekek száma (1)	A gyermekes családok százalékos megoszlása (2)		
	1949 ^a	1960	1963
1. Nincs 15 évesnél fiatalabb gyermek	32,5	25,5	27,4
2. 1 tizenöt évesnél fiatalabb gyermek van .	35,3	38,6	38,7
2 tizenöt évesnél fiatalabb gyermek van .	19,5	23,7	23,1
3 tizenöt évesnél fiatalabb gyermek van .	} 12,0	7,7	7,1
4 tizenöt évesnél fiatalabb gyermek van .		2,7	2,2
5 tizenöt évesnél fiatalabb gyermek van .		1,1	0,9
6 és több 15 évesnél fiatalabb gyermek van		0,7	0,6
3. Összesen	100,0	100,0	100,0

^a 1949-ben csak 14 évesnél fiatalabb gyermekek.

Горизонтальная графа: (1) Число детей младше 15 лет; (2) процентное распределение семей имеющих детей.

Вертикальная графа: 1. Детей младше 15 лет нет; 2. есть детей младше 15 лет; 3. всего.

Heading: (1) Number of children under 15 years; (2) percentage distribution of families having children.

Lateral text: 1. No children under 15 years; 2. there are ... children under 15 years; 3. total.

A családok gyermekszám szerinti összetételének megváltozása következtében 2,4%-kal csökkent a családok átlagos gyermekszáma is. 100 családra 1960-ban 126, 1963-ban 123 gyermek jutott; csak a gyermekes családokra számítva 182, ill. 177. A 15 évesnél fiatalabb gyermekek családonkénti átlagos száma valamivel nagyobb mértékben — az összes családokra számítva — 4,4%-kal csökkent; 100 családra 1960-ban 90, 1963-ban 86 tizenöt évesnél fiatalabb gyermek jutott. Ugyanez az arány a gyermekes családokban 130, ill. 123.

A családoknak a családtagok száma szerinti összetételében változás alig történt, a kéttagú családok és a négynél többtagú családok aránya némileg csökkent, ahárom és a négytagú családok aránya pedig hasonló arányban emelkedett. Az összes családok valamivel több mint egyharmada két tagból áll, valamivel kisebb a háromtagú családok aránya, négy családtag az összes családok egyötödében, öt családtag az összes családok kevesebb mint egytizedében található, hat vagy annál több családtag csupán minden 19-ik családban él.

46. A családok nagysága

Величина семей
Size of Families

Családnagyság (1)	A családok százalékos megoszlása (2)		
	1949	1960	1963
1. 2 családtag	28,4	34,9	34,4
3 családtag	28,3	29,5	30,4
4 családtag	21,1	20,6	20,8
5 családtag	11,5	9,2	9,1
6 családtag	5,5	3,4	3,1
2. 7 és több családtag	5,2	2,4	2,2
3. Összesen	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Величина семей; (2) Процентное распределение семей.
Вертикальная графа: (1) ... членов семей; (2) ... и больше членов семей; 3. итого.

Heading: (1) Size of family; (2) percentage distribution of families.

Later text: (1) ... members of family; 2. 7 and more members of family. 3. total

A családokban 1963-ban 7%-kal több volt a kereső, mint 1960-ban. Az összes családtagok közel 53%-a volt aktív vagy inaktív kereső. Az egykeresős családok aránya tovább csökkent: 46%-ról 43%-ra. Az 1960. évi 51%-kal szemben 1963-ban a családok 56%-ában volt két vagy több kereső, legjelentősebben (21%-kal) a háromkeresős családok száma nőtt. Számottevéen — 28%-kal — csökkent a kereső nélküli családok száma; arányuk az 1960. évi 2,3%-kal szemben csak 1,6%. (A kereső nélküli családoknál figyelembe kell venni, hogy számuk tartalmazza azokat a családokat is, amelyekben a családfejt, mint huzamosan távollevőt nem a család lakóhelyén, hanem más városban vagy községben levő munkahelyén írták össze és a családban más kereső nincs.)

A keresők családonkénti átlagos száma a vizsgált időszakban 5%-kal emelkedett; 100 családra 1963-ban 171 kereső jutott, 8-cal több, mint 1960-ban; a 100 kereső családtagra jutó eltartottak száma pedig 100-ról 90-re csökkent.

47. A családok a keresők száma szerint
 Семьи по численности самодельных
 Families by the Number of Earners

Keresők száma (1)	A családok (2)					
	száma (3)			százalékos megoszlása (4)		
	1949	1960	1963	1949	1960	1963
1. Nincs kereső ...	8 869	62 817	45 300	0,4	2,3	1,6
2. 1 kereső	1 469 692	1 276 487	1 205 650	61,6	46,3	42,6
2 kereső	638 248	1 100 989	1 195 200	26,8	40,0	42,3
3 kereső	199 753	257 448	310 850	8,4	9,3	11,0
4 és több kereső	68 550	58 850	69 750	2,8	2,1	2,5
3. Összesen .	2 385 112	2 756 591	2 826 750	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Численность самодельных; (2) семьи; (3) число; (4) процент.
Вертикальная графа: 1. Самодельных нет; 2. имеется ... самодельных; 3. всего.

Heading: (1) Number of earners; (2) families; (3) number; (4) per cent.

Lateral text: 1. No earners; 2. there are ... earners; 3. total.

Az átlagos családnagyságban az egyes társadalmi-gazdasági²⁴ csoportoknál sem történt figyelemreméltó változás. Az alkalmazásban állók, a nem mezőgazdasági termelősövetkezeti tag fizikai dolgozók és a nyugdíjas szellemi foglalkozásúak családjainak az átlagos nagysága nőtt, de a növekedés mértéke egyik csoportban sem érte el az 1%-ot. Valamennyi többi rétegnél csökkenés mutatkozik, legnagyobb mértékben — 5%-kal — a mezőgazdasági önállók családjában. Legnagyobb — mint 1960-ban is — az alkalmazásban álló mezőgazdasági fizikai dolgozók családjainak az átlagos nagysága. Ebben a csoportban 100 családra 378 családtag jut. A családok átlagos gyermekszáma csak a nem mezőgazdasági termelősövetkezeti tag fizikai dolgozók családjában emelkedett: mindössze 2,5%-kal, az alkalmazásban álló mezőgazdasági fizikai dolgozók és az alkalmazásban álló szellemi dolgozók családjában a gyermekek átlagos száma nem változott, valamennyi többi csoportban csökkent. Számottevőbb csökkenés azonban csak a mezőgazdasági önállók családjában volt (12%).

A családok keresőinek átlagos száma a mezőgazdasági önállók családjainak kivételével valamennyi társadalmi rétegnél emelkedett. Azokban a családokban, amelyekben a családfő mezőgazdasági termelősövetkezeti tag, 16%-kal kerestek többen, mint három évvel korábban; 100 családra az 1960. évi 152 keresővel szemben 177 kereső jutott. A mezőgazdasági önállók családjában az említett csökkenés elérte a 17%-ot; míg 1960-ban 100 családra a legtöbb kereső ebben a csoportban jutott (190), 1963-ban az alkalmazásban álló szellemieknél (185).

A kereső-eltartott arány, a mezőgazdasági önállók családjainak kivételével, valamennyi rétegnél jelentősen javult. Legsámottevőbb volt az eltartottak arányának csökkenése — több mint 25%-os — a mezőgazdasági termelősövetkezeti tag fizikai dolgozók családjainál: 100 keresőre 1960-ban

²⁴ A családok adatait társadalmi-gazdasági csoportosításban feltüntető táblákon a családok besorolása a családfő társadalmi-gazdasági csoportja — ha a családfő eltartott, az eltartó társadalmi-gazdasági csoportja — szerint történt. Nincs tehát figyelembe véve a család többi keresőinek társadalmi-gazdasági hovatartozása.

48. A családok fontosabb mutatói társadalmi-gazdasági csoportonként
 Важнейшие показатели семей по социально-экономическим группам
 Main Indices of Families by Socio-Economic Groups

A családfő társadalmi-gazdasági csoportja (1)	100 családra jutó családtag (2)		100 családra jutó gyermek (3)		100 családra jutó kereső (4)		100 kereső családtagra jutó eltartott családtag (5)	
	1960	1963	1960	1963	1960	1963	1960	1963
1. Alkalmazásban álló								
2. Mezőgazdasági fizikai dolgozó ^a	373	378	175	175	141	151	164	151
3. Nem mezőgazdasági fizikai dolgozó ^a	342	343	141	140	157	169	118	103
4. Szellemi dolgozó	330	330	123	123	171	185	93	79
5. Együtt	341	344	139	140	159	171	115	101
6. Termelőszövetkezeli tag								
7. Fizikai dolgozó								
8. Mezőgazdasági term. szövetkezetben	326	324	125	123	152	177	114	84
9. Nem mezőgazdasági termelő szövetkezetben .	325	326	121	124	167	179	95	82
4. Szellemi dolgozó	358	355	145	141	154	176	132	102
5. Együtt	327	326	125	123	155	177	112	84
10. Önálló és segítő családtag								
11. Mezőgazdasági	308	293	112	99	190	157	62	86
12. Egyéb	317	308	113	103	151	156	110	98
5. Együtt	310	301	112	101	184	156	68	93
13. Nyugdíjas								
2. Mezőgazdasági fizikai dolgozó		236		55		156		51
3. Nem mezőgazdasági fizikai dolgozó	251		63		159		58	
4. Szellemi dolgozó	246	250	57	60	168	164	47	53
5. Együtt	250	246	61	58	161	163	55	51
14. Családok összesen	326	324	126	123	163	171	100	90

^a A társadalmi-gazdasági csoportosítás 1960-ban a családfő egyéni foglalkozása, 1963-ban pedig a foglalkozási ága alapján történt.

Горизонтальная графа: (1) Социально-экономическая группа главы семьи; (2) члены семей на 100 семей; (3) дети на 100 семей; (4) самодельные на 100 семей; (5) иждивенцы на 100 самодельных членов семей.

Вертикальная графа: 1. Занятые лица; 2. сельскохозяйственные работники физического труда; 3. не сельск. работники физ. труда; 4. работники умственного труда; 5. вместе; 6. члены производственных кооперативов; 7. работники физ. труда; 8. в сельск. произв. кооперативах; 9. не в сельск. произв. кооперативах; 10. самостоятельные и помогающие члены семьи; 11. сельскохозяйственные; 12. прочие; 13. пенсионеры; 14. семьи всего.

Heading: (1) Socio-economic group of the head of the family; (2) family members per 100 families; (3) children per 100 families; (4) earners per 100 families; (5) dependants per 100 gainfully occupied family members.

Lateral text: 1. Employed persons; 2. agricultural manual workers; 3. non-agricultural manual workers; 4. non-manual workers; 5. together; 6. members of producers' co-operatives; 7. manual workers; 8. in agricultural prod. co-ops.; 9. not in agric. prod. co-ops.; 10. independents and family helpers; 11. agricultural; 12. other; 13. pensioners; 14. total families.

114, 1963-ban csak 84 családtag eltartása hárult. A legkevesebb eltartott (79) — a nyugdíjasok családjaitól eltekintve — az alkalmazásban álló szellemi dolgozók családjaira jutott.

Az előbbiekben ismertettük a mikrocenzus összefoglaló eredményeit, a népesség számában, nem, kor, családi állapot, iskolai végzettség, foglalkozás szerinti összetételében, a családok szerkezetében 1960, ill. 1930 óta bekövetkezett változásokat. A részletes adatokat a Központi Statisztikai Hivatalnak a mikrocenzus adataira vonatkozó kiadványai tartalmazzák.

ДВИЖЕНИЕ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ СОГЛАСНО ДАННЫМ МИКРОЦЕНЗА ПО СОСТОЯНИЮ НА 1 ЯНВАРЯ 1963 ГОДА

Резюме

Авторы настоящего очерка, на основании данных микроценза (выборочной переписи населения, распространявшейся на 2% населения страны) критический момент которого приходился на 1 января 1963 года, излагают перемены, происшедшие со времени предшествующих переписей населения, — в частности переписи населения по состоянию на 1 января 1960 года.

Первого января 1963 года население страны было на 111 000 человек (1,1%) больше, чем 1 января 1960 года и на 1 387 000 человек (16%) больше, чем в 1930 году. В личной и семейной структуре населения произошли следующие важные изменения.

Дальше продолжалось старение населения: удельный вес лиц старше 60-летнего возраста увеличился с 10% в 1930 году до 14% в 1960 году и 15% в 1963 году; удельный вес пожилых возрос также и в рамках лиц в трудоспособном (15—59 летнем) возрасте, в то же самое время доля молодых возрастных групп трудоспособного населения сократилась в существенной мере, а доля лиц в детском (0—14 летнем) возрасте в меньшей мере.

В период с 1960 по 1963 год число лиц состоящих в браке возросло на 2,4% но их удельных вес остался неизменным; число холостых и незамужних увеличилось только на 1,2%, их удельный вес едва заметно понизился, в некоторой мере сократилось также и число вдовых, а число разведенных возросло с 2,0% до 2,3%.

По сравнению с 1930 годом изменения являются еще более значительными: число холостых и незамужних сократилось на 19%, число проживающих в браке возросло на 38%, число вдовых увеличилось на 23%, а число разведенных утроилось.

На формирование плодовитости замужних женщин понижающее воздействие оказали как смертность пожилых женщин с большим числом детей, так и сокращение плодовитости молодых замужних женщин. В начале 1963 года на 100 замужних женщин приходилось 229 детей, то есть на 3 меньше; чем в 1960 и почти что на 100 меньше, чем в 1930 году.

Благодаря росту числа лиц с более высокой степенью образования повысился культурный уровень населения. Число лиц, окончивших по крайней мере 8 классов начальной школы, 1 января 1963 года было примерно на 20% больше, чем три года тому назад, их удельный вес, относенный к населению 15-летнего возраста и старше достиг 38% по сравнению с 13% в 1930 году и 33% в 1960 году. Число лиц, имеющих аттестат зрелости, возросло за три года на 18%, а число лиц, обладающих университетским дипломом увеличилось на 9%.

В результате завершения социалистической реконструкции сельского хозяйства произошли значительные изменения в численности и удельном весе и, соответственно, распределении по народнохозяйственным отраслям активных самодеятельных.

В результате выхода на пенсию пожилых лиц, которые в 1960 году относились еще к самодеятельным в сельском хозяйстве число активных самодеятельных по сравнению с 1960 годом сократилось на 2%, но было выше на 25% по сравнению с 1930 годом. Число неактивных самодеятельных за три года возросло на 77%, а по сравнению с 1930 годом увеличи-

лось в четыре с половиной раза. Вопреки сокращению за три года числа иждивенцев на 3% в настоящее время на 100 активных самодеятельных приходится 110 неактивных самодеятельных и иждивенцев по сравнению с 104 в 1960 году.

В рамках населения в течение трехлетнего периода численность сельскохозяйственного населения сократилось на 15%, ввиду чего удельный вес сельскохозяйственного населения составляет 30% по сравнению с 52% в 1930 году и 36% в 1960 году. Удельный вес неактивных самодеятельных и лиц на их иждивении составил в 1963 году 11% по сравнению с 7% в 1960 году. Более чем половина прироста этой категории связана с восьмикратным увеличением числа пенсионеров в сельском хозяйстве, но на одну четверть возросла и численность прочих, — несельскохозяйственных, — пенсионеров.

В течение истекших трех лет имел место рост самодеятельных во всех несельскохозяйственных отраслях народного хозяйства. Наибольшим был рост в коммунальном хозяйстве (12%) и бытовом обслуживании (11%). Численность самодеятельных в промышленности увеличилась на 8%. Изменение является значительно большим по сравнению с 1930 годом: число самодеятельных в строительстве и транспорте утроилось, число самодеятельных в бытовом обслуживании увеличилось в два с половиной раза и, наконец, число самодеятельных в промышленности удвоилось. В 1930 году удельный вес самодеятельных в промышленности и строительстве едва превышал одну пятую всех активных самодеятельных. Эта пропорция была характерной еще и в 1949 году, в 1963 году, однако, удельный вес самодеятельных в промышленности и строительстве приблизился к 40% и таким образом, — впервые в 1963 году, — превысил число активных самодеятельных в сельском хозяйстве.

При рассмотрении динамики числа активных самодеятельных между двумя полыми наблюдается значительная разница: на протяжении трехлетнего периода число активных самодеятельных мужчин сократилось на 3,5%, а их удельный вес уменьшился с 66% до 63%. В настоящее время 95,1% мужчин в трудоспособном возрасте состоит из самодеятельных, по сравнению с 96,2% в 1960 году. Это объясняется тем, что число учащихся в общеобразовательных, средних и высших школах в течение того же самого периода увеличилось на 45%.

Число активных самодеятельных женщин в 1930 году не достигло даже миллиона, их число с тех пор возросло на 76%. В 1963 году 53 трудоспособных женщин относилось к числу активных самодеятельных по сравнению с 31% в 1930 году.

Произошло дальнейшее сокращение размера семьи: 100 семей в 1963 году состоит в среднем из 324 человек, по сравнению с 326 в 1960 году и 357 в 1949 году.

В 1963 году в семьях проживало на 21 000 больше детей, чем в 1960 году, однако, вопреки этому удельный вес бездетных семей в некоторой степени сократился (с 30,8% до 30,5%). С 1949 года удельный вес семей, имеющих одного ребенка, значительно возрос, а семей, имеющих трех и более детей сократился.

DEVELOPMENT OF THE POPULATION PATTERN AS INDICATED BY THE DATA OF THE MICROCENSUS

Summary

Based on the data of the microcensus (a representative census covering 2 p.c. of the country's population) held as per 1 January 1963 the paper describes the changes that had set in since earlier censuses, in particular since 1 January 1960, the date of the last census.

Between 1 January 1960 and 1 January 1963 the population of the country increased by 111 000 (1,1 p.c.), since 1930 by 1 387 000 persons (16 p.c.). The following were the major changes in the personal and family composition of the population:

The ageing of the population continued: the ratio of those over 60 years increased from 10 p.c. to 14 p.c. between 1930 and 1960, to 15 p.c. by 1963; the number and the ratio of the older has risen also among those in the working age, with the ratio of the younger people in the working age strongly decreasing and that of persons in the children's age slightly declining.

Between 1960 and 1963 the number of the married rose by 2,4 p.c., their ratio remained constant, the number of the single went up by only 1,2 p.c., their ratio fell back by a shade; also the ratio of the widowed shows an insignificant setback, that of the divorced however grew from 2,0 p.c. to 2,3 p.c.

Compared to 1930 the changes are even more marked: the number of the single fell by 19 p.c., that of the married went up by 38 p.c., of the widowed by 23 p.c. with the number of the divorced rising threefold.

The decrease of the aged women with many children and the decrease of the fertility of the young married women exercised a reducing effect on married fertility. In early 1963 the number of children per 100 married women was 229, 3 less than in 1960 and almost 100 less than in 1930.

The cultural level of the population improved with the number of persons with higher school qualifications increasing. On 1 January 1963 the number of those having attended at least 8 classes of the public primary school was about 20 p.c. higher than 3 years earlier, and their ratio compared to the 15 year old and older population rose from 13 p.c. in 1930 and from 33 p.c. in 1960 to 38 p.c. The number of those who have taken the secondary school finals went up by 18 p.c. in 3 years and that of the university graduates by 9 p.c.

With the socialist transformation of agriculture accomplished the number of active earners has undergone significant changes both in their ratio and economic branch pattern.

Due to the fact that those who in 1960 were still aged farmers working on their own and still figured among the active earners had become old age pensioners receiving a regular grant from the producers' cooperative, the number of active earners diminished by 2 p.c. compared to 1960 but it is 25 p.c. above the 1930 level. The inactive earners increased by 77 p.c., compared to 1930 the increase was 4,5 fold. Thus while the number of dependants decreased by 3 p.c. in 3 years, at present the number of inactive and dependant persons per 100 active earners amounts to 110 as against 104 in 1960.

Within the population the number of those working in agriculture decreased by 15 p.c. in three years, their ratio was 52 p.c. in 1930, 36 p.c. in 1960 and is not more than 30 p.c. at present. Their increase is due up to more than 50 p.c. to the fact that the number of agricultural pensioner population rose eightfold but the number of the other—not agricultural—pensioner population also increased.

During the last three years the number of the gainfully occupied went up in all branches except in agriculture. The greatest rise is registered in public service (12 p.c.) and in other services (11 p.c.). The number of industrial earners went up by 8 p.c. Since 1930 an even greater change had set in: the number of earners in the building industry and in transports and communication increased threefold, that of earners in public service two and a halffold with the number of industrial earners doubling. In 1930 the joint ratio of workers in industry and in building hardly surpassed one fifth of all the active earners. This ratio prevailed even in 1949, by 1963 however the joint ratio of the earners industry and in building approximated 40 p.c. and thus, for the first time in 1963, in it exceeded the ratio of the active agricultural earners.

Considering the change in the number of active earners we can observe a significant difference: during three years the number of active males decreased by 3,5 p.c., their ratio fell from 66 p.c. to 63 p.c. Of all ablebodied males in working age 95,1 p.c. are earners, as against 96,2 p.c. in 1960 since the number of primary and secondary school pupils and university students in this age has gone up by 45 p.c.

In 1930 the number of active female earners did not even reach 1 million, their number has gone up by 76 p.c. since. In 1963, 53 p.c. of the ablebodied females were active earners against 31 p.c. in 1930.

Also the family size continued to fall: in 1963, 100 families included on average 324 persons as against 326 in 1960 and 357 in 1949.

In 1963 there were 21 000 more children living in the families than in 1960, nevertheless the ratio of childless families somewhat diminished (from 30,8 p.c. to 30,5 p.c.). Since 1949 the ratio of families with one child increased considerably and that of families with 3 or more children decreased.

A BELSŐ VÁNDORLÁS ÉS A TÁRSADALMI ÁTRÉTEGEZŐDÉS VIZSGÁLATA MAGYARORSZÁGON*

MÓD ALADÁRNÉ

A falusi népesség eláramlása a városba, a mezőgazdasági foglalkozásúak átáramlása az iparba és más ágazatokba világméretű jelenség. Ez a folyamat, amely a gazdasági fejlődés meghatározott szakaszának általános velejárója, gyakorlatilag mindenütt végbemegy. De éppen azért, mert meghatározott fejlődési szakaszhoz kapcsolódik, az egyes országokban nem egyidőben, nem egyforma intenzitással, hanem az adott ország történelmi-társadalmi-gazdasági viszonyai által meghatározott módon megy végbe. Ennek a folyamatnak a legpregnánsabb kifejezője a mezőgazdaságban foglalkoztatottak mindenkori aránya. Közismert, hogy ebben a tekintetben rendkívüli különbségek vannak az egyes országok közt. A különbség érzékeltetésére elég két szélső értéket megemlíteni — a mezőgazdasági foglalkoztatottak részaránya az összes aktív keresőkből az Egyesült Királyságban kerekén 5 százalékot, Indiában pedig kerekén 70 százalékot tesz ki. Magyarország ez idő szerint e két szélső érték közt körülbelül a középen foglal helyet.

*1. A keresők száma és aránya Magyarországon
Численность и пропорция самодеятельных в Венгрии
Number and Ratio of Earners in Hungary*

	1949. I. 1.	1960. I. 1.	1949. I. 1.	1960. I. 1.
	1 000 főben		az összes keresők százalékában (1)	
1. Összes kereső	4 409	5 313	100,0	100,0
2. Ebből:				
3. mezőgazdaságon kívüli ágakban ...	2 213	3 440	50,2	64,7
4. mezőgazdaságban	2 196	1 873	49,8	35,3
5. ebből: paraszti (egyéni gazdálkodó és szövetkezeti) dolgozó	1 909	1 653	43,3	31,1

Горизонтальная графа: (1) В процентах ко всем самодеятельным.

Вертикальная графа: 1. Все самодеятельные; 2. в том числе: 3. в несельскохозяйственных отраслях; 4. в сельском хозяйстве; 5. в том числе: трудящиеся крестьяне (единоличники и члены производственных кооперативов).

Beading: (1) Per 100 total earners.

Lateral text: 1. Total earners; 2. of which: 3. in non-agricultural activities; 4. in agriculture; 5. of which: working peasants (individual farmers and members of producers' cooperatives).

* A Nemzetközi Statisztikai Intézet 1963. évi Ottawa-i kongresszusán megvitatott tanulmány.

Magyarországon 1945 után a tulajdonviszonyok és termelési viszonyok mélyreható átalakulása ment végbe. Részben ennek következtében, de részben azért is, mert időközben igen különböző mértékben fejlődött az ipar és a mezőgazdaság, nagymértékben átalakult az ország foglalkozás szerinti struktúrája; a paraszti népesség átalakulása munkás-alkalmazotti népességgé erőteljesen meggyorsult. E folyamat méreteiről, a mezőgazdaságban és az azon kívüli ágakban foglalkoztatott keresők számának és arányának változásáról az 1945 utáni népszámlálások adatai adnak képet. (1. táblázat)

Egyedül a keresők aránya azonban nem mindig érzékelteti teljességében a népesség társadalmi-foglalkozási átrétegeződését. A paraszti népesség átalakulása munkás-alkalmazotti népességgé ugyanis, mint már utaltunk rá, az illető társadalom adott körülményeitől függően nagyon különbözőképpen mehet végbe. Ha ez az átalakulás, a saját paraszti gazdaságtól való elszakadás, gyorsan és határozottan történik — a paraszti családok likvidálják gazdaságukat, s együtt a városba költöznek, keresőik munkásként, alkalmazottként helyezkednek el —, akkor a mezőgazdasági, illetve mezőgazdaságon kívüli ágakban foglalkoztatott keresők számában és arányában mutatózó változás jól közelíti a szóbanforgó folyamatot. De megtörténhet az is — és a magyarországi körülményekre inkább ez a jellemző —, hogy a mezőgazdaságtól (akár a saját egyéni paraszti gazdaságtól, akár a mezőgazdasági szövetkezetektől) való elszakadás hosszabb, fokozatos fejlődés eredménye, mely a legváltozatosabb átmeneti formák közt, igen gyakran a „kétlakiság”, a kettős foglalkozás átmeneti állomásán keresztül megy végbe. Ebben az esetben egyedül a keresők alapján nem lehet megfelelő képet alkotni. Ilyen esetben ugyanis a korábbi paraszti családok egy vagy több tagja, hol maga a családfő, hol egyik-másik felnőtt családtag — miután munkaereje egészben vagy részben nélkülözhetővé válik a saját gazdaságában, a szövetkezetben — „elvándorol a mezőgazdaságból”, ipari vagy más munkássá válik, mialatt a családi munkaszervezet keretében továbbra is folytatják a mezőgazdasági termelést, ha a családon belüli munkamegosztás kisebb vagy nagyobb mértékben meg is változik. Ugyanakkor a foglalkozási statisztika (s ezek legátfogóbbja, a népszámlálás is) általában egyedül a főfoglalkozás alapján regisztrálja a foglalkozási struktúrát, aminek következtében egyszerűen elszikkad a kettősség, eltűnik a második foglalkozás. A keresők helyett a keresők és eltartottak együttes népessége, azaz az össznépesség alapján természetesen még nehezebb helyes képet alkotni, jóllehet a folyamat vizsgálatához sok szempontból éppen az össznépesség rétegeződése ad megfelelő támpontot. Ahol a népszámlálások adatait családonként, háztartásonként is feldolgozzák (Magyarországon ez a helyzet), ott ezek a feldolgozások adnak bizonyos támpontot, azonban ezek nem elég részletesek. A családokat ugyanis általában a családfő szerint sorolják a megfelelő csoportba, így a munkásokhoz sorolt családok tagjai közt szerepelnek parasztok is, és fordítva, a parasztok közt munkások is, anélkül, hogy ez a vegyesség kellően megmutatkoznék. Pedig éppen ez a vegyesség nagyon lényeges, mert a parasztból munkássá válás folyamata a legváltozatosabb vegyes, átmeneti fokozatokon keresztül megy végbe. A kettős foglalkozású családokon belül munkássá vált családtagok például a legkülönbözőbb mértékben maradnak tagjai a család termelési, jövedelmi és fogyasztási közösségének, illetve válnak ki abból. Magának a munkássá vált családtagnak a mezőgazdaságból való „elvándorlása”

ugyanis az esetek nagy részében kezdetben részleges, vagy azért, mert a munkavállalás eleinte legtöbbször időszaki jellegű, vagy mert a távolabbi munkahelyen csak ideiglenesen lakik a munkavállaló, és a családdal közös állandó lakhelye továbbra is falun marad.

Ennek a folyamatnak a lezáró mozzanata rendszerint az átmeneti vegyes formák megszűnése és helyettük újfajta tiszta formák kialakulása. Ez sok esetben a jellegzetes többgenerációs paraszti nagycsaládok felbomlásával jár. Rendszerint az ifjabb generáció kiválik a korábbi nagycsaládból és vagy városba költözik, vagy lakáshiány miatt esetleg helyben marad, de a helyszínen is önállósul, és az idősebb generáció ugyancsak elkülönülve, a mezőgazdaságban marad. De az új tiszta formák megjelenése végbemehet a háztartások egészének átalakulása útján is — ebben az esetben az átmenetileg kétlakivá vált háztartások egészükben elszakadnak a mezőgazdaságtól, akár falun maradvá, akár városba költözve teljesen munkás, illetve alkalmazotti háztartásokká alakulnak. Ez a fejlődés folyamatos nemcsak annyiban, hogy állandóan tart az átmenetileg vegyessé, kétlakivá vált családok tiszta munkás családdá alakulása, hanem annyiban is, hogy egyidejűleg tart addigi tiszta paraszti családok kétlakivá válása is, és végül annyiban is, hogy a foglalkozási szempontból újonnan „tiszta” munkássá, ill. alkalmazottá vált családok csak fokozatosan hasonulnak az életkörülmények, életmód, szokások stb. tekintetében a már régtől fogva munkás-alkalmazotti családokhoz. (Megjegyzendő, hogy lényegesen kisebb mértékben, de ellenkező irányban is van mozgás. A mezőgazdasági termelészövetkezetek megszilárdulásával egyes rétegek — legtöbbször a falun maradt családokhoz tartozó, még nem önálló fiatalabb családtagok — visszatérnek a faluba, a mezőgazdaságba.)

Anélkül, hogy megfelelő statisztikai adatok állnának rendelkezésre, közelítő számítások alapján is megállapítható, hogy Magyarországon rendkívül nagy a súlya az átmeneti rétegeknek. Az alábbi adatok adnak erről képet:

Csak munkabérijövedelemmel rendelkező népesség	5 500 000 fő
Csak paraszti jövedelemmel rendelkező népesség	2 200 000 fő
Kettős jövedelemmel (munkabérral és ugyanakkor paraszti jövedelemmel is) rendelkező népesség	2 000 000 fő
Egyéb népesség (kisiparosok, kiskereskedők stb.)	300 000 fő
Összesen kereken	10 000 000 fő ^a

^a Kereső és hozzájuk tartozó eltartott népesség együtt.

*

De ha a „tiszta” és „vegyes” rétegek nagyságrendjéről közgazdasági számítások segítségével nagy vonásokban képet tudunk is alkotni, ez egyfelől nem ér fel megfelelő statisztikai adatokon nyugvó ismeretekkel, másfelől önmagában az egyes rétegeknek még pontos számszerű ismerete sem meríti ki a feladat egészét, mely a társadalom átrétegződési folyamatának részletes, mélyreható elemzéséből áll. Ez azt követeli, hogy a pusztá számarányokon túl a lehetőségekhez képest megvizsgáljuk e folyamat közgazdasági-társadalmi hatását, valamint kísérő jelenségeit is. Ehhez pedig a szokásos, rendsze-

res adatgyűjtések általában nem elégségesek, hanem kifejezetten a vizsgálat célját szolgáló speciális statisztikai adatfelvételre van szükség. Ilyen adatfelvétel végrehajtása több szempontból is hasznos. Ezek közül csak néhányat említünk.

A társadalom rendelkezésére álló munkaerőforrás számbavétele kétségtelenül nagyon fontos feladat. Tekintettel arra, hogy a legnagyobb munkaerőtartalékot legtöbb esetben a mezőgazdasági népesség képezi, igen fontos annak tanulmányozása, hogy milyen ez a tartalék — milyen méretű és összetételű az a réteg, amely már megtette az első lépést a mezőgazdaságból való elvándorlás, a más gazdasági ágak felé való elindulás útján, illetve mekkorák és milyenek azok a rétegek, amelyeket még nem érintett ez a folyamat. Ez a kérdés általában is jelentős — a népesség foglalkoztatottsága egyfelől és a szükséges munkaerő biztosítása másfelől mindenütt fontos kérdés, a szocialista országokban azonban az általánosan túlmenő specifikus vonása is van e kérdésnek. Magyarországon például, fejlődésünk jelenlegi és előttünk álló szakaszán az egyik nagy probléma, hogy munkaerőtartalékaink helyenként és időszakonként kisebbek, mint amekkorára az adott termelési körülmények, illetve a kérdéses időn belül reálisan elérhető technikai színvonal mellett fejlesztési terveink végrehajtásához szükség lenne. Éppen ezért népgazdaságunk fejlesztésének egyik fontos előfeltétele a munkaerővel való optimális gazdálkodás, ez pedig megköveteli a munkaerőhelyzet részletes áttekintését; ennek fontos láncszemét képezi a parasztból munkássá alakulás.

De nemcsak az ipar és más termelő ágak, valamint a különböző szolgáltatások oldaláról van jelentősége e folyamat ismeretének — azaz *ahová* a munkaerő, illetve a népesség áramlik —, hanem magának a mezőgazdaságnak a szempontjából is, azaz *ahonnan* ez az eláramlás tart. A mezőgazdasági népesség eláramlása — világszerte és nálunk is — nem egyenletesen érinti az összes korosztályokat, hanem értelemszerűen nagyobb mértékben terjed ki a mozgékonyabb, fiatalabb nemzedékre. Ennek következtében jelentősen megváltozik a mezőgazdasági dolgozók s általában a mezőgazdasági népesség korösszetétele. Ez igen figyelemre méltó jelenség általában is, de bizonyos szempontból ez a kérdés is fokozott jelentőséget nyer a mi viszonyaink közt. Az erősebb ütemű ipari fejlődés s ezzel együtt a falusi népesség eláramlásának meggyorsulása nálunk egybeesik a mezőgazdaság szövetkezeti nagyüzemi átszervezésének szakaszával. A nagyüzemi termelés általánossá válása nyomán a korábbi elaprózott kisüzemi termelés látens munkaerőfeleslege jelentős mértékben manifesztté válik — bizonyos mértékben ennek nyomán a szövetkezeti átalakulással egyidőben meggyorsul a mezőgazdaságból az iparba és más gazdasági ágakba való elvándorlás. Az egyhelyütt fölös, illetve gazdaságtalanul felhasznált munkaerő másutt való foglalkoztatása önmagában kétségtelenül egészségesnek mondható. De van ennek a folyamatnak egy ellenkező előjelű velejárója is. Mialatt ugyanis a szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás kibontakozásával, a gépek fokozott használatával valóban csökken a mezőgazdasági munkaerőszükséglet, ugyanakkor a fiatal, szakképzett, és főleg a korszerű technikával együttjáró teendőket ellátni képes munkaerő tekintetében éppen fordítva, nő a szükséglet. Ez az új munkaerőszükséglet pedig túlnyomórészt csak a mezőgazdaság fiatalabb korosztályaiból, a fejlődőképes, új iránt fogékonyabb rétegekből kerülhet ki-

elégítésre, amelyeket nem kötnek az apáról-fiúra szállt, időközben korszerűtlenné vált mezőgazdasági termelés módszerei, hagyományai.

De nemcsak azért figyelemre méltó a mezőgazdasági dolgozók korösszetételének eltolódása, mert a fiatalabb korosztályokra fokozott szükség van a mezőgazdaságban, hanem azért is, mert egyidejűleg csökken az idős korosztályok foglalkoztatásának lehetősége. Amíg a kisparaszti gazdálkodásban, a családi munkaszervezet körülményei közt — jóllehet nagyon rossz hatásokkal — még a parasztság legöregebb rétegei is kifejtettek valamilyen tevékenységet, addig a szervezett együttműködést kívánó nagyüzemi gazdálkodás keretei közt sokkal kisebb térre szorul ennek lehetősége. Mindez magának a mezőgazdaságnak az oldaláról is aláhúzza annak jelentőségét, hogy lehetőleg részletesen ismerjük a paraszthól munkássá válás folyamatát.

A foglalkoztatottság, illetve a munkaerőszükséglet azonban távolról sem az egyetlen aspektus, amely miatt a paraszthól munkássá válást, a társadalom ilyen irányú átrétegződését nyomon kell követnünk. A szocialista országokban legalább ilyen lényeges ez a fogyasztás szempontjából is. Ahhoz, hogy a lakosság fogyasztási szükségleteinek fedezése helyesen legyen tervezhető, a társadalomban végbemenő átalakulásokat lehetőleg már azok folyamatában számba kell vennünk, mert csak így lehet azok további mozgását előrelátni. Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal 4000 családtól hosszú éveken keresztül folyamatosan gyűjt bevételiekről és kiadásaikról vezetett havi háztartásstatisztikai feljegyzéseket. Ezek igen részletes képet adnak a különböző rétegek fogyasztásáról, így az egyes rétegek fogyasztása közt mutatkozó különbségekről is. Az adatok azt mutatják, hogy az átmeneti, kettős foglalkozású népesség fogyasztása sajátos jegyeket mutat. A jövedelem formája és ritmusa, valamint az életkörülmények tekintetében általában jelentkező átmenetiséghez szorosan igazodva, maga a fogyasztás szerkezete is erősen érezhető átmenetet képez a munkások és parasztok fogyasztási szerkezete között. Alig kell magyarázni, hogy ilyen körülmények között a fogyasztás, és ezzel együtt a termelés tervezéséhez milyen értékes adalék a társadalom rétegződésének részletes ismerete, hiszen ennek alapján lehet fölmérni azt, hogy a társadalmi-gazdasági-foglalkozási átalakulással együtt milyen fogyasztási változásokkal kell számolni.

Természetesen nemcsak az anyagi javak fogyasztása szempontjából jelentős a népesség társadalmi-gazdasági-foglalkozási rétegződésének, illetve az e téren végbemenő változásoknak részletes ismerete. Az eddigiekhez hasonló jelentőségű ez a társadalom kulturális és politikai arculata, illetve annak az átrétegződéssel kapcsolatos várható fejlődése szempontjából is. A kettős foglalkozású rétegek ugyanis — sajátos körülményeikből, sajátos életmódjukból következően — kulturális és politikai szempontból is sajátos jegyekkel rendelkeznek. Egyfelől közvetlenül hatnak már rájuk a magasabb színvonalú városi életkörülmények, a szervezett nagyüzemi keretek közt folyó termelőmunka erői, ugyanakkor nagymértékben gátolja fejlődésüket, hogy közvetlenül hat még rájuk a falusi életformával együttjáró életszemlélet, látókörüket erősen behatárolják saját kisszerű gazdaságuk problémái. Emellett a kettős foglalkozásúak tetemes része hosszabb utat tesz meg lakóhelye és munkahelye közt, és az utazással töltött idő is erősen csökkenti művelődésük lehetőségeit, városi színvonalra emelkedésüket, elsősorban azonban az hat ebbe az irányba, hogy munkásként eltöltött munkaidejükön túl

kisebb vagy nagyobb mértékben további termelőmunkával töltik idejüket — rendszeres második műszakot is végeznek —, ami nagymértékben csökkentheti a pihenésre és látóköriük hővitésére fordítható szabad idejüket. Nyilvánvaló, hogy az állam kulturális és oktató tevékenysége annál hatékonyabb, minél nagyobb mértékben veszi figyelembe a népesség adott kultúrszínvonalát, érdeklődési irányát, szükségleteit, s minél helyesebben méri fel ennek várható változásait. Ehhez pedig elengedhetetlen magának a társadalmi rétegeződésnek az ismerete, várható változásának tudományos előrelátása.

*

Mindez aláhúzza annak jelentőségét, hogy a társadalom gazdaságifoglalkozási rétegeződését lehetőleg részletesen megfigyeljük és mélyrehatóan elemezzük. A magyarországi Központi Statisztikai Hivatal ennek megfelelően tűzte maga elé azt a célt, hogy a társadalom rétegeződésének komplex problémakörén belül megfigyelje és értékelje a falusi népesség városi népességgé, a paraszti népesség munkás-alkalmazotti népességgé alakulásának folyamatát.

Jó alkalmat nyújt erre a népszámlálási mikrocenzus, amelyet elsősorban a népességre vonatkozó adatok továbbvezetése, de néhány más kutatási cél megvalósítása érdekében is a népesség 2 százalékának körében 1963 év elején hajtott végre a Központi Statisztikai Hivatal. Az itt nyert adatok megfelelő házist nyújtottak a szóban forgó rétegeződési vizsgálathoz. Ezért egy sor kiegészítő kérdést kellett csak feltennünk, hogy erre a célra alkalmassá tegyünk a népszámlálási adatokat. Ezt egyébként a mikrocenzus mintájának egy negyed részénél, azaz a népesség fél százalékánál, kerekén 15 000 családnál hajtottuk végre. A véletlen kiválasztással nyert minta egyaránt felölelte a városokban és falvakban lakókat, mindkét helyen a munkás-alkalmazotti és paraszti népességet egyaránt.

Annak érdekében, hogy a parasztból munkássá válás folyamatát lehetőleg sokoldalúan és főbb összefüggéseinek teljességében mutassuk be, arra törekedtünk, hogy megkeressük egyfelől azokat a fő jelenségeket, amelyek legjobban érzékeltetik az átalakulás folyamatát, másfelől azokat a tényezőket, amelyek legfőbb hajtóerői magának az átalakulásnak. Ennek megfelelően a vizsgálatot a következő főbb kérdéscsoportok köré építettük fel:

1. Vizsgáljuk a család-, illetve a háztartás-struktúra, valamint a családi (háztartási) együttélés különbözőségeit, ezeknek mint jövedelmi és fogyasztási közösségeknek tiszta és vegyes formáit s a vegyes formák különböző fokozatait. Az átmeneti rétegek részletes skálája alapján az átalakulás jellegzetes állomásait, a rétegek különböző átmeneti típusait tervezzük kialakítani.

Jóllehet a felvétel elsősorban egy adott időszak keresztmetszetét van hivatva részletesen érzékeltetni, bizonyos körben a rétegeződés mozgásban való ábrázolását is célul tűztük. Ennek érdekében a felvétel tudakolja azt is, hogy az elmúlt öt év folyamán (amely időszak alatt viszonylag nagy méretű volt a paraszti népesség munkássá válása) milyen változások következtek be az adott család összetételében: milyen és hány le- és felmenő, valamint egyéb családtag vagy családhoz nem tartozó személy vált ki a családból (háztartásból), illetve kívülről hányan kerültek a családba. Alig szorul magyarázatra, hogy ez a kiegészítő kérdés milyen nagy mértékben kiszélesíti az elemzés lehetőségét, mert feltárhatóvá teszi, hogy a társadalom milyen rétegei

milyen irányban mobilak területi, valamint foglalkozási és családi hovatartozásukat illetően, illetve melyek azok, amelyek egy mozgalmas, jelentős változásokkal teli fejlődő szakaszban (a szóbanforgó öt esztendő alatt Magyarország nemzeti jövedelme több mint 30 százalékkal emelkedett) stabilan megmaradtak korábbi kereteik közt.

2. Amellett, hogy a kettős foglalkozás átmeneti állomása jelentős mértékben befolyásolja a családi (háztartási) együttélés formáit, méreteit, a kettős foglalkozás természetesen legközvetlenebbül magában a termelő tevékenységben vár megfigyelésre. Ez annak vizsgálatát jelenti, hogy a kettős foglalkozású családokban milyen egyfelől a saját gazdaságban vagy mezőgazdasági termelőszövetkezetben, másfelől az azon kívül (iparban, építőiparban, más gazdasági ágban) munkásként végzett munka közti kapcsolatot. Egyedül egy kifejezetten erre irányuló vizsgálat adhat képet a mezőgazdaságtól való elszakadás állásáról — arról, hogy milyen mértékig ölt testet a „kétlakosság” magának a munkássá váltnak a személyében, illetve milyen mértékig és milyen körülmények közt haladt előre a munkamegosztás olyformán, hogy maga a munkás már csak ilyenként dolgozik és a család többi tagjai (idősebb vagy ifjabb korosztályhoz tartozók, nők vagy férfiak, a családanya vagy a gyermekek) végzik a mezőgazdasági termelés teendőit.

Ezt a célt kétféle úton, egyrészt közvetlenül, másrészt közvetve közelíti meg a vizsgálat. Közvetlenül úgy, hogy mindazoktól a családoktól, amelyekben van mezőgazdasági szövetkezeti tag, a család minden tagjától egyenként megkérdeztük, hogy a szövetkezeti háttáji gazdaságban az egyes tételiesen megnevezett főbb mezőgazdasági termelési műveletekben résztvett-e, továbbá a szövetkezeti közös gazdaságban dolgozott-e, s ha igen, az év egészében összesen hány munkanapot, milyen munkaszervezési formában. Ezenkívül minden családtagot megkérdeztünk, hogy állt-e munkás-, illetve alkalmazottként munkaviszonyban, s ha igen, milyen területen (például élelmiszeriparban, építőiparban, más gazdasági ágban, stb.), és az év folyamán összesen mennyi ideig. Ilyenformán kor-, képzettség, foglalkozás és egyéb személyi adatok birtokában a lehető legrészletesebb képünk lesz a mezőgazdaságban és a többi gazdasági ágban végzett munka közti összefonódásról, illetve elkülönülésről, s az is ismertté válik, hogy ennek az összefonódásnak, illetve elválásnak a határa hol húzódik a családon belül: a család egyes tagjai közt, vagy pedig az egyes családtagokon belül.

Amellett, hogy ilyen módon közvetlen képet kapunk a paraszti, valamint a munkásként alkalmazásban végzett munkáról, közvetve is megvizsgáljuk ezt a kérdést. Az év több különböző szakában elkészítjük egy-egy nap-, időfényképét”, amely a nap folyamán végzett minden tevékenységet részletesen rögzít. Miután a napi időtöltésből kiemelhető a mezőgazdasági tevékenység, ezen az úton is igen részletes felvilágosítást fogunk nyerni arról, hogy a család még teljesen paraszti, illetve félig vagy egészen munkássá vált tagjai mennyi időt töltenek mezőgazdasági tevékenységgel.

3. A vizsgálat következő fontos célja, hogy feltárja a jövedelmi viszonyokat. Ez a kérdéskomplexum érthető módon a vizsgálat előterében áll, hiszen a parasztok és munkások közti jövedelmi különbségek, ha nem is egyedüli tényezőként, de kétségtelenül nagymértékben hozzájárulnak a paraszti népesség munkássá válásához. A jövedelmek színvonalának és forrásának, jellegének vizsgálata mellett vizsgáljuk a jövedelmek ütemes-

ségét is, miután általános tapasztalat szerint magának a jövedelemnek a színvonalán kívül a munkások jövedelmének nagyobb rendszeressége is nagy vonzerőt gyakorol a parasztságra.

A jövedelmek felmérése nemcsak a „tisztá”, illetve „kétlaki” rétegek jövedelmi helyzetének elemzését teszi lehetővé, hanem lehetőség nyílik az össznépeség jövedelmi helyzetének, a teljes jövedelemeloszlásnak a tanulmányozására és ugyanakkor mód nyílik az egyes rétegek — értelmiségiek, alkalmazottak, munkások, parasztok — jövedelmi színvonalának összehasonlítására is, minthogy a jövedelmeket egyidejűleg és egységes alapelvek szerint összehasonlítható egységes rendszerben mérjük fel.

A jövedelmek felmérése természetesen nálunk is igen nagy probléma, ezért több oldalról közelítettük meg a kérdést. Így a saját bevallásokon kívül a munkaadóktól is bekértük az egyéni kereseti adatokat. Ez az eljárás kétségtelenül tetemes munkatöbbletet jelent, azonban ilyenformán a jövedelmi adatoknak legalábbis azt a részét, amely munkaviszonyból, illetve szövetkezetektől származott, gyakorlatilag teljesen pontosá tette. Miután Magyarországon ezek teszik ki a jövedelmek túlnyomó részét, a jövedelmi felvétel — amely más körülmények közt gyakran kétes eredményt ad — viszonylag igen megbízható adatokat szolgáltat.

4. A társadalmi rétegeződés vizsgálata keretében utolsó fő feladatul a kulturális körülmények feltárását tűztük magunk elé, tekintettel arra, hogy főleg a falusi ifjúságra a magasabb jövedelmek s a kedvezőbb munkakörülmények mellett feltehetőleg elsősorban a városi élet magasabb kultúr-színvonalára gyakorol vonzó hatást. Emellett más szempontból is lényegesnek tartottuk a kulturális helyzet vizsgálatát. Mialatt ugyanis az átrétegeződéssel együtt rendszerint egyidejűleg megváltoznak a jövedelmi és munkakörülmények, addig különösen a tudati-ideológiai viszonyokban sokkal lassúbb a változás. A kulturális helyzet felmérése bizonyos támpontot nyújt annak megítéléséhez, hogy milyen ütemben, hogyan követi az anyagi körülmények változását a tudati viszonyok változása.

A kulturális helyzetet is direkt és indirekt kérdések alapján igyekezünk közelíteni. A közvetlen kérdések a tanulásra, olvasásra, színház-mozilátogatásra, legkedvesebb elfoglaltságra vonatkoznak, a közvetett mód pedig (ezúttal is, mint a mezőgazdasági és nem-mezőgazdasági munka összefonódásának, illetve különválásának vizsgálata esetében) az „időfénykép”. Minthogy az időmérésben a megkérdezettek a nap 24 órájáról elszámolnak, megállapítható, hogy összesen mennyi szabadidejük volt, és ebből mennyit használtak fel, milyenfajta kulturális célokra.

A felvett mintegy 15 000 időfénykép egyébként — a rétegeződési vizsgálattól, s az átrétegeződés jellemzőinek illusztrálásától függetlenül is — rendkívül érdekesnek ígérkezik, hiszen ezen a réven betekintést nyerünk a legkülönbözőbb típusú emberek — öregek és fiatalok, férfiak és nők, városiak és falusiak, különböző iskolázottsági és foglalkozású személyek stb. — életmódjába, a napi idő felhasználásába.

A nap 24 óráját ezen adatok elemzésénél felbontjuk különböző (mintegy 25 fajta) tevékenységre. Emellett összevontan is vizsgáljuk a munkaidő és egyéb kötött idő, az aktívan töltött szabadidő és a pihenésre, valamint alvásra fordított idő arányát. Bár tisztában vagyunk e módszer korlátaival (pl. azzal, hogy a munka intenzitását ezek az adatok nem tükrözik stb.),

mégis értékesnek és hasznosnak tartjuk ezeket az adatokat. Használhatóságukról egyébként egy három évvel korábban végrehajtott adatfelvétel során győződünk meg, amikor 8000 kereső, ill. csak a háztartásban dolgozó városi munkás és alkalmazotti háztartásvezető nő életkörülményeinek vizsgálata keretében alkalmaztuk többek közt ezt a módszert is.

Már az eddigiekből is kitűnt, hogy a vizsgálat túlment a hagyományos statisztikai vizsgálatok körén, amennyiben nemcsak konkrét számszerűsíthető tényeket tudakolt, hanem — mint pl. a legkedvesebb elfoglaltságra vonatkozó kérdés esetében — terveket, elképzeléseket, értékítéleteket is. Tekintettel arra, hogy a faluból való eláramlásnak az objektív indítékokon kívül igen sok szubjektív tényezője is van, indokoltnak látszott ebben a vonatkozásban is kísérletet tenni a feltárássra. Ezt a célt szolgálta, hogy a mintába bekerült minden háztartásnál egy-egy személytől megkérdeztük, véleménye szerint mi az egy-két legfontosabb előnye a parasztság életkörülményeinek a munkásokéval szemben, illetve a munkások életkörülményeinek a parasztságéval szemben. Ez a kérdés egyfelől közvetlenül rávilágít bizonyos motívumokra, másfelől alkalmas az egyes rétegek véleményei közötti különbségek megvilágítására is.

Ezen kívül még egy területen tettünk fel vélemények, értékítéletek megismerését célzó kérdést: minden családban, amelyben volt iskolás gyermek, megkérdeztük, hogy a szülők milyen foglalkozást szánának legszívesebben gyermeküknek. Miután a mezőgazdaság- és a többi gazdasági ágakban való elhelyezkedés, az ezek közti mozgás képezte a kutatás fő tárgyát, a gyermeknek szánt foglalkozás tudakolásával közvetve azt kívántuk közelíteni, hogy az idősebb generáció (elsősorban a parasztság oldaláról érdekes a kérdés) hogyan ítéli meg *saját* helyzetét, saját foglalkozását a társadalomban. Az így nyert adatok, jóllehet elsődleges rendeltetésük nem ez volt, némi információt adhatnak a különböző jellegű foglalkozások társadalmi megítélésének megismeréséhez is. Hogy az e kérdésre adott válaszoknak, azaz lényegében a szülői vágyaknak a realitását is kontrollálhassuk, megkérdeztük azt is, hogy van-e és milyen akadálya a szülői elképzelések megvalósításának, s a gyermek képességeit és a lehetőségeket figyelembe véve, a jelenlegi iskola elvégzése után előreláthatólag mit fog csinálni a gyermek. Ezzel egyidejűleg megkérdeztük a 14—18 éves korosztályba tartozókra vonatkozóan is, amennyiben nem voltak iskolások, illetve ipari tanulóik, hogy jelenlegi elfoglaltságuk megfelel-e a szülők eredeti elképzelésének, s ha nem, milyen foglalkozást szerettek volna gyermeküknek.

Ha mindezek után feltesszük a kérdést, hogy a falusi népesség városba áramlását, a paraszti népesség munkássá alakulását vizsgáló szóban forgó kutatásnak mik a sajátos jegyei, mik a jellegzetességei, akkor ezeket egyfelől a vizsgálat igen nagyfokú komplexitásában, másfelől a statisztikai és szociológiai jellegű kutatás kombinációjában jelölhetjük meg. Mint az ismertetésből kitűnik, a vizsgálat során a népesség társadalmi—gazdasági-foglalkozási struktúráját, illetve annak változását — rétegződését és átrétegződését — a folyamat fő aspektusai alapján több oldalról összefüggő rendszerben és rendkívül részletesen igyekszünk megközelíteni. Az egyes aspektusok bizonyos vonatkozásainak nem is kevés részletére vonatkozó ismeretekkel ugyanis a szóban forgó folyamatot illetően már eddig is rendelkezünk, azonban ezek mindegyike csak az illető területek elkülönített, önmagá-

ban történt vizsgálatának eredményeit adja. Ami eddig tulajdonképpen hiányzott, az éppen a szóbanforgó átalakulás különböző tényezőinek egy-egy áttekintése, azok kölcsönhatásában, mozgásában való felmérése. Ugyanez a cél — a valóság sokrétűségének lehető legjobb megközelítése — volt a kiindulópontja a vizsgálat második jellegzetességének is, azaz annak, hogy nem elégedtünk meg statisztikai eszközök használatával, hanem kiegészítettük azokat szociológiai eszközökkel. Ha egyrészt világosan elhatároljuk az anyagi valóság objektív képét tükröző statisztikai eredményeket a szubjektív, tudati elemeket tükröző szociológiai jellegű eredményektől, ugyanakkor felhívjuk a figyelmet arra, hogy e kétfajta közelítés különbözőképpen értékelendő, akkor a kétfajta közelítés helyes kombinációja (ami alatt az adott esetben a statisztikai közelítés túlsúlyát, s a szociológiai jellegű közelítésnek csak mintegy kiegészítő, illusztratív mérvét értjük) az adott esetben a valóság sokkal mélyebb és sokoldalúbb megvilágítására alkalmas, mint ha a vizsgálat megmarad egyedül az objektív tények bemutatását célzó statisztikai vizsgálat körében.

A szóbanforgó felvétel anyagának ez idő szerint még csak a földolgozása folyik, eredményeinek elemző értékelő közreadása ezért még bizonyos időt vesz igénybe. A rendkívül sokoldalú, szerteágazó felvétel anyagából több kötet közzétételét tervezzük, amelyek közül az elsőben összefoglaló szintézist szándékozunk adni a vizsgálatnak, míg a továbbiakban az egyes fő komplexumok anyagát szándékozunk külön-külön részletesen feldolgozni. Reméljük, hogy ez a vizsgálat hasznosnak fog bizonyulni és hozzá fog járulni erőteljesen fejlődő, átalakulóban levő társadalmunk megismeréséhez, a társadalmi valóság jobb feltárásához.

ИЗУЧЕНИЕ ВНУТРЕННЕЙ МИГРАЦИИ И ОБЩЕСТВЕННОЙ РЕСТРАТИФИКАЦИИ В ВЕНГРИИ

Резюме

Известный во всем мире и наблюдающийся в широком диапазоне также и в Венгрии процесс — уход сельского населения, в Венгрии происходит через ряд переходных стадий и ряд ступеней. Одной из наиболее частых «переходных стадий» является возникновение таких домашних хозяйств, в которых одновременно имеются самостоятельные как из числа крестьян, так и из числа рабочих и служащих. Измерение удельного веса этого слоя является существенным и само по себе, поскольку рестратификация имеет такие производственные, трудовые потребительские, культурные и общественные эффекты, которые в социалистических странах нельзя упускать из виду при составлении народнохозяйственных планов. Однако помимо практических целей для социологических исследований представляет большой интерес вскрытие объективных и субъективных причин ухода сельского населения, а также изучение того, какие слои в первую очередь затрагивает этот уход, как происходит само преобразование, каким образом за переменной занятия следуют изменения в образе жизни, поведения, навыков, сознания и идеологических взглядах.

Цифровое наблюдение самой рестратификации тоже требует особой работы по сбору данных, поскольку данные, получаемые в рамках регулярной статистической отчетности не являются достаточными для изучения вышеуказанных взаимосвязей. Это в еще большей мере относится к побу-

дительным причинам и сопровождающим явлениям, по которым регулярное статистическое наблюдение охватывает в лучшем случае лишь отдельные аспекты, в виду чего в этой области отсутствует возможность изучения взаимных связей и воздействий, то есть возможность комплексного раскрытия этого исключительно сложного процесса.

Центральное Статистическое Управление Венгрии поставило перед собой в качестве цели провести в рамках комплексной проблемы общественной стратификации и рестратификации наблюдение превращения сельского населения в городское население и крестьянского населения в рабочее и служащее население. Это обследование тесно примыкало к проведенному в начале 1963 года 2-процентному микроцензу по переписи населения. В рамках этого обследования был получен целый ряд основных данных, которые следовало дополнить только некоторыми особыми вопросами. Дополнительное обследование охватило по всей стране одну четвертую часть, примерно 15 000 домашних хозяйств, которые были подвергнуты наблюдению в рамках микроценза. Проведенная случайная выборка охватила все слои населения.

При проведении дополнительного сбора данных мы стремились к вскрытию всех тех главных явлений, которые предположительно хорошо характеризуют процесс преобразования и, далее, тех факторов, которые являются движущей силой преобразования. В конечном итоге предметом исследования стали следующие важнейшие группы вопросов:

1. Выявление складывающихся в ходе рестратификации типов семей и домашних хозяйств, формирование самих типов и измерение их числа. Для осуществления этой задачи данные на одну дату оказались недостаточными, поэтому в ходе обследования мы собрали важные сведения о трех поколениях (родители главы семьи, его братья и дети) и далее поставили несколько вопросов относительно происшедших в течение последних пяти лет изменений в рамках домашнего хозяйства. Таким образом, — хотя только и в главных чертах, — мы все же получаем представление о территориальной и социальной мобильности.

2. В семьях с двумя занятиями изучение связи между старым и новым занятием, то есть между работой, осуществляемой в сельском хозяйстве и работой, осуществляемой в качестве рабочего. Внутри круга вопросов (отчасти при помощи дополнительного опроса и отчасти посредством так называемой «фотографии времени») мы исследовали, каким образом происходит преобразование традиционного крестьянского разделения труда в этих семьях, живущих наполовину за счет доходов от сельского хозяйства и наполовину за счет заработка в промышленности.

3. Дальнейшим важным вопросом является изучение доходов, а именно помимо уровня и распределения доходов (что представляет интерес также и независимо от рестратификации, поскольку эти данные будут иметься в нашем распоряжении, как в отношении совокупного населения, так и в отношении его отдельных слоев), мы подвергаем исследованию структуру доходов по источникам, а также «темпы» их поступления. Этот последний аспект имеет большое значение при изучении мотивов рестратификации, потому что согласно имеющемуся опыту большая частота поступления доходов у рабочих (выдача зарплаты два раза в месяц, по сравнению с выплатой большой суммы один или два раза в год у крестьян) тоже оказывает большое воздействие на крестьян. Об изменении доходов обычно думают, что это является менее всего достоверным. Автор статьи излагает при помощи какого метода удалось достигнуть того, чтобы содержащиеся в обследовании данные о доходах имели относительно высокую достоверность.

4. Последней важнейшей задачей в рамках обследования было рассмотрение культурных аспектов общественной рестратификации, отчасти на основе фактического материала и отчасти при помощи изучения мнений. В этом случае фотография времени тоже является важным дополнительным средством, дающим точное описание свободного времени и его использования. Изучение культурных условий имеет значение не только потому, что является общеизвестным фактом, что помимо более высоких

доходов и более благоприятных условий труда, сельское население привлекает в город также и более высокий культурный уровень городской жизни, но также и потому, что измерение культурного уровня дает некоторые исходные сведения для определения того, каким образом за изменением материальных условий следуют изменения в сознании.

*

Важнейшей характерной чертой настоящего обследования с одной стороны, является комплексность, многосторонность изучения, и, с другой стороны, то, что в интересах взаимоувязанного изучения материальных условий и элементов сознания, мы для дополнительных целей использовали также и некоторые приближения социологического характера. Обе эти особенности привели к возникновению ряда новых проблем и трудностей, которые, конечно, в ходе первой работы такого рода не удалось преодолеть полностью безупречно. Однако результаты настоящего исследования и в своей настоящей форме окажут содействие познанию нашего общества, находящегося в стадии развития и преобразования, и лучшему раскрытию общественной действительности.

A STUDY OF INTERNAL MIGRATION AND SOCIAL MOBILITY IN HUNGARY

Summary

Rural exodus, a process known all over the world and to be experienced also in Hungary on a large scale, is taking place along several transitory stages and in several phases in Hungary. One of the most frequent transitory stages is the dual occupation, the establishment of households which include peasant and employed earners at the same time. It is also essential to size up the ratio of this stratum for social mobility entails such issues of production, labour, consumption, cultural and social conditions which cannot be disregarded when drawing up the plans in socialist countries. But beyond the practical purposes it is highly significant to reveal the objective and subjective motives of the rural exodus also for social research, moreover to investigate what strata are in the first place affected by the exodus, how the transformation takes place and how the occupational mobility is followed by the transformation of the way of living, the attitude, the customs and the ideological relations of the mind.

Even the quantitative trace-up of the social mobility requires a special data collecting because the data available from regular statistical observation are inadequate to investigate the above interconnections. It is even more so in case of the motives and concomitant phenomena of which the usual statistical data compilations catch but one single aspect without giving opportunity to investigate interrelations and mutual effects, i. e. the possibility to reveal this rather complex process as fully as possible.

The Hungarian Central Statistical Office has set itself the aim to observe within the complex scope of social mobility and stratification, the process how the rural population is transforming into an urban population and the peasant population into a worker-employee population. The investigation was closely connected with the population microcensus which covered 2 p. c. of the population and took place early in 1963. This survey made a number of basic data available which had to be supplemented only for special questions. The supplementary survey covered one quarter (about 15 000) of the households observed at the microcensus, scattered over the whole territory of the country. The random sample observed encompassed all the strata of the population.

When making the supplementary data compilation our endeavour was to fix on the one hand the main phenomena which we suppose to be good characteristics of the process of transformation, on the other hand the factors acting as incentives of the transformation. Eventually we have studied the following major groups of questions:

1. Finding the family and household types developing in the course of stratification, the shaping of the types themselves and the sizing up of their number. The data of a single date prove insufficient to fulfil this task and therefore we have collected some important information about three generations (parents, brothers and sisters and children

of the head of the household), moreover we have put some questions concerning the changes which took place during the last five years. This way — even though on broad lines — we get a picture about regional and social mobility.

2. In dually occupied families the relation between the old and the new types of work, i. e. between work deployed in agriculture and in industry. Within this scope (partly by direct interrogation, partly with the aid of the so-called time-budget) we examine how the traditional peasant division of labour develops with these families whose incomes are derived halfway still from agriculture, but halfway already from industry.

3. A further important problem is the inquiry into incomes. Beside the level and the distribution of the incomes (which may be of interest also independently of the re-stratification since these data will be available both for the population as a whole and the different strata) we investigate the composition of the incomes by sources and also their "regularity". This latter aspect has a great significance for the investigation of the motives of social mobility for, according to general experience, the more regular income of the workers is a source of great attraction for the peasantry. As to the measuring of the incomes it is widely held to be the least reliable. The article describes the methods by which it has been possible to reach a relatively high standard of reliability concerning the income data of the survey.

4. The last main task within this survey was to reveal the cultural issues of social stratification partly through questions relating to facts, partly to opinions. Even in this case the time budget giving exact data about the leisure time and its use is a most important auxiliary. The study of the cultural circumstances is important not only because it is a well-known fact that beside higher incomes and more favourable working conditions it is first of all the higher cultural level of urban life that serves as an attraction for the rural population but also because the sizing up of the cultural situation gives a certain basis to judge how the change of the material conditions is followed by a change of the relations of the mind.

*

The main characteristics of the investigation in question are partly the manysidedness and the high complexity of the survey, partly that in order to achieve an interrelated investigation of the material circumstances and the relations of the mind, we have used certain sociological approaches too for a supplementary purpose. Both features have raised a number of new problems and difficulties which were not easy to solve perfectly in the course of this first work of its kind. The result of the investigation, however, is likely to contribute to the better understanding of our developing, transforming society, to a better revealing of the social truth.

A MŰVI VETÉLÉSEK HATÁSAINAK KÉRDÉSÉHEZ

DR. MILTÉNYI KÁROLY

A Demográfia előző számában Barsy-Sárkány tollából figyelemreméltó cikk jelent meg „A művi vetélések hatása a születési mozgalomra és a csecsemőhalandóságra” címmel. A cikk témaköréből két témával: a művi terhességmegszakítások és a spontán abortuszok kapcsolatának kérdésével, illetve a művi vetélések és a koraszülések összefüggésével kívánunk foglalkozni.

A MŰVI VETÉLÉSEK ÉS A SPONTÁN VETÉLÉSEK KÖZÖTTI ÖSSZEFÜGGÉS KÉRDÉSE

A hivatkozott tanulmány idevonatkozó része pozitív összefüggést mutat ki a művi vetélések és a spontán abortuszok gyakorisága között és ennek nyomán feltételezi, hogy „a spontán vetélések több mint feléért az előzetes művi vetélések felelősek”.

Miután szerzők elemzésüket és következtetésüket a területi (megyei) adatokra alapítják, vizsgáljuk meg az 1962. évi szülészeti események gyakoriságát ebben a részletezésben.

Az 1. táblázat alapján a következő főbb megállapítások tehetők:¹

1. A teherbeesések (összes szülészeti események) gyakorisága kisebb ingadozásokkal viszonylag állandó szinten mozog. (A különbségek feltehetően még tovább csökkennének ha a propagatív korú női népesség családi állapot és kor szerinti megoszlásában levő eltéréseket kiküszöbölnénk. Másirányú vizsgálatok eredményei ugyanis azt mutatják, hogy az egyes vidékek, sőt a falvak és a városok fogamzásgátlása között nincs lényeges különbség.) A teherbeesések gyakoriságának szóródási együtthatója 8,6%.

2. Magasabb a szóródása a spontán vetéléseknek (szóródási együttható 16,9%); viszonylag alacsony a nagyságrendjük következtében azonban a szülészeti események összegére és szerkezeti összetételére lényeges befolyást nem gyakorolnak. (A szórás értéke az összes szülészeti események átlagának csupán 1,7%-a.) A spontán vetélési gyakoriság szóródása nem mutat összefüggést más szülészeti eseményekkel (szülés, művi vetélés). Miután a szóbanforgó kérdés szempontjából a művi vetélésekkel való kapcsolat az elsődrendű jelentőségű, erre vonatkozóan a regressziós és korrelációs számításokat elvégeztük (lásd I. sz. ábra).

¹ A méhen kívüli terhességek arányszámával, amely minimális nagyságrendje miatt a szülészeti események volumenét és összetételét nem befolyásolja, a továbbiakban nem foglalkozunk.

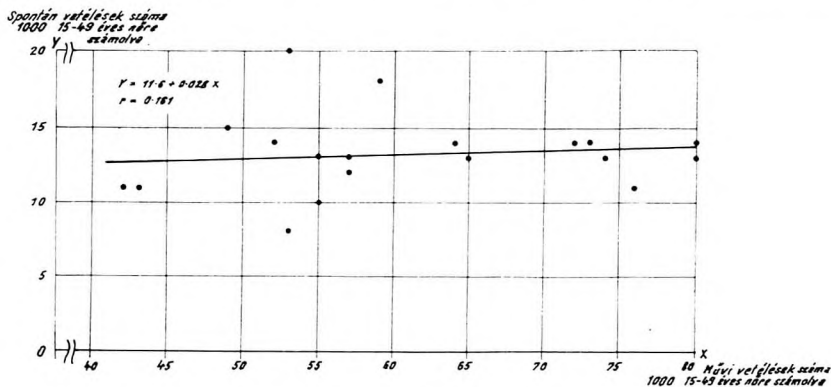
1. A szülészeti események gyakorisága 1962-ben, megyénként
 Частота гинекологических случаев в 1962 г., по комитатам
 Frequency of Obstetrical Cases in 1962, by Counties

Megye (és város) ^a (1)	ezer 15—49 éves nőre jut (7)				
	születés (2)	művi vetelés (3)	spontán vetelés (4)	méhen kívüli terhesség (5)	összes befejezett (megszűnt) terhesség (6)
Baranya és Pécs	55,0	53,3	19,6	1,1	129,0
Bács-Kiskun	56,3	59,0	17,6	0,9	133,8
Békés	53,9	72,4	14,4	0,6	141,3
Borsod-A-Z. és Miskolc	66,5	64,7	13,6	0,7	145,5
Csongrád és Szeged	49,2	73,9	14,4	0,8	138,3
Fejér	61,9	57,5	12,3	0,7	132,4
Győr-Sopron	55,9	42,2	10,7	0,5	109,3
Hajdú-Bihar és Debrecen	67,3	55,3	12,5	0,5	135,6
Heves	51,2	55,3	10,3	0,5	117,3
Komárom	59,6	74,5	12,5	1,0	147,6
Nógrád	56,2	76,0	11,3	0,5	144,0
Pest és Budapest	36,7	80,3	14,3	1,0	132,3
Somogy	51,1	57,0	13,2	0,7	122,0
Szabolcs-Szatmár	81,8	52,0	13,7	0,5	148,0
Szolnok	58,0	80,7	12,9	0,5	152,1
Tolna	53,7	65,3	12,5	0,6	132,1
Vas	58,9	43,3	11,0	0,5	113,7
Veszprém	63,5	49,4	14,5	0,7	128,1
Zala	55,1	53,3	8,3	0,6	117,3
Összesen	53,2	66,1	13,7	0,7	133,7

^a A táblában a megyeszékhelyek — államigazgatási különállásuk figyelmen kívül hagyásával — a megfelelő megyék adataiban szerepelnek, miután a — születek kivételével — de facto (szülészeti esemény helye szerinti) adatokban a megyeszékhely, illetve megye lakosságának adata nem különíthető el. Más (a lakhelytől eltérő) megye területén történő szülészeti esemény gyakorisága viszont elenyésző és az összehasonlítást nem zavarja. (Az így részletezett lakhely és esethely szerinti adatokat a születeknél — ahol mindkét típusú adat rendelkezésre áll — egybevetve megállapítható, hogy a két adat közti átlagos eltérés mindössze 1,4%.)

Горизонтальная графа: (1) Комитаты (города); (2) рождаемость; (3) хирургические аборт; (4) спонтанные аборты; (5) внематочная беременность; (6) окончатая (прекращенная) беременность всего; (7) на 1000 женщин с возрастом 15—49 лет.

Heading: (1) Counties (towns); (2) births; (3) induced abortions; (4) spontaneous abortions; (5) extrauterine pregnancy; (6) total completed (interrupted) pregnancy; (7) per 1000 females aged 15—49 years.

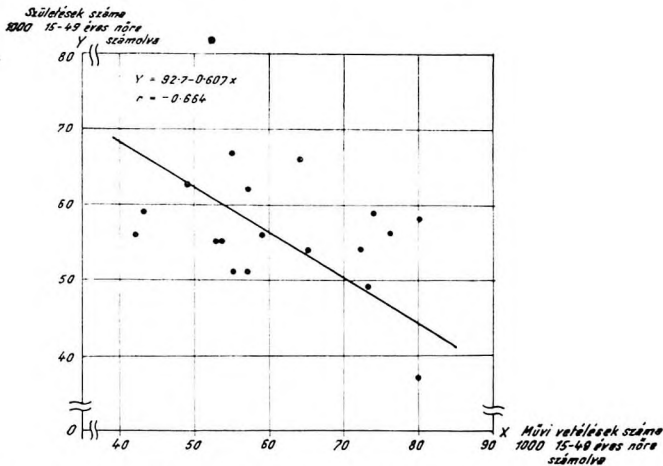

1. Az 1962. évi művi vetélések és spontán vetélések megyei gyakoriságának regressziója
 Регрессия частоты хирургических и спонтанных абортов по комитатам в 1962 г.
 Regression of the Frequency of Induced and Spontaneous Abortions, in the Counties, 1962

A — legkisebb négyzetes eltérések szerint számított — regressziós egyenes az x tengellyel csaknem párhuzamos, ami azt jelzi, hogy a két gyakoriság között összefüggés nem észlelhető. A kapcsolat hiányára utal a korrelációs együttható értéke (0,161) is.

3. A szülészeti események összetételét a szülések, illetve a művi vetélések egymáshoz való aránya befolyásolja a legerősebben. Az összes szülészeti esemény között a szüléseknek és a művi vetéléseknek a szórása a legnagyobb (a szóródási együttható a szüléseknél 21,9%, a művi vetéléseknél 19,4%) és nagyságrendjük következtében az összes szülészeti esemény átlagához viszonyítva is jelentős. (A szórás nagysága az összes szülészeti események átlagához viszonyítva a szüléseknél 8,7%, a művi vetéléseknél 9,5%.)

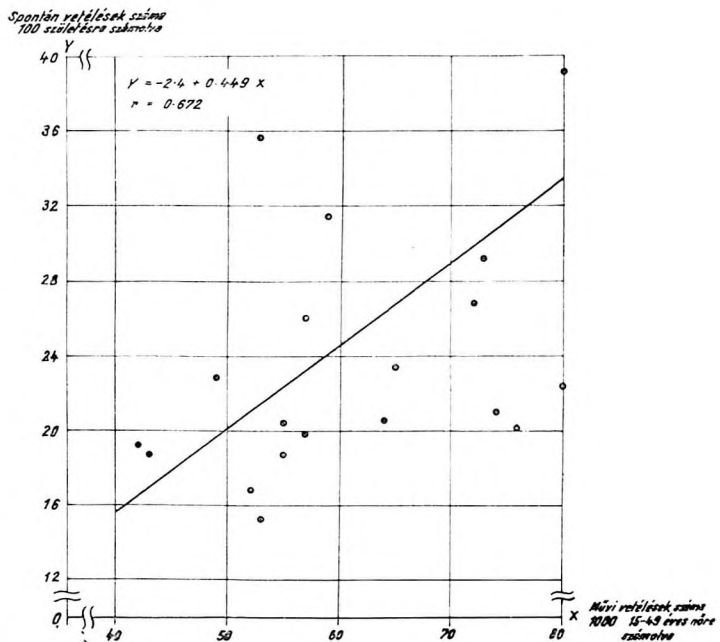
4. A 3. pontban említett két szülészeti esemény gyakorisága — értelemszerűen, egymást kölcsönösen kizáró jellegük következtében — határozott negatív összefüggést mutat. E negatív kapcsolatot a II/a. ábra érzékelteti és a korrelációs együttható értéke ($-0,664$) is jelzi.

II/a. A szülések és művi vetélések gyakoriságának regressziója 1962. évben megyénként

Регрессия частоты родов и хирургических абортов по комитатам в 1962 г.
Regression of Frequency of Confi ements and Induced Abortions by Counties, 1962

5. Fentiek következtében a spontán vetéléseknek a születésekhez viszonyított aránya és a művi vetélések gyakorisága között összefüggés mutatható ki. A viszonylag stabil, illetve nem szabályszerűen ingadozó spontán vetelési gyakoriság ugyanis alacsony születési gyakorisághoz viszonyítva magasabb értéket, magas szülési gyakorisághoz viszonyítva alacsonyabb értéket ad. A művi vetélések gyakorisága pedig — összefüggésben a terhességek gyakoriságának stabilitásával és a 4. pontban jelzett kapcsolattal — az előbbi esetben magasabb, az utóbbi esetben alacsonyabb. E másodlagos jellegű összefüggést szemlélteti a II/b. ábra, amely lényegében a II/a. ábra tükörképe; a korrelációs együttható abszolút értéke is rendkívül közel esik a szülések — művi vetélések korrelációjához; természetesen ellenkező előjellel (0,672).

II/b. A művi vetélések gyakoriságának és a spontán vetélések születésekhez viszonyított arányának regressziója 1962. évben megyénként

Регрессия частоты хирургических абортов и отношения спонтанных абортов к родам по комитатам в 1962 г.

Regression of the Frequency of Induced Abortions and of the Ratio of Spontaneous Abortions, as Compared to Confinements, by Counties, 1962

A vitatott tanulmány a legutóbbi — 5. pontban megjelölt — összefüggésre alapítja megállapításait és következtetéseit. Indokolt tehát megvizsgálni, hogy e fentiek szerint másodlagos, származékos összefüggésnek (amely logikailag nyilvánvalóan következik az előző pontokban megállapított összefüggésekből) lehet-e önálló jelentőséget tulajdonítani. Más szavakkal: van-e jogosultsága és értelmezhető jelentősége a spontán abortuszok születésekhez való viszonyításának.

Barsy és Sárkány e viszonzyszám megkonstruálását azzal indokolják, hogy miután a művi vetélés a terhesség minden más kimeneteli formáját kizárja, az egyes szülészeti eseményeket csak a művi vetélés leszámítása után fennmaradt terhességekhez lehet viszonyítani. Ezzel nagyjából egyenértékűnek tekintik a születésekhez való viszonyítást, amelynek külön előnye, hogy a születésszám egyúttal a népesség reprodukciós szándékát is jelzi. Ez a felfogás — hallgatólagosan — a szülészeti események időrendjében egy határozott sorrendet feltételez, közelebről azt, hogy a művi vetélés időrendben minden más szülészeti eseményt megelőz.² Ezzel összefüggésben a művi vetélések e feltételezett időrendi szakaszának túljutása után fenn-

² Ellenkező esetben — tudniillik, ha a szerzők ezt az időrendet nem feltételeznék — az a megállapítás, hogy a művi vetélés a terhesség minden más formáját kizárja, csupán olyan általánosság lenne, amely valamennyi szülészeti eseményre egyformán elmondható. Ennek alapján pedig ugyanolyan jogosultsággal lenne viszonyítható a spontán vetélések száma, például a művi vetélésekhez is, amely esetben természetesen éppen ellentétes tendencia jutna kifejezésre.

maradt terhességeket reprodukciós célzatú, vagyis kihordani szándékozott terhességeknek feltételezi. (Ez indokolja a reprodukciós szándékra jellemző élvészületésekhez való viszonyítást is.)

A spontán, illetve művi vetélések időrendjének összehasonlítása arra utal, hogy ez a feltételezés nem helytálló.

2. A spontán, illetve művi vetélések megoszlása a terhesség időtartama szerint^a
Распределение спонтанных и хирургических абортов по периоду беременности
Spontaneous resp. Induced Abortions by Pregnancy Duration

Terhesség időtartama (1)	Spontán (3)	Művi (4)
	vetélések megoszlása %-ban (2)	
1 hónap	24,7	3,4
2 hónap	46,0	71,7
3 hónap	14,4	24,3
4 és több hónap	14,9	0,6
Összesen	100,0	100,0

^a A művi vetélésekre vonatkozó adatok az 1957—59. évi reprezentatív adatgyűjtés eredményei, a spontán vetéléseké az István Kórház 1962. évi eseteinek (493 eset) feldolgozásából erednek.

Горизонтальная графа: (1) Период беременности; (2) процентное распределение (3) спонтанных, (4) хирургических абортов.

Heading: (1) Pregnancy duration; (2) percentage distribution of (3) spontaneous, (4) induced abortions.

Hónap = месяцы = months

A művi vetélések időrendben nem előzik meg a spontán abortuszokat. Utóbbiaknak csupán mintegy 1/7 részéről (4 és több hónapos terhességek) állítható teljes biztonsággal, hogy a kihordani szándékozott terhességekből származnak (3 hónapos terhességen túl ugyanis művi vetélés csak kivételes egészségügyi indok alapján engedélyezhető). További közel 1/7 részüknél (3 hónapos terhesség) ugyancsak valószínűsíthető, hogy túlnyomó részük reprodukciós célzatú teherbeesésből eredt; ebben az időszakban a művi vetélések valószínűsége³ ugyanis már igen csekély (13,8%). A spontán vetélések több mint 2/3 részénél azonban a terhesség kihordására, illetve megszakítására vonatkozó szándék nem állapítható meg, mert időpontjukban még bármilyen irányú elhatározás realizálható. Ezért nem jogosult a reprodukciós szándékot jelző születekhez, mint egyetlen lehetséges alternatívához való viszonyítás.⁴ Ellenkezőleg, bizonyosra vehető, hogy a spontán vetélések egy része művi vetéléseket helyettesít, illetve előz meg. A két

³ A művi vetélések és születek megoszlásának aránya, továbbá a művi vetélések időrendi megoszlása alapján kiszámíthatók a terhesség kihordásának, illetve művi megszakításának valószínűségei az egyes terhességi időszakokban.

A terhesség időszaka	A terhességek kihordásának művi megszakításának valószínűsége %-ban	
1 hónap	44,6	55,4
2 hónap	46,5	53,5
3 hónap	86,2	13,8
4 és több hónap	99,7	0,3

A táblázat kiindulásként a születek, illetve művi vetélések 1962. évi megoszlását vette alapul, majd a művi vetéléseknek a 2. számú táblázatban közölt megoszlását használta fel. A számítás természetesen leegyszerűsített, csupán megközelítő jellegű.

⁴ Ez a viszonyítási mód egyúttal a vitatott tanulmánynak a spontán abortuszok időbeli alakulására vonatkozó elemzését is befolyásolta. Ugyanilyen mértékben hatása volt a méhen kívüli terhességekről adott képre is; a méhen kívüli terhességek észlelése ugyanis szintén túlnyomórészt a terhesség első hónapjaiban történik.

szülészeti esemény kapcsolatát tehát kölcsönös és nem egyoldalú kizárás jellemzi.

További problémaként jelentkezik e viszonyításnál az a tény, — melyre egyébként szerzők is utalnak —, hogy a spontán abortuszként elszámolt események között jelentős számban vannak ténylegesen művi vetélések, melyeket a terhességmegszakítást engedélyező bizottság megkerülésével, az ezzel kapcsolatos adminisztratív akadályok és anyagi hátrányok kijátszásával hajtottak végre. Amennyiben a kihordani szándékozott terhességek és ezen belül az ebből származó spontán vetélések kérdését kívánjuk vizsgálni, úgy az adatokat ezektől az esetektől is meg kell tisztítani. (Szerzők erre kísérletet is tesznek és ezzel összefüggésben utalnak arra, hogy a művi vetélések és a spontán vetélések közötti korreláció a spontán vetélések számának 10, 20, illetve 30%-os csökkenése után is fennmarad; a levonás a spontánként elszámolt művi vetélések leszámítását célozza.)

Fenti nehézségek ellenére sem utasítható vissza az az igény, hogy a reprodukzív célzatú terhességek kimenetelét külön megvizsgáljuk; ezen belül a spontán vetelési, illetve szülési arányt is. Ehhez azonban olyan korrekciót kell végezni, amely a spontánként nyilvántartott vetélések számából leszámítja:

a) a spontánként elszámolt művi vetéléseket (erre szerzők is tettek kísérletet),

b) azokat a spontán vetéléseket, amelyek feltételezhetően nem születeket, hanem művi vetéléseket helyettesítettek, illetve előztek meg.

Mindkét tényező — *ceteris paribus* — a terhességmegszakítás igényével áll arányban, melyet megközelítőleg a művi vetélések nyilvántartott száma jellemez. Ez azt jelenti, hogy a korrekciót — bármilyen mértékét tartjuk is indokoltnak — a művi vetélések arányában kell elvégeznünk. Ha például a szerzők által említett, a spontán vetélések 30%-át érintő — csak az a) pontban megjelölt tényező kiküszöbölését célzó — korrekciót nagyságrendileg helyesnek fogadjuk el, akkor a művi vetélések — ezen abszolút számnak megfelelő — 6,22%-os arányával kell az egyes megyei adatokat korrigálni. Ha csak ezt a korrekciót is hajtjuk végre, a művi vetélések gyakorisága és a spontán vetéléseknek az elveszületésekhez viszonyított aránya közötti korreláció már nem értékelhetővé gyengül (0,461). Ha azonban a korrekciónál a b) pontban említett, semmiképpen sem elhanyagolható tényezőt is igen szerény mértékben figyelembe vesszük, akkor a korrigálás mértékét minimálisan 10%-ban jelölhetjük meg.⁵ E korrekciót végrehajtva az összefüggés teljesen eltűnik. A korrelációs együttható értéke 0,188, ez azt jelzi, hogy a két jelenség között statisztikailag nem észlelhető kapcsolat.⁶

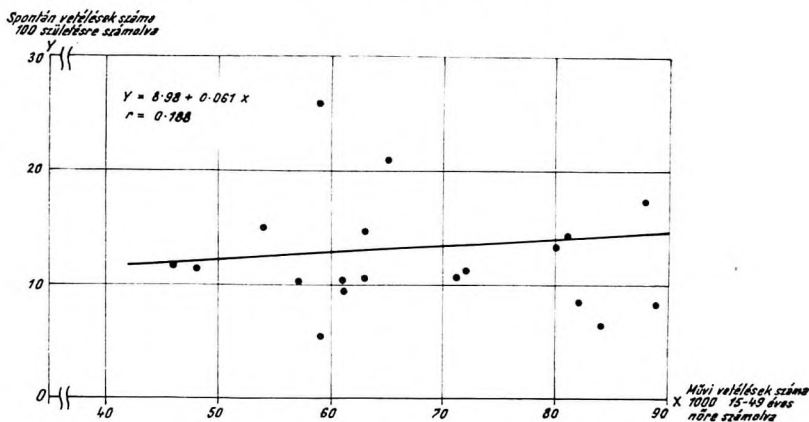
Azt a megállapítást, hogy a művi vetélések és a spontán vetélések gyakorisága között statisztikailag releváns összefüggés nem észlelhető,⁷ az idevonatkozó közvetlen adatok is alátámasztják. Az 1960. októberi szüle-

⁵ A nem reprodukciós célzatú terhességekből származó spontán vetélések levonását elvileg a 3. jegyzetben említett, terhességek kihordásának valószínűségére vonatkozó táblázat alapján kellene végrehajtani. Ez azonban megyei viszonylatban nem áll rendelkezésre; alapvető tendenciáját pedig úgyszólván a művi vetélések gyakorisága adja meg, amit az alkalmazott — egyszerű — módszer is figyelembe vesz.

⁶ A kapcsolat megszűnését az sem befolyásolja, hogy miután a művi vetélések 10%-ának megfelelő számot a spontán vetélésekből levonjuk, ugyanannyival a művi vetélések számát megemeljük. Ez ugyanis — különösen a spontánként elszámolt művi vetélésekkel összefüggésben — logikailag indokolt.

⁷ Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy egyes esetekben a nőgyógyászati vizsgálatok fenti összefüggést megállapítják, illetve valószínűsítik.

szeti eseményekre vonatkozó, az Egészségügyi Minisztérium és a Központi Statisztikai Hivatal által közösen végzett adatgyűjtés ezzel kapcsolatos eredményeit a következő táblázatban közöljük.

III. A művi vetélések gyakoriságának és a fellelhetően reprodukciós célzatú terhességekből származó spontán vetélések születésekhez viszonyított arányának regressziója megyénként 1962. évben

Перессия частоты хирургических абортов и спонтанных абортов, происходящих предположительно от беременностей воспроизводительной цели в отношении к рождениям по комитатам. в 1962 г.

Regression of the Frequency of Induced Abortions and of the Ratio of Spontaneous Abortions, presumably having issued out of pregnancies of reproductive purpose, per births by Counties, 1962

3. A spontán vetélő nők száma korcsoportonként, az előzetes művi vetélés sorszáma szerint

Численность женщин, имеющих спонтанные аборты по возрастным группам и порядку предварительного хирургического аборта

Spontaneously Aborting Females by Age Groups, According to the Number of the Previous Induced Abortion

Korcsoport (1)	Művi vetélések száma (2)				
	0	1	2	3 és több	összesen
15—19 éves	159	24	3	—	186
20—24 éves	523	120	42	22	707
25—29 éves	483	146	71	41	741
30—34 éves	348	111	65	42	566
35—39 éves	278	61	22	33	394
40—49 éves	98	29	14	9	150
Ismeretlen	4	—	—	—	4
Összesen ...	1 893	491	217	147	2 748
	Százalék				
15—19 éves	85,5	12,9	1,6	—	100,0
20—24 éves	74,0	17,0	5,9	3,1	100,0
25—29 éves	65,2	19,7	9,6	5,5	100,0
30—34 éves	61,5	19,6	11,5	7,4	100,0
35—39 éves	70,6	15,5	5,6	8,3	100,0
40—49 éves	65,3	19,3	9,4	6,0	100,0
Összesen ...	68,9	17,9	7,9	5,3	100,0

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) число хирургических абортов.

Heading: (1) Age groups; (2) number of induced abortions.

A reprezentatívnak és megbízhatónak⁸ bizonyult adatgyűjtés szerint a spontán vetélő nők 69%-ának nem volt előzetesen művi vetélése. Ez a tény önmagában irreálissá teszi azt a feltételezést, mely szerint a spontán vetélések előidézésében a művi vetéléseknek jelentős szerepe lenne, azok több mint feléért a művi vetélések volnának felelősek. Az okozati összefüggés kutatása is — fogalmilag — csak az esetek mintegy 1/3-ával kapcsolatban lehetséges. Mindamellettel teljesen egyetértünk szerzőknek azzal a következtetésével, hogy ebben a körben e témának az eddigénél behatóbb kutatására volna szükség. A szülészeti eseményekkel kapcsolatos statisztikai megfigyelések programjában is e kérdés vizsgálatának az eddigénél nagyobb súlyt kell kapnia.

A MŰVI VETÉLÉSEK ÉS A KORASZÜLÉSEK KÖZÖTTI ÖSSZEFÜGGÉS

A vitatott tanulmány egy másik fejezete a művi vetélések és a koraszülések közötti összefüggéssel foglalkozik, a budapesti terhesgondozó 1962. évi anyaga: 13 888 szülés adatai alapján. A kérdés fontosságára való tekintettel szükségesnek tartottuk a további idevonatkozó adatgyűjtések eredményeinek feldolgozásáig egy régebbiről rendelkezésre álló anyagot ebből a szempontból kiegészíteni és feldolgozni. Feldolgozásunk alapját a már említett 1960. októberi intézeti szülészeti eseményekre vonatkozó adatgyűjtés 9671 szülési esete képezte. Ez tartalmazta a szülést megelőző minden szülészeti esemény adatát, így a művi vetélésekét is. Az újszülött súlyára vonatkozóan azonban e kérdőíven nem szerepelt kérdőpont. Ezért ezt az adatot a népmozgalmi (születési) statisztikai adatlapokról kellett — megfelelő azonosítás után — kigyűjteni. Az azonosítás 9194 esetben járt sikerrel.⁹ Az ennek alapján végzett feldolgozás — országos viszonylatban is — igazolta szerzőknek azt az állítását, hogy a művi vetéléseknek szerepük van a koraszülések arányának emelkedésében. A továbbiakban (4—8. tábla) e feldolgozás főbb adatait ismertetjük.

Miután a koraszülések arányában számos tényező szerepet játszik, az előzetes művi vetélések szerinti bontást néhány ilyen fontosabb tényezővel kombináltuk. Elsőként a nő kereső, illetve eltartott státusával való kombinációt végeztük el. Ez azt mutatja, hogy a koraszülöttek magasabb aránya azoknál a nőknél, akiknek előzetesen volt művi vetélése, mind a keresőknél, mind az eltartottaknál tapasztalható.

Jóllehet a keresőknél a művi vetélésen átesettek aránya magasabb (12,8%), mint az eltartottaknál (7,8%), az összes nőre vonatkozóan megállapítható különbséget ez nem befolyásolja. (A keresők és eltartottak standard megoszlását véve alapul a művi vetélésen átesett, illetve át nem esett nők koraszülési arányszámai közötti különbség nem változik.) Ugyanakkor megállapítható fenti táblázatból az is, hogy a nő kereső foglalkozásának is van önálló hatása a koraszülési arányra. Ez ugyancsak független

⁸ Az előzetes művi vetélés bevallásánál — az adatgyűjtést végző szülész-nőgyógyász szakorvosok véleménye szerint — nem volt észlelhető torzítás vagy letagadás. Az adatok megbízhatóságára utal a korcsoportok szerinti részletezés is; az arányok minden korcsoportban azonosak. Az adatok zömét kitevő fiatal korosztályoknak különösebb oka nem volt esetleges előző művi vetélésük letagadására, miután az már a szabadon engedélyezhető művi vetélések időszakában mehetett csak végbe. Így az adatok nagyságrendjét befolyásoló letagadás kizártnak tekinthető.

⁹ A szülészeti eseményekre vonatkozó kérdőíven közvetlen azonosítási adatok nem szerepeltek, ezért az azonosítás közvetett módszerrel kellett alkalmazni.

az előzetes művi vetélések arányától; annak standard megoszlását feltételezve is lényegében változatlanul jelentkezik.

4. A koraszülések aránya a kereső és eltartott nőknél

Удельный вес преждевременных родов среди самодеятельных и несамодетельных женщин
Ratio of Premature Confinements Among Gainfully Occupied and Dependant Females

	Összes szülések (2)	Ebből koraszülöttek (3)	Koraszülöttek az összes szülések %-ában (4)
	száma (1)		
1. Kereső nő			
2. Művi vetélése nem volt	2 904	247	8,5
3. Művi vetélése volt	427	51	11,9
4. Együtt	3 331	298	8,9
5. Eltartott nő			
2. Művi vetélése nem volt	5 406	417	7,7
3. Művi vetélése volt	457	51	11,2
4. Együtt	5 863	468	8,0
6. Összes nő			
2. Művi vetélése nem volt	8 310	664	8,0
3. Művi vetélése volt	884	102	11,5
4. Együtt	9 194	766	8,3

Горизонтальная графа: (1) Число (2) всех рождений; (3) в том числе: преждевременно родившиеся; (4) недоноски в процентах ко всем рождениям.

Вертикальная графа: 1. Самодеятельные женщины; 2. хирургического аборта не было; 3. был хирургический аборт; 4. вместе; 5. несамодетельные женщины; 6. женщины всего.

Heading: (1) Number (2) of total births, (3) of which: premature babies; (4) premature babies per 100 total births.

Lateral text: 1. Gainfully occupied females; 2. no induced abortion took place; 3. induced abortion was carried out; 4. together; 5. dependant females; 6. total females.

A továbbiakban vizsgáltuk a szülési sorszám — eddig is közismert — hatását, illetve ennek összefüggéseit a művi vetélések hatásával.

5. A koraszülések aránya %-ban szülési sorszám szerint

Удельный вес преждевременных родов по родовому порядку
Percent Ratio of Premature Confinements by Birth Order

Szülési sorszám (1)	Keresők (2)		Eltartottak (3)		Összesen (4)		együtt (8)
	Művi vetélés (5)						
	nem volt (6)	volt (7)	nem volt (6)	volt (7)	nem volt (6)	volt (7)	
1.	8,9	14,2	9,3	17,6	9,1	15,1	9,4
2.	7,6	10,1	5,7	8,9	6,3	9,5	6,7
3.	6,2	13,0	5,7	10,0	5,8	11,3	6,7
4. és további	10,1	7,9	8,4	12,1	8,7	11,2	9,1
Összesen	8,5	11,9	7,7	11,2	8,0	11,5	8,3

Горизонтальная графа: (1) Родовой порядок; (2) самодеятельные; (3) иждивенцы; (4) всего; (5) хирургический аборт; (6) не имел место; (7) имел место; (8) вместе.

Heading: (1) Birth order; (2) earners; (3) dependants; (4) total; (5) induced abortion; (6) did not take place; (7) took place; (8) together.

A táblázatról leolvasható, hogy az előzetes művi vetélések hatása a koraszülési arányra a szülési sorrend — egyébként igen jelentős — hatásától

függetlenül jelentkezik és minden szülési sorszámnál észlelhető.¹⁰ Sőt megállapítható, hogy a szülési sorrendnek a koraszülések arányára gyakorolt befolyása bizonyos mértékig ellensúlyozza az előzetes művi vetélések hatását. A koraszülöttek aránya ugyanis az elsőszülötteknél a legmagasabb. Az első szülések aránya pedig azoknál a nőknél, akiknek előzetesen nem volt művi vetelésük, lényegesen magasabb (53,0%), mint azoknál, akik művi vetelésen már átettek (24,8%). Ha az ebből adódó hatásokat kiküszöböljük, akkor a művi vetélések szerepe a koraszülési arány alakulásában még kifejezettebben jelentkezik. Standard megoszlás esetén — vagyis a szülési sorszám szerinti eloszlást azonosnak feltételezve — a művi vetelésen át nem esett nők koraszülési aránya 7,9%, a művi vetelésen átesetteké 12,7% (szemben a 8,0%-os, illetve 11,5%-os nyers arányszámokkal).

A művi vetélések tárgyalt hatása valamennyi korcsoportban észlelhető.

6. A koraszülések aránya %-ban korcsoportonként
Удельный вес преждевременных родов по возрастным группам
Percent Ratio of Premature Confinements by Age Groups

Korcsoport (1)	Összes szülésnél (2)			Ebből az első szülésnél (3)		
	művi vetélése (4)					
	nem volt (5)	volt (6)	együtt (7)	nem volt (5)	volt (6)	együtt (7)
—19 éves	8,8	10,0	8,8	9,0	10,7	9,0
20—24 éves	8,0	14,4	8,5	8,5	16,7	8,9
25—29 éves	6,7	10,8	7,2	9,0	13,2	9,3
30— éves	8,9	10,0	9,1	13,9	16,7	14,3
Összesen	8,0	11,5	8,3	9,1	15,1	9,4

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) при всех родах; (3) в том числе: при первых родах; (4) хирургический аборт; (5) не имел место; (6) имел место; (7) вместе.

Heading: (1) Age groups; (2) among total confinements; (3) of which: at first delivery; (4) induced abortion; (5) did not take place; (6) took place; (7) together.

A szülő nők kormegoszlásának hatása a szülés kimenetelére általában a szülési sorrendből adódó hatással összefonódva jelentkezik. Ez a magyarázata annak, hogy az összes szüléseknél a legkedvezőbb koraszülési arány a 25—29 éveseknél mutatkozik, ahol a második és további szülések aránya magasabb. Ezért az első szülések adatait különválasztva is feltüntettük. (A további sorszámú szülések száma már nem volt elegendő fenti kombináció céljára.) Ennek adatai jelzik az öregedés koraszülési arányt növelő hatását. Mivel a művi vetelésen átesett nők között az idősebb nők aránya magasabb, mint a másik csoportban, a kormegoszlás hatása valamelyest nagyítja a művi vetelésnek tulajdonított befolyást. Standard kormegoszlást alapul véve az elsőszülötteknél a művi vetelésen átesett nők között a koraszülési arány csak 14,7% (szemben a 15,1%-os nyers aránnyal). A standard arányszám azonban azt is jelzi, hogy a két csoport (művileg vetélt, illetve nem vetélt nők) koraszülési arányszáma közötti különbség csupán kis mértékben indokolható a kormegoszlás hatásával.

¹⁰ Kivételt képez a keresőknél a 4. és további szülés rovata, amelyben azonban összesen 167 eset fordult elő; ebből mindössze 38 esetben volt előzetes művi vetelés. Így az arányszám — a számok alacsony nagyságrendje miatt — ebben a rovatban nem értékelhető.

A művi vetélések hatását a koraszülésekre valószínűsíti a vetélés ismétlődésének fokozott jelentősége.

7. A koraszülések aránya az előzetes művi vetélés száma szerint

Удельный вес преждевременных родов по номеру предварительного хирургического аборта
Ratio of Premature Confinements by the Number
of the Previous Induced Abortion

Előzetes művi vetélések száma (1)	Szülések száma (2)	Ebből koraszülések (3)	Koraszülések a szülések %-ában (4)
0	8 310	664	8,0
1	624	69	11,1
2	181	22	12,2
3 és több	79	11	13,9
Összesen	9 194	766	8,3

Горизонтальная графа: (1) Число предварительных хирургических абортов; (2) число родов; (3) в том числе: преждевременные роды; (4) преждевременные роды в процентах ко всем родам.

Heading: (1) Number of previous induced abortions; (2) number of confinements; (3) of which: premature confinements; (4) premature confinements per 100 total confinements.

A fenti táblázatban jelzett összefüggés feltétlenül további behatóbb kutatást igényel nagyobb és részletesebb anyag alapján, amely többek között a vetélések számán kívül időrendi megoszlásukat is figyelembe veszi; a tendencia azonban így is felismerhető.

A művi vetélések vizsgált hatása a budapesti szüléseknél nagyobb arányban jelentkezett, jóllehet a koraszülési arány Budapesten a művileg nem vetélteknél igen magas.

8. A koraszülések aránya Budapesten és vidéken

Удельный вес преждевременных родов в Будапеште и в Венгрии без Будапешта
Premature Confinement Ratio in Budapest and in Hungary Excluding Budapest

	Születések száma (1)	Ebből koraszülöttek (2)	Koraszülöttek a szülések %-ában (3)
1. Budapest			
2. Művi vetélése nem volt	1 179	122	10,3
3. Művi vetélése volt	325	48	14,8
4. Együtt	1 504	160	10,6
5. Vidék			
2. Művi vetélése nem volt	7 131	542	7,6
3. Művi vetélése volt	559	54	9,7
4. Együtt	7 690	596	7,8

Горизонтальная графа: (1) Число родов; (2) в том числе: недоноски; (3) недоноски в процентах ко всем родам.

Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. хирургического аборта не было; 3. был хирургический аборт; 4. вместе; 5. Венгрия без Будапешта.

Heading: (1) Number of births; (2) of which: premature babies; (3) premature babies per 100 total births.

Lateral text: 1. Budapest; 2. no induced abortion took place; 3. induced abortion was carried out; 4. together; 5. Hungary excluding Budapest.

A táblázat egyúttal figyelmeztet arra is, hogy a budapesti lakhely jelentősége a koraszülési arány alakulásában nagyobb, mint a művi vetéléseké; Budapesten az előzőleg művi vetélésen át nem esett nők csoportjá-

ban magasabb volt a koraszülési arány, mint vidéken a művi vetélésen át-
esetteknél. Ez az adat a városiasodás jelentőségére hívja fel a figyelmet
e vonatkozásban annál is inkább, mert község—város bontásban a külön-
ségek feltehetően sokkal nagyobbak lennének (a vidéki anyagban ugyanis
a vidéki városok, köztük a megyei jogú nagyvárosok is szerepelnek).

Összefoglalva idevonatkozó vizsgálatunk eredményeit megállapítható,
hogy a művi vetéléseknek a koraszülési arányt növelő hatása több más,
befolyásoló tényező (szülési sorrend, a szülő nő kereső foglalkozása, életkora,
lakhelye) szerepétől elkülönítve is észlelhető.

Fentiek megállapítása mellett utalnunk kell azonban arra, hogy az
adatok tanúsága szerint a koraszülések alakulásában — kétségtelen hatásuk
mellett — a művi vetélések nem játszanak lényeges, meghatározó szerepet.
A vizsgálati anyagunkban szereplő 766 koraszülött közül 664 (86,7%)
olyan nőnél fordult elő, akinek előzőleg nem volt művi vetélése. A művi
vetélésen átesett nők között előforduló 102 koraszülésből is csupán 31
(az összes esetek 4%-a) írható — ceteris paribus — a művi vetélések rová-
sára. Ha feltételezzük is, hogy vizsgálati anyagunkban ez az arány a művi
vetélések esetleges letagadása, továbbá az azóta e tekintetben bekövet-
kezett romlás következtében valamivel kisebb, mint a jelenlegi tényleges
országos arány, akkor is nyilvánvaló, hogy a koraszülések magas arányá-
ban és ennek — egyébként jelentős részben látszólagos — emelkedésében¹¹
elsősorban más tényezőknek kell közrejátszaniuk. A terhességmegszakítá-
sok befolyásának viszonylag csekély nagyságrendje azzal függ össze, hogy
a művi vetélés nagyrészt olyan nők végeztek, akik családtervezésüket
lezárták, több gyermeket nem kívánnak, akiknél tehát a továbbiakban

¹¹ A koraszülöttek — a nemzetközi ajánlásnak megfelelő magyar gyakorlat szerint: 2500
grammon aluliak — arányának statisztikailag kimutatott emelkedése jelentős részben látszólagos.
A születési súly mérése a kórházi szülések elterjedésével összefüggésben pontosabb lett. A kór-
házban születettek átlag súlya — feltehetően elsősorban a pontosabb mérlegelés következtében
— az 1950-es évek elején kb. 10%-kal alacsonyabb volt és jelenleg is 2—3%-kal alacsonyabb,
mint az otthon születettek. Ezért 1950—1961. között például az összes születések átlagsúlyának
6,6%-os visszaesését egyidejűleg az intézeti élveszülések átlag súlya csak másfél százalékkal
csökkent; a csökkenés nagy részét tehát az intézeti szülések arányának emelkedése (34%-
ról 90%-ra), illetve az ezzel összefüggő pontosabb mérlegelés idézte elő.

Ugyanez a jelenség a — súly alapján számított — koraszülések számánál és arányánál is
észlelhető.

9. A koraszülések %-os aránya a kórházi és az otthoni szüléseknél

Процентное соотношение преждевременных родов в случае родов в больницах и дома
Percent Ratio of Premature Confinements Among Deliveries in Hospitals and at Home

Szülés helye (1)	Koraszülöttek (2500 grammon aluliak) aránya %-ban (2)	
	1950	1961
Intézet (kórház) (1)	10,4	10,4
Egyéb hely (otthon) (2)	4,4	7,6
Együtt (3)	6,4	10,1

Горизонтальная графа: (1) Место родов; (2) процентное соотношение преждевременно
родившихся (с весом меньше 2500 гр.).

Вертикальная графа: 1. Учреждение (больница); 2. другое место (дома); 3. вместе.

Heading: (1) Place of birth; (2) percent ratio of premature babies (weight under 2500gr).

Lateral text: 1. Institution (hospital); 2. other place (at home); 3. together.

A nyers koraszülési arányban 1950-ről 1961-re 58%-os emelkedés mutatkozik. Ezzel szem-
ben az intézeti szülések 1961. évi standard arányát feltételezve az emelkedés csupán 3%. (Az 1961.
évi megoszlásra standardizált 1950. évi koraszülési arány 9,8%.) E megállapítással természetesen
nem akarjuk a jelenlegi koraszülési helyzet súlyosságát lelcicsinyelni, csak arra utalunk, hogy a
probléma valójában nem újkeletű és arányainak tisztázását a kórházon kívüli szülések magas
aránya sokáig gátolta. (Ugyanakkor lehetséges, hogy a koraszülött fogalmának a 2500 grammos
súlyhatárral való mérése az arányt némileg eltúlozza.)

szülésre már nem kerül sor. (Bár kétségtelen, hogy a fiatalabb, termékenységi korszakuk előtt álló nők aránya a vetélők között az utóbbi években emelkedett: 1962-ben a gyermektelenek aránya az összes terhességmegszakításokban 15,8% volt.)

Ezért — véleményünk szerint — gyakorlati szempontból nagyobb jelentősége van a koraszülések problémájával kapcsolatban azon tényezők vizsgálatának, amelyek általánosan jelentkeznek (például elsősültségek, kereső foglalkozás, városiasodás), jóllehet hatásuk elméletileg esetleg kisebb. Vizsgálati anyagunkban pl. egyedül a budapesti koraszülési aránynak a vidékivel szemben — a vetélésektől függetlenül — mutatott többlete is lényegesen meghaladja a vetélések országos hatását — jóllehet (mint erre már utaltunk) a vidéki anyag egy része ugyancsak városi. Más tényezők elsődleges szerepét jelzi az a körülmény is — amire szerzők is utalnak —, hogy a koraszülések aránya az 1940-es évek végétől folyamatosan emelkedett, illetve magas függetlenül a művi vetélések számától, illetve engedélyezésük feltételeitől.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a művi vetélések és a koraszülések közötti összefüggés — amelyet szerzők a magyar demográfiai irodalomban első ízben vetettek fel — elhanyagolható lenne. A már hivatkozott 1960. októberi felvétel során a művileg vetélő nők egynegyede úgy nyilatkozott, hogy kíván még szülni, további 13%-a pedig bizonytalan választ adott. Más adatok is utalnak arra, hogy a terhességmegszakításhoz gyakran időzítés, halogatás céljából a termékenységi időszak előtt, illetve alatt is folyamodnak, nem lévén tudatában az esetleges következményeknek. E magatartás gyakran párosul a fogamzásgátlásban tanúsított felelőtlenességgel is, amivel szemben az eddiginél lényegesen hatékonyabb egészségügyi felvilágosításra lenne szükség. A téma időszerűsége és gyakorlati fontossága pedig — a vitatott tanulmány szerzői jogosan hangsúlyozott igényének megfelelően — további kutatásokat tesz szükségessé e tárgykörben.

Befejezésül hangsúlyozni szeretnénk — a vitatott tanulmány szerzőinek véleményétől némileg eltérően — azt a különbséget, amely az illegális, illetve legális művi vetélésekből származó egészségügyi károsodás mértékében statisztikailag is kimutathatóan fennáll. Szerzők szerint e különbség csupán azzal illusztrálható, hogy az 1950. évi 100 vetelési halálozás helyett az utóbbi években ez a szám 30—40 között mozgott. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy ennek az évi 30—40 vetelési anyai halálozásnak a 80—90%-a a spontán (vagy spontánnak jelzett illegális) abortuszokból származott. (Jóllehet ezeknek száma a legális művi vetéléseknek csupán 1/5-e.) A legális művi vetélésekből származó halálozások száma évente 3—8 között mozog. A legális vetélések letalítása tehát valamennyi szülészeti eseményhez képest messze a legalacsonyabb és mintegy 1/30 — 1/40 része csak a spontán (vagy illegális) abortuszokénak. Ez valószínűsíti azt a feltételezést, hogy a legális lehetőségek bármely megszorítása az egészségügyi károsodás mértékét és ennek különféle kihatásait (így a koraszülésekre való hatását is) fokozná.

К ВОПРОСУ О ПОСЛЕДСТВИЯХ
ИСКУССТВЕННЫХ АБОРТОВ*Резюме*

В своем очерке автор в связи со статьей «Влияние искусственных абортов на динамику рождений и детскую смертность», появившейся в предыдущем номере журнала, останавливается на взаимосвязи, с одной стороны, искусственного прекращения беременности и произвольных абортов и, с другой стороны, искусственных абортов и преждевременных родов.

Автор, — на основе данных о рождениях и связанных с ними событий за 1962 год, при помощи регрессивных и корреляционных расчетов, — показывает, что между частотой произвольных и, соответственно, искусственных абортов (их удельным весом, отнесенным к тысяче женщин в возрасте от 15 до 49 лет) не наблюдается корреляции. Приводимая в обсуждаемой статье, — обоснованная территориальными данными, — взаимосвязь между частотой искусственных абортов и отнесенной к числу рождений долей произвольных абортов имеет вторичный характер и вытекает из того, что внутри относительно стабильной частоты наступления беременности между частотой рождений и, соответственно, искусственных абортов логично возникает отрицательная взаимосвязь. Согласно мнению автора не является правомочным относить все зарегистрированные в качестве произвольных аборты к рождениям, как единственной возможной альтернативе (обозначающей также и намерение к воспроизводству); так как одна часть абортов, зарегистрированных в качестве произвольных, представляет собой скрытые искусственные аборты, а их другая часть замещает или, соответственно, превосходит проводимое в будущем искусственное прекращение беременности. (Автор на основе данных о хронологическом порядке искусственных и, соответственно, произвольных абортов показывает, что для этих двух гинекологических событий является характерным взаимное исключение и не является правомочным предположение обсуждаемой статьи, что искусственный аборт хронологически предшествует всем другим гинекологическим событиям.) Автор очерка устанавливает, что отнесенная к рождением доля произвольных абортов, возникающих в ходе беременности, имеющих в качестве цели воспроизводство (намерение выносить плод), не показывает корреляцию с частотой искусственных абортов. Таким образом между частотой искусственных и произвольных абортов с точки зрения статистики не наблюдается взаимосвязи. Этот вывод подтверждает также и результат относящегося сюда прямого сбора данных, согласно которому 2/3 женщин, у которых наступил произвольный аборт, не имели предварительно искусственного аборта.

Во второй части своего очерка автор на основе обработки 9194 случаев, — аналогично с утверждениями обсуждаемой статьи, — показывает, что искусственные аборты оказывают влияние на повышение удельного веса преждевременных родов. Воздействие искусственных абортов может быть замечено также и отдельно от ряда других факторов, влияющих на удельный вес случаев преждевременных родов (очердность рождения, самодеятельное занятие и возраст рожавшей женщины, урбанизация); это может быть подтверждено посредством соответствующих комбинативных таблиц и стандартных расчетов. Прочие факторы отчасти компенсируют, отчасти увеличивают влияние присваиваемое искусственным абортам. Однако в динамике преждевременных родов, — несмотря на их несомненное влияние, — искусственные аборты не играют существенной, определяющей роли. Согласно материалу, который был подвергнут исследованию со стороны автора, только 4% преждевременных родов может быть сопряжено с искусственными абортми. Высокая доля преждевременных родов (колеблющаяся на уровне около 10%) связана прежде всего с влиянием других факторов (урбанизация, самодеятельные занятия женщин, рост удельного веса перворождений). Однако рост процента преждевременных родов в значительной части является лишь видимым; в связи с увеличением доли рождений в больничных условиях измерение веса ново-

рожденных стало более точным. Можно показать, что в течение последних 12 лет это обстоятельство привело к значительному росту, — на основании весового лимита в 2500 грамм, — числа преждевременно рожденных.

В заключение автор, — опираясь на соответствующие статистические данные, — указывает на большое различие в мере ущерба для здоровья от легальных и, соответственно, нелегальных искусственных абортов.

ON THE EFFECTS OF INDUCED ABORTIONS

Summary

The first part of the paper deals with the connection between induced abortions and spontaneous abortions, a subject taken from the article "Impact of induced abortions on the birth rate and infant mortality" which appeared in the last number of this journal.

On basis of the data of birth events registered in 1962 the author proves with the aid of regression and correlation methods of computation that no correlation can be found between the frequency of spontaneous and induced abortions (taking their ratios to 1000 women in the age brackets 15—49). In the commented paper a secondary connection — based on regional data — is indicated between the frequency of induced abortions and the ratio between spontaneous abortions and births. It is due to the fact that within the relatively stable frequency of conceptions there is a logical negative connection between the frequency of births and induced abortions. In author's opinion it is not justified to compare all abortions registered as spontaneous with births, this latter being the only possible alternative (indicating also the intention of reproduction); for some of the abortions registered as spontaneous are concealed induced abortions, whereas some others replace or precede an abortion to be performed at a later date. (On grounds of data showing the time-order of induced and uninduced abortions author proves that the relation between these two events is featured by mutual exclusion and the assumption of the paper commented upon that an induced abortion has priority in time over any other obstetrical event, is unjustified.) The paper shows that the ratio between spontaneous abortions deriving from reproductive pregnancies (i. e. where the intention is child-bearing) and births shows no correlation to the frequency of induced abortions. Thus no statistically relevant connection can be traced between the frequencies of the induced and spontaneous abortions respectively. This claim is supported also by the result of a data compilation according to which two thirds of the spontaneously aborting women had not had induced abortions.

On basis of the processing of 9194 cases the second part of the paper — conforming with the commented article — shows that the induced abortions play a part in the rise of the ratio of premature births. The impact of induced abortions can be recognized even separated from other factors influencing the ratio of premature births (birth order, the gainful occupation of the woman, her age, urbanisation). It can be proved with the aid of combined tables and standard computations. The other factors partly offset partly emphasize the effect attributed to induced abortions. In the tendency of premature births however the induced abortions do not play an essential, determining role, though their influence no doubt prevails. In the test material produced by the author not more than 4 p. c. of all premature births can be ascribed to induced abortions. The high ratio of premature births can be attributed first of all to the impact of other factors (urbanisation, the gainful occupation of the women, the rise of the first-born ratio). However, the growth of the ratio of premature births is but apparent; with the rise of confinements at institutions also the weighing of the newborn has become more accurate. It can be proved that this circumstance has greatly increased the number of prematurely born (determined by the 2500 gr weight limit) during the last 12 years.

Basing his contentions on the relevant statistics the author concludes by stressing the great difference prevailing between the damage caused to the health by legal and illegal induced abortions.

A NYUGDÍJASOK HELYZETE ÉS PROBLÉMÁI

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

Az utolsó száz évben lezajlott gazdasági fejlődés egyik nagy eredménye, hogy ma nyugdíjasként élhet az öregkorú népességnek jelentős része. A korábbi századokban a munkaképtelenné vált öregek közül csak azok rendelkeztek saját, rendszeres jövedelemmel, akik a privilegizált társadalmi osztályokhoz tartoztak, és az öregkorúak többsége vagy gyermekeire szorult, vagy pedig könyöradományok elfogadására kényszerült. A XX. század közepére az öregkorúak ellátása a társadalom egészének lett elsősorban a feladata, és a nyugdíjrendszerek kiterjesztésével az öregek közül egyre többen folytathatják önálló, független életüket azután is, hogy kikapcsolódtak a termelő munkából.

Minden öregedő ember számára megnyugtató tudat, hogy munkaképtelenné válása után majd nyugdíja biztosítja megélhetését, sőt nem is kell megvárnia, hogy munkaképtelenné legyen, hanem bizonyos korhatár elérése után nyugalomba mehet még viszonylag jó fizikai és lelki állapotban is. Amikor azonban az öregkorú dolgozók betöltik a nyugdíjkorhatárt és nyugdíjjogosulttá válnak, már nem egységes magatartásuk: csak egy részük kíván nyugdíjba menni, másik részük igyekszik kitolni a nyugdíjazás időpontját. Ez utóbbiak magatartásának legfőbb oka, hogy félnek azoktól a változásoktól, amelyeket a nyugdíjazás hoz az öregedő ember életében.

A nyugdíjazás kétségtelen egyik napról a másikra alapvető változásokat okoz az öregek életében. A változások sokrétűek, nem korlátozódnak az életnek egy szektorára, kihatásuk tapasztalható különféle vonatkozásokban. A produktív munkából kiváló nyugdíjasnak egész életrendjét meg kell változtatnia; egészen új időbeosztást kell kialakítania és új életcélokat kell választania. Eközben alkalmazkodnia kell a nyugdíjazás következtében megváltozott anyagi lehetőségekhez is és tudomásul kell vennie, hogy a társadalom őt, mint nyugdíjast már másképpen ítéli meg: módosult társadalmi pozíciója és sok esetben családi megbecsülése is. Az új helyzethez való alkalmazkodás nehéz feladat az öregedő ember számára, aki rendszerint már koránál fogva konzervatív, elvesztette rugalmasságát és fél a változásoktól.

A nyugdíjas élet békessége, harmóniája függ attól, hogy a nyugdíjasnak mennyire sikerül úrrá lenni a nyugdíjazással fellépő problémákon. A nyugdíjasok helyzetének megértéséhez ezért e problémák megismerése elsődrendű feladat. A nyugdíjazásból következő nehézségek valamennyi nyugdíjasnál előfordulhatnak, de gyakorlatban az egyes emberek életében különféle

mértékben jelentkeznek. A nyugdíjas réteg rendkívül heterogén: igen nagy különbség van az egyes nyugdíjasok között aszerint, hogy biológiai és pszichológiai öregedésük milyen fokú, milyenek családi körülményeik és hogy milyen a társadalmi helyzetük, szociális eredetük. Mindezen tényezők és a tényezők kombinációja fontos szerepet játszik abban, hogy a nyugdíjazással járó válság hogyan jelentkezik. A nyugdíjasok helyzetének vizsgálatakor e különbségekre is tekintettel kell lenni; quantitative fel kell mérni, hogy az egyes problémák milyen gyakorisággal lépnek fel, és előfordulásuk vagy hiányuk milyen tényezőkkel hozható összefüggésbe.

A NYUGDÍJASOK PROBLÉMÁI

A nyugdíjasok leggyakoribb és legáltalánosabb panaszai anyagi helyzetükkel kapcsolatosak. Az anyagi gondok egyrészt abból adódnak, hogy a nyugdíjas réteg átlagos jövedelme alacsony, másrészt pedig annak a következményei, hogy nyugdíjazáskor mindenkinek hirtelen csökken a jövedelme, függetlenül attól, hogy mekkora is lett nyugdíjának abszolút összege.

A nyugdíjasok átlagos jövedelme világszerte alatta marad az aktív keresők átlagos jövedelmének, és a legalacsonyabb jövedelmi kategóriákban a nyugdíjasok sokkal nagyobb számban szerepelnek, mint ami számarányuknak megfelelően. Ennek legfőbb oka az, hogy a nyugdíj összegét rendszerint úgy állapítják meg, hogy az az utolsó keresetnek csak egy bizonyos hányadát képezze. Az alacsony nyugdíjszínvonal másik oka azzal függ össze, hogy az egyszer megállapított nyugdíjak igen stabilok, emelésükre sokkal ritkábban kerül sor, mint a bérek emelésére. A nyugdíjak emelkedése lassan és jelentősen lemaradva követi a keresetek, a bérek emelkedését, és sokszor még az árak emelkedésével sem tud lépést tartani. A nyugdíjasok reáljövedelme általában nem igen változik, és így a nyugdíjasok már egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben részesülnek a gazdasági fejlődés újabb eredményeiből.

Az egyes nyugdíjasok anyagi helyzete erősen változó nyugdíjak összegétől, egyéb jövedelmi forrásaiktól, a háztartásukban élők számától függően. A nyugdíjazáskor azonban valamennyiüknél anyagi gondot okoz a nyugdíjazással járó jövedelem-csökkenés. A gondok esetleg csak átmenetiek, néhány hónap alatt sikerül a fogyasztási kiadások egyensúlyba hozása, máskor viszont állandósulnak, mert a nyugdíjas nem tud alkalmazkodni az új helyzethez, ragaszkodik bizonyos fogyasztási szokásokhoz, esetleg a társadalmi presztízszre kiható külszín fenntartásához, amely olyan kiadásokkal jár, melyek már nem állnak arányban a csökkent jövedelemmel. Súlyosbíthatja a nyugdíjasok anyagi problémáit, ha nyugdíjazásuk után új típusú kiadások is felmerülnek, mint például a betegségekkel kapcsolatos többletkiadások.

Az anyagi helyzet felméréséhez nem elégséges a nyugdíjak összegét vizsgálni, hanem figyelembe kell venni a nyugdíjas háztartásának egyéb bevételi forrásait is, valamint a háztartásban élők számát. Az anyagi helyzetnek általában jobb mutatója a nyugdíjas háztartásában egy főre jutó jövedelem, mint a nyugdíj összege.

A kereső munkából való kiválás a jövedelem csökkenésén kívül még egyéb problémát okozó változásokat is hoz az öregedő emberek életében. Következik ez abból, hogy a társadalmi termelésben való részvétel nemcsak

keresetet biztosít a dolgozók számára, hanem ezenkívül tevékenységi teret és a társadalmi kapcsolatok egész sorát.

A munkában eltöltött évtizedek során az öregedő ember számára már szükségletté vált bizonyos aktivitás kifejtése. Amíg a kereső munkában foglalkoztatott, addig adott az aktivitás lehetősége és módja, függetlenül attól, hogy mennyire szereti munkáját. A nyugdíjazáskor megszűnik a már rutinná vált tevékenység és helyette az aktivitás új formáját kell a nyugdíjasnak kialakítani. Ez gyakran zökkenőmentesen történik, máskor viszont egyáltalán nem sikerül a probléma megoldása.

A dolgozó ember elsősorban munkája révén kapcsolódik a társadalomhoz: az alkalmazásban állók helyét a társadalomban elsősorban munkakörük szabja meg, ettől függ társadalmi presztizsük, érintkezési körük, de fontos szerepe van munkakörüknek a családon belüli tekintély és nem utolsó sorban öntudatuk, önértékelésük szempontjából is. A munka során kialakult érintkezési kör jelenti a dolgozók számára a legfontosabb tájékozási keretet; ismereteik, véleményük nagymértékben attól függenek, hogy munkakörük kikkel hozza őket össze, mi a környezetük véleménye, és magatartásukat is részben az határozza meg, hogy mit vár e környezet tőlük. A munkából való kiválással megszűnik a társadalmi presztizs alapja, megszakadnak az addig oly fontos kapcsolatok, és ha nem sikerül e kapcsolatokat helyettesíteni, akkor a nyugdíjasban úrrá válhat a magárahagyatottság, a mellőzöttség érzete és elszigetelődése bizonytalanná teheti tájékozódását a társadalomban.

A munkából való kikapcsolódás okozta krízis különféle mértékben jelentkezik az egyes nyugdíjasoknál, és változó az is, hogy a felmerülő problémákat milyen módon és mennyi idő alatt tudják megoldani. A nyugdíjasok magatartása közötti eltérés különféle okokra és okok kombinációira vezethető vissza. Így a magatartás nagy mértékben függ attól, hogy a nyugdíjast utolsó munkaköre mennyiben kötötte le: kizárólag pénzkereseti lehetőségnek tekintette-e, vagy azonosulni tudott munkájával, munkakörével; volt-e utolsó munkája mellett egyéb feladata is, mely rendszeres és tartós elfoglaltsággal járt, mint például családos nőknél a háztartás vezetése. Kihatással lehet a nyugdíjazással kapcsolatos magatartásra az egész karrier lefolyása is: mennyiben volt az sikeres, vagy mennyiben érték a dolgozót csalódások, mellőzések, amelyek miatt elkedvetlenedett és a nyugdíjazás nyomasztó állapotnak vet véget. Fontos a krízis szempontjából a nyugdíjas egészségi állapota; ettől függ, hogy még mennyiben érzi magát munkaképesnek, illetve esetleg betegsége miatt már régóta készült a nyugdíjba menetelre. Döntő szerepe van a nyugdíjas személyiségének, különösen annak, hogy az öregedő ember még mennyiben dinamikus és hogy mit őrzött meg korábbi rugalmasságából.

Az új életmód kialakítása, új kapcsolatok teremtése és az új társadalmi pozíció kiépítése azoknál a nyugdíjasoknál megy a legnehezebben, akik a nyugdíjazásra egyáltalán nem készültek elő, nem készítettek tervet arra nézve, hogy mit csinálnak majd, ha nyugdíjasok lesznek, sőt egyenesen menekültek még a nyugdíjasság gondolatától is. Ezek számára jelenleg a társadalom igen kevés segítséget tud nyújtani. A mai társadalomban még egyáltalán nem alakult ki konkrét elképzelés arra nézve, hogy miként is kell egy nyugdíjasnak élnie: inkább csak negatív normáink vannak arra nézve, hogy mi az, ami már nem tartozik a nyugdíjasokra. A nyugdíjas állapothoz

nem kapcsolódik semmiféle társadalmi szerep, magatartásukat sem szabályozzák elvárás kategóriák. Ez nagyrészt annak a következménye, hogy a nyugdíjasság történetileg új állapot; a korábbi századokban az öregek kapcsolódása a társadalom aktív életéből egészen másképpen, sokkal lassabban ment végbe, és az öregeknek bizonyos funkcióik maradtak egészen addig, amíg teljesen tehetetlenné nem váltak¹.

A probléma megoldása ma ott a legegyszerűbb, ahol a nyugdíjas nyugdíjazása után ismét alkalmazást vállal. Történhetik ez teljes munkaidőben, de a társadalmi kapcsolatok szempontjából hasonló értékű az is, amikor a nyugdíjas korábbi munkahelyén korlátozott munkaidőben dolgozhatik.

A nyugdíjasok egy kis csoportját alkotják azok, akiket *Riesman* az autonóm öregeknek nevez (1). Ezek olyan szellemi dinamizmussal, belső erővel és érdeklődéssel rendelkeznek, hogy számukra nincs szükség külső támogatásra: alkotó tevékenységet tudnak kifejtetni, függetlenül attól, hogy aktívak-e, vagy nyugdíjasok és hogy a társadalom mit vár tőlük.

A nyugdíjasok egy jelentős hányada családjában találja meg a számára szükséges működési teret és a nélkülözhetetlen emberi kapcsolatokat. Ez az öregek életének tradicionális útja. A család azonban az elmúlt száz év alatt jelentősen megváltozott és a nyugdíjas aktivitása számára egészen más lehetőségeket biztosít, mint amelyet nyújtott száz évvel ezelőtt az öregedő családtagok számára. Régen a paraszt, kisiparos vagy kiskereskedő családban a termelő munkától fokozatosan visszahúzódó öregember mindig található még könnyebb, kiegészítő munkákat, amelyek a termeléssel voltak kapcsolatosak, és amelyeket végezve továbbra is hasznosnak érezhette magát. Az öregkoruak családi tekintélyét pedig biztosította az, hogy a családi vagyon felett halálukig ők rendelkeztek.

Ma az öregek családi szerepe és rangja egészen más tényezőktől függ. A család már csak ritkán termelő egység és a nyugdíjasok esetében nem nyújt lehetőséget arra, hogy rendszeresen produktív munkát végezzenek. A család ma elsősorban fogyasztási egység és a családi munkafeladatok is a fogyasztással kapcsolatosak. Hasonlóan megváltozott a családi presztizs alapja is: a szocialista társadalmakban a vagyon szerepe egészen háttérbe szorult, de a gazdasági fejlődés következtében ma már a kapitalista országokban is egyre csökken azoknak a családoknak aránya, amelyekben a vagyon szerepet játszik és a vagyon feletti rendelkezés joga az öregeknek presztizst ad.

A család elsősorban a nyugdíjas nők számára nyújt működési teret. A háztartását vezető dolgozó nő számára a nyugdíjazás feltétlenül nagy könnyítést hoz s ugyanakkor nincs is olyan nagy zökkenő, mert háztartásában folytathatja megszokott munkáját. Más a helyzet a férfiak esetében: ők sokkal nehezebben találhatnak új szerepet a háztartásban. Sokszor a férj otthoni szerep-keresése teljesen felboríthatja az addigi nyugodt házassáletet is. Ott, ahol az asszony sohasem volt kereső, az évek során kialakul egy fajta matriarchatus a háztartás és a gyermekek nevelése tekintetében. A nyugdíjas férj ezt a rendet zavarja meg, beleszólva olyan kérdésekbe, melyek eldöntését hallgatólagosan évtizedeken keresztül átengedte feleségének. A házasság

¹ Az agrár társadalmakban például a még valamennyire munkaképes öregembernek nem lehettek szerephiány problémái. Ez viszont nem jelenti azt, hogy az agrár társadalomban az öregedés a társadalmi szerepek tekintetében nem okozott volna problémát. Sok családi konfliktusnak volt az oka, hogy az öreg családfő nem akarta tudomásul venni ereje hanyatlását, ragaszkodott korábbi szerepeihez s nem elégedett meg a kevesebb energiát igénylő, de ugyanakkor alacsonyabb presztizsú szerepekkel.

kritikus periódusát hozza a férj nyugdíjazása magával, mert mint ahogyan *Wilma Donahue* írja, a házasság akkor válik először napi 24 órás együttléttel járó kapcsolattá (2).

A nyugdíjasok egy részének életében fontos szerepet játszanak a gyerekek és különösen az unokák. Sok családban az unokák ellátása és nevelése a nagyszülőknek lett a feladata; ez az állapot az utolsó évtizedek gazdasági fejlődésének eredménye, mely mind nagyobb arányban kapcsolja be a gyermekek anyákat is a termelésbe. A múlt században a gyermekeket csak elvétve nevelték a nagyszülők, akiknek szerepe inkább csak bizonyos tradíciók átadására korlátozódott. A nagyszülő szerepe tehát új, és a nyugdíjasok egy része számára igen fontos; azonban ez csak egy kis rész, tekintettel arra, hogy ennek kialakulásához többnyire szükséges, hogy a nagyszülők az unokákkal együtt lakjanak. Az együttlakás gyakorisága országonként változó, de általában egyre ritkább. A többgenerációs család feltétlen visszaszorulóban van, és a nagyobb települési mobilitás abban az irányban hat, hogy a gyermekeknek egyre növekvő hányada kerüljön távol földrajzilag szüleiktől.

Gyermekeik jelentőségét a nyugdíjasok életében két szempontból kell vizsgálnunk: a csökkent jövedelmű nyugdíjas gyermekeiktől remélhet anyagi támogatást, és a munkatársaitól, ismerőseitől elszakadó öregember családjában várhat veszteségéért kárpótlást.

Az anyagi támogatás gyakorisága és mértéke országonként és koronként igen erősen változik: függ a nyugdíjak átlagos színvonalától és az általános gazdasági helyzettől. A nyugdíjasok többnyire nem szívesen veszik igénybe gyermekeik anyagi támogatását, nyomasztó számukra a gyermekektől való függés (3, 4). Sokkal erősebb az érzelmi kapcsolatokra való igényük, azonban e téren gyakoriak az öregek csalódásai. A családások részben abból következőnek, hogy a nyugdíjas szülő a korábbi társadalmi pozíciójából és családi státusából megszokott módon próbál beavatkozni gyermekei életébe, és a felnőtt gyermekek ezt már nem hajlandók elfogadni. Ellenállásukban fontos szerepe van a generációs különbségeknek, de annak is, hogy a nyugdíjas családfő tekintélye már az ő szemükben is csökkent.

A napi munka kötöttségétől szabadulva a nyugdíjas egyik legfontosabb feladata az egyszerűen korlátlanul rendelkezésére álló szabad idejének felhasználása. Ez különösen azoknál a nyugdíjasoknál válik központi problémává, akiknek csekélyek a családi, háztartási feladatai és nem folytatnak kereső foglalkozást csökkentett munkaidőben.

A szabadidő-felhasználás a modern társadalom általános problémája a nyugdíjasok esetében azonban a szabadidő-felhasználás jellege és célja más, mint az aktív dolgozóknál: nem jelent kikapcsolódást a munkából, funkciója nem az, hogy felfrissülést hozzon, hanem ennek során kell lezajlania az ember számára szükséges aktivitásnak is. Ennek a tevékenységnek lehet a társadalomra, a nyugdíjas közvetlen környezetére nézve is hasznos eredménye, de végcélja többnyire mégis csak magának a szabadidőnek kitöltése.

A megfelelő szabadidő-felhasználás kialakulását megnehezíti, hogy a nyugdíjas aktív dolgozó korában olyan módokon használta ki szabad idejét, amelyek nyugdíjas korában vagy egyáltalán nem jöhetnek számba, vagy pedig nem hozhatnak megoldást.

A mai idők átlag emberének szabadidő felhasználását elsősorban az jellemzi, hogy passzív szórakozás segítségével megy végbe, mely fogyasztással jár és költségbe kerül. Ehhez szoktak hozzá a nyugdíjasok is. Nyugdíjazásuk után azonban a kiadásokkal járó szórakozásokban egyszerre csak igen csökken mértékben vehetnek részt. Már csak azért is új utakon kell keresnünk a megoldást. Ezen túlmenőleg azonban célszerű, ha a nyugdíjasok szabadidő kihasználása nemcsak passzív szórakozással történik, hanem találnak módot szórakozást jelentő aktív tevékenységre is. Lehet ez társadalmi jellegű: különféle önkéntes szervezetek munkájába való tevékeny bekapcsolódás; lehet korábbi passziók most már rendszeres folytatása, mint amilyen a kertészkedés, vagy valamilyen egyéb fizikai munka végzése, de lehet szellemi alkotó munka végzése is.

Az aktív tevékenységgel eltöltött szabadidő feltétlenül elősegíti azt, hogy a nyugdíjas kialakítsa harmonikus öregségét. Azonban ez általában csak azoknál érhető el, akiknél a tevékenységeknek már volt előzménye a nyugdíjazás előtti időkben. A múlttal való szakítás a nyugdíjasok életében itt is nehéz és rendszerint az öregedő emberek továbbra is a megszokott módon kívánnak szórakozni, ha pedig ez nem megy, akkor nem keresnek új lehetőséget, hanem rezignáltakká válnak, egyre inkább elzárkóznak, és szabadidejük teherként nehezedik rájuk.

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL REPREZENTATÍV VIZSGÁLATAI

1963-ban a Központi Statisztikai Hivatal Népesedési és Szociálistatisztikai főosztálya több szakaszból összetevődő vizsgálatsorozatot indított meg, amelynek során a nyugdíjasok helyzetével és problémáival kíván foglalkozni. A nyugdíjasok helyzetének és problémáinak vizsgálatait az tette időszerűvé, hogy a nyugdíjasok száma az utóbbi évek során Magyarországon rohamosan emelkedett, és 1963-ban már több mint egy millió személy részesült nyugellátásban.

A nyugdíjasok számának emelkedése nagyrészt annak a következménye, hogy az öregek aránya is állandóan nő a népességben. Az öregkorúak arányának növekedése a XX. század folyamán világszerte megfigyelhető jelenség, amely széleskörű gazdasági és társadalmi következményei miatt ma már nemcsak a demográfusokat, hanem a közgazdászokat és szociológusokat is egyre inkább foglalkoztatja (5—13). Az öregkorúak aránya Magyarországon ma még elmarad ugyan az előregedésben lefelől járó nyugat-európai országokban tapasztalható arányok mögött², azonban már nálunk is elég magas ahhoz, hogy mind gazdasági, mind társadalmi téren komoly problémákat okozzon. (V. ö. *Szabady Egónnak* a Nemzetközi Gerontológiai Társaság 1963. augusztusi kongresszusára beküldött tanulmányát). (14)

A nyugdíjasok számának emelkedésében igen fontos szerepe van annak is, hogy Magyarországon a szocialista társadalmi rend kialakulásával a társadalom vette magára az öregek eltartási terheinek zömét és ez a nyugdíjellátásra jogosultak körének nagyarányú kiterjedését jelentette.

² 1960-ban a népszámlálás idején Magyarországon a 60 éves és idősebb népesség aránya az össznépességben 13,8% volt. Ugyanakkor az azonos korcsoportokhoz tartozók aránya Ausztriában 17,7; Belgiumban 17,6; Franciaországban 17,3; Angliában 17,2; a Német Szövetségi Köztársaságban 16,0% volt. 1960. január 1-től 1963. január 1-ig a 60 éven felüliek aránya Magyarországon jelentősen tovább emelkedett, s egy százalékkal több volt, mint a népszámlálás idején (14,8 százalék).

A Központi Statisztikai Hivatalnak a nyugdíjasok helyzetével foglalkozó első vizsgálata 1963 tavaszán zajlott le: a Szociális-statisztikai osztály kb. egy százalékos reprezentatív felvételt hajtott végre kérdőívek útján a nyugdíjasok körében. A második felvételre 1963/64 telén került sor; ez alkalommal a Szociális-statisztikai osztály interjúk segítségével 147 budapesti nyugdíjas helyzetét és problémáit vizsgálta meg. Az első felvételnek kettős célja volt: egyrészt adatokat kívánt szerezni az 1963. évi nyugdíjasok összetételéről néhány fontos jellegzetesség szerint, amelyek a nyugdíjintézeti nyilvántartás alapján nem álltak rendelkezésre; a felvétel másik célja pedig az volt, hogy egy alampintát teremtsen, amelyből azután már strukturált mintákat lehet kiválasztani a további vizsgálatokhoz. Az interjúk segítségével végrehajtott második vizsgálat mintája már az alampintából kiválasztott strukturált minta lett³.

A MAGYAR NYUGDÍJASOK MEGOSZLÁSA ÉS HELYZETE

A reprezentatív felvétel legfontosabb eredményei a nyugdíjasok összetételére nézve a következőkben foglalhatók össze:

1963 tavaszán a magyarországi nyugdíjasok között valamivel több volt

³ Az első vizsgálathoz az egy százalékos mintát az Országos Nyugdíjintézet nyilvántartásából választottuk ki mechanikus eljárással. (Az Országos Nyugdíjintézetben kívül még nyugdíjat folyósított a MÁV Nyugdíjhivatal és a Kisipari Szövetkezeti Kölesönös Biztosító Intézet.) Az 1963-as év elején az Országos Nyugdíjintézet 894 300 személynek folyósított nyugdíjat; a vizsgálat azonban nem foglalkozott azokkal, akik baleseti járadékosok, kegydíjasok, segélyben részesítettek, mivel a cél azoknak az öregkorú nyugdíjasoknak a megismerése volt, akik rendszeres nyugellátásban részesültek. Figyelmem kívül hagytuk a termelőszövetkezeti járadékosokat is, mint olyan réteget, mely ugyan rendszeres nyugdíjat kap, de számos jellegzetességében alapvetően eltér a többi nyugdíjastól. Így a vizsgálati mintát a fennmaradó 568 000 személy közül választottuk ki.

Összesen 7253 kérdőívet küldtünk szét. Visszaérkezett 5659 kérdőív, azaz a válaszolók aránya 78 százalék volt. A visszaérkezett kérdőívek közül összesen 5181-et dolgoztunk fel, a szétküldött kérdőívek 71 százalékát.

Megvizsgáltuk, hogy a nem válaszolás milyen mértékben befolyásolhatta a kapott eredményeket. Tekintve, hogy a nem-válaszolóknak is tudtuk nemét, címét, születési évét és nyugdíjának összegét, néhány sajátosság szerint – nem, kor, lakhely, település jellege, nyugdíj összege – összehasonlítottuk a nem válaszolókat a válaszolókkal. Az ellenőrző vizsgálatok azt mutatták, hogy a férfiak nagyobb arányban küldték vissza a kitöltött kérdőíveket, mint a nők. 100 férfi közül héttel több válaszolt, mint 100 nő közül. Ez azt eredményezte, hogy a feldolgozott anyagban a férfiak valamivel nagyobb arányban szerepelnek, mint a valóságban.

Eltérés mutatkozott a válaszolás arányában a megkeresettek lakóhelyének településjellege szerint is. A válaszolók aránya a községekben volt a legmagasabb (80,4) és Budapesten a legalacsonyabb (70,4). Születési év szerint vizsgálva az tapasztalható, hogy 55 és 79 év között nincs lényeges eltérés az 5 éves korcsoportokra jellemző válaszolási arányokban, viszont 80 éven felül a válaszadás aránya már csökken. A nyugdíj összege és a válaszolás aránya között nem mutatható ki határozott összefüggés.

A vizsgálati minta reprezentatív jellegét kétféleképpen ellenőriztük:

a) A vizsgálat eredményeként kapott átlagos nyugdíj összegét összehasonlítottuk az Országos Nyugdíjintézet által ellátott azon nyugdíjasok átlagos nyugdíjával, akik közül a mintát kiválasztottuk. A vizsgálat időpontjában, 1963 áprilisában annak az 568 000 főnyi sokaságnak, amelyből a reprezentációt kiválasztottuk, átlagos nyugdíja 644 Ft volt. A mintában szereplő nyugdíjasok átlagos nyugdíja ettől csupán öt forinttal tért el (639 Ft). Ez az eltérés még 95 százalékos valósíntésségi szint mellett sem szignifikáns.

b) A vizsgált nyugdíjasok nem, kor és családi állapot szerinti megoszlását összehasonlítottuk az 1960. január 1-i népszámláláskor magukat nyugdíjasoknak vallók hasonló megoszlásával. A megoszlások hasonlósága mind a három esetben feltűnően nagy és arra enged következtetni, hogy a minta kiválasztásánál sikerült a nyugdíjasoknak egy olyan csoportját megkapnunk, amely a legfontosabb sajátosságok szerint megfelelően képviseli a nyugdíjasok összességét. A nyugdíjasok családi állapot szerinti százalékos megoszlása például a következő hasonlóságot mutatja:

	Férfi		Nő	
	1963. IV.	1960. I.	1963. IV.	1960. I.
Nőtlen, hajadon	3,7	3,5	12,0	12,2
Házias	80,8	81,4	14,6	13,2
Özvegy	13,0	13,4	69,2	71,0
Elvált	2,5	1,7	4,2	3,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

a nő, mint a férfi (51,4 illetve 48,6 százalék)⁴. A nyugdíjas férfiak a legnagyobb arányban a 60—64 éves korcsoportból kerültek ki. A nők esetében is a 60—64 éves korcsoporthoz tartozók aránya volt a legnagyobb, itt viszont jelentős volt az 55—59 éves korcsoporthoz tartozók aránya.

1. A nyugdíjasok százalékos megoszlása nem és korcsoport szerint

Процентное распределение пенсионеров по полу и возрастным группам

Percentage Distribution of Pensioners
by Sex and Age Groups

Korcsoport (1)	Férfi (2)	Nő (3)	Összesen (4)
55—59 éves	—	21,0	10,8
60—64 éves	35,7	26,7	31,1
65—69 éves	30,1	20,1	24,9
70—74 éves	17,8	13,9	15,8
75—79 éves	10,5	10,1	10,3
80—84 éves	4,6	5,8	5,2
85—89 éves	1,2	2,1	1,7
90 éves és idősebb ..	0,1	0,3	0,2
Összesen	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) мужчины; (3) женщины; (4) всего.
Heading: (1) Age groups; (2) males; (3) females; (4) total.

60 éven felül az egyes korcsoportokon belül a férfi-nő arány erősen változott: míg 74 éves korig a férfiak voltak többségben a nyugdíjasok között, 75 éven felül már a nők kerültek túlsúlyba. Az össznépességben valamennyi 60 éven felüli korcsoportban a nők voltak erős többségben.

A nyugdíjasok 62 százaléka városban lakott. Különösen magas volt a Budapesten lakók aránya: 35 százalék⁵. Lényeges különbség mutatkozott nemek szerint a lakóhely településjellege szerinti megoszlásban: a nőknél sokkal magasabb volt a városi (67 százalék), ezen belül a budapesti (40 százalék) nyugdíjasok aránya, mint a férfiaknál (56, illetve 30 százalék).

A városi nyugdíjasok magas aránya elsősorban azzal függ össze, hogy a városi népességnek sokkal nagyobb hányada állt már régen is olyan alkalmazásban, amely nyugdíjjogosultságot vont magával, mint a falusi népességnek⁶. Viszonylag kicsi a nyugdíjasok városba áramlása; erre enged következtetni, hogy a budapesti nyugdíjasok 82 százaléka, a vidéki városokban élőknek 78 százaléka már 1945 előtt is jelenlegi lakóhelyén lakott.

1963 tavaszán a nyugdíjasok több mint háromnegyed része fizikai dolgozó volt utolsó foglalkozása szerint. Ez az állapot az utolsó évtizedben lezajlott fejlődés következménye: korábban, 1945 előtt még elsősorban csak a szellemi dolgozók számíthattak nyugdíjra megöregedésük esetén.

Népgazdasági ágak szerint vizsgálva a nyugdíjasok megoszlását azt tapasztaljuk, hogy közöttük legnagyobb számmal az iparban foglalkoztatottak, illetve hátramaradottaik szerepeltek, akik az összes nyugdíjasoknak

⁴ Ha figyelembe vesszük, hogy a nők között magasabb volt a nem válaszolás aránya, mint a férfiaknál és a kapott arányokat ennek megfelelően korrigáljuk, akkor a nők aránya emelkedik és 53,6 százalék lesz.

⁵ Ha figyelembe vesszük, hogy a nem válaszolás aránya Budapesten magasabb volt, mint a községekben és az arányokat ennek megfelelően korrigáljuk, akkor azt kapjuk, hogy 1963 tavaszán a nyugdíjasok 37 százaléka élt Budapesten.

⁶ A termelőszövetkezeti járadékosok figyelembevételével természetesen emelkedne a falusi nyugellátottak aránya.

egyharmadát tették ki. Magas volt a közalkalmazottak aránya is: ők képezték a nyugdíjasok egyötödét. Ez az arány lényegesen magasabb volt, mint a közalkalmazottak aránya az aktív keresők között, és részben azzal magyarázható, hogy a közszolgálati alkalmazottak már a nyugdíjbiztosítás kiterjesztése, általánossá válása előtt is biztosítottak voltak, és így jelenleg a már régen nyugdíjba ment öregek között igen nagy számmal szerepelnek. Ezzel szemben a mezőgazdasági nyugdíjasok aránya alacsonyabb volt a felvétel idején, mint a mezőgazdasági alkalmazottaké; ebben viszont az játszik szerepet, hogy a felvétel nem terjedt ki a termelőszövetkezeti járulékosokra.

A reprezentatív felvétel időpontjában az átlagos havi nyugdíj összege 639 Ft volt. Ez az összeg jelentősen alatta maradt az állami szektorban foglalkoztatottak havi átlagkeresetének, mely 1963. II. negyedévében 1684 Ft-ot tett ki.⁷

A havi nyugdíj nagysága tekintetében lényeges különbség mutatkozott a saját jogú és az özvegyi jogú nyugdíjasok között: míg az előbbiek átlagos havi nyugdíja 737 Ft volt, addig az özvegyi nyugdíjasoké csak 374. A leggyakrabban előforduló érték a saját jogú nyugdíjasoknál 573 Ft, az özvegyi jogúaknál pedig 356 Ft volt.

A nyugdíjasok megélhetésére nézve a reprezentatív vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a nyugdíjasoknak kb. csak egyharmada él kizárólag nyugdíjából; a többiek életében fontos szerepet játszanak egyéb jövedelmek is.

A nyugdíjasok kb. egyötöde vállalt kereső munkát: 17 százalék keresete nem haladta meg az 500 Ft-ot, míg 3 százalék volt olyan, aki a teljes havi munkaidőt ledolgozva 500 Ft-ot meghaladó munkabért kapott.

A nyugdíjjogosultak között nagy számmal voltak olyanok, akik teljes munkaidőben dolgoztak, de ezalatt az idő alatt, amíg munkavállalásuk tartott, nyugdíjat nem kaptak. Ezek a reprezentatív felvétel anyagában nem szerepeltek, tekintettel arra, hogy a vizsgálat csak olyanokkal foglalkozott, akik rendszeres nyugellátásban részesültek. A nyugdíjkérdéseket rendező 1958. évi jogszabályok szerint az öregségi nyugdíj folyósítása szünetel, ha a nyugdíjas újból munkaviszonyba lép. Nem szünetel a nyugdíj abban az esetben, ha az újból munkaviszonyban álló nyugdíjas munkabére nem haladja meg a havi 500 Ft-ot, és csökkentett nyugdíjat folyósítanak azoknak, akik már régebben, az 1958. évi jogszabály hatálybalépése előtt mentek nyugdíjba, és nem részesültek az új rendelkezéseknek megfelelő nyugdíjkiegészítésben. A fentemlített 3 százalék teljes munkaidőben dolgozó nyugdíjas tehát csupán az ismét dolgozó nyugdíjasoknak azon kis hányada, akik már régebb idő óta nyugdíjasok és viszonylag alacsony nyugdíj mellett dolgoznak teljes állásban.

A kereső munkát végző nyugdíjasok aránya magasabb volt a szellemi foglalkozásúaknál, mint a fizikai dolgozók között.

A nyugdíjasok 32 százalékának megélhetésében fontos szerepet játszott a családi támogatás. 18 százalékuk eltartásához járult hozzá a vele közös háztartásban élő házastárs, gyermek vagy egyéb rokon, és így a nyugdíjas életszínvonala magasabb lehetett annál, mint amit akkor tudott volna elérni,

⁷ Az állami szektorban foglalkoztatottak havi átlagkeresetével összevethetjük a saját jogú nyugdíjasok átlagos nyugdíját is: a keresetek és nyugdíjak közötti különbség így csökken, de még a saját jogú nyugdíjasok átlagos nyugdíja is alatta marad a foglalkoztatottak havi átlagkeresetének is.

ha csak kizárólag nyugdíjából élt volna. A nyugdíjasok 14 százaléka pénz-támogatásban részesült családjá, rokonai részéről. Az így támogatottak kétötöde magányosan élt, vagy házastársával kettesben, a többiek gyerme-keikkel vagy rokonaikkal laktak együtt s vagy tőlük kaptak pénzsegélyt, vagy pedig valamelyik másik, távol élő gyermeküktől, rokonuktól.

A nyugdíjasok státus problémáinak vizsgálatához szükséges két csoportra bontani a nyugdíjasokat nyugdíj jogosultságuk fajtája szerint. A nyugdíjazás hatását a megszokott életmódra, a társadalmi kapcsolatokra csak azoknál érdemes vizsgálni, akik maguk álltak megelőzőleg szolgálati viszonyban, aki sajátjogú nyugdíjas. Az első felvétel szerint a nyugdíjasoknak 73 százaléka sajátjogú nyugdíjas. A többiek elsősorban özvegyi nyugdíjasok, akiknek életében a nyugdíjassá válás egészen más jelentőségű, mint a sajátjogúaknál.

Az első felvétel során megismertük a nyugdíjasok megoszlását nyugdíj-folyósításuknak kezdeti éve szerint. Ha a sajátjogú nyugdíjasok esetében ezt a megoszlást a korszerinti megoszlással kombináljuk, meglepő eredményt kapunk. Az mutatkozik ugyanis, hogy a nyugdíjasok többsége nem akkor megy nyugdíjba, amikor eléri a nyugdíjkorhatárt, hanem sokszor évekkal azután. Az 1959—1962 folyamán nyugdíjazottak kor szerinti megoszlását megvizsgálva például azt tapasztaljuk, hogy e négy év alatt a nyugdíjasoknak csak 25 százaléka ment nyugdíjba közvetlenül a nyugdíjkorhatár elérésekor.

2. Az 1959—1962-ben nyugdíjazott sajátjogú nyugdíjasok
százalékos megoszlása aszerint, hogy a nyugdíj-
korhatárhoz viszonyítva mikor mentek nyugdíjba

Процентное распределение пенсионеров собственного права, переведенных на пенсию в 1959—1962 гг., смотря по тому, когда они выходили на пенсию по сравнению с предельным возрастом пенсии

Percentage Distribution of Pensioners on their own Right, Placed in 1959—1962 on the Retired List, According to their Retiring as Compared to the Pension Age Limit

	Százalékos megoszlás (1)		
	Férfi (2)	Nő (3)	Összesen (4)
1. A nyugdíjkorhatár elérésekor (60, illetve 55 éves korban)	27,0	21,0	25,1
2. A nyugdíjkorhatár elérését követő évben (61, illetve 56 éves korban)	17,2	12,7	15,8
3. A nyugdíjkorhatár elérését követő 2—4. évben (62—64, illetve 57—59 éves korban)	21,3	20,8	21,1
4. A nyugdíjkorhatár elérését követő 5—9. évben (65—69, illetve 60—64 éves korban)	19,5	25,7	21,5
5. A nyugdíjkorhatár elérését követő 10. évben és azután (70 éves és idősebb, illetve 65 éves és idősebb)	15,0 ^a	19,8	16,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Процентное распределение; (2) мужчины; (3) женщины; (4) всего.

Вертикальная графа: 1. При достижении предельного возраста пенсии (в возрасте 60 или 55 лет); 2. в году после достижения предельного возраста пенсии (в возрасте 61 или 56 лет); 3. на 2—4 года, 4. на 5—9 годы, 5. на 10 годы после достижения предельного возраста пенсии.

Heading: (1) Percentage distribution; (2) males; (3) females; (4) total.

Lateral text: 1. At attaining the pension age limit (aged 60 resp. 55); 2. in the year after attaining the pension age limit (aged 61 resp. 56); 3. 2—4 years, 4. 5—9 years, 5. 10 years after attaining the pension age limit.

Abban, hogy a nyugdíjasok nagy része több évvel a nyugdíjkorhatár elérése után ment nyugdíjba, két tényező játszott szerepet. Az első az, hogy Magyarországon a társadalmi-gazdasági rendszer átalakulásával kapcsolatban sok öregkorú dolgozó csak későn került alkalmazásba, korábban önállóként tevékenykedett. Ennek következtében a nyugdíjkorhatár elérésekor még nem rendelkezett a nyugdíjazáshoz szükséges szolgálati idővel. Az 1963/64 telén interjúk segítségével végrehajtott felvétel alkalmával számos olyan hetven év körüli nyugdíjossal találkoztunk, aki csak egy-két évvel ezelőtt mehetett nyugdíjba, mert korábban még nem voltak meg a nyugdíjazáshoz szükséges szolgálati évei.

Az interjúk vizsgálat során azonban megmutatkozott, hogy a kései nyugdíjazásoknál fontos szerepet játszott az is, hogy az öregkorú dolgozók egy része nem kívánt nyugállományba kerülni, igyekezett kitolni a munkából való kiválás időpontját. A volt fizikai és a volt szellemi dolgozók között egyaránt találkoztunk olyanokkal, akik még szívesen tovább dolgoztak volna, de munkahelyük nem tartott többé igényt szolgáltatukra. Ezek a nyugdíjasok azt a vágyukat, hogy a nyugdíjkorhatáron túl dolgozzanak, részben anyagi indokokkal magyarázták, többségükben azonban e mellett szerepelt még a társadalom számára hasznos további tevékenység igénylése is.

A nyugdíjasokkal folytatott beszélgetések során kiderült, hogy azoknak a nyugdíjasoknak, akik a korhatár elérésekor saját elhatározásból mentek nyugdíjba, jelentős része szintén tovább kívánt még dolgozni, de már csak csökkentett munkaidőben, a nyugdíjrendelkezés nyújtotta keretek között. A Központi Statisztikai Hivatal első felvételének eredményei szerint a nyugdíjasok 20 százaléka tudott nyugdíjazása után kereső munkát végezni: ez a 20 százalék tehát az, mely nem kapcsolódott ki teljesen a munkából és ennél fogva náluk nem szűnt meg a termeléssel járó aktivitás lehetősége és nem szakadtak meg kapcsolataik sem. A csökkent munkaidőben tovább dolgozó nyugdíjas változatlanul úgy érezheti, hogy még hasznos és fontos tagja a társadalomnak és nem fenyegeti a társadalmi elszigetelődés sem.

A vizsgálatok foglalkoztak a nyugdíjasok családi helyzetével és kapcsolataival. Megállapítottuk, hogy a nyugdíjasok életében fontos szerepe volt a családnak: közel háromnegyed részük élt családi környezetben.

A férfiak számára a legfontosabb családi kapcsolatot feleségükhöz való viszonyuk jelentette. A reprezentatív vizsgálat eredményei szerint a nyugdíjas férfiaknak nagy többsége, közel 80 százalék volt házas, viszont a nyugdíjas nők közül csupán 15 százalék volt házas állapotú. A nők között magas volt a hajadonok aránya, de a legnagyobb súllyal az özvegyek szerepeltek. Ez természetesen következik már abból is, hogy a nyugdíjas nőknek kb. fele özvegyiségénél fogva, özvegyi jognon kapott nyugdíjat.

A nyugdíjasok többségének, több mint 70 százalékának volt élő gyermeke. A gyermekek különösen azoknak a nyugdíjasoknak életében játszottak fontos szerepet, akik gyermekükkel egy lakásban is laktak. Ezeknek aránya viszonylag magas, több mint 36 százalék. A nyugdíjas szülők gyermekeikkel elsősorban a községekben éltek együtt, de még Budapesten is magas volt az együttélő nyugdíjasok aránya: 34 százalék.

A nyugdíjasok 22 százaléka lakott unokájával vagy unokáival együtt. Az unokákkal együtt lakó nyugdíjasok aránya szintén a községekben volt a legnagyobb, de még Budapesten is elérte a 19 százalékot.

A nyugdíjas szülők számára fontos tevékenységi teret nyújthat gyermekük, unokájuk ellátása, gondozása. Az első felvétel szerint a nyugdíjasok 26 százaléka végzett valamilyen munkát gyermeke részére; a nyugdíjas nők 31, a nyugdíjas férfiak 22 százaléka. A budapesti nyugdíjasok körében végrehajtott második felvétel még inkább felhívta a figyelmet e munkakapcsolatok fontosságára. A gyermekükkel és unokájukkal együttélő nyugdíjas nők szinte kivétel nélkül a közös háztartás vezetői voltak — amennyiben egészségi állapotuk megengedte. Számos esetben az anyák, illetve nagyanyák már azért is mentek nyugdíjba, hogy azután teljes erejükkel családjuk rendelkezésére állhassanak. A nagyapák számára is fontos aktivitás az unokákkal való foglalkozás, de ez már nem olyan általános jellegű, és különösen pedig nem olyan centrális fontosságú, mint a nyugdíjas nagyanyák esetében.

A nyugdíjasok 22 százaléka élt egyedül. Közülük 75 százalék volt özvegy. Teljes izolálódásra, elszigetelődésre, magára hagyatottságra elsősorban ezeknél az egyedül élőknel lehet számítani.

Intézeti háztartásban — szociális otthonokban — csupán egy százaléka élt a nyugdíjasoknak. További két százalék lakott nem rokon személyekkel közös háztartásban.

A reprezentatív felvételek foglalkoztak a nyugdíjasok egészségi állapotával is. Ennek során azt kívántuk megállapítani, hogy a tartós betegségek milyen gyakorisággal fordulnak elő a nyugdíjasoknál, és hogy kb. mekkora azoknak a nyugdíjasoknak aránya, akiknek életében már a betegségek játszószék a legfontosabb szerepet.

Az egészségi állapotra vonatkozó kérdésekre kapott válaszok szerint a nyugdíjasoknak közel fele egyáltalán nem volt ágyban fekvő beteg a vizsgálatot megelőző 16 hónap alatt. 18 százalékuk volt egy hónapnál rövidebb ideig fekvő beteg. 11 százalékuk 5—8 hétig, 4 százalékuk 9—12 hétig és 10 százalékuk fektült három hónapnál tovább, illetve állandóan betegsége következtében.

Az ágyban fekvő betegek arányánál természetesen magasabb azoknak a nyugdíjasoknak aránya, akik a 16 hónap alatt valamilyen betegséggel orvosi kezelés alatt álltak. Azonban — figyelembe véve a nyugdíjasok korát — még mindig elég magas volt azoknak aránya — 30 százalék —, akiket semmiféle betegséggel sem kezeltek.

A vizsgált idő alatt a nyugdíjasok 16 százaléka vett igénybe kórházi ápolást. Többségük egy hónapnál rövidebb ideig tartózkodott a kórházban.

A beteg nyugdíjasok ápolását otthon elsősorban házastársuk, gyermekük és egyéb rokonok végezte. Ahol a házastárs élt, ott őreá hárult a beteg gondozása; a nyugdíjasok 41 százalékát ápolta házastársa. A nyugdíjasok gyermekei az esetek 22 százalékában szerepeltek mint betegápolók, az unokák és egyéb rokonok pedig a nyugdíjasok 10 százalékát ápolták. A feltett kérdésre a nyugdíjasok 13 százaléka azt válaszolta, hogy ha ágyban fekvő beteg, akkor senki sem ápolja, ami a nyugdíjasok egy jelentős hányadának teljes magára hagyatottságára utal.

A szabadidő felhasználásával kapcsolatban az első vizsgálat csak azzal foglalkozott, hogy a nyugdíjasok milyen érdeklődést mutattak a világ eseményei iránt és hogy kulturális érdeklődésük milyen módon nyert leginkább kielégítést.

A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a nyugdíjasok kulturális érdeklődésének kielégítésében a legnagyobb szerepe a rádiónak van. A megkérdezettek 56 százaléka válaszolta, hogy rendszeres rádió hallgató, 27 százalékuk hallgatott alkalmanként és csak 13 százalékuk nem hallgatta a rádiót.

A rendszeres rádióhallgatók gyakorisága a korral csökkent, de még a 80 éves és idősebbeknél is elérte a 33 százalékot.

A rendszeresen napilapot olvasók aránya elmaradt a rádióhallgatók mögött; ez csak 49 százalék volt. A magasabb koresoportokban a napilap olvasók gyakorisága is erősen csökkent. A napilap olvasás rendszeressége tekintetében lényeges különbség volt a nyugdíjasok között korábbi foglalkozásuk jellege tekintetében. Azoknál, akik utolsó foglalkozása szellemi jellegű volt, a rendszeres újságolvasók aránya 66 százalék, azoké pedig, akik egyáltalán nem olvasnak újságot, 6 százalék; ezzel szemben a volt fizikai dolgozóknál az arány 45, illetve 19 százalék.

A nyugdíjasok többsége, 51 százaléka könyvet is olvasott. 22 százalékuk olvasott 1962 és 1963 első hónapjai folyamán átlagosan havonta egy vagy annál több könyvet, 10 százalékuk pedig a feltett kérdésre azt válaszolta, hogy „sok” könyvet olvasott a vizsgált időszakban. Az újságot egyáltalán nem olvasók arányához (17 százalék) képest elég magas volt a könyvet egyáltalán nem olvasók aránya: 36 százalék. Az újság- és könyvolvasás között nincs szoros összefüggés: a rendszeres újságolvasóknak például több mint egyötöde könyvet egyáltalán nem olvasott.

A nyugdíjasok lakásukon kívül lezajló kulturális eseményekben csak igen korlátozott mértékben vettek részt. Erre utal az, hogy a mozilátogatások aránya viszonylag alacsony volt. 45 százalékuk egyáltalán nem járt moziba, 32 százalékuk igen ritkán, 3 százalékuk negyedévenként, 9 százalékuk havonta egyszer és 7 százalékuk hetenként. A televízió a mozit és egyéb otthonukon kívüli szórakozást és művelődési lehetőséget csak kis hányaduknál pótolta; a nyugdíjasok 9 százaléka élt olyan háztartásban, ahol televíziós készülék volt.⁸

Míg az első felvétel a passzív szórakozás kérdésével foglalkozott, addig a budapesti interjúk segítségével végrehajtott vizsgálat elsősorban azt igyekezett kideríteni, hogy milyen mértékben használják fel a nyugdíjasok szabad idejüket aktív tevékenység kifejtésére. E vizsgálat tapasztalatai azt mutatják, hogy viszonylag igen kevés volt az olyan nyugdíjas, aki valamilyen nem-kereső és nem családi-háztartási tevékenységet tudott a maga számára találni. A leggyakoribb a kerti munka vagy a ház karbantartásával kapcsolatos munkák elvégzése volt. Ezenkívül, a 147 felvétel során mindenféle tevékenységgel találkoztunk — irodalmi alkotás, kamarazene intenzív gyakorlása, magas és alacsony színvonalú barkácsolás, társadalmi szervezetek munkájában való részvétel, stb. —, azonban összefoglalóan tapasztalatunk mégis az volt, hogy a nyugdíjasok többsége szabad idejét a korábban már megszokott módokon igyekszik eltölteni, ami viszont csökkent anyagi lehetőségeik és gyengülő erejük miatt egyre nehezebbé válik.

⁸ A felvétel idején, 1963. áprilisában Magyarországon a háztartások kb. 12 százalékában volt televíziós készülék.

IRODALOM

1. *David Riesman*: Some Clinical and Cultural Aspects of the Aging Process. *Riesman*: Individualism Reconsidered. Garden City 1955. 164—165. pp.
2. *Wilma Donahue, Harold L. Orbach, Otto Pollak*: Retirement: The Emerging Social Pattern. *C. Tibbitts* (szerk): Handbook of Social Gerontology. Chicago 1960. 372. pp.
3. *Rudolf Tartler*: Das Alter in der modernen Gesellschaft. Stuttgart 1961. 73 pp.
4. *Wilma Donahue*: etc. i. m. 374 pp.
5. *F. A. Bond, R. E. Baber, J. A. Vieg, L. B. Perry, A. H. Scaff, L. J. Lee*: Our Needy Aged. — New York 1954.
6. *Ernest W. Burgess*: Aging in Western Culture. *E. W. Burgess* (szerk): Aging in Western Societies. Chicago 1960. 3—28. pp.
7. *Eugene A. Friedman*: The Impact of Aging on the Social Structure. *C. Tibbitts* (szerk): i. m. 120—144. pp.
8. *Philip M. Hauser, Raul Vargas*: Population Structure and Trends. *E. W. Burgess* (szerk): i. m. 29—53. pp.
9. *Clyde V. Kiser*: The Aging of Human Populations: Mechanism of Change. *C. Tibbitts, Wilma Donahue* (szerk): Social and Psychological Aspects of Aging. New York 1962. 18—35. pp.
10. *Henry D. Sheldon*: The Changing Demographic Profile. *C. Tibbitts* (szerk): i. m. 27—61. pp.
11. *Peter Townsend*: The Family Life of Old People. London, 1957.
12. Le vieillissement des populations et ses conséquences économiques et sociales. Études démographiques, No. 26., Nations Unies, New York, 1956.
13. *Symour L. Wolfbein, Ernest W. Burgess*: Employment and Retirement. *E. W. Burgess* (szerk): i. m. 54—75. pp.
14. *Szabady Egon*: Az öregedés gazdasági és társadalmi következményei Magyarországon. *Statistikai Szemle*, 1963. 12. 1055—1062. pp.

ПОЛОЖЕНИЕ ПЕНСИОНЕРОВ И ИХ ПРОБЛЕМЫ

Резюме

Выход на пенсию производит внезапные перемены в жизни пожилых людей. Эти перемены являются многосторонними, они не ограничиваются на один сектор жизни и их воздействие проявляется в самых различных направлениях.

В результате выхода на пенсию изменяются материальные возможности стареющего человека, внезапно наступает значительное сокращение его доходов. Материальные трудности пенсионеров возникают помимо этого также и на основе того, что средний доход пенсионеров во всем мире является ниже среднего дохода активных самостоятельных и, далее, вызывается тем обстоятельством, что в низкооплачиваемых группах населения численность пенсионеров является значительно большей, чем их удельный вес в численности населения.

Выход на пенсию помимо сокращения доходов приводит к еще одному вызывающему иные проблемы изменению в жизни пожилых людей. Это вытекает из того, что участие в общественном производстве обеспечивает трудящимся не только заработок, но и возможности для различного рода деятельности и целый ряд общественных связей. После выхода на пенсию прекращается возможность для активного участия в прежней деятельности, вместо чего пенсионеру надлежит выработать новые формы деятельности, что не всегда происходит безболезненно; обрываются игравшие до сих пор важную роль общественные связи, при чем, если последние не удается заменить новыми, у пенсионера может возникнуть чувство одиночества и изоляции.

Значительная часть пенсионеров находит себе новую сферу деятельности и необходимое человеческое окружение в рамках своей семьи. Это является традиционным путем в жизни престарелых. Однако в течение истекшего столетия семья перетерпела значительные изменения и благодаря этому она обеспечивает сегодня для активности престарелых совершенно иные возможности, чем сто лет тому назад.

Одной из важных задач освободившегося от ежедневных трудовых обязанностей пенсионера является использование имеющегося в его распоряжении неограниченного свободного времени. Это становится центральной проблемой в особенности у тех пенсионеров, которые имеют незначительные обязанности по домашней работе и которые не занимаются трудовой деятельностью в течение сокращенного рабочего вре-

мени. Надлежащее использование свободного времени со стороны пенсионеров затрудняется тем обстоятельством, что будучи активными самодеятельными они использовали свое свободное время в первую очередь так, как они это себе после выхода на пенсию не могут позволить из-за меньших доходов и слабеющего состояния здоровья.

В 1963 году Центральное Статистическое Управление начало проведение состоящей из ряда этапов серии обследований, назначением которых является изучение положения пенсионеров и их проблем. Эти обследования в конечном итоге ищут ответ на вопрос о том, каковой является частота возникновения отдельных проблем в жизни пенсионеров и с наличием или отсутствием каких факторов связано их наступление. Проведенное в 1963 году первое выборочное обследование имело в первую очередь назначение приобрести данные о составе пенсионеров по некоторым важнейшим признакам и построение основной выборки, на основании которой было бы возможным произвести отбор уже структурных выборок для дальнейших обследований. В ходе первого обследования были собраны данные относительно 5181 пенсионера.

На основании первого выборочного обследования мы узнали распределение пенсионеров по полу, возрасту, семейному положению, занятию, размеру пенсии и месту жительства. Мы получили сведения также и в отношении того, в какой мере пенсионеры выполняют оплачиваемую работу и в какой мере они получают поддержку от их семей. Обследование остановилось также на сроке ухода в пенсию. В этом отношении было установлено, что большинство пенсионеров выходит на пенсию, не в момент достижения пенсионного возраста, а часто значительно позже. В связи с обследованием условий выяснилось, что относительно значительная доля пенсионеров, 36 процентов, проживает вместе со своими детьми. Выборочное обследование остановилось также на использовании ими свободного времени с точки зрения того, какой инетрес проявляют пенсионеры к происходящим в мире событиям и каким образом они удовлетворяют свои культурные потребности.

POSITION AND PROBLEMS OF OLD-AGE PENSIONERS

Summary

Retiring brings fundamental changes in the life of the old. The changes are multi-farious, they are not confined to one single sector of life and their impact makes itself felt in many respects.

Due to retirement the material position of the ageing person will change, his or her income will considerably decrease. The material troubles of the pensioners also stem from the fact that the average income of the pensioners falls short of that of the active earners all over the world and that in the lowest income brackets the pensioners occupy a far greater number than what would correspond to their ratio.

The giving up of active work causes in the lives of the ageing persons, beside the fall of the income, also changes which entail other problems. It follows from the fact that participation in the social production not only secures an income to the workers but also a scope of activity and a number of social connections. By leaving work the possibility of displaying such an activity will cease and instead the pensioner has to find himself new forms of activity which does not always take smoothly place; the social connections which have played an important role are disrupted. If he cannot replace them the pensioner may feel lonely and isolated in the community.

A considerable part of the pensioners will find the scope of activity and the indispensable human relations in their the family. This is the traditional course of life of the old. In the last hundred years however the family has greatly changed and secures quite different possibilities to the pensioner from what it used to offer to the ageing family members a hundred years ago.

Released from the ties of everyday work the pensioner will have to face an important task, to make use of his or her unlimited leisure. This becomes a central problem especially

with pensioners whose duties within the family and household are slight and who do not perform a gainful occupation. The pensioners will find it difficult to utilise their leisure since, as active workers, they utilised it in a way which, due to the reduced financial facilities and failing health, is out of question.

In 1963 the Hungarian Central Statistical Office began a series of multi-stage inquiries to deal with the position and problems of the pensioners. The final aim of the inquiry is to find out the frequency of the incidence of the different problems of the pensioners and what factors can be made responsible for their incidence or for their non-occurrence. The first sample survey which took place in 1963 was primarily meant to collect data about the composition of the old-age pensioners by some important characteristics and to create a basic sample of which structured samples can be chosen for further studies. In the course of the first inquiry data covering 5181 pensioners were compiled.

In the course of the first sample survey we obtained data about the composition of the Hungarian pensioners by sex, age, marital status, profession, the amount of the pension and domicile. We got also information as to what extent the pensioners take up a gainful occupation and in what frequency they are supported by the family. The inquiry also covered the retirement age and it has been established that the majority of the pensioners does not retire when reaching the retirement age but often years later. Through the examination of the family relations it has been found that the percentage of the pensioners living with their children is relatively rather high (36 p. c.).

The sample survey also dealt with the health conditions of the pensioners and also with the use of leisure from the aspect what interest the pensioners display for the events of the world and how they mostly satisfy their cultural interests.

KÖZLEMÉNYEK

A DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS MATEMATIKAI MODELLJEIBEN

DR. ANDORKA RUDOLF

I. A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS ÉS A DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK

A második világháború után a gazdasági fejlődés problémái a közgazdasági kutatások középpontjába kerültek. Ennek több oka is van. A szocialista gazdasági tervezés célja a nemzeti jövedelem gyors növelése, az életszínvonal emelése, ezért a szocialista országok közgazdászainak egyik főfeladata a gazdasági fejlődés feltételeinek és összefüggéseinek vizsgálata. A szocialista országok nemzeti jövedelmének gyors növekedése, a szocialista és a kapitalista rendszer közötti gazdasági verseny a polgári közgazdászok figyelmét is a növekedést meghatározó tényezőkre fordította. A gazdaságilag gyengén fejlett országok pedig arra a kérdésre keresnek választ, hogy a gyarmati vagy félgymati állapotból felszabadulva milyen úton, milyen gazdaságpolitikai eszközökkel indíthatják, gyorsíthatják meg a leghatékonyabban a fejlődést.

A gazdasági növekedés¹ kérdéseivel foglalkozó közgazdászok jelentős része fejtegetéseiben matematikai modelleket használ, vagyis a leglényegesebbnek tekintett összefüggéseket matematikai képletek alakjában írják fel, amelyek kifejezik a növekedésben szerepet játszó legfontosabb változók kapcsolatát. A matematikai modellek használatának többek között a következő lényeges előnyei vannak: 1. a matematika segítségével pontosan és áttekinthetően megfogalmazhatunk olyan bonyolult összefüggéseket, amelyeket szóban aligha tudnánk szabatosan, félreérthetetlenül leírni; 2. a matematikai modellek felépítéséből világosan kitűnnek az alkalmazott leegyszerűsítő feltételezések; mivel a matematikai levezetésekbe nem csúszhat hiba, a modellből levont következtetések helyes vagy téves volta attól függ, hogy a modell alapjául szolgáló feltételezések mennyire közelítik meg a valóságot, mennyire sikerült a jelenség lényeges elemeit megragadni és a lényegteleneket elhagyni a modell felépítésében; 3. a modellben szereplő matematikai összefüggéseket statisztikai adatokon ellenőrizhetjük, verifikálhatjuk; 4. a számszerűen kifejezett összefüggések nagy segítséget nyújtanak a gazdasági tervezésben, segítségével pontosan meghatározhatjuk, hogy a kitűzött célok eléréséhez milyen eszközök szükségesek, vagy hogy bizonyos intézkedések milyen következményekkel járnak.

A gazdasági növekedési modellekben különböző változók szerepelnek, például: a nemzeti jövedelem, az egyes ágazatok termelése, a beruházások globális értéke és ágazati megoszlása, a beruházások hatékonysága, a fogyasztás, a nemzeti jövedelem megosztása a beruházások és a fogyasztás között, a munkaerő, a munka termelékenysége, stb. A nemzeti jövedelem előállításában, nagyságának meghatározásában döntő szerepet játszik a munkaerő, a dolgozók száma. Másrészt a nemzeti jövedelem fogyasztásra fordított része a népesség szükségleteinek kielégítésére szolgál, a beruházásra fordított résznek

¹ A gazdasági növekedés szűkebb fogalom, mint a fejlődés. Az utóbbiba beletartozik a társadalmi, politikai, stb. fejlődés is. A gazdasági növekedésen viszont — szoros értelemben véve — az összes vagy az egy lakosra eső nemzeti jövedelem növekedését értjük. A továbbiakban csak a gazdasági növekedés vizsgálatával foglalkozom.

pedig többek között biztosítania kell a munkaképes korba lépő nemzedékek számára a munkalehetőségeket. A növekedési jelenségek vizsgálatában tehát igen fontos szerepet kell hogy játszanak a *demográfiai változók*: a népesség nagysága, növekedése, korstruktúrája, stb. Különösképpen érvényes ez a megállapítás ma, a nagy demográfiai átalakulások korában. A világ népessége sokkal gyorsabb ütemben nő, mint az elmúlt évszázadokban és évezredekben, és ez a gyors növekedés különleges problémákat vet fel a gazdaságilag gyengén fejlett országokban: a gazdasági fejlődés elindításához, az életszínvonal emeléséhez a nemzeti jövedelemnek gyorsabban kell növekednie a népességnél. Ez pedig olyan országokban, ahol a természetes szaporodás évente körülbelül 2,5–3%, a nemzeti jövedelem növeléséhez szükséges beruházások meglehetősen nagyok, és az alacsony jövedelemszint következtében a megtakarítások aránya kicsi, nagy problémákat okoz. Azonban nem csak a népesség gyors növekedése, vagy a növekedési ütem változásai, hanem a korstruktúra változásai, a népesség öregedése is erősen befolyásolják a gazdasági növekedés folyamatát.

Ennek ellenére a gazdasági növekedési modellekben a demográfiai változókat vagy egyáltalán nem, vagy csak igen összevont alakban szerepeltetik. Anélkül, hogy ennek okát itt alaposabban megvizsgáljam, a továbbiakban megkísérlem a gazdasági növekedési modellek alapján bemutatni a demográfiai jelenségek szerepét a gazdasági növekedésben. Először csak a demográfiai változóknak a gazdasági növekedésre való hatását vizsgálom és figyelmen kívül hagyom a gazdasági és társadalmi fejlődés hatását a demográfiai jelenségekre. Másszóval, — a gazdasági modellek nyelvén szólva, — exogén változóként kezelem a demográfiai jelenségeket. Ez a leegyszerűsítés nyilvánvalóan nem felel meg a valóságnak, azonban első megközelítésként hasznos munkahipotézis lehet, mivel a demográfiai változók hatását a gazdasági növekedésre jobban ismerjük, mint a megfordított hatást. A második lépésben azután eljtem ezt a leegyszerűsítő feltételezést és olyan modellekkel foglalkozom, amelyekben a népesség növekedése endogén változó.²

II. A DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÓK HATÁSA A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉSRE

E g y t é n y e z ő s m o d e l l e k

A gazdasági növekedés legegyszerűbb modelljeiből indulunk ki, amelyek a nemzeti jövedelmet egyetlen tényező, a munkaerő vagy a termelő alap függvényében fejezik ki,³ vagyis:

$$J_t = M_t \cdot m_t \quad [1]$$

$$J_t = T \cdot \frac{1}{l_t} \quad [2]$$

$$\text{vagy:} \quad \Delta J = J_{t+1} - J_t = (M_t + \Delta M) \cdot (m_t + \Delta m) - M_t \cdot m_t \quad [3]$$

$$\Delta J = B \cdot \frac{1}{l_t} = B \cdot h \quad [4]$$

ahol:

- J — a nemzeti jövedelem,
- M — a munkaerő, — leegyszerűsítésként feltételezzük, hogy az egész munkaerő részt vesz a nemzeti jövedelem előállításában,
- T — a termelő alap (állóalap + forgóalap), kapitalista viszonyok között a tőke,

² Exogén változónak nevezzük a matematikai modellekben a rendszeren kívüli erők által meghatározott változókat, endogén változónak pedig azokat, amelyeknek alakulását a modellben szereplő összefüggések határozzák meg.

³ Az [1] típusú modellre támaszkodott többek között Tomala (1), a [2] képlethez hasonlóan pedig Harrod (2), Domar (3), Kalecki (4).

- B — a beruházások, vagyis ΔT ,
 m — a munka termelékenysége,
 t — az egységnyi jövedelem előállításához szükséges termelő alap mennyiség, a tőkegyűthető; értéke körülbelül 1 : 3 és 1 : 4,5 között változik, ennek reciproka a beruházások hatékonysága: h ,
 ΔJ , ΔM ,
 ΔT , Δm — a nemzeti jövedelem, a munkaerő, a termelő alap és a munka termelékenységek növekedése a t és a $t + 1$ időszak között.

Számunkra itt az [1] és [3] képletek érdekesek, mert ezekben szerepel demográfiai változó: a munkaerő. Azt mondják ki, hogy a nemzeti jövedelem a munkaerővel arányosan nő, ha a munka termelékenysége változatlan. Ha felvesszük azt a leegyszerűsítő feltételezést, hogy az össznépeség és a gazdaságilag aktív népesség, a munkaerő közötti arány állandó, akkor e képletek szerint az egy főre eső nemzeti jövedelem nem változik, ha a munka termelékenysége változatlan. Ebben az esetben a népesség növekedése semmilyen problémát sem okozna. Problémánknak — hogy a népesség növekedése hogyan befolyásolja a nemzeti jövedelem növekedését — lényege tehát az, hogy a *népesség vagy a munkaerő növekedése esetén hogyan változik a munka termelékenysége*.

Vizsgáljuk meg, mitől függ a munka termelékenysége! Leegyszerűsítésképpen tételezzük fel, hogy nincs műszaki fejlődés, hogy a termelés nagyságát csak két tényező, a munkaerő és a termelő alap határozza meg, és az utóbbinak mennyiségét korlátlanul növelhetjük, végül hogy a termelés nagysága nem befolyásolja a termékegység előállításához szükséges ráfordítást (nem érvényesül csökkenő vagy növekvő hozadék). Felírhatjuk a következő egyenlőséget:

$$m = \frac{J}{M} = \frac{T/M}{T/J} = \frac{i}{t} \quad [5]$$

ahol: i — az egy produktív dolgozóra (helyesebben egységnyi munkaidőre) eső termelő alap mennyisége, a munka technikai felszereltsége.

Az [5] képlet segítségével kimutathatjuk, hogy az [1] és a [2] típusú képletek lényegében ugyanazt az összefüggést fejezik ki, — ami különben teljesen logikus is, — csak az [1]-ben explicite szerepel a munkaerő és implicita, a munka termelékenységén keresztül, a termelő alap, a [2]-ben pedig explicite szerepel a termelő alap és implicita, a tőkegyűthetőkön keresztül a munkaerő. Ugyanis az [1]-et az [5] alapján átalakíthatjuk a [2]-vé a következőképpen:

$$J = M \cdot m = M \cdot \frac{i}{t} = M \cdot \frac{T/M}{T/J} = T \cdot \frac{1}{t} = T \cdot h \quad [6]$$

Az [5] képlet a munka termelékenységét a munka technikai felszereltségének és a tőkegyűthetőnek függvényében fejezi ki. *Ha a tőkegyűthető állandónak vesszük* — és ez első megközelítésképpen nem túlságosan durva leegyszerűsítés — *akkor a munka termelékenysége a technikai felszereltséggel arányosan változik*, tehát nő, ha a termelő alap gyorsabban nő, mint a munkaerő, és csökken, ha a termelő alap lassabban nő, mint a munkaerő, természetesen az említett leegyszerűsítő feltételezések érvényesülése esetén.

Ez megmagyarázza, hogy a gazdaságilag gyengén fejlett országokban miért okoz nagy problémákat a népesség gyors növekedése. Ahhoz, hogy ezekben az országokban a fejlődést el lehessen indítani, a termelő alapnak gyorsabban kell nőnie a népességnél. Ehhez elő kell teremteni a szükséges beruházási eszközöket, márpedig olyan népgazdaságban, ahol az egy főre eső jövedelem kicsi, ezért a lakosság keresetének nagyrésztét elfogyasztja, igen nehéz nagyobb ütemű felhalmozást biztosítani. Súlyosbítja a helyzetet, hogy ezekben az országokban a magasabb jövedelmű rétegek, amelyeknek lehetőségük lenne a megtakarításra, jövedelmük jelentős részét fényűző fogyasztásra fordítják. A gazdaságilag gyengén fejlett országokban általában nagyobb a tőkegyűthető is, mint a fejlett országokban, adott nemzeti jövedelem növekedéshez nagyobb beruházások szükségesek.

A gazdaságilag fejlett országokban ezzel szemben a munka technikai felszereltségének növelése nem okoz ilyen problémákat, mert egyrészt itt a népesség lassabban nő, másrészt közismert törvényszerűség, hogy a nagyobb egy főre eső jövedelemből általában nagyobb részt takarítanak meg.

Kéttényezős modellek

Az eddig vizsgált modellekben a nemzeti jövedelem növekedése egy tényezőtől függött. Láttuk, hogy a képletekben szereplő együttthatók — a tőkeegyüttható és a munka termelékenysége — impliciten bevezetik a másik tényező változásait is. Kifejezhetjük azonban a nemzeti jövedelmet, illetve annak növekedését *expliciten mindkét tényező függvényében* is. Erre lehetőséget nyújt például a *Cobb-Douglas*-féle termelési függvény (5):

$$J = A T^\alpha M^\beta \quad [7]$$

ahol az α és a β kifejezik, hogy a nemzeti jövedelem hány százalékkal nő, ha a termelő alap és a munkaerő külön-külön egy százalékkal nő, az A pedig állandó, amelyet a továbbiakban eggyel egyenlőnek veszünk. Ha leegyszerűsítésképpen feltételezzük, hogy nincs műszaki fejlődés, hogy a termelés nagysága nem befolyásolja a termékegység előállításához szükséges ráfordításokat, és hogy csak a fenti két tényező határozza meg a termelés nagyságát, akkor $\alpha + \beta = 1$, vagyis ha a termelő alap és a munkaerő egyformán 1 százalékkal nő, akkor a nemzeti jövedelem is 1 százalékkal nő.⁴ Ha viszont a termelő alap lassabban nő, mint a munkaerő, akkor a munka átlagos termelékenysége csökken, amint azt az egytényezős modellek alapján levezettük.⁵

Vizsgáljuk meg, hogy a [7] képletet hogyan vezethetjük le az [1], illetve [2] képletből! Az [1] képletből a munka termelékenysége:

$$m = \frac{J}{M} \quad [8]$$

Az [1] és [2] képletből a munka technikai felszereltsége pedig:

$$i = \frac{T}{M} \quad [9]$$

A (8) képletet felírhatjuk logaritmizált alakban:

$$\ln m = \ln J - \ln M \quad [10]$$

Ha ezt differenciáljuk:

$$\frac{d m}{m} = \frac{d J}{J} - \frac{d M}{M} \quad [11]$$

Ugyanígy a [9]-ből:

$$\frac{d i}{i} = \frac{d T}{T} - \frac{d M}{M} \quad [12]$$

Alkalmazzuk a következő definíciót:

$$\frac{\frac{d m}{m}}{\frac{d i}{i}} = \alpha = \text{konstans} \quad [13]$$

Az a együtttható gazdasági értelme az, hogy kifejezi a munka termelékenysége és a munka technikai felszereltsége viszonylagos változásának arányát.

⁴ Az α és β értékét többen megkísérelték számszerűen is megállapítani. Douglas (6) szerint az Egyesült Államok 1899 és 1922 közötti adatai alapján $\alpha = 0,25$ és $\beta = 0,75$.

⁵ Hasonló modellt használtak a szocialista irodalomban *Pajestka* (7) és *Kornai-Wellisch* (8).

A [13]-ból levezethetjük, hogy:

$$\frac{d m}{m} = \alpha \frac{d i}{i} \quad [14]$$

$$\ln m = \alpha \ln i \quad [15]$$

$$m = i^\alpha \quad [16]$$

Ha behelyettesítjük a [16]-ot az [1] képletbe, akkor:

$$J = M \cdot m = M \cdot i^\alpha \quad [17]$$

Mivel felírhatjuk, hogy $M = M^\alpha \cdot M^{1-\alpha}$, a [17]-et átalakíthatjuk a következőképpen:

$$J = i^\alpha \cdot M^\alpha \cdot M^{1-\alpha} \quad [18]$$

Ha a [18]-ba behelyettesítjük a [9]-et, akkor megkapjuk a [7] képletet:

$$J = \frac{T^\alpha}{M^\alpha} \cdot M^\alpha \cdot M^{1-\alpha} = T^\alpha \cdot M^{1-\alpha} = T^\alpha \cdot M^\beta \quad [19]$$

ahol $\alpha + \beta = 1$.

Felírhatjuk a nemzeti jövedelem növekedését két tényező, a munkaerő és a beruházások függvényében a következőképpen is:⁶

$$\Delta J = V \Delta T + W \Delta M \quad [20]$$

ahol:

V – kifejezi, hogy a nemzeti jövedelem mennyivel nő, ha a termelő alap egységnyivel megnő és a munkaerő közben változatlan marad,

W – kifejezi, hogy a nemzeti jövedelem mennyivel nő, ha a munkaerő egységnyivel megnő és a termelő alap közben változatlan marad.

Alakítsuk át a a [20] képletet olyan módon, hogy a növekedési ráták szerepeljenek benne:

$$\frac{\Delta J}{J} = \frac{V T}{J} \cdot \frac{\Delta T}{T} + \frac{W M}{J} \cdot \frac{\Delta M}{M} \quad [21]$$

ahol:

VT/J – kifejezi, hogy a termelő alap 1%-os növekedése esetén a nemzeti jövedelem hány százalékkal nő; más szóval a nemzeti jövedelem elaszticitása a termelő alap változásaihoz viszonyítva;

WM/J – kifejezi, hogy a munkaerő 1%-os növekedése esetén a nemzeti jövedelem hány százalékkal nő; más szóval a nemzeti jövedelem elaszticitása a munkaerő változásokhoz viszonyítva.

Az α és a β definíciójából következik, hogy az α és a VT/J , valamint a β és a WM/J azonos, és hogy ugyanolyan feltételek mellett, amikor $\alpha + \beta = 1$, egyben $VT/J + WM/J = 1$.

Vizsgáljuk meg, hogy a [19] és [21] típusú növekedési összefüggéseket hogyan vezethetjük vissza egymásra! Differenciáljuk a [19] képletet, majd osszuk el J -vel, hogy a baloldalon a nemzeti jövedelem növekedési rátáját kapjuk:

$$\frac{d J}{J} = \alpha \cdot M^{1-\alpha} \cdot T^{\alpha-1} \frac{d T}{J} + T^\alpha (1 - \alpha) M^{-\alpha} \frac{d M}{J} \quad [22]$$

Ezt átalakíthatjuk a következőképpen:

$$\frac{d J}{J} = \frac{\alpha M^{1-\alpha} T^\alpha}{J} \frac{d T}{T} + \frac{(1 - \alpha) T^\alpha M^{1-\alpha}}{J} \frac{d M}{M} \quad [23]$$

⁶Hasonló növekedési modellből indult ki Meade (9)

Mivel $M^{1-\alpha} T^\alpha = J$, egyszerűsítethünk J -vel:

$$\frac{dJ}{J} = \alpha \frac{dT}{T} + (1 - \alpha) \frac{dM}{M} \quad [24]$$

Ha a [21] egyenletet differenciál alakban írjuk fel, akkor:

$$\frac{dJ}{J} = \frac{VT}{J} \cdot \frac{dT}{T} + \frac{WM}{J} \cdot \frac{dM}{M} \quad [25]$$

A [24] és [25] képletekből következik, hogy $\alpha = VT/J$ és $\beta = WM/J$.

A [19] és [21] típusú növekedési képletek más formában, de lényegében ugyanazt mutatják, mint amit az [1] képlet alapján állapítottunk meg: *ha a népesség gyorsabban nő, mint a termelő alap — tehát ha a munka technikai felszereltsége csökken —, akkor az említett leegyszerűsítő feltételek mellett a munka átlagos termelékenysége csökken és ennek következtében csökken az egy főre eső nemzeti jövedelem.* Ha ugyanis például a [21] képletben $WM/J = \beta = 0,6$, akkor a munkaerő 10%-os növekedése — változatlan termelő alap mellett — a nemzeti = jövedelem 6%-os növekedését eredményezi. Ennek következtében az egy főre eső jövedelem — feltételezve, hogy a munkaerő arányos az össznépességgel — a kiinduló időszakbelinek $106 : 110 = 96\%$ -ára csökken.

Három tényező s modellek műszaki fejlődéssel

Ejtsünk el most két leegyszerűsítő feltételezést: tegyük fel, hogy a munkaerőn és a termelő alapon kívül a termelésben szerepet játszanak a *természeti erőforrások* (a föld, az ásványi erőforrások, az energiaforrások, stb.) is, és hogy van *műszaki fejlődés*. Ebben az esetben a [7] képlet a következőképpen alakul át:

$$J = T^\alpha M^\beta F^\gamma e^{\theta t} \quad [26]$$

ahol:

F — a természeti erőforrások,

t — az idő,

α, β, γ — a (7) képlethez hasonlóan kifejezik, hogy hány százalékkal nő a nemzeti jövedelem, ha a termelő alap, a munkaerő, illetve a természeti erőforrások külön-külön egy százalékkal nőnek;
 $\alpha + \beta + \gamma = 1$,

θ — kifejezi a műszaki fejlődés hatását.

A [21] képlet pedig a következő alakot kapja:

$$\frac{\Delta J}{J} = \frac{VT}{J} \frac{\Delta T}{T} + \frac{WM}{J} \frac{\Delta M}{M} + \frac{GF}{J} \frac{\Delta F}{F} + \frac{\Delta J'}{J} \quad [27]$$

ahol:

GF/J — kifejezi a nemzeti jövedelem százalékos növekedését a természeti erőforrások egy százalékos növekedése esetén, $VT/J + WM/J + GF/J = 1$,

$\Delta J'/J$ — a nemzeti jövedelem növekedése a műszaki fejlődés következtében.

Mit olvashatunk le a [26] és [27] képletekből? Ha a három tényező — a munkaerő, a termelő alap és a föld — nem egyforma ütemben nő, akkor *a gyorsabban növekvő tényező egységére eső termelés csökken.* Ha például a megművelt földterületet nem lehet a népesség növekedésével egyforma ütemben növelni, akkor a munka termelékenysége csökkenhet. Ezt a hatást ellensúlyozhatja azonban a termelő alapnak a népességnél gyorsabb növekedése.

Hasonló, a *munka termelékenységét növelő hatása van a műszaki fejlődésnek is.*

Végül ejtsük el azt a leegyszerűsíthető feltételezést is, hogy a termelés nagysága nem befolyásolja a termékegység előállításához szükséges ráfordítást, és induljunk ki abból, hogy a termelés növelése bizonyos belső és külső megtakarításokat tesz lehetővé.⁷ Ebben az esetben:

$$\alpha + \beta + \gamma > 1$$

és

$$VT/J + WM/J + GF/J > 1.$$

Ez a hatás szintén növeli a munka termelékenységét.

A népesség növekedésének feltétlenül káros voltát hirdető neomalthusianisták gondolatmenetében tehát ott van a tévedés, hogy olyan leegyszerűsítő feltételezésekből indulnak ki, amelyek a gyakorlatban csak igen kivételes körülmények között érvényesülnek. Kétségtelen, hogy ha a népesség növekedésével párhuzamosan a megművelt földterületet nem lehet ugyanilyen ütemben kiterjeszteni (vagy csak a megművelteknél rosszabb földeket lehet a termelésbe bevonni), akkor — *ceteris paribus* — csökken a munka termelékenysége. A földre (és a többi természeti erőforrásokra) vonatkozó fenti feltétel azonban jelenleg világméretben nem érvényesül, minden a megművelhető földterületekre vonatkozó számítás szerint még jelentős tartalékok vannak. Egyes sűrűn lakott országokban viszont valóban nem lehet a megművelt földterületet a népesség növekedésével azonos ütemben növelni. A *ceteris paribus* feltételezés még kevésbé érvényesül. A gazdasági fejlődés során a termelő alap gyorsabban nő, mint a népesség, ezért a munka termelékenysége nő; ugyanilyen hatása van a mindennél megfigyelhető műszaki fejlődésnek is. Ez a két hatás bőven ellensúlyozhatja a megművelt föld lassabb növekedésének esetleges negatív hatását a munka termelékenységére. Van azonban a népesség növekedésének kifejezetten pozitív, jövelelnövelő hatása is. Minél nagyobb a népesség, annál nagyobb méretekben lehet termelni, ez pedig az említett külső és belső megtakarításokat eredményezi. Ennek oka, hogy nagyobb népesség esetén nagyobb munkamegosztás és specializáció lehetséges, ezen kívül nagyobb népsűrűség esetén bizonyos, az infrastruktúrához tartozó beruházások (például az útépítés, csatornázás, általában a kommunális beruházások) nagyobb népességre oszlanak szét. Ez a három jövedelemnövelő tényező — a termelőalap gyorsabb növekedése, a műszaki fejlődés és a termelés növekedésével járó megtakarítás — különböző körülmények között eltérő erővel érvényesül. Kétségtelen, hogy különösen az első két hatás sokkal gyengébb a gazdaságilag gyengén fejlett országokban, ezért a népesség növekedése ott sokkal nehezebb problémákat okoz.

A demográfiai változók részletesebb figyelembevétel a modellekben

Az eddig tárgyalt modellek abból a leegyszerűsítő feltételezésből indultak ki, hogy a munkaerő arányos az össznépelességgel, figyelmen kívül hagytuk tehát a korstruktúrának és a gazdaságilag aktív népesség arányát befolyásoló egyéb tényezőknek hatását. Ez nyilvánvalóan igen erős leegyszerűsítés.

A 15–59 éves munkaképes korú népesség részaránya az össznépelességen belül körülbelül 50% és 70% között változik. Még nagyobb mértékben változik a nem munkaképes korúak között a fiatalok és az öregek aránya.

Notestein és munkatársai (10) három fejlődési fázist különböztettek meg a korstruktúra alakulásában: 1. a fiatal eltartottak nagy részarányának fázisa; ebben a fázisban a nagy születési arányszám és a nagy, de már csökkenő halálozási arányszám miatt sok az eltartott fiatal és kevés az eltartott öregember; 2. az eltartottak kis részarányának fázisa; ebben a fázisban a születési arányszám csökkenése következtében az eltartott fiatalok részaránya lényegesen csökkent, de az eltartott öregeké még alig nőtt; 3. az

⁷ A termelés növekedéséből származó belső megtakarításnak nevezem az üzemnagyság növekedéséből származó megtakarításokat, külső megtakarításnak pedig azokat, amelyek annak következményei, hogy az adott gazdaságban több hasonló üzem működik.

öreg eltartottak nagy részarányának fázisa; ebben a fázisban az öregek részaránya gyorsabban nő, mint a fiataloké csökken, ezért az eltartottak részaránya ismét nagy.

Nyugat-Európa a XIX. század végén az első fázisban volt, 1940 és 1970 között — *Notestein*ék becslései szerint — a második fázisban van, majd rövidesen a harmadik fázisba lép. A tényleges helyzet — tudjuk — megcáfolta ezeket az előrebecsléseket: a születési arányszámok Nyugat-Európában a második világháború óta ismét nagyobbak, ennek következtében megnőtt az eltartott fiatalok részaránya. Ez bizonyos megterhelést jelenthet, mert olyan helyzet alakulhat ki, hogy az eltartott fiatalok és öregek részaránya egyaránt nagy, azonban hosszabb távlatban a nagyobb születési arányszám hozzájárul az eltartott öregek okozta teher csökkentéséhez. Magyarországon jelenleg nem beszélhetünk a születési arányszám hasonló megnövekedéséről.

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a népesség elérhet olyan kritikus pontot, ahol előnyös lehet módszeresen törekedni a születési arányszám növelésére pusztán a korstruktúra szempontjából is.

Nézzük meg tehát, hogyan lehet a munkaerőt a gazdasági növekedési modellekbe úgy beépíteni, hogy figyelembe vegyük a korstruktúrát és a gazdaságilag aktívak arányát befolyásoló más tényezőket. A munkaerőt felírhatjuk a következőképpen:

$$\begin{aligned}
 M &= N_{0-9} - N_{65-} - (1 - a_{f, 10-14}) N_{f, 10-14} - \\
 &- (1 - a_{n, 10-14}) N_{n, 10-14} - (1 - a_{f, 15-19}) N_{f, 15-19} - \\
 &- (1 - a_{n, 15-19}) N_{n, 15-19} - (1 - a_{f, 20-25}) N_{f, 20-25} - \\
 &- (1 - a_{n, 20-25}) N_{n, 20-25} - (1 - a_{f, 25-59}) N_{f, 25-59} - \\
 &- (1 - a_{n, 25-59}) N_{n, 25-59} - (1 - a_{f, 60-64}) N_{f, 60-64} - \\
 &- (1 - a_{n, 60-64}) N_{n, 60-64}
 \end{aligned}
 \tag{28}$$

ahol:

- N — az össznépeesség, illetve annak az indexszám szerinti korcsoportba és nemhez tartozó része,
- a — a gazdaságilag aktívak arányát kifejező együttható az index által megjelölt nemben és korcsoportban.

Az ennyire részletes korcsoportonkénti és nemenkénti bontást az indokolja, hogy a kérdéses korcsoportokba tartozó férfiak és nők aktivitási arányszámjai a fejlődés során eltérően alakulnak. A 25—59 éves férfiak között a gazdaságilag aktívak aránya nagyjából egyforma nagy a különböző fejlettségi fokon levő társadalmakban. Az ennél fiatalabb és idősebb korcsoportokban viszont a gazdaságilag gyengén fejlett országokban nagyobb az aktívak részaránya, mert a fejlődéssel párhuzamosan egyrészt meghosszabbodik a tanulási idő, jogszabályokkal is tiltják a gyermekmunkát, másrészt az öregek — kedvezőbb anyagi helyzetük következtében — korábban mennek nyugdíjba. Ezen kívül a mezőgazdaságban a fiatalok és az idősebbek fizikai képességeiknek megfelelő könnyebb munkát találnak, viszont az iparban és a terciér szektorban — amelyek a gazdasági fejlődés során egyre fontosabb szerephez jutnak a népgazdaságban — a munka jellege és megszervezése következtében nehezebb munkába állítani az átlagon aluli fizikai képességekkel rendelkezőket.

A 25—59 éves nőkre vonatkozóan kevésbé tudunk egyértelmű törvényszerűségeket megállapítani. Egyes gazdaságilag fejlett országokban, például az Egyesült Államokban nőtt, másol, például Franciaországban és Svájcban csökkent a gazdaságilag aktív nők részaránya (11). Itt nyilvánvalóan számos, csak részben gazdasági természetű tényező, például a háztartással kapcsolatos munkák ellátásának megszervezése, a városiasodás, a gyermekszám stb. játszik szerepet.

Tovább finomítva elemzésünket a munkaerő helyett az évi összes ledolgozott munkaórák számát írhatjuk a modellekbe, és itt figyelembe vehetjük az előrebecslésnél a jogszabályok (munkaidőcsökkentés, a fizetett szabadság meghosszabbítása), valamint az egészségi színvonal (a betegség miatt mulasztott idő) hatását.

A [28] képletben szereplő együtthatókat tehát felírhatjuk a gazdasági fejlődés valamely mutatószámának és egyéb, szociológiai természetű tényezőknek függvényében. Az össznépességet és az egyes korcsoportok létszámát pedig, további demográfiai részletezéssel, megadhatjuk a korszpecifikus születési és halálzási arányszámok, valamint a vándormozgalmak függvényében.

Első megközelítésképpen a [28] képletben szereplő N növekedését a következőképpen írhatjuk fel:

$$\Delta N = SZ - H \pm NV \quad [29]$$

ahol: SZ — a születések száma,
 H — a halálesetek száma,
 NV — a nemzetközi vándormozgalmak egyenlege.⁸

A [29] képletet kifejezhetjük arányszámok alakjában is:

$$\frac{\Delta N \cdot 1000}{N} = \frac{SZ \cdot 1000}{N} - \frac{H \cdot 1000}{N} \quad [30]$$

ahol:

$\Delta N \cdot 1000/N$ — a természetes szaporodás arányszáma,
 $SZ \cdot 1000/N$ — a születési arányszám,
 $H \cdot 1000/N$ — a halálzási arányszám.

Mivel azonban a korszpecifikus születési és halálzási arányszámok nagyobb stabilitást mutatnak, mint a nyers arányszámok, helyesebb a [30] képletet a következő alakban felírni:

$$\frac{\Delta N}{N} = \sum \frac{SZ_i}{Nn_i} \cdot \frac{Nn_i}{N} - \sum \frac{H_i}{N_i} \cdot \frac{N_i}{N} \quad [31]$$

ahol:

SZ_i/Nn_i — az i korú nők termékenysége,
 H_i/N_i — az i korú népesség halandósága,
 N_i/N — az i korú népesség aránya az össznépességben belül,
 Nn_i/N — az i korú női népesség aránya az össznépességben belül.

Ha stabil népességet tételezünk fel, akkor az egyes N_i és Nn_i értékeket kifejezhetjük a születési arányszám és a korszpecifikus halandósági arányszámok függvényében. Így tehát a növekedési modellekben szereplő munkaerőt kifejezhetjük a korszpecifikus születési és halálzási arányszámok, valamint a különböző gazdasági, szociológiai tényezők, jogszabályok, stb. által meghatározott aktivitási arányszámok függvényében.

A népesség korstruktúrája azonban nem csak a munkaerő és az össznépesség arányát, hanem a fogyasztási javak iránti kereslet alakulását befolyásolja. Mind a statisztikai felvételek, mind pedig a fiziológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy a gyermekek és az idős emberek fogyasztása kisebb a felnőttéknél. Durva megközelítéssel azt mondhatjuk, hogy a szükségletek aránya a következő (12):

0–14 éves gyermekek	0,7
15–59 éves felnőttek	1,0
60 évesek és annál idősebbek	0,7

Ezek az arányszámok természetesen csak igen megközelítő jellegűek, a szükségletek a különböző élelmiszerek (gondoljunk a tejre!), iparcikkek, szolgáltatások (pl. egészségügyi szolgáltatások) iránt korcsoportonként eltérnek. Mivel a fogyasztási struktúrát a fejlődés is erősen befolyásolja, egy részletesen kidolgozott gazdaságdemográfiai modellban, ahol a fogyasztást a kü-

⁸ A továbbiakban leegyszerűsítésképpen feltételezzük, hogy a nemzetközi vándormozgalmak egyenlege zérussal egyenlő és nem függ a gazdasági fejlődéstől. Helyesebb volna mind a ki-, mind pedig a bevándorlást a gazdasági fejlődés, illetve a más országokhoz viszonyított gazdasági fejlettség vagy fejlődési ütem függvényében felírni, ennek a problémának kidolgozása azonban külön tanulmányt igényelne.

lőnböző fogyasztási javak csoportjaira bontanánk, és úgy vizsgálánánk a népesség fejlődésének hatását a fogyasztásra, bizonyos változók ismét a gazdasági és társadalmi fejlődés függvényei lennének.⁹

III. A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS ÉS A DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÓK KÖLCSÖNHATÁSAI

Az eddig tárgyalt modellekben a demográfiai változók — a népesség növekedése, a születési és halálozási arányszámok alakulása, stb. — exogén, vagyis a rendszeren kívüli erők által meghatározott változók voltak. Ezzel nagymértékben le lehet egyszerűsíteni a modelleket, mert a gazdasági fejlődésnek a demográfiai jelenségekre gyakorolt hatását nem tudjuk a fentiekhez hasonlóan egyértelműen leírni. Az alábbiakban bemutatok három olyan modellt, amelyben a népesség növekedése endogén, a rendszeren belüli tényezők (az egy főre eső jövedelem) által meghatározott változó.

Kísérreljük meg először *Malthus* elméletét modell alakjában kifejezni, hogy világosan lássuk azokat a feltételezéseket, amelyekre alapul. Először föl kell írunk a nemzeti jövedelem függvényét:

$$J = f(N, F, T) \quad [32]$$

Malthus szerint ez a függvény olyan természetű, hogy a népesség növekedésének esetén a megművelt földterületet nem lehet ugyanilyen ütemben növelni, vagy rosszabb minőségű földeket, vagy távolabb fekvő földeket kell a művelésbe bevonni, ezért a munka termelékenységéé szükségyszerűen csökken. Ezt a hatást *Malthus* szerint sem az állóeszközállomány gyorsabb növekedése, sem valamely más hatás (pl. a műszaki fejlődés, a termelés növekedésével járó külső megtakarítások) nem ellensúlyozhatják. A fentiekben megmutattam, hogy ez a feltételezés nem reális.

Malthus elméletének másik alaptételét úgy írhatjuk föl, hogy a népesség növekedése az egy főre eső jövedelemnek a létfenntartáshoz szükséges jövedelem (X) fölé eső részétől függ:

$$\frac{dN}{N} = f\left(\frac{J}{N} - X\right) \quad [33]$$

Malthus szerint ennek a függvénynek alakja olyan, hogy a népesség növekedési rátája már kis $\left(\frac{J}{N} - X\right)$ érték esetén is eléri maximális értékét, és az egy főre eső jövedelem további növekedése esetén is ugyanilyen nagy marad. Az elmúlt száz év demográfiai története megcáfolta *Malthus*nak ezt a feltételezését is, mivel a népesség növekedési rátája bizonyos gazdasági fejlettség elérése után mindenütt újra csökkenni kezdett.

Nelson „az alacsony szintű egyensúly csapdájának elméletében” (13) elejti *Malthus*nak ezt a két megcáfolódott feltételezését. Modelljében öt összefüggés szerepel:

a nemzeti jövedelem függvénye, a [7]-hez hasonlóan:

$$J = A T^a N^{1-a} \quad [34]$$

a tőkeállomány növekedésének definíciója:

$$dT = dT' + dF \quad [35]$$

ahol: dT — a „tőkeállomány” növekedése (differenciálhányadosa),
 dT' — a megtakarításokból származó tőke növekedése,
 dF — a megművelt föld növekedése;

⁹ Ebben a problémakörben beszélni kellene a családok számának a fogyasztásra gyakorolt hatásáról; nyilvánvaló ugyanis, hogy sok fogyasztási jószág (például a lakás, a háztartási gépek, a gépkocsi, stb.) fogyasztása elsősorban nem a népesség számától vagy konstrukciójától, hanem a családok számától függ. A család számát pedig felírhatjuk demográfiai változók és szociológiai természetű tényezők függvényeként.

tehát Nelson a termelő alapot és a földet összevonta a T változóban és ezzel feltételezte helyettesíthetőségüket;

a megművelt föld növekedését kifejező összefüggés:

$$dF = q \left(\frac{F^* - F}{F^*} \right) dN \quad [36]$$

ahol: F^* – az összes megművelhető föld;

a [36] egyenlet szerint a megművelt földterület növekedése függ a még nem megművelt, de megművelhető föld és az összes megművelhető föld arányától, a népesség növekedésétől (dN), valamint a q együtthatótól, amely kifejezi a népességnek azt a készségét, hogy a megműveletlen földeket megművelje;

az egy főre eső, megtakarításokból származó tőkeállomány növekedés összefüggése:

$$\frac{dT'}{N} = u \left(\frac{J}{N} - Y \right) \quad [37]$$

ahol: Y – az egy főre eső jövedelemnek az a szintje, amelyen nincs megtakarítás,

u – kifejezi, hogy az egy főre eső jövedelemnek az Y fölé eső részéből mennyit takarítanak meg,

a népesség növekedését kifejező összefüggés:

$$\frac{dN}{N} = v \left(\frac{J}{N} - X \right) \quad (38)$$

ahol X az egy főre eső jövedelemnek az a szintje, amelyen a népesség nem nő.

A [36], [37] és [38] függvények alakja *Nelson* szerint nincs olyan egyértelműen meghatározva, mint *Malthus*-nál. Meredekségüktől, illetve az X és Y elhelyezkedésétől függ, hogy van-e „alacsony szintű csapda”, amelyből a népgazdaság nem tud kiemelkedni. Ha a [37] függvény görbéje az egy főre eső jövedelem növekedésekor meredekebben nő, mint a [38] függvény görbéje, akkor a népgazdaság elindulhat a gazdasági fejlődés útján. Elősegíti ezt az is, ha $Y < X$, vagyis, ha a zérus megtakarításnak megfelelő jövedelemszint alacsonyabb, mint a zérus népesség-növekedésnek megfelelő, és ha bőven áll rendelkezésre még megművelhető föld. Még ha ezek a kedvező körülmények nem állnak is fenn, kellő nagyságú „lökés”, az egy főre eső jövedelem kellő nagyságú kezdeti felemelkedése kimozdíthatja a népgazdaságot az alacsony szintű egyensúlyból, mert a népesség növekedési rátája a maximális érték elérése után nem nő tovább, sőt újabb jövedelemnövekedés esetén csökkenni kezd.

Matematikailag *Nelson* a következőképpen vezeti le az alacsony szintű egyensúlyi helyzetből való kiemelkedés feltételeit: ha feltételezzük, hogy a [34] a megadott két változó lineáris és homogén függvénye (tehát nincs műszaki fejlődés és a termelés méreteinek növekedése nem jár megtakarításokkal), akkor az egy főre eső jövedelem növekedésének feltétele:

$$\frac{d\left(\frac{dN}{N}\right)}{d\left(\frac{dT}{T}\right)} < 1 \quad [39]$$

vagyis a tőke (amely *Nelson* definíciója szerint a föld és a megtakarításokból származó tőke összege) gyorsabban kell hogy növekedjék, mint a népesség. Ha a [39]-be behelyettesítjük a megfelelő értékeket a [35]–[38] egyenletekből, és differenciáljuk, akkor a fejlődés feltétele:

$$\frac{T}{N} \cdot \frac{d^2 N}{d^2 T} = \frac{T}{N} \cdot \frac{v}{u + q \left(\frac{F^* - F}{F^*} \right) v} < 1 \quad [40]$$

Milyen tényezők és milyen értelemben játszanak szerepet a gazdasági fejlődés megindításában a [40] szerint? Az egyenlőtlenség baloldalán levő szorzat első tényezője a munka technikai felszereltségéhez hasonló együtttható; minél nagyobb ez az együtttható, annál több tőke szükséges minden új dolgozó munkábaállításához az addigi életszínvonal fenntartása mellett, tehát annál nehezebb a gazdasági fejlődést elindítani. A szorzat második tényezője kifejezi a népesség és a tőkeállomány reakcióját az egy főre eső jövedelem növekedésére, éspedig: 1. ha a jövedelemnövekedés és a népességnövekedés közötti korrelációt kifejező v kicsi, 2. ha a megnövekedett jövedelemből megtakarított részt kifejező u együtttható nagy és 3. ha a népesség növekedésekor sok új földet vonnak be a művelésbe, vagyis a q együtttható nagy, valamint ha 4. viszonylag sok megműveletlen föld áll még rendelkezésre, akkor a gazdasági fejlődés feltételei kedvezőek.

Nelson levezetéséből két lényeges és Malthus elméletétől eltérő következtetést vonhatunk le:

1. mivel a v , u és q együttthatók értékét népesedéspolitikai és gazdaságpolitikai intézkedésekkel befolyásolni lehet, nincs elkerülhetetlen „népesedési csapda”,

2. mivel a [35] képlet szerint az állóeszközállomány és a föld egymást helyettesítheti, az állóeszközállomány gyorsabb növekedése ellensúlyozhatja a megművelt földterület lassabb növekedésének hatását, más szóval, ahol nem lehet a mezőgazdaságot fejleszteni, iparosítás útján kell a gazdasági fejlesztést elindítani.

Leibenstein [14] sok szempontból hasonló modellje annyiban egészíti ki az eddig kapott képet, hogy bebizonyítja, hogy még abban az esetben is, ha a körülmények kedveznek a gazdasági fejlődés elindításának, bizonyos „kritikus minimális erőfeszítésre” van szükség, hogy a népgazdaság az alacsony jövedelmi szintű egyensúly állapotából kilendüljön. Abból indul ki, hogy ha az átlagjövedelem valamilyen ok következtében megnő, ez két hatást vált ki. Egyrészt beruházások történnek a megnövekedett átlagjövedelem megtakarított részéből, és ennek következtében tovább nő a nemzeti jövedelem, másrészt az egy főre eső jövedelemnek a létfenntartási szint fölé emelkedése következtében nőni kezd a népesség. Az előbbi hatást a jövedelmi szorzószám (M) fejezi ki:

$$G_{t+1} = M g_t \quad [41]$$

ahol: g_t — $J/N - X$ — azaz az egy főre eső jövedelemnek a létfenntartáshoz szükséges szinten felüli része,

G_{t+1} — a g_t értéke a $t + 1$ időszakban, ha közben nem nő a népesség,
 M — a jövedelmi szorzószám.

A népesség növekedését az $r = \Delta N/N$ ráta, vagy az $m = I + r$ népesedési szorzószám adja meg. A tényleges jövedelem és a népességnövekedés nélküli jövedelem közötti összefüggést a következő egyenlet fejezi ki:

$$g_{t+1} = G_{t+1} - U_{t+1} \quad [42]$$

ahol az U_{t+1} az egy főre eső jövedelem csökkenése az $r_t N_t$ népességnövekedés következtében. Ha behelyettesítjük a G_{t+1} értékét a [41]-ből és u -val jelöljük az egy főre eső jövedelem csökkenését annak következtében, hogy a népesség egy emberrel nőtt, akkor az eredeti g egy főre eső jövedelemnövekedés hatását a következőképpen írhatjuk le:

$$g_2 = M g_1 - r N_1 u \quad [43]$$

A következő időszakban már a g_2 jövedelem és a megnövekedett N_2 népesség hatása jelentkezik:

$$\begin{aligned} g_3 &= M g_2 - r N_2 u = M (M g_1 - r N_1 u) - r N_2 u = \\ &= M^2 g_1 - (M r N_1 u + r N_2 u) \end{aligned} \quad [44]$$

Az ezután következő időszakban már a következőt kapjuk:

$$g_4 = M^3 g_1 - (M^2 r N_1 u + M r N_2 u + r N_3 u) \quad [45]$$

Ennek alapján indukció útján megállapíthatjuk, hogy:

$$g_t = M^{t-1} g_1 - (M^{t-2} r N_1 u + M^{t-3} r N_2 u + \dots + M r N_{t-2} u + r N_{t-1} u) \quad [46]$$

Ezt az egyenletet átalakíthatjuk úgy, hogy az N értékek helyére az $N_t = m^{t-1} N_1$ -et helyettesítjük, vagyis a kezdő népességnek és a népesedési szorzószám megfelelő hatványának szorzatát:

$$g_t = M^{t-1} g_1 - (M^{t-2} r N_1 u + M^{t-3} r m N_1 u + \dots + M r m^{t-3} N_1 u + r m^{t-2} N_1 u) = \\ = M^{t-1} g_1 - r N_1 u (M^{t-2} + M^{t-3} m + \dots + M m^{t-3} + m^{t-2}) \quad [47]$$

Ha a következő jelölést alkalmazzuk:

$$Z = \frac{r N_1 u}{g_1} \quad [48]$$

ahol a Z az egy főre eső jövedelem a népességnövekedés okozta csökkenésének és a kezdeti egy főre eső jövedelem növekedésének aránya, a (47) képletet felírhatjuk a következőképpen:

$$g_t = M^{t-1} g_1 - Z g_1 (M^{t-2} + M^{t-3} m + \dots + M m^{t-3} + m^{t-2}) = \\ = g_1 \left\{ M^{t-1} - Z \left[M^{t-2} + M^{t-2} \left(\frac{m}{M} \right) + \dots + M^{t-2} \left(\frac{m}{M} \right)^{t-3} + M^{t-2} \left(\frac{m}{M} \right)^{t-2} \right] \right\} \quad [49]$$

Mivel a szögletes zárójelben levő összeg egy mértani sor összege, a [49] képletet felírhatjuk a következőképpen:

$$g_t = g_1 \left\{ M^{t-1} - Z \left[\frac{m^{t-1} - M^{t-1}}{m - M} \right] \right\} = g_1 \left\{ M^{t-1} \left[1 + \frac{Z}{m - M} \right] - m^{t-1} \left[\frac{Z}{m - M} \right] \right\} \quad [50]$$

Az [50] egyenlet alapján elemzi Leibenstein a létfenntartási szinten felüli egy főre eső jövedelemrész (g_t) alakulását az időben a kezdeti jövedelem növekedésnek (g_1), a jövedelmi szorzószámnak (M), a népesedési szorzószámnak (m), valamint az egy főre eső jövedelem a népességnövekedés okozta csökkenése és a kezdeti egy főre eső jövedelemnövekedés arányának (Z) függvényében. Mit olvashatunk le belőle?

1. ha $m > M$, vagyis ha a jövedelemnövekedés további jövedelemnövelő hatása kisebb, mint népességnövelő hatása, akkor a g_t tartós növelése nem lehetséges;

2. még abban a kedvező helyzetben is, ha $m < M$, csak akkor következhet be tartós fejlődés, ha $Z \leq M - m$, vagyis, ha a Z értéke elég kicsi; a Z értéke annál kisebb, minél nagyobb a nevezője, g_1 , a kezdeti jövedelemnövekedés, számlálója ugyanis a maximális népességnövekedési ráta, r , elérése után állandó.

Ezt matematikailag a következőképpen vezethetjük le: Ha $M > m$, akkor a $\frac{Z}{m - M}$ kifejezés negatív, a $-m^{t-1} \frac{Z}{m - M}$ ezért pozitív. Az $\left[1 + \frac{Z}{m - M} \right]$ kifejezés viszont csak akkor pozitív, ha $\frac{Z}{m - M} < 1$, vagyis ha $Z < M - m$. Ebben az esetben a g_t állandóan nőni fog. Ha ezzel szemben $Z > M - m$, akkor, mivel az [50] képletben az $M > m$ feltétel következtében az első tag válik uralkodóvá, a g_t negatívvá válik, tartós fejlődés nem lehetséges.

Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy *kisebb beruházások, kis külföldi segítség, stb. nem elegendő a gazdaságilag gyengén fejlett ország fejlődésének megindításához, mert a kis jövedelemnövekedés túlnyomó részét fogyasztásra használják fel és nem jön létre a továbbfejlődéshez szükséges felhalmozás.*

Nelson és Leibenstein modellje szemléltetően mutatja be a gazdasági fejlődés feltételeit a gazdaságilag gyengén fejlett országokban, meg kell azonban állapítanunk, hogy a gazdasági jelenségeknek a demográfiaiakra

gyakorolt hatását erősen leegyszerűsítve ábrázolják. Egyrészt mindkettő használja a létfenntartási jövedelem, vagy a zérus népességnövekedést biztosító jövedelem meglehetősen elvont fogalmát, másrészt mindkettő *feltételezi, hogy a népesség növekedése egyértelműen az egy főre eső jövedelemtől függ.* A legutóbbi időben az egyes gazdaságilag gyengén fejlett országokban szerzett tapasztalatok viszont arra engednek következtetni, hogy a *halálózasi arányszám nagyobb életszínvonalemelkedés nélkül, pusztán a tökéletesebb közegészségügyi intézkedések bevezetésével is igen nagy mértékben csökkenhet.* Kingsley Davis (15) írja le például, hogy Ceylonban a viszonylag olcsó DDT-s malária elleni küzdelem alkalmazása következtében milyen rohamosan csökkent a halandóság.

Egyik modell sem tesz kísérletet azonban, hogy a gazdasági fejlődés és a demográfiai jelenségek összefüggéseit a fejlődésnek első, induló fázisa után is megmagyarázza. Ennek oka, hogy a fejlődés későbbi fázisaiban a népesség növekedése már nem elsősorban a halálózasi arányszám alakulásától függ, mint az elmúlt évszázadokban, hanem *miután a halandóság bizonyos szintre lecsökken, a születési arányszám nagyságának eltérései okozzák elsősorban a népesség növekedésének különbségeit.* A születési arányszám alakulásának összefüggése a gazdasági fejlődéssel pedig sokkal bonyolultabb, mint a halandóságé. Nagy vonalaiban ugyan általánosan elfogadják „a demográfiai átmenet elméletét”, ahogy azt Coale írja le például (16). Eszerint a gazdasági fejlődés bizonyos fokán a születési arányszám csökkenni kezd, mert egyrészt a sok gyermek kevesebb hasznót hoz és nagyobb terhet jelent a családnak, másrészt racionálisabb szemléletmód alakul ki a családnagyság kérdésében is. Egyáltalában nem világos azonban, hogy a születési arányszám csökkenésének főoka a halandóság és elsősorban a gyermekhalandóság nagy csökkenése, vagy az életszínvonal emelkedése, vagy a fejlődéssel közvetve összefüggő jelenségek, mint a városiasodás, a foglalkozási struktúra átalakulása, a nő helyzetének megváltozása. Az összefüggések bonyolultságát bizonyítja az is, hogy nagyjából azonos gazdasági fejlettségű országok között néha jelentős különbségek vannak a termékenység tekintetében. A második világháború utáni amerikai „baby boom”-nak sem sikerült eddig általánosan elfogadott magyarázatát találni.

Landry ennek alapján azt a következtetést vonja le (17), hogy a népesség változásai már nem követnek valamilyen népesedési törvényt. Mások megkísérelték új népesedési törvények alapjait lerakni. Miller (18) például abból indul ki, hogy az ember a gyermekek bizonyos vonatkozásokban a fogyasztási javakhoz hasonlóan értékeli: felméri a vele járó terheket és örömeiket. Ennek alapján indifferencia-görbéket lehet felrajzolni, amelyek kifejezik, hogy az egy főre eső jövedelem növekedése esetén a házaspárok több gyermeket, vagy további fogyasztási javakat kívánnak. Smolinski (19) szerint a népesség növekedése a létminimum körüli jövedelmek esetén pozitív korrelációban van a jövedelem nagyságával, az ennél nagyobb jövedelmek esetén a korreláció negatívvá válik, míg az egy főre eső jövedelem el nem ér bizonyos szintet, — amelyet a szükségletek igen nagyfokú kielégítése jellemez, — ekkor a korreláció ismét pozitívvá válik: a jövedelem növekedése a népesség nagyobb növekedését eredményezi. Rostow (20) is utal rá, hogy bizonyos életszínvonal elérése után az amerikai házaspárok többre értékelik a több gyermeket, mint az esetleges nagyobb lakást, modernebb gépkocsit. Mindezek az elméletek azonban annyira kevéssé vannak még kidolgozva, hogy matematikai formába öntésükre eddig nem vállalkoztak.

*

Igyekeztem bemutatni, hogy a gazdasági fejlődés és a népesség növekedése közötti összefüggéseket hogyan lehet matematikai modellek alakjában megfogalmazni. A modellalkotás haszna, úgy gondolom, ebből az áttekintésből is kitűnik: egyrészt világosan látjuk a különböző törvényszerűségek érvényesülésének feltételeit, a különböző elméletek közötti összefüggéseket és különbségeket, másrészt az elméletek alapjául szolgáló feltételezések vizsgálata alapján könnyen megcáfolhatjuk a téves elméleteket.

A bemutatott modellekből a következő következtetéseket vonhatjuk le: *Malthus* elméletével ellentétben a népesség növekedése általában nem jár az egy főre eső jövedelem csökkenésével. Erre csak bizonyos különleges feltételek esetén kerülhet sor. Ezeket a feltételeket megközelítő körülmények fordulhatnak elő a gazdaságilag gyengén fejlett országokban, azonban ebben az esetben sem állnak szemben minden körülmények között érvényesülő törvényszerűséggel. Megfelelő gazdaságpolitikai és népesedéspolitikai intézkedések segítségével meg lehet indítani a fejlődést. A helyzet kulcsa a termelő-alap megfelelő gyorsaságú növelése és hatékony felhasználása. Mindkettőt nagymértékben elősegíti a tervgazdaság.

A gazdaságilag fejlett országokban a népesség gyorsabb növekedése rövid távon bizonyos terhet jelenthet, hosszú távon azonban semmi esetre sem befolyásolja hátrányosan az egy főre eső jövedelem alakulását, sőt — a termelés növelésével járó megtakarítások és a korstruktúrára gyakorolt hatás következtében — valószínűleg előnyös is. A népesség esetleges csökkenése és az ezzel járó elöregedés mindenképpen igen hátrányos.

I R O D A L O M

1. *Tomala, J.*: Kwantyfikacja wpływu zmian zatrudnienia i wydajności pracy na proces wzrostu gospodarczego. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*. 1961. No. 4. 113—127. pp.
2. *Harrod, R. F.*: Towards a Dynamic Economics. London, Macmillan, 1948.
3. *Domar, E. D.*: Essays in the Theory of Growth. New York, Oxford University Press, 1957.
4. *Kalecki, M.*: Dynamika inwestycji i dochodu narodowego w gospodarce socjalistycznej. *Ekonomista*. 1956. No. 5. 60—70. pp.
5. *Cobb, C. W., Douglas, P. H.*: A Theory of Production. *American Economic Review*. Vol. 18. Supplement. 1928.
6. *Douglas, P. H.*: The Theory of Wages. New York, 1934.
7. *Douglas, P. H.*: Are there Laws of Production? *The American Economic Review*. 1948. márc. 1—41. pp.
8. *Pajestka, J.*: Zatrudnienie i inwestycje a wzrost gospodarczy. Warszawa, PWN, 1961.
9. *Kornai J., Wellisch P.*: A kalkulatív kamatláb és bértarifa a hosszú lejáratú gazdaságossági számításokban. Elméleti elemzés. *Közgazdasági Szemle*. 1963. december. 1456—1475. pp.
10. *Meade, J. E.*: A Neo-Classical Theory of Economic Growth. 2. kiadás. London, George Allen and Unwin, 1962.
11. *Notestein, F. W., Taeuber, I. B., Kirk, D., Coale, A. J.*: The Future Population of Europe and the Soviet Union. League of Nations, Geneva, 1944.
12. The Determinants and Consequences of Population Trends. New York, United Nations, 1953. 200—201. pp.
13. The Aging of Populations and its Economic and Social Implications. Population Studies. No. 26. United Nations. New York, 1956.
14. *Nelson, R. R.*: A Theory of Low-Equilibrium Trap in the Underdeveloped Economies. *The American Economic Review*. 1956. dec. Vol. XLVI. No. 5. 894—908. pp.
15. *Leibenstein, H.*: A Theory of Economic-Demographic Development. Princeton, Princeton University Press, 1954.
16. *Leibenstein, H.*: Economic Backwardness and Economic Growth. New York, Wiley, 1957.
17. *Davis, K.*: The Amazing Decline of Mortality in the Underdeveloped Areas. *American Economic Review*. 1956. május. Vol. XLVI. No. 2. 305—318. pp.
18. *Coale, A. J., Hoover, E. M.*: Population Growth and Economic Development in Low-Income Countries. Princeton, Princeton University Press, 1958.
19. *Landry, A.*: Traité de démographie. Paris, Payot, 1945.
20. *Miller, A.*: Kultur und menschliche Fruchtbarkeit. Stuttgart, Enke, 1962.
21. *Smolinski, Z.*: kiadatlan munkája. Warszawa.
22. *Rostow, W. W.*: The Stages of Economic Growth. Cambridge, 1960.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ
В МАТЕМАТИЧЕСКИХ МОДЕЛЯХ
ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Резюме

Со времени конца второй мировой войны проблемы экономического роста находятся в центре внимания экономистов. Важнейшим фактором экономического роста является рабочая сила, а возрастающий национальный доход должен служить удовлетворению потребностей населения, таким образом демографические факторы играют весьма важную роль в экономическом росте. Однако, несмотря на это, в моделях экономического

роста демографические переменные или вообще отсутствуют, или же приводятся в очень сводном, общем виде.

Автор подвергает анализу ряд типичных моделей роста с точки зрения демографическо-экономических взаимосвязей. Он сначала исследует только воздействие демографических явлений на рост национального дохода, то есть трактует население в качестве внешней переменной, а затем рассматривает такие модели, в которых принимается во внимание взаимодействие между экономическим ростом и увеличением численности населения, то есть население считается внутренней переменной.

Автор сначала исследует воздействие демографических переменных на рост национального дохода на основе наиболее простых моделей, которые выражают рост национального дохода в качестве функции одного фактора — капитальных вложений или рабочей силы (Хэррод, Домар, Калецки, Томала). Он устанавливает, что через посредство коэффициента технической оснащенности труда можно свести одни к другим модели, исходящие из капитальных вложений и рабочей силы. Эти «однофакторные» модели таким образом содержат одновременно также и изменение другого фактора. В качестве второго шага автор останавливается на «двухфакторных» моделях, в которых национальный доход является функцией производственных фондов и рабочей силы (Кобб, Даглас, Паестка), вводит в эти модели природные ресурсы, в качестве третьего детерминирующего фактора, затем технический прогресс и, наконец, опускает то предположение, что величина производства не оказывает воздействия на издержки производства, то есть принимает во внимание внутреннюю и внешнюю экономию. На основании этих моделей автор делает вывод, что в случае роста населения производительность труда и национальный доход в расчете на душу населения сокращаются только тогда, если два других фактора, — земля и производственные фонды, — возрастают медленнее, чем население. Отрицательное воздействие более медленного роста обрабатываемой площади может быть уравновешено более быстрым ростом производственных фондов и техническим прогрессом, а также экономией, возникающей на базе роста производства. Эти эффекты в различных условиях проявляются с различной интенсивностью, в экономически слабо развитых странах быстрый рост населения обычно вызывает крупные проблемы, а в развитых в экономическом отношении странах замедление прироста населения и старение населения могут после перехода за определенную черту иметь отрицательные последствия.

Автор вносит предложения относительно более детальной разработки демографической стороны моделей. Это делает возможным отказаться от того упрощенного предположения, что рабочая сила и население пропорциональны и что величина потребления не зависит от возрастной структуры.

В целях рассмотрения взаимодействий между демографическими факторами и экономическим ростом автор дает в форме упрощенной модели изложение теории Мальтуса, а затем подвергает анализу модели Нельсона и Лейбенштейна. Он показывает, что последние отказываются от весьма упрощенческих и опровергнутых демографическим и экономическим развитием установок Мальтуса. Слаборазвитые в экономическом отношении страны на основе этих моделей и посредством внедрения соответствующих мероприятий в области экономической и демографической политики могли бы вырваться из «народнонаселенческого капкана».

Однако, взаимосвязь роста населения и дохода в расчете на душу населения не является настолько тесной, как это предполагают Нельсон и Лейбенштейн, при помощи относительно дешевых современных здравоохранительных мероприятий в слабо развитых в экономическом отношении странах можно добиться весьма значительного сокращения коэффициента смертности. В экономически развитых странах мы не можем установить ясной взаимосвязи между экономическим развитием и ростом населения. Ранее имели место предположения, что по мере экономического развития будет сокращаться прирост населения. Однако массовое деторождение видимо противоречит этой теории. Многие, — в том числе Мюллер и Смо-

лински, — произвели попытку наметить основы новой теории народонаселения, но в настоящее время мы еще не можем думать о придании ей математической формы.

DEMOGRAPHIC FACTORS IN THE MATHEMATIC MODELS OF ECONOMIC GROWTH

Summary

Since the Second World War the problems of economic growth have come into the focus of the attention of economists. The most important factor of economic growth is labour and the increasing national income has to cover the requirements of the population, thus the demographic factors play an important part in the growth. Yet in the models of economic growth the demographic variables either do not figure at all or only in an integrated form and in little detail.

The author analyses several typical growth models from the aspect of economic demographic interconnections. First he studies only the impact of demographic phenomena on the growth of the national income, thus treating the population as an exogenous variable, then he goes over to the study of models in which the mutual interconnection of economic growth and population increase are considered, thus regarding the population as an endogenous variable.

The impact of the demographic variables exercised on the growth of the national income is being studied first through the simplest models expressing the growth of the national income as a function of one single factor, investment or labour (*Harrod, Domar, Kalecki, Tomala*). Author concludes that through the capital-labour ratio the models starting out from investments and labour can be deduced from each other. These "single factor" models therefore imply also the change of the other factor. As a second step two-factor models are discussed in which the national income is the function of capital and labour (*Cobb, Douglas, Pajestka, Meade*), and then also the natural resources are introduced in these models as a third determining factor and the technical progress. Finally he drops the assumption that the volume of production does not influence the production costs thus taking into account the external and internal economies. On basis of these models he comes to the conclusion that in case of an increasing population the productivity of labour and the per capita national income will decrease only if the other two factors, land and capital, will increase at a slower rate than the population. The negative effect of the slower increase of cultivated land can be offset by the quicker increase of capital and the economy made through technical progress and increased production. Under different conditions these effects will arise in different degrees. In the underdeveloped countries the quick rise of the population causes in general bigger problems whereas in the developed countries the flagging of the population increase, and the ageing of the population may be detrimental beyond a certain point.

The author puts forth his suggestions about the more detailed elaboration of the demographic side of the models. This makes it possible to drop the simplifying assumptions of the models that labour and population are proportionate and that the volume of consumption does not depend on the age structure. To make the examination of the interconnections between demographic and economic growth possible the author formulates in a simplified form the model of the *Malthus* theory to go on to analyse the models of *Nelson* and *Leibenstein*. He finds that these latter have given up the simplifying assumptions of *Malthus* which have been proved wrong anyway by the demographic and economic history of the period since then. According to their models the underdeveloped countries can take the proper measures of economic and demographic policy to escape from the low-level equilibrium trap. The connection between the growth of population and the income per head, however, does not seem to be so close as assumed by *Nelson* and *Leibenstein*. With relatively cheap up-to-date medical measures the mortality rate can be greatly decreased in the underdeveloped countries. As to the developed countries no clear connection can be found between economic development and the population growth. There used to be an assumption that the increase of the population is declining with economic development. The baby-boom, however, seems to contradict these theories. Several scholars, e. g. *Miller* and *Smolinski*, have tried to lay the foundations of a new population theory but to put it into a mathematical formula is premature.

MEGJEGYZÉSEK A CSECSEMŐK GYARAPODÁSÁNAK MÉRÉSÉRŐL*

B. LUKÁCS ÁGNES

A csecsemők gyarapodásának és fejlődésének mérésével kapcsolatos kérdéseket hosszú évek óta gondosan tanulmányozzák különböző longitudinális felvételek segítségével helyi, országos és nemzetközi szinten (1).

Újabban *Olivier* és *Pineau* közöltek elméleti megállapításokat a postnatais növekedésre vonatkozólag. Szoros korrelációt ($r = 0,999$) mutató szemilogaritmikus összefüggést találtak a csecsemők kora és hossza között, amelyet

$$\log(\text{kor} + 9 \text{ hónap}) = 0,0150 \text{ magasság} + 0,1843$$

függvénnyel írják le, anélkül, hogy különböző paramétereket adnának meg a fiúkra és lányokra vonatkozólag (2).

Nelson (3) és sok más szerző a növekedési ütem („rate of growth”) számítását ajánlja, mint megbízható jelzőszámot a tápláltsági állapot jelzésére és mint ami szűrés céljaira is alkalmas.

Eick-Kerssenbrock (4) rámutat a növekedési folyamat meggyorsulásának szerepére, amelyet a magasság évtizedenkénti átlagos 1 cm-es emelkedésén mérhetünk le (ezt mintegy a századforduló óta tapasztalhatjuk), és ami már az iskolás kor előtt észlelhető. Erre a szekuláris változásra utalnak korábbi műveikben *Acheson*, *Kemp* és *Parfit* (5), *Tanner* (6) és *Falkner* (7).

A fenti megállapítások elméleti szempontból igen jelentősek. Azonban attól tartok, hogy az anthropometriai adatok *gyakorlati* jelentőségével foglalkozó irodalom sokkal kevésbé bőséges, vagy pedig számomra nem volt hozzáférhető. Szükségesnek látszik, hogy néhány gyakorlati kérdést tegyünk vizsgálat tárgyává. Milyen méréseket végezhetünk el teljeskörű felmérés esetén? Milyen anthropometriai adatok szolgálhatnak alapul, ha egy adott körzet, központ vagy nagyobb területi egység csecsemővédelmi munkáját kell megszervezni és irányítani?

Stuart és *Acheson* (lásd 1.) rámutatnak, hogy „ideálisan minden adatot be kellene gyűjteni minden gyermekről rendszeres időközönként mindaddig, amíg mindannyian növekednek, de éppen ennek az ideálnak a megközelítését is ritkán — ha egyáltalában — érték el”. Magyarországon a gyermekvédelmi munka bizonyos fókusz célú tűzi ki ennek az ideálnak a megközelítését, legalább a csecsemőkre és azok súlymérési adataira vonatkozólag. Minden újszülött csecsemőt legkésőbb 10 napon belül meglátogat a védőnő, 6 hetes koráig 10 napos időközönként, később — 1 éves koráig — havonta. Az alacsony születési súlyú, alacsony gyarapodási indexű vagy kedvezőtlen környezetben élő csecsemőket gyakrabban látogatják. Az egészséges csecsemőket általában havonta egyszer vizik bemutatásra a körzeti gyermekorvoshoz. Így a csecsemőket havonta egyszer lemérik és indexüket a kartonjukra rávezetik.

Speciális vizsgálat céljából egy alkalommal átnéztük ezeket a súlymérési adatokat. A gyarapodási index eloszlását kívántuk tanulmányozni egy mező-

* Az 1963 szeptemberi Cambridge-i 5. Nemzetközi Biometriai Konferencián előadott tanulmány.

gazdasági körzet teljeskörű anyagán és összehasonlítni meghatározott budapesti adatokkal.¹ A felvételt minden előkészítés nélkül hajtottuk végre, mert meglévő adatokkal kívántunk dolgozni.² Adott naptári hónapra vonatkozóan (1961 május) 84,2%-nál találtunk megbízható súlymérési adatot, aminek alapján gyarapodási indexet számolhattunk. Ugyanez az adat a vizsgált budapesti körzetben az egymás után következő években az alábbiak szerint alakult:

1956 (június)	86,1	1959 (június)	95,7
1957 (június)	85,7	1960 (június)	90,9
1958 (június)	90,7	1961 (június)	96,8

Miután elemeztük azokat a gondozási lapokat, amelyekben hiányzott a májusi (ill. júniusi) súlyadat, a meglévő adatokat alkalmasnak találtuk a gyarapodási index³ eloszlásának tanulmányozására (1. tábla).

1. A gyarapodási index eloszlása
Распределение показателя прироста
Distribution of Index of Growth Values

Gyarapodási index értéke (1)	Százalékos eloszlás (2)	
	Mezőgazdasági körzet (3) Esetszám: 676 (5)	Budapesti körzet (4) Esetszám: 422 (5)
— 70	0,30	1,66
71— 80	2,07	4,74
81— 90	12,57	16,12
91—100	27,22	28,43
101—110	33,58	28,20
111—120	16,27	15,40
121—130	7,25	4,50
131—	0,74	0,95
1. Gyarapodási index átlaga	102,70	99,95

Горизонтальная графа: (1) Величина показателя прироста; (2) процентное распределение; (3) сельскохозяйственный район; (4) будапештский район; (5) число случаев.
Вертикальная графа: 1. Среднее число.

Heading: (1) Value of growth-index; (2) percentual distribution; (3) agricultural district; (4) Budapest district; (5) number of cases.

Lateral text: 1. Mean value.

Mindkét sokaság eloszlásához a normál görbét illesztettük, az illeszkedést χ^2 próbával ellenőriztük és kielégítő eredményt kaptunk. Ezután kiszámítottuk az átlagot és standard deviációt abból a célből, hogy meggyőződjünk a két átlag közötti különbség reális voltáról. $t_{[\infty]} = 3,55$ értéket kaptunk, ami 99,9%-os valószínűségi szinten szignifikáns különbséget jelez.

Ha a két átlag érték különbségét elemezzük, fel kell hívni a figyelmet arra, hogy már a két csoport átlagos születési súlya is kifejezetten eltér egymástól (3209 és 3141 g), és az alacsony születési súlyú csecsemők általában rosszabbul fejlődnek. Néhány demográfiai és környezeti tényező elemzése folyamatban van.

A hosszmerési adatokat jóval ritkábban jegyezték fel, ezért a tápláltsági index⁴ eloszlását nem vizsgáltuk.

¹ A körzeteket tudatosan választottuk ki. Ugyanezt a mezőgazdasági körzetet tanulmányozta az 1930-as években K. Stouman nemzetközileg összehasonlítható jelzőszámok kidolgozása céljából. A budapesti körzetre vonatkozólag 1953 óta állnak rendelkezésre adatok.

² Ez úton szeretném megköszönni dr. Szűcs Gézinak és dr. Szilágyi Pálnak az adatgyűjtés szíves támogatását.

³ Jelenlegi súlyadat százalékosan viszonyítva az adott korban megkívánt súlyhoz, a születési súlycsoport figyelembevételével.

⁴ Jelenlegi súlyadat százalékosan viszonyítva a jelenlegi hosszhoz megkívánt súlyhoz.

Megkíséreltük, hogy *Falkner* és mások által londoni, párizsi, zürichi és dakari gyermekekről publikált longitudinális súly-adatoknak megfelelő adatokat is gyűjtsünk a budapesti anyagból, szigorúan összehasonlítható időhatárok között (8). A vizsgált körzetben 66 olyan fiút és 72 lányt találtunk, akik az 1955–1960-as években születtek, mérési adatuk volt 4 hetes korukban ± 2 napos, illetve 13–26–39–52 hetes korukban ± 1 hetes pontossággal, és a szükséges hat mérési adat közül legfeljebb valamelyik (egy) hiányzott. Eredményeinket a 2. tábla tartalmazza.

2. Adott életkorban mért átlagsúlyok
(Budapesti csecsemők. Kilogrammiban, 10,0 g pontossággal
az 5. és 95. percentilis feltüntetésével)

Средний вес будапештских младенцев в данном возрасте, в килограммах, с точностью 10,0 гр, отмечая 5. и 95. перцентилей

*Mean Weights at Stated Ages of Budapest Children
(In Kilograms to the Nearest 10,0 grms. 5th and 95th Percentiles Given)*

Életkor (1)	Fiúk (2)	Lányok (3)
1. Születéskor		
2. Esetszám	66	72
3. Átlagsúly	3,28	3,14
4. 5. percentilis	2,55	2,50
4. 95. percentilis	4,00	3,90
5. 4 hetes korban		
2. Esetszám	52	51
3. Átlagsúly	4,06	3,74
4. 5. percentilis	3,25	3,10
4. 95. percentilis	4,95	4,33
5. 13 hetes korban		
2. Esetszám	61	69
3. Átlagsúly	5,89	5,24
4. 5. percentilis	4,90	4,20
4. 95. percentilis	7,03	6,30
5. 26 hetes korban		
2. Esetszám	63	65
3. Átlagsúly	7,72	6,73
4. 5. percentilis	6,50	5,50
4. 95. percentilis	9,55	8,25
5. 39 hetes korban		
2. Esetszám	59	63
3. Átlagsúly	8,69	7,70
4. 5. percentilis	7,40	6,20
4. 95. percentilis	10,70	9,50
6. 1 éves korban		
2. Esetszám	58	63
3. Átlagsúly	9,66	8,58
4. 5. percentilis	8,25	7,20
4. 95. percentilis	11,40	10,55

Лоризонтальная графа: (1) Возраст; (2) мальчики; (3) девочки.

Вертикальная графа: 1. При рождении; 2. число случаев; 3. средний вес; 4. перцентили; 5. в возрасте недели (недель); (6. в возрасте 1-ого года.

Heading: (1) Age; (2) boys; (3) girls.

Lateral text: 1. At birth; 2. number of cases; 3. mean wt.; 4. . . . th percentiles; 5. aged . . . weeks; 6. aged one year.

Következő lépésként minden egymást követő időszakra kiszámítottuk az úgynevezett adjusztált átlagos növekedést, amely a rövidebb mérési időszakok (4 hét, ill. 9 hét) növekedési adatát is 13 hetes periódusra átszámítva mutatja be.

3. *Átlagos 13 hetes adjusztált súlynövekedés adott életkorokban*
(Budapesti csecsemők. Kilogrammban, 10,0 g pontossággal)

Средний откорректированный прирост веса будапештских младенцев по тринадцатинедельным периодам в данных возрастах, в килограммах, с точностью 10,0 гр.

Mean Adjusted Increment of Weight in 13 Week Periods
(At Stated Ages of Budapest Children, in Kilograms to the Nearest 10,0 grams)

Életkor (1)	Fiúk (2)	Lányok (3)
1. 4 hetes korúak száma	51	50
2. Átlagos adjusztált növekedés	2,53	1,95
1. 13 hetes korúak száma	46	48
2. Átlagos adjusztált növekedés	2,66	2,21
1. 26 hetes korúak száma	58	62
2. Átlagos adjusztált növekedés	1,79	1,46
1. 39 hetes korúak száma	55	56
2. Átlagos adjusztált növekedés	1,04	1,00
1. 52 hetes korúak száma	51	54
2. Átlagos adjusztált növekedés	0,96	0,86

Горизонтальная графа: (1) Возраст; (2) мальчики; (3) девочки.

Вертикальная графа: 1. Число детей в возрасте недели (недель); 2. средний откорректированный прирост веса.

Heading: (1) Age; (2) boys; (3) girls.

Lateral text: 1. Number of cases at ... weeks of age; 2. mean adjusted increments.

A 2. és 3. tábla bizonyos magyarázatot kíván. Az a tény önmagában, hogy egyetlen körzetben ennyi csecsemő folyamatos mérési adata állt rendelkezésre ilyen szigorú előírások betartása mellett, mutatja, hogy milyen gyakran mérik a csecsemőket. Azonban éppen az érvényben levő gondozási előírásoknak megfelelően a lassan fejlődő csecsemőket sokkal gyakrabban mérik, ezért az alacsonyabb súlyú csecsemőknek jóval nagyobb esélyük volt arra, hogy az általunk tanulmányozott csoportba kerüljenek. Ez a tény biztosan torzítást vitt az adatokba, ami arra vezetett, hogy adataink nem reprezentálják egyik csoportot vagy körzetet sem, hanem csak mint a valódi értékek *alsó becslését* vehetjük őket tekintetbe. Mégis úgy véljük, hogy ezek az adatok bizonyos tájékoztatásul szolgálhatnak.

I R O D A L O M

1. Stewart, A.—Acheson, R.: Child Development and Health. In Witts, L. J.: Medical Surveys and Clinical Trials, Oxford University Press, London 1959, 198—217. pp.
2. Olivier, G.—Pineau, H.: Les lois de la croissance postnatale. *Comptes Rendus Hebdomadaires des Séances de l'Académie des Sciences* 1961. 1841—42. pp.
3. Nelson, W. E.: Textbook of Paediatrics. Sixth Edition. Saunders, Philadelphia et London 1957, 1581 pp.
4. Eick-Kerssenbrock, E.-Ch.: Die Bedeutung exogener Faktoren für die Akzeleration. *Der öffentliche Gesundheitsdienst* 1961. 23. 12. 611—616. pp.
5. Acheson, R. M.—Kemp, F. H.—Parfit, J.: Height, Weight, and Sceletal Maturity in the First Five Years of Life. *Lancet*, i 691, 1955.
6. Tanner, J. M. (1955), cit. in Falkner's paper, see under (7).
7. Falkner, F.: Some Physical Measurements in the First Three Years of Life. *Archives of Diseases of Childhood*, 1958. 33. 1.
8. Falkner, F.—Pernot-Roy, M. P.—Habich, H.—Sénécal, J. and Massé, J.: Some International Comparisons of Physical Growth in the Two First Years of Life. From the Co-Ordinated International Growth Studies, Centre International de l'Enfance, Paris. *Courrier*, 1958. Vol. VIII. No. 1.

ПРИМЕЧАНИЯ К ВЗВЕШИВАНИЮ ПРИРОСТА
ВЕСА МЛАДЕНЦЕВ*Резюме*

После краткого обзора новейшей литературы (1—7) автор с практической точки зрения затрагивает вопрос применимости антропометрических данных о младенцах. При таком подходе автор считает приемлемым для целей сопоставления групп из 500 или более младенцев удобный вообще для использования индекс прироста, распределение которого, согласно приводимым по сельскохозяйственным районам и Будапешту данным — в удовлетворительной мере приближается к нормальному распределению.

Для иллюстрации того, как часто в Венгрии устанавливают вес младенцев, автор на основании собранных в период с 1956 по 1961 год данных показывает относительно 66 мальчиков и 72 девочек в определенном возрасте средний вес и средний откорректированный прирост веса в интервалах времени, установленных в исследованиях Фалькнера и других авторов (8). Несмотря на все это полученные средние веса могут быть признаны лишь *низшей оценкой* фактической величины, в виду искажений, возникших в результате существующей в настоящее время системы ухода за младенцами. Так отстающих в своем развитии, имеющих небольшой вес младенцев взвешивают чаще, чем нормально развивающихся детей, в виду чего удельный вес первых в упомянутой группе является завышенным.

COMMENTS ON MEASURING INFANTS' GROWTH

Summary

Having briefly surveyed recent literature (1—7) author makes a practical approach to the problem concerning the use of anthropometric data of infants. From this aspect the index of growth seems to be convenient and suitable for comparing groups of 500 infants or more. The distribution of the index shows a satisfactory approximation to the normal distribution according to the agricultural and Budapest district data presented.

Only to illustrate how frequently the infants are weighed over here the mean weight of 66 boys and 72 girls — weighed at given ages within the same interval limits as those infants investigated by *Falkner et al.* (8) — and the mean adjusted weight increments are indicated with the aid of data registered between 1956 and 1961 in a Budapest district. The mean weights thus arrived at — however — can be considered as *underestimates* of the real value due to the bias arising out of the regulations of the present infant-care system, according to which retarded infants are to be weighted more frequently than average and thus the former are overrepresented in the group having been studied.

FIGYELŐ

HÍREK

A Minisztertanács kinevezte *Huszár Istvánt* a Központi Statisztikai Hivatal első elnökhelyettesévé és *dr. Szabady Egont* a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesévé.

*

Dr. Hans Fuchs, az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1963. november 14-én előadást tartott a Központi Statisztikai Hivatalban „Az ember a lét rendjében” címmel.

*

Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának Regionális Munkabizottsága 1964. január 22-én ülést tartott. Az ülésen *dr. Mendöl Tibor* a földrajztudományok kandidátusa, egyetemi tanár tartott előadást „Településföldrajz és népszégtudomány” címen. Az előadást élénk vita követte.

*

Az Egyesült Államok Népszerűségi Tanácsa „*Studies in Family Planning*” (Családtervezési tanulmányok) címmel évente három-négy alkalommal megjelenő bulletint indított. Ennek az új demográfiai folyóiratnak első száma két indiai (Singur és India — Harvard — Ludkiana), egy puerto-ricói (Emko) és egy taiwani családtervezési vizsgálatot ismertet.

*

A Csehszlovák Állami Népszerűségi Tanács „*Zprávy Statni Populačni Komise*” című információs bulletinjének 7. száma ismerteti az Állami Népszerűségi Tanács új összetételét. A Tanács elnöke *Michal Štancel*, az Állami Társadalombiztosítási Hivatal elnöke, alelnöke inž. *Kurt Rozsypal* miniszterhelyettes, az Állami Tervbizottság elnöke, titkára pedig *dr. Jiří Prokopec*. A tanácsnak összesen 34 tagja van. A Bulletin ezenkívül ismerteti a Tanács új alapszabályát, szervezeti felépítését és munkatervét.

*

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának Reprodukciós Munkabizottsága 1964. február 14-én ülést tartott. *Dr. Nemeskéri János* kandidátus „Az ivádi izolátum- és endogámia-kutatás demográfiai vonatkozásai” címen tartott előadást. Korreferens volt *dr. Klinger András*, a KSH főosztályvezető helyettese. Bemutatták az „Ivád” című filmet, amelyet *Korompay Márton*, *Nemeskéri János* és *Horváth Ferenc* készítettek. Az előadást és a bemutatót élénk vita követte az izolátum-kutatások demográfiai jelentőségéről.

ИЗВЕСТИЯ

Совет Министров назначил *Иштвана Хусар* первым заместителем председателя Центрального Статистического Управления и *д-ра Эгона Сабади* заместителем председателя Центрального Статистического Управления.

*

Председатель австрийского Центрального Статистического Управления *д-р Ханс Фухс* прочитал 14 ноября 1963 года в Центральном Статистическом Управлении доклад под заглавием «Человек в системе бытия».

*

Региональная рабочая комиссия Демографического Президиума Венгерской Академии наук провела 22 января 1964 года свое совещание. На совещании кандидат географических наук, профессор университета, *д-р Тибор Мендель* прочитал доклад под заглавием «География населенных пунктов и демографическая наука». После доклада состоялась оживленная дискуссия.

*

Народонаселенческий Совет Соединенных Штатов Америки приступил к изданию выходящего три-четыре раза в год бюллетеня «Очерки по планированию семьи» („Studies in Family Planning”). В первом номере этой публикации содержатся два очерка о проблемах планирования семьи в Индии и, далее, очерки по состоянию в той же области в Пуэрто-Рико и на Тайване.

*

В седьмом номере информационного бюллетеня Чехословацкого Государственного Демографического Совета приводится новый состав Государственного Демографического Совета. Председателем Совета является председатель Государственного Социального страхования *Михал Станцел*, заместителем председателя, заместитель министра, председатель Государственной Плановой Комиссии, инженер *Курт Розцигал* а секретарем *д-р Йиржи Прокопец*. Совет имеет всего 34 члена. Бюллетень помимо этого излагает новый устав Совета, его организационное строение и план работ.

*

Рабочая комиссия по воспроизводству Демографического Президиума Венгерской Академии наук провела 14 февраля 1964 года свое совещание. Кандидат *д-р Янош Немешкери* прочитал доклад под заглавием «Ивадский резерват и демографические аспекты изучения эндогамии». Содокладчиком был заместитель начальника главного отдела Центрального Статистического Управления *д-р Андрай Клингер*. Была проведена демонстрация фильма «Ивад», который засняли *Мартон Коромпац*, *Янош Немешкери* и *Ференц Хорват*. После доклада и демонстрации фильма состоялась оживленная дискуссия.

NEWS

The Council of Ministers appointed *István Huszár* First Deputy President of the Central Statistical Office and *dr. Egon Szabady* Deputy President of the Central Statistical Office.

*

Dr. Hans Fuchs, President of the Austrian Central Statistical Office held a lecture on "Man in the Order of Life" at the Hungarian Central Statistical Office on 14 November 1963.

*

The Working Group for Regional Demography of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences held a meeting on 22 January 1964 with *dr. Tibor Mendöl*, Candidate of Geographic Sciences, University Professor, delivering a lecture on "Geography of Settlements and Demography". The lecture was followed by a keen debate.

*

The Population Council of the United States started the publication of a bulletin "*Studies in Family Planning*" to appear three to four times a year. The first number of this new demographic review is accounting about two Indian, one Puertorican and one Taiwan family planning inquiry.

*

The 7th number of the informatory bulletin "*Zprávy Státní Populační Komise*" published by the Demographic Council of the Czechoslovak State gives information about the reorganised State Demographic Council. The President of the Council is *Michal Štancel*, President of the State Social Insurance Office, its Vice President *inz. Kurl Rozsypal* Deputy Minister, President of the State Planning Board and its Secretary *dr. Jiří Prokopec*. The Council has 34 members. Besides the bulletin gives account of the new statutes, the organization and the working plan of the Council.

*

The Working Group on Reproduction of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences held a meeting on 14 February 1964. *dr. János Nemeskéri*, Candidate gave a lecture: "Demographic Issues of the Research on the Isolatium and Endogamy at Ivád." A contribution was made by *dr. András Klinger*, Deputy—Head of Division of the Central Statistical Office. Also the film "Ivád" shot by *Márton Korompay*, *János Nemeskéri* and *Ferenc Horváth* was presented. The lecture and the show were followed by a lively debate on the demographic importance of isolatum research.

VITA A SZOVJET DEMOGRÁFIA ÉS SZOCIÁLHIGIÉNE HELYZETÉRŐL*

Коммунист. 40/1963/No 17. 81—87 pp.

A „*Kommuniziszt*” c. folyóirat szerkesztősége vitát rendezett demográfia és a szociálhigiéné terén a Szovjetunióban tapasztalható nem kielégítő helyzetről és e tudományok fejlődésének elősegítését célzó intézkedésekről. A vita alapjául *B. Ja. Szmulévicsnek*, az orvostudományok doktorának, a közgazdaságtudományok kandidátusának, a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala Tudományos Kutató Intézete főmunkatársának a folyóirat szerkesz-

*A „*Kommuniziszt*” c. folyóirat szerkesztőségében „О двух забытых областях социологических исследований.” címen lezajlott vita ismertetése.

tőségéhez intézett levele szolgált és a vitában a legkiválóbb szovjet demográfusok, a szociálhigiéné terén dolgozó tudósok, a szovjet tudományos élet kimagasló képviselői vettek részt. *Szmulevics* levelének tartalmáról és a vitában elhangzott hozzászólásokról a Szerkesztőség a folyóirat 1963. évi 17. számában tájékoztatta az olvasókat. Jelen referátumban a közölt anyagnak elsősorban demográfiai vonatkozásait ismertetjük.

A beszámoló megállapítja, hogy a szocializmus egyik fő jellemvonása az emberről való sokoldalú gondoskodás; ennek vannak alávetve úgy a gazdasági, mint a társadalom minden tagjának anyagi és kulturális felemelkedését célzó tervek. Az egészségügyi ellátás, valamint a népesség optimális reprodukciója terén a Szovjetunióban végzett hatalmas gyakorlati munkát azonban nem támasztják alá a kérdések kielégítő színvonalú tudományos vizsgálatai. *B. Ja. Szmulevics* levelében azt írja, hogy a demográfia és a szociálhigiéné lényegében elhanyagolt tudományágak a Szovjetunióban. „A demográfia terén nincsenek társadalomtudományi munkák, alig maradtak tudományos munkatársak. A demográfiát ma gyakran csak a statisztika egy ágának tekintik. Ez nem kis károkat okoz a gyakorlatban. Hiszen, például nincs a népgazdaságnak és a kultúrának olyan ága, amelynek a távlati tervezés során ne lenne szüksége a népessé (mint munkaerőtartalék és fogyasztó) jövőbeni alakulásának lehetőleg pontos adataira. A népesség struktúrájában, megoszlásában, egészségében, reprodukciójában stb. végbemenő bonyolult folyamatok tudományos előrelátása csak hatalmas országunk legkülönbözőbb feltételeit figyelembe vevő, mély társadalmi, gazdasági és szociálhigiénéi elemzések alapján lehetséges.”

A vitában elhangzott tíz felszólalás messzemenően egyetértett *Szmulevics* levelének legfontosabb megállapításaival és aggodalmát fejezte ki a demográfia és a szociálhigiéné terén kialakult állapotok miatt. A felszólalók egyöntetűen aláírták a demográfia, mint tudomány hatalmas elméleti és gyakorlati jelentőségét. *B. C. Urlanisz*, a Szovjet Unió Tudományos Akadémiája Közgazdasági Intézetének főmunkatársa felhívta a figyelmet azokra a károokra, amelyek például abból származnak, hogy az építések és lakástervezők kezdetleges eszközökkel próbálják megállapítani, hány egy-, két-, három- stb. szobás lakást kell építeniük a jövőben. A tudományos demográfiai vizsgálatok viszont lehetővé tennék a családok összetétele jövőbeli alakulásának kielégítő pontosságú becslését. Részben a népesség, és így a fogyasztók struktúrájában végbemenő változások vizsgálatának hiánya okozza, hogy bizonyos méretű ruha vagy cipő gyakran hiánycikk az üzletekben akkor, amikor más méretekben túltermelés mutatkozik. *Urlanisz* szerint megengedhetlen helyzet, hogy a korábbi két demográfiai intézettel szemben jelenleg egy ilyen intézet nincs a Szovjetunióban.

Többben, így *A. Ja. Bojarszkij* professzor a közgazdaságtudományok doktora, a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala Tudományos Kutató Intézetének igazgatója, *D. I. Valentjev* professzor, a közgazdaságtudományok doktora, az „*Ekonomiceszkije Nauki*” folyóirat felelős szerkesztője, *G. A. Szleszarjev* a filozófiai tudományok kandidátusa, tudományos munkatárs és mások felszólalásaikban hangsúlyozták a népességtudomány rendkívül nagy elméleti, szociálpolitikai és népgazdasági jelentőségét. Rámutattak arra, hogy a demográfia körébe eső bizonyos speciális részproblémákkal, mind a társadalom-, mind a természettudományok egy sor ága, így pl. a filozófia, a politikai gazdaságtan, a földrajz, az antropológia, a néprajz, a népesedés statisztika, az építéstudomány, a városrendezés, az orvostudomány stb. foglalkozik a maga sajátos stílusában. Feltétlenül szükséges tehát olyan intézetek és laboratóriumok létrehozása, amelyek magát a népességet, a legfontosabb demográfiai jelenségeket, a népesség strukturális változásait és e változások törvényszerűségeit vizsgálják.

A népességtudomány problémáinak vizsgálata elengedhetetlen az ellenséges nézetek és ideológiák elleni harc szempontjából is. Még mindig sok demográfus híve van pl. a malthusi nézeteknek, akik bár szavakban igyekeznek magukat elhatárolni e nézetektől, a társadalom gazdasági és politikai életében végbemenő legfontosabb változásokat lényegében mégis a demográfiai jelenségekkel, speciálisan a gyors népszaporodással igyekeznek magyarázni (különösen Közép- és Dél-Amerika, Afrika, valamint Ázsia országainak vizsgálatá-

nál). *P. G. Podjacsih*, a közgazdaságtudományok kandidátusa, a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala Kollégiumának tagja rámutatott arra, hogy e burzsoá nézetek elleni harc nemcsak irodalmi harcot jelent, hanem a különböző nemzetközi konferenciákon személyes vitákat is azok jelenlétében, akiket meg kell nyernünk ügyünk számára. Sajnos 1954-ben például a Nemzetközi Népeségtudományi Kongresszus 600 résztvevője közül csak hárman voltak a Szovjetunió képviselői (összesen két előadással), míg az Egyesült Államokat 90 delegátus képviselte. Rendkívül sajnálatos, hogy a Nemzetközi Népeségtudományi Uniónak egyetlen szovjet tudós sem tagja. Ezen a helyzeten 1965-ig, az Unió következő Kongresszusáig feltétlenül változtatni kell.

A felszólalók megállapították, hogy bár a Szovjetunió Oktatásügyi Minisztériuma Tudományos-Technikai Tanácsa feladatul tűzte ki a népeségtudomány művelését és létrehozott egy ötven tagú koordinációs csoportot, a probléma szervezeti jellegű megoldása nincs biztosítva. Az országban csak egy demográfiai tanszék működik, az utóbbi időben azt is összevonták egy másik tanszékkel. Nincs biztosítva a demográfia tudományos káderutánpótlása sem, a demográfiát aspirantúrában mindössze néhány fiatal tanulmányozza. *Uralisz* ezenkívül sürgette a demográfiai folyóirat problémájának megoldását is.

Az ismertetésben a „*Kommunizist*” c. folyóirat szerkesztősége annak a reményének adott kifejezést, hogy a tudomány képviselőinek hangját meghallják a Szovjetunió Egészségügyi Minisztériuma, az Oktatásügyi Minisztérium, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája, a Szovjetunió Orvostudományi Akadémiája, és a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala illetékesei is.

A lezajlott vita, a demográfia helyzetének éles bírálata és a feladatok pontos körvonalazása minden bizonnyal nagymértékben elősegíti majd a szovjet demográfia gyors fellendülését.

T. K.

A MTA DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGÁNAK VITAÜLÉSE

A NÉPESSÉG CSALÁDI ÁLLAPOT SZERINTI MEGOSZLÁSÁNAK, A CSALÁDOK SZÁMÁNAK ÉS NAGYSÁGÁNAK ELŐRESZÁMÍTÁSÁVAL KAPCSOLATOS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának társadalomdemográfiai munkabizottsága 1963. október 25-én vitaülést rendezett a népesség családi állapot szerinti megoszlásának, a családok számának és nagyságának előreszámítási módszereiről. A vitaindító referátumot *dr. Bene Lajos*, az Elnökségi Bizottság tagja tartotta. Korreferensek *Pallós Emil* és *dr. Tamásy József*, a Népeségtudományi Kutató csoport tudományos főmunkatársai voltak. Az ülésen az Elnökségi Bizottság és a munkabizottság tagjain kívül meghívott szakértők is résztvettek.

Dr. Klinger András, a munkabizottság vezetője elmondotta, hogy a népesség családi állapot szerinti előreszámítása már régen esedékes feladat. Időszerűvé teszi a számítások sürgős elvégzését, hogy a távlati tervezéshez több vonatkozásban is szükség van a családok, háztartások jövőbeli számának megállapítására, ez pedig szoros összefüggésben áll a népesség családi állapot szerinti megoszlásának alakulásával. További külön probléma a családok és háztartások nagyság szerinti megoszlásának előreszámítása. A számítások több módszertani kérdést is felvetnek. Ezek megvitatása lenne az ülés feladata.

Dr. Bene Lajos referátumában összefoglalta az előreszámításokkal kapcsolatos főbb szempontokat.

A családok várható számának és nagyságának megállapításához, mint tulajdonképpen célkitűzéshez, a népesség családi állapot szerinti megoszlását kell előrevetíteni. A nem és kor szerint már előreszámított népességi adatok ugyanis a családi állapot szerinti megoszlással kiegészítve, messzemenően meghatározzák a családok jövőbeli számát.

A számítások elvégzésére a külföldi irodalomban is található néhány példa. Az angolok pl. a nem és kor szerint rendelkezésre álló lélekszámból fix arányosági szorzókkal számítják ki a kívánt adatokat. A franciák az arányok extrapolációját alkalmazzák. A csehszlovák számítások a mechanikus módszerrel nyert arányokat a családi, ill. háztartási viszonyokat befolyásoló tényezők alakulásának a mérlegelésével módosítják.

Az említettekhez hasonló módon, fix arányszámokkal kiszámított adatok nálunk is elkészültek. Emellett azonban kísérletet óhajtunk tenni olyan módszer alkalmazására is, amely a népesség családi állapot szerinti megoszlását a népmozgalmi események — házasságkötések, elvások és halálozások — nyomán követéséve kísérli meg előreszámítani. Az elgondolásnak több fontos indoka van: 1. Az eljárás az általános népesség-előreszámításnál alkalmazott alapelveken nyugszik. 2. Feltehetően jobb megközelítést eredményez az arányszámokkal történő egyszerű számításnál, amiatt is, hogy nemcsak a kialakult népességi struktúrát veszi figyelembe, hanem a jelenlegi népmozgalom szerinti módosulását is. 3. A munkamenet folyamán keletkező adatok (valószínűségek stb.) önmagukban is értékesek a demográfiai megismerés szempontjából. 4. Ugyanakkor megteremtik a komplex halandósági-házassodási tábla szerkesztésének az alapjait, minthogy ahhoz hasonló módszerek és kiinduló adatok szükségesek. 5. A munkálatok megvalósulása elősegíti a népesség alakulását meghatározó tényezők egységes keretbe foglalását.

A kitűzött feladat megoldásának számottevő nehézségei is vannak. Biztosítani kell az egyik családi állapotból a másikba átlépők megfelelő figyelembe vételét, ami a halálozási, házasságkötési stb. valószínűségeket befolyásolja. Azokban az esetekben, amikor csak a létszámot csökkentő népmozgalmi események fordulnak elő (pl. a nőtleneknél a halálozások és a házasságkötések), a számítás viszonylag egyszerű. Kölcsönös belépések figyelembe vétele azonban már bonyodalmat okoz (pl. elválók és újabb házasságkötők a házások és az elváltak csoportjában). Özvegyülések esetében a túlélő házastársak kormegoszlása igen széles skálájú. Kérdéses, hogy az átlagos korkülönbséggel történő számítás elég pontos-e.

Nehézségek jelentkeznek technikai vonalon is, főleg az elvégzendő munka mennyiségéből folyóan. Koréves adatokból évenkénti előreszámítás csak gépi úton képzelhető el. Ötéves periódusok esetén a kiindulásul szolgáló valószínűségek helyes megállapítása jelent külön problémát.

A számítások elvégzése többféle módszerrel is lehetséges, attól függően hogy a kiinduló időszak adatai alapján milyen viszonyszámokat állapítunk meg, amelyek aztán a továbbszámítás módját is meghatározzák.

A módszerbeli kérdésekhez tartozik még annak eldöntése is, hogy a számítás alapjául szolgáló népmozgalmi viszonyszámok az előreszámításnál változatlanok maradjanak-e, vagy pedig valamilyen elv szerint módosítandók. Vonatkozik ez a kérdés elsősorban a házassodási és a válási viszonyszámokra, míg a halandósági szint csökkentését már az általános népesség-előreszámításnál figyelembe vették.

A vázolt kérdések tisztázása után elvégezhető a népesség családi állapot szerinti megoszlásának előreszámítása, majd ezt követheti a családok jövőbeli számának megállapítása.

A népesség családi állapota és család-összetétele közötti alapvető összefüggésekről — mint pl. a családok és családtörédekek típusok szerinti megoszlásáról — a rendelkezésre álló 1949. és 1960. évi arányszámok tájékoztatnak. Ezek csekély változása alapján feltételezhető, hogy a családok száma, az egyes korcsoportokba tartozó különböző családi állapotú népesség és az ugyanolyan korú és családi állapotú családfők viszonyításából nyert arányszámokkal megfelelő biztonsággal becsülhető. Felmerült itt is a kérdés, hogy az arányszámok változatlanok maradjanak, vagy bizonyos tendenciákat feltételezve módosítsuk-e az arányosági szorzókat.

A tervezett munkálatok harmadik szakaszában, a családok nagyságának előreszámításánál, az átlagos családnagyság kiszámítása problémát nem jelent. A családok tagszám szerinti gyakorisági megoszlásának előreszámítására többféle módszertani lehetőség kínálkozik. A legegyszerűbb eljárás az lenne, hogy a kapott különböző átlagos családnagyságokhoz típusmegoszlást rendelünk.

Ilyen megoszlások rendelkezésre állnak az 1949. és 1960. évi népszámlálások, esetleg az 1963. évi mikrocenzus területi (megyei, stb.), valamint társadalmi-gazdasági csoportok szerint részletezett adataiból, amelyek alapján az átlagos családnagyságnak megfelelő tagszám szerinti százalékos megoszlás-sorozat kialakítható. Finomítható ez a módszer, ha az adott tagszámú családoknak a különböző átlagos család nagyságokhoz tartozó százalékos arányait grafikusán ábrázoljuk és egyenes, vagy másodfokú parabola egyenletével megközelítve kiegyenlítjük. Akármilyen átlagos családnagysághoz tartozó százalékos arányok a diagrammokról folyamatosan leolvashatók, és szükség esetén a görbék extrapolálhatók is.

Az említetteknel tökéletesebb megoldás lenne a családalakulás demográfiai tényezőinek a számításba vétele. Ilyen módszer kialakítása azonban még teljes egészében megoldásra váró feladat.

Pallós Emil korreferátumában a családi állapot szerinti előreszámítás módszerének matematikai vonatkozásait tárgyalta részletesebben. Kihangsúlyozta, hogy a továbbvezetésnél felvetődő problémák nemcsak elméleti jellegűek, hanem számítástechnikaiak is. Egy népmozgalmi esemény valószínűségét képlettel felírni elméleti kérdés, de nem biztos, hogy a népmozgalmi adatszolgáltatás lehetőséget is ad a tényleges kiszámításra, mert az adatok nem állnak olyan differenciáltan rendelkezésre, amint azt az elméleti képlet megkívánna. Megállapíthatjuk pl., hogy egy vizsgált időszakban házasságot kötött személyeknek milyen a családi állapota, de már arra a kérdésre, hogy az újránházassaló özvegyek, vagy elváltak mikor özvegyültek meg, vagy mikor váltak el az adatok nem adnak választ. Az ilyen jellegű adatfelvételi hiányságok miatt kényszerülünk megközelítő képleteket használni.

Egy népmozgalmi esemény egzakt valószínűségének az a kritériuma, hogy a bekövetkezett esemény számát viszonyítjuk ahhoz a kezdő népességhez, amelyekből az esemény megtörtént. Pl. a nőtlenek halálozási valószínűségét a következő képlet adja:

$$q_x^n = \frac{d_x^n}{N_x}$$

ahol d_x^n az év folyamán meghalt nőtlenek száma, N_x pedig a nőtlenek száma az év elején. Ez a képlet azonban csak akkor lenne jellemző a nőtlenek halálozására, ha a nőtlenek közül más kiválás nem történe. A nőtlenek közül azonban számosan kötnek házasságot is, emiatt a képlet torzít, mert a kezdő népesség, amelyikből a halálozás történik, nem az N_x , hanem ennél kisebb. Hasonló a helyzet a más családi állapotú népességgel történő népmozgalmi eseményeket jellemző valószínűségekkel is. Az év eleji népességhez történő viszonyítás az évközi ki- és belépések miatt tehát csak „névleges” jellegű. Ezért a kezdő népességet — például az N_x -et — korrigálni kell.

A korrekció alapja különböző feltevések elfogadása. Ilyen pl., hogy a népmozgalmi események az év folyamán egyenletesen oszlanak el. Ebben az esetben az előbbi képlet a következőképpen módosul:

$$q_x^n = \frac{d_x^n}{N_x - \frac{\eta_x^n}{2}}$$

ahol η_x^n a nőtlen családi állapotúak házasságkötéseinek száma a vizsgált időszak folyamán. Az eredmény a nőtlenek ún. „reális” halálozási valószínűsége. Bár elméletileg leghelyesebb ez a „reális” népmozgalmi valószínűségeken nyugvó számítás lenne, de kiterjesztése a többi családi állapotra, valamennyi kiválás és belépés figyelembe vételével, bonyolult összefüggésekre vezet. Olyan számítástechnikai nehézségek lépnek fel, amelyek nagyon körülményes, munkaigényes, hosszú időt igénylő műveleteket követelnek meg.

Van olyan elgondolás, amely szerint az a helyes, ha a népmozgalmi események számát az évközepe népességéhez viszonyítjuk. Az így kapott gyakoriságokból képezzük azután a tényleges valószínűségeket. Előnye a módszernek, hogy az évközepe népesség fix bázist képez, amely az összes változásokat — kiválásokat és belépéseket — figyelembe veszi. Hátránya, hogy az évközepe

népesség megállapítása, amely az előreszámításhoz a továbbiakban tulajdonképpen már nem szükséges, némileg bonyolítja a munkát.

Az előadó sematikus rajzon bemutatva az összefüggéseket rámutatott, hogy a célkitűzést — a családi állapot szerinti továbbvezetést — tekintve lényeges, és a hosszadalmas számításokat egyszerűsítő kikötéseket tehetünk. A továbbszámításnál a feladat a következő: adott a népesség kor és családi állapot szerinti megoszlása egy időpontban és ki kell számítani, hogy egy év múlva hányan lesznek a különböző családi állapotban. Bármilyen valószínűséggel vagy gyakorisággal számolunk, a továbbszámítás műveleteit úgy kell elvégezni, hogy a vizsgálni kívánt időpontban a családi állapot szerinti megoszlás tényleges értékeit kapjuk meg.

Az első kikötés, amely nagyban megkönnyíti a számolást, az, hogy az egyik eseménysorozatot, pl. a halálozást, a teljes év eleji népességhez viszonyítjuk, a házasságkötéseknél és a válásoknál azonban már tekintetbe vesszük az évközben bekövetkezett halálozásokat is. Az előadó szerint még az is kielégítő, ha a házassági és elválási valószínűségeket sem korrigáljuk, vagyis minden eseményt az év eleji népességhez viszonyítunk. Ezzel a módszerrel a továbbszámítás évenkénti lépésekben is könnyen és gyorsan elvégezhető, gépi programozása igen egyszerű. Lehetőséget ad arra, hogy változási tendenciákat is figyelembe vegyünk. Kihangsúlyozta azonban a családi állapot szerinti megoszlás valószínűségek szükségességeit.

Dr. Tamásy József korreferátumában tájékoztatta az ülést azokról a munkákról, amelyeket a Népességtudományi Kutató Csoport végzett a családok jövőbeli számának a megállapítására 1981-ig és ismertette az első változatnak tekinthető számítások előzetes eredményeit.

A számítások alapja a nem és korszoportok szerinti népesség előreszámítás ún. „F” változata volt. A családi állapot előreszámításához az 1960. évi családi állapot szerinti megoszlást (nem és korszoportok szerint) vetítették rá az „F” változat 1966, 1971, 1976 és 1981 évekre előreszámított adataira. A családfők nem, kor és családi állapot szerint részletezett adatait az azonos nemű, korú és családi állapotú népességadatokhoz viszonyítva rendelkezésre álltak a korszopospecifikus és családi állapot-specifikus „családfő”-arányok, amelyek megmutatják, hogy a különböző nemű, korú és családi állapotú népesség hány százaléka családfő. Tapasztalati adatok is alátámasztják, hogy ezek az arányok eléggé stabilnak tekinthetők, ezért alkalmasak voltak az előreszámított népességadatokból a családfők számának kiszámítására. Mivel a családfők száma lényegében egyenlő a családok számával, a kapott adatok egyben a családok számát is jelentették.

A kor, a családi állapot és a családi állás közötti összefüggések módját adnak a főbb családtípusok szerinti megoszlás előreszámítására is, különös tekintettel az egyedülállók megkülönböztetésére a tulajdonképpeni családoktól. A családok és a háztartások 1960. évi aránya alapján sor került a háztartások számának becslésére is.

Az átlagos családnagyság — az egy családra jutó családtagok átlagos száma — a családban élő népesség és a családok számának hányadosaként egyszerűen megállapítható. Nehezebb feladat a családok tagszám szerinti megoszlásának az előreszámítása.

Az, hogy egy jövőbeli időpontban a családok közül mennyi lesz 2, 3, 4 stb. tagú, alapvetően demográfiai tényezőktől függ. Többek között függ pl. a családok korösszetételétől, a házasságtartamától, a meglévő gyermekek számától, a házassági hajlamtól, a termékenységtől, a halálozások, a válások alakulásától és függ természetesen a családból való kiválást előmozdító, vagy hátráltató gazdasági tényezőktől, nem utolsósorban a lakásviszonyoktól is. A családok tagszám szerinti megoszlásának előreszámításához tehát igen sok tényező gondos mérlegelése, megfelelő termékenységi táblák konstruálása, családnövekedési valószínűségek számítása stb. biztosíthatna megfelelő módszert. Ilyen módszerek kialakítása azonban még hosszú időt vesz igénybe. Addig — első lépésként — szerényebb eszközökkel, így elsősorban az előreszámított átlagos családnagyságból kiindulva, mechanikusabb matematikai módszerekkel kell beérni.

Kétségtelen, hogy egy átlag igen sokféle megoszlás eredője lehet, mégis — bizonyos határokon belül — adott átlaghoz valamilyen típus-megoszlás tartozik. Az átlagos családnagyság és az ehhez tartozó tagszám szerinti százalékos megoszlás 1949. és 1960. évi megyei és budapesti kerületi adat-sorozatának ilyen irányú vizsgálata is azt mutatta, hogy az átlag közel egyértelműen meghatározza a megoszlást. Ennek alapján elfogadhatónak látszik az a megoldás, hogy az előreszámított átlagos családnagyságnak megfelelő megoszlást az említett sorozatból válasszák ki. (A sorozat a 2,80—4,16 átlagos családnagysághoz tartozó, mintegy 100 megoszlást tartalmazott.)

További módszerként kínálkozott valamilyen eloszlási modell alkalmazása, úgy fogalmazva meg a feladatot, hogy keressük egy olyan alapsokaság gyakorisági megoszlását, amelynek ismerjük a számtani átlagát. Arra vonatkozóan, hogy milyen eloszlás felelne meg a legjobban, részletes vizsgálatot még nem végeztek. A háztartások tagszám szerinti megoszlására jellemző a megoszlás aszimmetriája, annál nagyobb mértékben, mennél alacsonyabb az átlag. A külföldi — elsősorban a csehszlovák — szakirodalomban az a vélemény, hogy ez a megoszlás, legalább megközelítően, a Poisson eloszlás által jellemzett törvényszerűségek szerint alakul. Egyszerű a számítás, mert az értékeket csak a 0-val kezdődő természetes számsorban veszi fel és egyetlen paramétertől függ. Probléma, hogy 0 tagú háztartás nincs, ezért transzformációt kell alkalmazni. E megfontolások alapján a háztartások nagyság szerinti megoszlásának előrebecslésénél ezt a módszert is alkalmazták. Az 1960. évre kiszámított eloszlást egybevetve a tényleggel, a megközelítés kielégítőnek látszott.

Rátérve a számítás eredményeinek ismertetésére, a korreferens mégegyszer kihangsúlyozta, hogy azok alapján véve egyelőre csak a korösszetétel változásának a hatását tükrözik. A kapott adatok jól illeszkednek a megelőzőekhez. Az előreszámítás szerint a családok szétaprózódása folyamatosan tovább tart. 1960 és 1981 között a családok száma 20,4%-kal, a családokban élőkét viszont csak 7,7%-kal nő. Ennek következtében az átlagos családnagyság 3,26-ról 2,92-re, valamivel több, mint 10%-kal csökken. Az egyedülállók száma viszont 26,1%-kal növekszik. (Nagyjából hasonló a kép a háztartásoknál is.) A 2 tagú családok aránya fokozatosan növekszik (35%-ról kb. 43%-ra). Ez nem annyira azt jelenti, hogy több lesz a gyermektelen fiatalabb házaspár, hanem inkább azt, hogy megnövekszik az idős házaspárok száma, amelyekből a gyermekek már kiváltak. A 3 tagú családok aránya már 1966-ban 32% körül stabilizálódik, a 4 tagú családok aránya lassúbb ütemben, a nagyobb családoké gyorsabban és nagyobb mértékben csökken.

A referátumot és a korreferátumot élénk és sokoldalú vita követte. A hozzászólásokban az előreszámítások folytatására vonatkozóan számos javaslat hangzott el. Rámutattak a nehézségekre, amelyek a számításoknál óvatosságra intenek. Így többek között arra, hogy a kiinduló időpont nuptialitási viszonyszámainak a jövőre való alkalmazása a nem és családi állapot szerinti megoszlás módosulása esetén torzítást okoz. Egységes vélemény alakult ki arról, hogy kísérleti számításokat kellene végezni, egyszerűsített matematikai eszközökkel, több változatban és csak 5 éves periódusokra. A házások eltérő számából és az eltérés mértékének várható változásából eredő nehézségekre figyelemmel kell lenni, azokat korrekcióval, vagy a házasodási valószínűségek változtatásával, esetleg más módon ki kell küszöbölni. Feltétlenül kísérletet kell tenni változó valószínűségekkel végzett számításra is. Elsősorban vonatkozik ez a házasodási valószínűségekre, az iskoláztatási, szociális, lakás, stb. viszonyok mérlegelése alapján. Meg lehetne kísérteni az összes csökkenő és növekvő tényezőket magában foglaló összevont mutatók kidolgozását is. Az arányossági szorzókkal végzett számítási variánsoknál — az említett tényezők figyelembe vételével — ugyancsak változó arányszámokat is kellene alkalmazni. Kívánság merült fel a számításoknak települési típusonként — Budapest, városok, községek — való elvégzésére,

A családok számának előreszámításával kapcsolatban ugyancsak felvetődött a változó arányszámok alkalmazásának a megfontolása. Igény merült fel egy olyan variánusra, amely az intézeti lakókat és a más huzamosan távollevőket a családokhoz besorolva veszi figyelembe. Végül egybehangzó volt az álláspont abban a tekintetben is, hogy a családok nagyság szerinti megoszlá-

sának előreszámításához olyan módszer kidolgozására is, kísérletet kellene tenni, amelyik közvetlenül figyelembe veszi a családokba való belépéseket és a kiválásokat pl. családnövekedési és csökkenési valószínűségek konstruálásával, termékenységi táblák készítésével, esetleg valamilyen továbbvezetési módszerrel.

Az ülés a vitát vezető *dr. Klingner András* zárszavával ért véget. T. J.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СВЯЗАННЫЕ С ПЕРСПЕКТИВНЫМ ИСЧИСЛЕНИЕМ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ПО СЕМЕЙНОМУ ПОЛОЖЕНИЮ, А ТАКЖЕ ЧИСЛА И ВЕЛИЧИНЫ СЕМЕЙ. Рабочая комиссия по общественной демографии Демографического Президиума Венгерской Академии наук 25 октября 1963 года организовала дискуссию о методах перспективного исчисления распределения населения по семейному положению, а также числа и величины семей. Вступительный доклад зачитал член Президиума *д-р. Лайош Бене*. Содокладчиками были *Эмиль Палоти* и *д-р. Йозеф Тамаш*, старшие научные сотрудники Демографической Исследовательской Группы. На заседании помимо членов Президиума и рабочей комиссии принимали участие также и приглашенные эксперты.

Руководитель рабочей комиссии *д-р. Андраш Клиндер* в своем вступительном слове сказал, что со стороны перспективного планирования предъявлено экстренное требование относительно произведения перспективного исчисления числа и величины семей. В связи с этим следует решить возникший уже раньше вопрос перспективного исчисления распределения населения по семейному положению. Все это делает необходимой постановку ряда существенных по значению методологических вопросов. Возникшие проблемы были изложены в докладе *д-ра Лайоша Бене*.

Число семей в существенной мере определяется распределением населения по семейному положению, поэтому в первую очередь следует разработать метод перспективного исчисления распределения по семейному положению. В не слишком частых зарубежных примерах мы встречаемся с применением устойчивых факторов пропорциональности или с экстраполяцией соотношений. Нам бы хотелось пойти дальше, поскольку мы делаем попытку произвести перспективный расчет распределения по семейному положению путем прослеживания событий естественного движения населения, — брачности, разводов, смертей. Преимуществом этого было бы не только лучшее, более, точное приближение. Исчисляемые в ходе произведения работы вероятности сами по себе являются ценными с точки зрения демографических познаний и в то же самое время создают основу для составления комплексной таблицы смертности-брачности. Осуществление этих работ оказывает содействие также и заключению в единые рамки факторов, определяющих динамику населения.

Решение поставленной задачи сопряжено со значительными трудностями. Принятие во внимание взаимных переходов из одного семейного положения в другое требует проведения сложных расчетов. При произведении по годовым ступеням количество работ составляет также и техническую проблему.

Существует ряд методов произведения расчетов в зависимости от того, какие относительные величины мы устанавливаем на основании данных исходного периода, при чем эти величины в дальнейшем определяют также и метод перспективного исчисления. К проблемам методологии относится также и решение вопроса о том, что должны ли относительные величины брачности и разводов оставаться на неизменном уровне, или же их следует модифицировать в соответствии с каким-нибудь принципом.

Имеющиеся в нашем распоряжении показатели за 1949 и 1960 годы относительно главных взаимосвязей между семейным положением населения и составом семей выглядят достаточно стабильными для того, чтобы, на основании полученных путем соизмерения данных по населению в распределении по полу, возрасту и семейному положению и числа

тождественных по полу, возрасту и семейному положению глав семей пропорциональных произведений, произвести с соответствующей достоверностью будущего числа семей. Несмотря на это и здесь возникает вопрос о том, нет ли необходимости, — при предположении определенной тенденции, — в модификации факторов пропорциональности.

Третьим этапом работ явился бы перспективный расчет распределения семей по величине и числу членов. Средняя величина семьи может быть легко установлена путем деления проживающего в рамках семей населения на число семей. Проблему составляет, однако, перспективный расчет частоты распределения семей по числу членов. Наиболее простым методом было бы отнесение к исчисленным относительно отдельных периодов средним величинам семей выбранного из имеющейся в распоряжении серии распределений (например на основе данных переписей населения 1949 и 1960 годов по областям и районам Будапешта) «типичного» распределения. Этот метод может быть уточнен путем графического изображения пропорций, относящихся к различным средним и выравнивания полученной кривой. Моделирование кажется может быть произведено и посредством использования какого-нибудь пригодного распределения вероятностей.

Эмиль Палош в своем содокладе остановился более подробно на математической стороне метода перспективного расчета населения в распределении по семейному положению. Он указал, что возникающие в ходе перспективного расчета проблемы не ограничиваются областью теории. Вопрос о применении того или иного метода в значительной степени предreshается тем, имеются ли в распоряжении необходимые демографические данные. Так, например, нам известно число вдовых и разведенных, вступающих повторно в брак, но мы уже не имеем ответа на вопрос о том, когда они овдовели или развелись. По причинам такого рода можно применять только приближенные формулы, с коррекциями основывающимися на различных предположениях, как, например, то, что в течение года имеет место равномерное распределение событий естественного движения населения. Помимо этого, если мы желаем учесть у того или иного семейного положения вероятность вступления или выступления, возникают значительные технические трудности в ходе расчетов. Основным условием, однако, является то, что на какую бы вероятность или частоту мы не рассчитывать, мы должны провести связанные с перспективным исчислением расчетные операции таким образом, чтобы получить фактические величины распределения по семейному положению в периоды, которые мы намерены исследовать. Если мы хотим достичь только этой крайней цели, — независимо от метода учета вступлений и выступлений, — мы можем позволить себе существенные, сокращающие продолжительные расчеты, упрощения. Согласно докладчику является достаточным все события без коррекций относить к численности населения в начале года. При помощи этого метода перспективный расчет может быть осуществлен легко и быстро и по годовым ступеням, его машинное программирование является простым. Он предоставляет возможность также и для того, чтобы принимать во внимание тенденции в направлении перемен. Докладчик, однако, подчеркнул, что этот метод не является пригодным для изготовления комплексной таблицы брачности. Для этого имеется необходимость в отдельных фактических вероятностях.

Д-р. Йозеф Тамаш в своем содокладе поставил заседание в известность о той работе, которая была произведена Демографической Исследовательской Группой для установления числа семей до 1981 года и изложил предварительные результаты расчетов, которые можно трактовать как первый вариант.

Перспективный расчет распределения населения по семейному положению пока производился путем проекции пропорций распределения в 1960 году. (В качестве основы служил так называемый вариант «F» перспективного расчета населения, который был произведен относительно 1966, 1971, 1976 и 1981 годов в детализации по полам и возрастным группам.) На основании полученных данных опять-таки при помощи специ-

фических пропорций глав семей по возрасту и семейному положению было исчислено число глав семей и, соответственно, число семей (особо было установлено также и число неполных семей и одиноких). На основе удельного веса семей и домашних хозяйств в 1960 году была произведена также и оценка числа домашних хозяйств. Остановливаясь на перспективном расчете распределения семей по числу членов содокладчик отметил, что удовлетворительное решение может дать только метод принимающий во внимание демографические факторы формирования семей, то есть, например, при помощи таблиц плодovitости, разработанных с учетом возрастного состава семей, продолжительности брака, очередности рождений. Это, однако, является задачей, которая еще полностью ожидает своего решения. Поэтому в качестве первого шага оценка распределения семей по числу членов была произведена путем подстановки соответствующего исчисленной средней величине семей «типичного распределения». Распределение домашних хозяйств по числу членов, — отчасти исходя из зарубежных примеров, — мы попытались перспективно исчислить также и при помощи применения распределения Пуассона.

Согласно результатам расчета уменьшение размеров семей продолжается и далее. В период между 1960 и 1981 годами число семей увеличивается на 20,4%, а число проживающих в семьях лиц только на 7,7%. В результате этого происходит сокращение средней величины семей с 3,26 до 2,92, то есть немного больше, чем на 10%. Число одиноких возрастает на 26,1%. (В основном аналогичная картина наблюдается и в плоскости домашних хозяйств.) Возрастает удельный вес семей, состоящих из двух членов (с 35% до примерно 43%). Это означает не только то, что будет больше бездетных молодых супружеских пар, а в большей мере то, что возрастет число пожилых супружеских пар, дети которых вступили на путь самостоятельной жизни. Удельный вес семей с тремя членами уже в 1966 году стабилизируется на уровне около 32%, доля семей с членами членами сокращается сравнительно медленно, а доля более крупных семей уменьшается скорее и в большей мере.

После доклада и содокладов возникла оживленная и многосторонняя дискуссия. В выступлениях был сделан ряд предложений относительно продолжения перспективных расчетов. Сложилось единое мнение относительно того, что следовало бы провести экспериментальные расчеты при помощи упрощенных математических в различных вариантах и только относительно пятилетних периодов. Безусловно необходимым является также и произведение экспериментальных расчетов с использованием переменных вероятностей. Можно было бы произвести попытку образования сводных показателей, содержащих все факторы сокращения и повышения. В связи с перспективным исчислением числа семей снова возник вопрос о возможной целесообразности применения модифицированных коэффициентов. Наконец, сложилась единая позиция также и в отношении того, что для перспективного расчета распределения семей по величине следует разработать также и такой метод, который непосредственно учитывает вступление в семью и выход из семьи, например, путем конструкции вероятностей сокращения и увеличения семей, изготовления таблиц плодovitости, эвентуально посредством каких-нибудь прогнозов.

Заседание закончилось заключительным словом *д-ра Андраша Клинера*, который вел дискуссию.

DEBATE OF THE PRESIDENTIAL COMMITTEE FOR DEMOGRAPHY: METHODOLOGICAL PROBLEMS CONNECTED WITH THE PROJECTION OF THE POPULATION'S BREAKDOWN BY MARITAL STATUS, BY THE NUMBER AND SIZE OF FAMILIES. On October 25, 1963, the Socio-Demographic Working Committee of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences organized a debate discussing the projection methods of the breakdown by marital status of the population, and of the number and size of families. The lecture opening the discussion was delivered by *dr. Lajos Bene*, member of the Presidential Committee. Contributors were *Mr. Emil Pallós* and *dr. József Tamásy*, senior

research worker of the Research Group for Population Studies. Besides the members of the Presidential Committee and the members of the Working Committee, invited experts were also taking part at the meeting.

Dr. András Klinger, leader of the Working Committee reported in his introductory speech that long-range planning urgently demanded the projection of the number and size of families. In this connection the long overdue projection of the population's breakdown by marital status is to be solved. All this raises several essential problems of methodology. The arising problems were outlined by *dr. Lajos Bene* in his contribution.

The number of families is to a great extent determined by the distribution by marital status, therefore the method of projection by marital status is to be worked out in the first line. In the not too frequent foreign instances we meet with the application of fixed proportion factors or the extrapolation of proportions. We should like to proceed further as we want to try to continue the registration of the distribution by marital status by following up the demographic events, — i. e. marriages, divorces, deaths. Its advantage would not solely consist of the better, more accurate approach. The probabilities computed in the course of the working process are even in themselves valuable from the point of view of demographic knowledge, and at the same time they produce the bases of constructing the complex mortality-marriage table. The realization of the operations promotes the unification of the factors determining the development of the population.

The solution of the tasks aimed at meets with considerable difficulties. Taking into consideration the mutual transition from one marital status into another leads to complicated calculations. In calculations taking place on an annual basis, the amount of work involves also technical problems.

Calculations can be performed by different methods, depending on the rates we determine on basis of the data for the basic period, which then will be determinative also for the way of further computation. One of the methodical problems is also to decide whether the rates of marriages and divorces should be kept on a constant level or whether they should be revised according to some principles.

The rates of 1949 and 1960 at our disposal showing the basic connections between marital status and family composition of the population appear to be stable enough to allow that the prospective number of families, with the help of the proportionality factor obtained by comparing the number of the heads of families of identical population data by sex, age and marital status, should be estimated with an appropriate certainty. In spite of this, here too, the problem arises whether — supposing some tendency — there is no need to revise the proportionality factors.

The third phase of the operations would be the projection of the family size and the distribution by the number of their members. The average size of families can be simply determined by dividing the number of the population living in families by the number of families. A problem is, however, the projection of the frequency distribution of the families by the number of their members. The easiest method would be to attach a selected "standard" distribution out of a series of distributions (e.g. on basis of the county and the Budapest district data of the censuses of 1949 and 1960) to the average sizes of families projected for the individual point of time. This method can be refined by charting the percentage proportions belonging to the different averages and by adjusting the curve obtained. Modeling seems to be possible by means of applying some suitable probability distribution, too.

In his contribution *Mr. Emil Pallós* discussed in fuller detail the mathematical relations of the projection method by marital status. He pointed out that the problems arising with continuous registration are not only theoretical. The method to be applied is considerably determined by the possible availability of demographic data. E.g. the number of remarried widowed and divorced persons is known, but to the question when they got widowed or divorced we have no answer. For these reasons only approximate formulae can be applied, with corrections based on different assumptions — e.g. that the demographic events are evenly distributed over the year. In addition, considerable difficulties of the technique of calculation appear if we want to consider with regard to every marital status the probability of all of its changes. It is, however, a primary condition that with whatever probability or frequency we should reckon, further calculation is thus to be performed so that in the point of time to be examined we should obtain actual values of distribution by marital status. If this is only our final aim — irrespective of the method of the calculation of the changes of the marital status — we may allow essential and at the same time such simplifications that considerably abridge the lengthy calculations. Accord-

ing to the rapporteur it is sufficient to compare all events, without correction, to the population at the beginning of the year. By means of this method continued calculation is easily and quickly performed also in annual stages, its mechanical programming is very simple. It permits that tendencies of changes should also be taken into consideration. However, he emphasized that this method is not suitable for preparing complex nuptiality tables. This would require special effective probabilities.

The contribution of *dr. József Tamásy* informed the meeting of the work performed by the Research Group for Population Studies to determine the future number of families until 1981 and reported the preliminary results of the calculations which might be considered a first variant.

The forecast by marital status was provisionally done by projection of the distribution proportions of 1960. (The basis was the so-called "F" variant of the projection of the population, prepared for the years 1966, 1971, 1976 and 1981 detailed by sex and age groups.) On hand of the data obtained the number of the heads of families and the families, respectively, was calculated also by means of the head of family-proportions specific for the age and family-status for 1960 (separately stating also the number of part families and single persons). On basis of the proportion in 1960 of families and households the number of households was also estimated.

Speaking of the projection of the distribution of families by the number of family members the rapporteur stated in advance that a reassuring solution can be reached only by using a method which takes into account the demographic factors of the family development, e.g. by means of fertility tables compiled with a view to the age-composition of families, duration of marriage, birth order of children. This, however, is a task still fully to be solved. Therefore as a first step the distribution of families by number of their members was estimated by means of substituting the "standard distribution" corresponding with the projected average size of family. It was also attempted — partly on basis of foreign instances — to project the distribution of households by members, by applying the Poisson distribution.

According to the results of computation the breaking up of families continues. Between 1960 and 1981 the number of families increases by 20,4% and that of persons living in families only by 7,7%. Consequently the average size of family decreases from 3,26 to 2,92, i.e. by somewhat more than 10%, whereas the number of single persons increases by 26,1%. (Households present on the whole a similar picture.) The proportion of two-member families gradually increases (from 35% to 43%). This does not so much mean that there will be more childless younger married couples, but rather that the number of older couples will increase, the children of which had already left. The proportion of three-member families stabilises around 32% already in 1966, that of the four-member families decreases at a slower pace, that of larger families faster and to a greater extent.

The report and the contributions were followed by keen and manysided debate. With regard to the continuation of projections numerous propositions were made in the contributions. A uniform opinion developed to the end that experimental calculations be made, applying simplified mathematical methods, in several variants and only for five year periods. Thus it is absolutely necessary to experiment also with regard to calculations made with changing probabilities. It would be possible to try working out also summarized indicators containing all the decreasing and increasing factors. In connection with the projection of the number of families also the consideration of the application of changing rates was raised. Finally unanimity was reached also that with regard to the projection of the distribution by size of families a method be worked out that directly takes into account entering and leaving the families, e.g. by construing probabilities of the increase and decrease of families, preparing fertility tables, and possibly by means of some method of continuously kept registers.

The meeting was closed with the concluding speech of *dr. András Klinger*, leading the debate.

AZ ENSZ EURÓPAI NÉPSZÁMLÁLÁSI MUNKACSOPORTJÁNAK ÖTÖDIK ÜLÉSSZAKA

Az Európai Statisztikusok Értekezlete Nép- és Lakásszámlálási Munkacsoportja 1963. november 28-tól december 6-ig tartotta ötödik ülészeit Genfben, az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága szervezésében.

Az ülészet célja az volt, hogy — első ízben az 1960 körüli népszámlálások végrehajtása után — összefoglalja az Európai Nép- és Lakásszámlálási Program megvalósításának tapasztalatait és megkezdje az 1970 körüli népszámlálásokkal kapcsolatos nemzetközi egységesítési munka előkészületeit. Az egyes országok népszámlálási tapasztalatait összefoglalásának alapját az a kérdőív képezte, amelyet az Európai Gazdasági Bizottság az egyes országokhoz kiküldött és amelyek összesítése alapján¹ a Titkárság elemzést készített a nemzetközi program végrehajtásáról, illetve javaslatokat tett a népszámlálási ajánlások módosítására, illetve a következő munkára vonatkozólag.

Az ülészeteken 24 ország összesen 48 képviselője vett részt², ezenkívül képviseltette magát a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, az Egészségügyi Világszervezet, a Nemzetközi Statisztikai Intézet és az Európa Tanács. Az ülészet elnöke L. J. S. de Jonge, Hollandia, alelnöke D. Balevski, Bulgária képviselője volt.

Az alábbiakban röviden összefoglaljuk az ülészet előkészítési anyagai³, valamint az ott elhangzott vita és határozatok alapján⁴ az Európai Nép- és lakásszámlálási program 1960 körüli végrehajtásának tapasztalatait, valamint az 1970 körüli népszámlálások egységesítésére vonatkozó főbb megállapításokat.

A népszámlálások terjedelme és programja

Az európai népszámlálások végrehajtásával kapcsolatban az első megvizsgált kérdés a *népszámlálások terjedelme* volt, vagyis az, hogy a népesség számbavételén kívül milyen más területre vonatkozott az adatgyűjtés. E tekintetben főleg a népszámlálás és lakásszámlálás együttes végrehajtásának kérdését tárgyalta az értekezlet. A 21 ország közül, amely beszámolt népszámlálása tapasztalatairól, 18 együttesen hajtotta végre e két összeírást. Az értekezleten a hozzászólók elsősorban a közös végrehajtás előnyeit (gazdaságosság, az összeírás egyszerűsége, az adatok összehasonlíthatósága, kombinálhatósága, különösen családok és háztartások feldolgozásának vonatkozásában) hangsúlyozták, de egyesek kiemelték e módszer hátrányait is (amelyek főleg a feldolgozási munka megnövekedésében és az adatfelvevők nagyobb megterhelésében jelentkeznek). Az általános vélemény szerint azonban előnyösebb az együttes végrehajtás és a jövőben is így javasolják a népszámlálások munkálatait megszervezni.

Az 1960 körüli népszámlálások céljaira elkészített *Európai Népszámlálási Program* egyik legjelentősebb ajánlása az egységes népszámlálási programra vonatkozott. A munkacsoport előző ülészeit meghatározta azokat az alapvető ismérveket, amelyeket javasolt minden európai ország népszámlálásában szerepeltetni (elsődleges népszámlálási ismérvek) és ugyanakkor felsorolt több olyan ismérvet is, amelyet másodlagosnak tekintett ugyan a népszámlálások adatgyűjtése szempontjából, de a nemzetközi egységesítést szükségesnek tartotta.

¹ Az EGB 27 tagországa közül az elemzés összeállításáig 21 küldött választ. A program végrehajtásának vizsgálata tehát ezen országok gyakorlatára vonatkozik.

² Magyarországot az ülészeteken Dr. Klinger András, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetőhelyettese képviselte.

³ Analysis of National Replies to the Questionnaire on Censuses of Population and Housing. Part One: General questions and questions relating to population censuses

Part Two: Questions relating to housing censuses

Part Three: Locality statistics and the urban/rural classification (Conf. Eur. Stat./WG. 6/94-95-96)

⁴ Conference of European Statisticians, Working Group on Censuses of Population and Housing. Report of the Fifth Session (Conf. Eur. Stat./WG. 6./97)

A népszámlálások végrehajtása tapasztalatainak vizsgálata azt mutatta, hogy az elsődleges ismérvek kiválasztása általában megfelelő volt, mivel az országok többsége ezeket általában szerepeltette népszámlálási programjában. Ugyancsak helyes volt a kiegészítő ismérvek körülhatárolása is, mivel ezek közül számos viszonylag gyakran szerepelt a népszámlálások kérdéskörében. Továbbra is szükséges tehát az ismérvek e két csoportjának megkülönböztetése, azzal a határozott céllal, hogy az elsődleges ismérvek közé kerüljenek, amelyeknek megkérdezése az általános népszámlálások során feltétlenül szükségesnek látszik (európai viszonylatban általában teljeskörű számbavétellel), másodlagos ismérveknek pedig azokat tekintsük, amelyek csak az országok egyes csoportjaiban jelentősek, vagy pedig amelyeknek reprezentatív módszerrel való megfigyelése elegendő.

A legutolsó népszámlálások gyakorlata alapján azonban szükségesnek látszott a népszámlálási programban bizonyos kisebb módosítások végrehajtása: bizonyos — kevésbé általános — alapvető ismérvek kiegészítő ismérvekké váltak, ugyanakkor egyes — az országok nagyobb részében használt — kiegészítő ismérveket az értekezlet áttett az alapvető ismérvek közé. Egyes esetekben jelentősebben módosította az egyes ismérvek tartalmát.

Az alapvető ismérvek közül az 1960 körüli népszámlálások tapasztalatainak elemzése alapján az eredetileg javasolt 22 közül csupán 4 olyan volt, amelynek megkérdezése nem volt általánosnak tekinthető. A 21 megvizsgált ország közül kilenc ismérvet valamennyi ország megkérdezett és további kilencet az országok döntő többsége szerepeltetett programjában.

A vitatott ismérvek közül a *születés helye* csupán 11 ország népszámlálási programjában található. Általános volt az a vélemény, hogy az erre vonatkozó adatok jó eligazításul szolgálnának a népesség vándorlására vonatkozóan, azonban megválaszolása és feldolgozása, különösen a minden országban igen gyakori közigazgatási változások miatt nagy nehézségekbe ütközik. (Megjegyzendő, hogy emiatt tekintett ele kérdés vizsgálatától az 1960. évi magyar népszámlálás is.) A vita alapján végül az a határozat született, hogy a születés helye csupán a külföldön született személyek vonatkozásában szerepeljen az alapvető ismérvek között és az országon belül született népesség születési helye kérdezése a kiegészítő ismérvek közé kerüljön. Ugyanakkor kialakult az a vélemény is, hogy a népesség belső vándorlására vonatkozóan megbízható képet nyújt az *előző állandó lakóhely* megkérdezése (hasonlóan pl. az 1960. évi magyar népszámlálás gyakorlatához, amely az 1949. évi állandó lakóhelyet kérdezte meg) és ezért ezt az ismérvet a kiegészítő kérdések közül az alapvető kérdések közé sorolta az értekezlet.

Az *anyanyelv és nemzetiség* megkérdezése az európai népszámlálások gyakorlatában elég ritkának bizonyult. Ezen kérdések csupán 8–8 ország népszámlálási programjában szerepeltek. Ezért az értekezlet úgy döntött, hogy e két ismérv kerüljön a kiegészítő kérdések közé, fenntartva továbbra is azt a véleményt, hogy megkérdezésük azon országokban, ahol viszonylag nagyszámú nemzeti kisebbség él, nagyjelentőségű.

Jelentősebb vita folyt a termékenységi kérdéskör tekintetében is, amelyre vonatkozóan az alapvető ismérvek között az *összesen született gyermekek száma* szerepelt, mivel erre vonatkozóan csupán 13 ország tett fel kérdést, és azt sem teljesen összehasonlítható módon (mivel sok esetben eltérő volt a megkérdezettek köre, vagyis hogy az összes nőre vagy csak a házassokra, az összes gyermekekre, vagy csak az élveszületőkre, a házassághól vagy az összes szülöttekre stb. terjedt ki a vizsgálat). Az értekezlet megállapította, hogy e kérdésnek az alapvető ismérvek között kell — demográfiai fontosságára való tekintettel — szerepelnie, azonban szükséges, hogy a Munkacsoport további munkája során pontosabban határozza meg a termékenységi statisztika fogalmait és ennek alapján tegyen javaslatot a mutatók egységes tartalmára vonatkozóan. Ugyanakkor a későbbi tárgyalásokra utalta az egyéb (jelenleg a kiegészítő ismérvek között szereplő, de általános érdeklődést kiváltó) termékenységi ismérveknek az alaplístára való áthozatalának vagy egyesek elhagyásának kérdését.

Az 1960. évi programban 23 ismérv szerepelt a kiegészítő ismérvek sorában. Ezek közül az értekezlet egy olyant talált, amelyet érdemesnek tartott

a kiegészítő ismérvek közül az alapvető ismérvek közé áttenni. Az elemzésben szereplő 21 ország közül ugyanis 17 kérdést tett fel a *munkahelyre* vonatkozóan. Szükségesnek látszott ezért e kérdés nemzetközi egységesítése és az általános érdeklődésre való tekintettel az alapvető jegyzékbe való áttétele. (Megjegyzendő, hogy Magyarországon az 1960. évi népszámlálás volt az első, amely feldolgozást készített a keresők munkahelyére vonatkozóan és ennek a lakóhellyel való összevetése igen messzemenő következtetések levonására alkalmas⁵). Emellett a kiegészítő ismérvek közé felvették a munkahelyre való utazás módjának megkérdezését is.

A kiegészítő ismérvek között több olyan volt, amely csupán egy-két ország népszámlálásában szerepelt. Ezeket (menekült-e, a házasságkötés formája, háztartáson belüli ipari tevékenység, gazdaságnagyság) az értekezlet törölte a kiegészítő ismérvek listájáról. Igen elenyésző volt a megkérdezése, de szerepel a továbbiakban is a kiegészítő kérdések között a foglalkoztatottság vagy a munkanélküliség időtartamára vonatkozó kérdés, mivel az új javaslat szerint a gazdasági aktivitás típusára vonatkozó elsődleges ismérv meghatározása a jövőben „a gazdasági aktivitás típusa (aktív-inaktív, kereső, eltartott, foglalkoztatott, munkanélküli) a népszámlálás napján vagy egy meghatározott héten” lesz, ami magában foglalja a foglalkoztatottság időtartamára vonatkozó kérdést is. E változás alapján a rendszeres aktivitásra vonatkozó kérdés a kiegészítő ismérvek közé került.

Az iskolai végzettség kérdéskörével kapcsolatban a munkacsoport felvette a kiegészítő kérdések kérdéskörébe az egyetemi végzettség szintje és fajtája kérdését, elsősorban az erre vonatkozó magyar javaslat alapján, amely a több évtizedes és elsősorban az 1960. évi magyar népszámlálásra vonatkozó gyakorlat ismertetése alapján bizonyította be e kérdés vizsgálatának lehetőségét és szükségességét. Ugyanakkor törölte a szakrendszerű oktatásra vonatkozó külön kérdést, mint olyant amely része az iskolai végzettségre vonatkozó alapkérdésnek.

Több javaslat született arra vonatkozóan, hogy még milyen ismérvek szerepeljenek az ún. „egyéb” népszámlálási kérdések között. Az értekezlet azonban úgy döntött, hogy nem látszik szükségesnek egy harmadik jegyzék meghatározása, mivel a nemzetközi egységesítésre csupán azok az ismérvek szorulnak, amelyek az országok nagyobb részében szerepelnek a népszámlálási programjában. Az egy-egy ország érdeklődésére számottartó „egyéb” kérdéseknek felsorolása nem látszik szükségesnek.

A fentiek alapján a munkacsoport az 1970 körüli népszámlálások céljaira 22 alapvető (ebből 16 közvetlenül a kérdőívben tudakolandó és 6 közvetett), valamint 20 kiegészítő ismérvet fogadott el előzetesen.

A népszámlálási fogalmak meghatározása és csoportosítása

Az Európai Népszámlálási Program a népszámlálási ismérvek lefektetése mellett megkísérelte az egyes ismérvek tartalmi kérdéseinek egységesítését is. Valamennyi — az alap vagy kiegészítő listán szereplő — népszámlálási ismérvre vonatkozóan javaslatot tett az egységes nemzetközi definícióra vonatkozóan és a szükséghez mérten ajánlásokat dolgozott ki az egységes csoportosításokra is.

Az 1960 körüli népszámlálások tapasztalatainak elemzése azt mutatta, hogy az egységes definíciók és csoportosítások sok esetben a gyakorlatban is beváltak, azonban még viszonylag sok olyan terület van, ahol a definíciók finomítására, esetleges megváltoztatására, vagy kiegészítésére lenne szükség ahhoz, hogy a népszámlálási adatok európai szinten megfelelőképpen összehasonlíthatókká váljanak. Ugyanez vonatkozik a csoportosításokra is, amelyeknél az 1970. évi népszámlálások céljaira szintén nagyarányú módosító és kiegészítő munka szükséges.

A népszámlálási ismérvek közül 4 olyan terület van, amelyeknél a vitán résztvevők véleménye szerint különösen az eddigi ajánlások elmélyítése, illetve az országok gyakorlati tapasztalatai beható tanulmányozása után szükséges azok esetleges módosítása vagy kiegészítése. Ezek az alábbiak:

⁵ Lásd: „1960. évi népszámlálás 9. A keresők munkahelye és lakóhelye. A népesség 1949. és 1960. évi lakóhelye.” Központi Statisztikai Hivatal, 1963. 92*+368 pp.

- a népszámlálási népesség fogalom;
- család- és háztartás fogalom;
- a gazdasági aktivitás típusai szerinti csoportosítás;
- a társadalmi-gazdasági csoportosítás (és ezzel összefüggésben a foglalkozási viszony szerinti csoportosítás).

Az európai népszámlálási program — követve az ENSZ világnépszámlálási program erre vonatkozó ajánlásait — lényegében egymással párhuzamosan több *népességfogalmat* határozott meg. Így kitért az összeírás helye, ill. az állandó lakóhely szerinti népességfogalomra, meghatározta az össznépesség, valamint a Nemzetközi Konvencionális Össznépesség fogalmát. E 4 népességfogalom lényegében azon alapkérdés körül különbözött egymástól, hogy de jure vagy de facto alapon történjék meg a népesség számának közlése, illetve abban is eltért egymástól, hogy az egyes országok területén tartózkodó külföldiek, illetve a külföldön tartózkodó hazai állampolgárok különféle csoportjait milyen módon vegyék számba a népességszám megállapításánál.

Az egyes országok gyakorlata e népességfogalmak felhasználása és értelmezése tekintetében igen eltérő volt egymástól. Elméletileg az országok többsége igyekezett megkülönböztetni e különféle népességek kategóriákat és megpróbálkozott a nemzetközi egységesítés szellemében összehasonlítható, illetve összeadható népességszámokat megalkotni. Az egyes országok beszámolóit, illetve a vitában elhangzottak azonban meggyőzték a munkacsoportot arról, hogy e népességfogalmakat nem volt helyes egymástól elválasztva megalkotni, mivel nem megfelelő az a gyakorlat, hogy más és más népességfogalmakat használjunk az országok, a kontinentális vagy a világnépesség megállapítására, mivel ilyen módon többszörös átszámítások szükségesek, és így is bizonytalanságok maradnak fenn az adatok használhatóságát illetően.

E tekintetben a munkacsoport nem is tudott a munka jelenlegi szakaszában döntést hozni, hanem felkérte a Titkárságot, hogy az egyes országok gyakorlatának és véleményének beható tanulmányozása után készítsen újabb javaslatot a népességszám fogalmi megállapítására. Mindenesetre az 1970 körüli népszámlálások céljaira kialakítandó meghatározásokban feltétlenül egyértelműen kell állást foglalni a tekintetben, hogy de facto vagy de jure bázison történjék meg a fogalmak definiálása. Jelenleg ugyanis az a helyzet, hogy az európai össznépesség fogalom az országok kétharmadában de jure, egyharmadában de facto alapon van meghatározva; a nemzetközi konvencionális össznépesség fogalom pedig egy modifikált de facto össznépesség.

A népességfogalmakkal kapcsolatos vita e mellett felvetette a külföldiek különböző csoportjainak számbavételi módját (az adott országon belül), illetve az adott ország külföldön tartózkodó állampolgárainak megfigyelési lehetőségeit. E tekintetben is igen eltérő az egyes országok gyakorlata, ami különösen az ideiglenes jelleggel távollevők, illetve jelenlevők csoportjainál jelent nagy nehézséget. Ez azon országoknál jelent nagy problémát, ahol az ilyen jellegű népességcsoportok aránya magas. (E tisztázatlanság miatt pl. a külföldön dolgozó olasz munkások száma mind Olaszország, mind pedig azon országok népességszámában szerepelnek, amelyekben ún. „vendégmunkásként” dolgoznak.)

E kérdéskörrel kapcsolatban felmerült még az állandó lakóhely fogalma nemzetközi egységesítésének kérdései. Ezzel kapcsolatban azonban az a vélemény született, hogy ezt országonként az illető állam jogszabály alkotása határozza meg, vagyis azon alapon, hogy mi tekintendő „lakóhely”-nek az adott ország lakásbejelentési rendszere alapján.

A *család- és háztartásstatistika* nemzetközi egységesítése terén az 1960. évi népszámlálási program az első lépést jelentette. Ennek keretében megalkotásra került mind a magánháztartás, mind a család meghatározása és javaslat készült ezek csoportosítására vonatkozóan is. Az európai népszámlálási program ajánlásai jó alapot szolgáltathattak volna egy összehasonlítható család- és háztartásstatistika megalkotására. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy az 1960 körüli népszámlálások során még nem valósult meg az összehasonlíthatóság kérdése, mivel az országok nagy része — bár alapjaiban elfogadta a nemzetközi ajánlások elveit — a gyakorlatban mégis ettől eltérő alapfogalmakat használt. A csoportosítások terén viszonylag nagyobb az

azonosság, azonban mivel az alapegységek (a háztartások, illetve a családok) azonosítása kevésbé történt meg, az adatok összehasonlíthatósága ezáltal nincs biztosítva.

A magánháztartás fogalma viszonylag kisebb eltéréseket mutat, mint a családoké. 18 európai ország közül 13 elfogadta az európai program azon alapelvét, hogy a háztartást, mint gazdálkodási egységet fogja fel. Ugyanakkor ezen országok közül a háztartás meghatározását csupán öt végezte úgy, mint ahogyan ezt az európai program javasolta. A többi nyolc az alapelvet elfogadva, attól kisebb-nagyobb eltérésekkel határozta meg a háztartás népszámlálási fogalmát. Öt ország teljes egészében eltért a nemzetközi fogalom meghatározásától és a háztartás-lakás fogalomkörből indult ki.

Ugyancsak jelentős eltérések mutatkoznak a családok meghatározása terén. Az európai népszámlálási program ajánlását teljes egészében csupán 4 ország fogadta el, az országok többsége a családot az ún. családmag szemléletben határozta meg, de kisebb-nagyobb mértékben eltért — elsősorban a családmaggal együttélő, de családmagot külön nem alkotó rokonok számbavétele terén — a nemzetközi javaslattól. (Megjegyzendő, hogy az 1960. évi népszámlálási program erre vonatkozóan nem is ad megfelelő útbaigazítást.) 7 olyan ország volt, amely alapjaiban sem fogadta el a családmag szemléletet, hanem családnak a háztartás rokonságban élő tagjait tekintette. Ez utóbbival kapcsolatban — de általánosságban is — felmerült a családok és a háztartások szétválasztásának gyakorlati nehézsége, különösen abban a vonatkozásban, hogy az esetek nagyobb részében e két fogalom azonos.

E kérdéskörben a vita tanulsága szerint nemcsak az alapfogalmak nem egységesek, hanem eltérő módon állapították meg az egyes országok a háztartás fejének, valamint a családfőnek a fogalmát. E mellett kialakulatlan az intézeti háztartások fajta- és nagyságszerinti csoportosításának kérdése is.

Mindezekből kiviláglik, hogy a munkacsoport nem tudott döntést hozni a család- és háztartásstatisztika további egységesítésére vonatkozó javaslatok tárgyában. Javasolta, hogy a további munka során foglalkozzon behatódiban a nemzetközi gyakorlat megismerésével és a vélemények kicserélése után a későbbi ülésszakok során foglalkozzék a definíciók és csoportosítások végleges javaslatainak elfogadásával.

Az ülésszakon hosszas vita folyt a *gazdasági aktivitás* típusai szerinti csoportosítás meghatározásáról. A véleményeltérések nem annyira a csoportosítás ismérvei vonatkozásában folytak (abban ugyanis általában mindenki egyetértett, hogy szükség van a gazdaságilag aktív és inaktív népesség megkülönböztetésére, és hogy az utóbbiakon belül szét kell választani az inaktív keresőket és az eltartottakat), hanem hogy milyen időszak illetve időpont alapján legyen megállapítva a gazdasági aktivitás. Ugyanis a gazdasági aktivitás megállapításának három eleme (a gazdasági aktivitás fogalma, a foglalkoztatottság fogalmához szükséges minimális munkaidő, aktivitás időtartama) közül a harmadik az, amelynek felfogásában az országok gyakorlata nagyban különbözik egymástól.

A probléma lényege az, hogy a népszámlálás e tekintetben milyen „eszmei” időtartamot vizsgáljon, vagyis hogy az adott időpontban vagy egy adott időtartam alatt foglalkoztatott személyeket tekintse gazdaságilag aktívnak. Az országok gyakorlata e tekintetben két csoportra osztható: az egyik módszer alapelve az, hogy a gazdasági aktivitást egy adott eszmei időpontban, vagy egy igen rövid periódusban (amely nem lehet egy hétnél hosszabb) kell vizsgálni. Ezt a fogalommeghatározást (az ún. „munkaerő”-konceptiót) fogadta el a Munkaügyi Statisztikusok Nyolcadik Nemzetközi Konferenciája 1954-ben és ezt a gyakorlatot folytatta az országok többsége (így Magyarország is, amely az 1960. évi népszámlálás alkalmával azt tekintette keresőnek — így gazdaságilag aktívnak — aki a népszámlálás eszmei időpontjában gazdasági aktív tevékenységet folytatott). Ezzel szemben az 1960. évi népszámlálási program a gazdasági aktivitást hosszabb időtartamban javasolta vizsgálni (amelynek 1 hónapnál hosszabbnak kellett lennie), kivéve azon országok vonatkozásában, amelyeknek folyamatos munkaügyi statisztikai adatszolgáltatásuk van és megelégedhetnek az egyhetes időtartammal.

Az e kérdésben folytatott hosszú vita végleges megállapodást nem tudott hozni és ezért e fogalom meghatározását a későbbi ülészakokra utalta. Abban azonban megállapodott a munkacsoport, hogy az 1970. évi programban a gazdasági aktivitás meghatározása inkább a munkaerő fogalomhoz közeledjék és ezért az erre vonatkozó ismérvet úgy határozta meg, mint „a gazdasági aktivitás típusa a népszámlálás napján vagy egy meghatározott héten”. E meghatározás részleteit és az ebből folyó egyéb következtetéseket azonban már a későbbi ülészakoknak kell megtárgyalni.

Gazdasági aktivitás típusa szerinti csoportosítás egyes alcsoportjaival kapcsolatban is több eltérésről adott számot a munkacsoport vitája. Így nem egységes a gyakorlat a véderő tagjainak, a munkanélkülieknek, valamint a részleges foglalkoztatottaknak elbírálása tekintetében. Ugyancsak eltérnek egymástól az inaktív személyek további megkülönböztetésére használt csoportosítások is, sőt négy ország még az inaktív keresőktem megkülönbözteti meg az eltartottaktól.

A népszámlálások foglalkozási kérdéskörének többi ismérvei tekintetében definíciós problémák nem merültek fel. Az országok képviselői hangsúlyozták az egyéni foglalkozások nemzetközi csoportosítása (ISCO) és a foglalkozási ágazatok nemzetközi osztályozása (ISIC) mihamarabbi revíziójának kérdését, hogy az 1970 körüli népszámlálások céljaira megfelelő időben álljanak rendelkezésre ezek az alapjegyzékek. Erre vonatkozó megfelelő ígéretek azonban nem születtek, mert a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal Titkársága az ISCO revízióját 1966-ra, az Európai Gazdasági Bizottság Titkársága pedig az ISIC európai revízióját 1968-ra ígérte. Az országok többsége elfogadta azt az alapelvet, hogy mindkét jegyzéknél legalább az alcsoportokat (az ún. kétszámjegyes foglalkozásokat, illetve foglalkozási ágazat) ki fogja mutatni, a nemzetközi összehasonlíthatóság érdekében.

A *foglalkozási viszony és a társadalmi-gazdasági csoportosítás* kérdésében a vártnál nagyobb nemzetközi egység következett be már az 1960 körüli népszámlálások során. Az országok többsége elfogadta mindkét csoportosítás nemzetközi irányelveit és legalább az alcsoportok tekintetében az ajánlásoknak megfelelően használta a csoportosításokat. Természetesen mindkét ismérvi vonatkozásában különösen a részletes csoportokat illetően elég nagyok az eltérések és egyes alcsoportok (így az értelmiség és a szolgáltatási személyzet, valamint főleg az inaktív személyek) vonatkozásában elég jelentősek a fogalmi eltérések.

A foglalkozási viszony szerinti csoportosítás alcsoportjai tekintetében a szocialista országok vonatkozásában a munkacsoport — magyar javaslatra — elfogadta azt a módosítást, hogy a termelőszövetkezeti tagok segítő családtagjai ne a segítő családtagok csoportjában, hanem a termelőszövetkezeti tagok csoportjában (mint annak alcsoportja) szerepeljenek. A társadalmi-gazdasági csoportosítás tekintetében szükségesnek látszik, hogy az általánosan használt csoportok kijelölésével az eddigőtől eltérő részletes csoportosítás alakuljon ki. Az erre vonatkozó munkát a jövőben kell elvégezni, de az értekezlet már most felhívta a figyelmet arra, hogy ennél vegyék figyelembe azt, hogy e csoportosítás nem annyira a népesség, mint inkább a családok és háztartások megkülönböztetésében játszik szerepet.

Az előbbiekből nem említett népszámlálási ismérvek vonatkozásában alig került sor vitára, illetve nem látszott szükségesnek az 1960-as program módosítása. Inkább egyes fogalmak pontosabb meghatározására hívták fel a résztvevők a figyelmet. Így a *kor* kérdésével kapcsolatban ismét hangsúlyozták a születés időpontja megkérdezésének szükségességét, és hogy a feldolgozásokban a születési év mellett a betöltött korévek szerint is kell a népességet csoportosítani. (Természetesen csak olyan országokban, ahol a népszámlálást nem január 1-én tartják.) A *családi állapot* kérdésével kapcsolatban több hozzászóló felvetette, hogy a nemzetközi egységesítés szempontjából szükséges, hogy valamennyi ország a de jure (tehát jogi) bázison mutassa ki a népesség családi állapot szerinti megoszlását. Ugyanakkor felmerült a de facto (tehát tényleges) státus vizsgálatának szükségessége is. Az általános vélemény azonban az volt, hogy ez utóbbi csak kiegészítője lehet a jogi alapon történő csoportosításnak, és ezért pl. a jogilag különváltakat a törvényesen elváltak, a csupán

ténylegesen különélfeket a házások kategóriájában kell kimutatni. A meg-
egyezéssel együttélfeket pedig nem szabad a házások csoportjába sorolni.

A munkacsoport ülése kitért még az iskolai végzettség és a termékenység
kérdéskörei fogalmi kérdésének megvitatására. E tekintetben azonban rész-
letesebb megállapodásra nem került sor, csupán azokban a vonatkozásokban,
amelyek a népszámlálás programját illetik és amelyekről már az előbbiekben
szólottunk. A termékenységre vonatkozóan a munkacsoport további elemzést
javasolt.

A népszámlálási program keretében megvizsgálta a munkacsoport az
1960. évi program feldolgozási tervre vonatkozó javaslatainak végrehajtását,
ennek részletesebb tárgyalásával azonban nem foglalkozott.

A lakásszámlálás alapfogalmai és programja

A lakásösszeírással kapcsolatban a legrészletesebb vita a *lakásegység*, mint
a számbavétel egysége fogalmi kérdésével kapcsolatban folyt. A Titkárság
elemzése szerint a 20 európai ország közül — amely jelentést készített 1960.
körüli lakásösszeírásáról — 18 elfogadta az Európai Lakásszámlálási Program
azon ajánlását, hogy a lakást mint műszaki egységet fogja fel. Az alapfogalom
értelmezése nem is okozott nagyobb problémát, csupán több ország képviselője
megemlítette, hogy az új fogalmakra való áttérés miatt nincs mód a múltbeli
népszámlálások lakásadataival való összehasonlításra.

Nagyobb eltérések jelentkeztek a lakásegységek *típusainak* megkülönböz-
tetésében. Nem egyező a gyakorlat a hagyományos lakások és az intézeti
háztartások elválasztásában. Vitatott volt ezenkívül, hogy a lakás alapvető
fogalmába beletartozzék a konyhával ill. a fürdőszobával való ellátottság,
valamint a külön kijárat megléte. Az általános vélemény szerint különösen
a konyhával való felszereltséget a lakás alapvető elemének kell tekinteni.

A „hagyományos” lakás fogalmi kérdésével kapcsolatban a munkacsoport
felvetette annak további megvitatását, hogy az építészeti egység értelmezése
az átépített lakások, ill. egyes mellékhelyiségek nem összefüggő fekvése eseté-
ben hogyan történjék.

Ugyancsak nem megoldott a különálló helyiségek (mint pl. Magyarorszá-
gon a nyári konyhák) beszámítása a lakások közé, ill. a szezonális, (főleg) nyári
ill. másodlagos lakások számbavételi módja.

A munkacsoport végül megegyezett abban, hogy a lakásegység ill. a lakás
fogalmát, valamint típusok szerinti csoportosítását újabb részletes vizsgálat
alapján újból meg kell határozni.

A lakásösszeírás számbavételi egységeivel kapcsolatban az országok nagy
többsége javasolta az *épületnek*, mint másodlagos megfigyelési egységnek a
bevezetését. 1960 körüli népszámlálások alkalmával 16 ország vette számba
ilyen módon az épületek adatait (főleg a lakásviszonyokra vonatkozó ismér-
veit). E szükségletből kiindulva az 1970 körüli összeírások céljaira az épületre
vonatkozó fogalmakat és csoportosításokat az eddiginél egyértelműbben és
precízebben kell meghatározni.

A lakásösszeírás során alkalmazandó *ismérvek* vonatkozásában az 1960. évi
Európai Programhoz viszonyítva a munkacsoport — előzetesen — viszonylag
kisebb változtatásokat javasolt. Három olyan ismérv volt, amelyet indokoltnak
látszott a kiegészítő ismérvek közül az alapvető ismérvek közé iktatni.

Ezek közül legjelentősebb változás, hogy a lakásnak *konyhával* való
ellátottságát ezentúl az alapvető ismérvek között javasolja szerepeltetni,
mivel a lakás fogalom alapvető velejárójának tekinti, hogy van-e vagy sem
konyhája (vagy főzőfülkéje). Ebből a szempontból felmerült, hogy helyes-e
az a gyakorlat, hogy a konyhák a lakás szobái között szerepeljenek (mint ahogy
az 1960. évi program sok ország — így Magyarország — gyakorlatával szemben
javasolta) vagy attól elválasztva. A vitában leggyakrabban hangoztatott
vélemény az volt, hogy a konyhák külön kerüljenek kimutatásra, de alapuló
ismérvként, hogy az esetleges összeadásra is mód nyíljék. Ebben a vonatkozás-
ban azonban végleges döntés nem született. A konyhák felszereltsége (fűzési
alkalmatosságokkal) önálló kérdésként ezentúl a kiegészítő ismérvek között
szerepel.

Az eddigi kiegészítő ismérvek között szereplő *építés éve (időszaka)* kérdés — a legtöbb ország javaslata alapján — szintén az alapismérvek közé került. Az általános vélemény az volt, hogy ennek felmérése nagymértékben számot ad a lakásállomány állapotáról. Több küldöttség — így a magyar is — hangsúlyozta, hogy az építés tényleges éve gyakran nem állapítható meg, de szükségtelen is, ehelyett pontosabb válaszok várhatók az építés periódusa kérdésétől, vagyis ha bizonyos nagyobb időszakok megválaszolását várják a lakások tulajdonosaitól. Ennek alapján a kérdés ilyen módon, mint az *építés időszaka* került be az alapjegyzékbe azzal, hogy későbbiek folyamán egységesíteni kell a vizsgálandó periódusokat.

Ugyancsak az alapjegyzékbe került — mint a lakhatási jogcím kiegészítő kérdése — a *tulajdon jelleg*, amelyet mint önálló kérdést 20 ország közül 15 kérdezett. A vélemény ezzel kapcsolatban az volt, hogy a tulajdonos által lakott lakások száma már a bérleti jogcímnél (vagyis a lakásban lakás jogcíme kérdésénél) úgy is kiderül, a bérleti lakások tulajdoni jellegének megkérdezése pedig az országok nagyobb részénél nem szükséges, esetleg csak reprezentatív módon vizsgálandó ismérv.

A *lakóterület*, mint a lakás nagyságának meghatározó ismérve eddig a kiegészítő ismérvek között szerepelt. Többen javasolták az alapkérdéshez helyezését, de a munkacsoport többségének véleménye szerint helyesebb ezt a kiegészítő ismérvek között szerepeltetni, mivel a kérdés jellegére való tekintettel (a megválaszolás nehézsége miatt) nem teljeskörű, hanem reprezentatív vizsgálata indokolt (mint ahogy ez az 1963. évi magyar mikrocenzus lakásdemográfiai kérdőívén történt). Szükséges a fogalom pontosabb meghatározása is, vagyis hogy az adatok megállapítása a lakás teljes területére, vagy csupán az ún. „lakóterületre” (a szobák alapterületére) terjedjen ki.

A kiegészítő ismérveket a munkacsoport néhány olyan kérdéssel egészítette ki, amelyek a lakás kényelmi felszerelését, komfortosságát tudakolják (melegvízzel való ellátottság, a fűtés forrása, főzési felszerelés) ill. javasolta annak vizsgálatát, hogy a lakásban hány háztartás él.

A fenti válaszok alapján az 1970. évi Európai Lakásszámlálási Programban — előzetesen — 15 alap- és 18 kiegészítő ismérv szerepel.

Az egyes ismérvek kérdéseiben viszonylag kisebb vita folyt a munkacsoport ülésein. Csupán a *szoba* fogalma okozott nagyobb problémát. E tekintetben többen vitatták — mint ahogy már az előzőekben megemlítettük —, hogy helyes-e a konyhákat a szobák közé sorolni. Ezt különösen a konyhák és a főzőfülkék elválasztásának nehézségeivel magyarázták és javasolták, hogy az alapterület nagysága alapján történjék meg e két fogalom elhatárolása (pl. 4 m² alatt főzőfülke). Általánosságban szükségesnek látszott a szoba alapvető fogalmi kérdésének pontosabb meghatározása az 1970. évi program céljaira. Általános volt az a vélemény, hogy a szobának is meg kell határozni a minimális nagyságát (az már vitatott volt, hogy ez 4, 6 vagy 7 m² legyen) és magasságát (2 m-ben). Végleges javaslat nem született, ezt a későbbi üléseknek kell eldönteniök.

Az egyes ismérvekkel kapcsolatos standard csoportosítások terén is merültek fel nézeteltérések ill. az 1960. évi programtól való eltérések. Így a víz-ellátás, a WC-vel való ellátottság, a fürdőszobák ellátottsága és a bérleti jogcím csoportosítására vonatkozóan fogadott el a munkacsoport újabb — az eddiginél egyszerűbb — csoportosításokat.

Település statisztikák és város-falu csoportosítások

A munkacsoport ülésének 3. napirendi pontja a *település* (locality), valamint a *város-falu* csoportosítás nemzetközi egységesítésének kérdése volt. E témakör már a régebbi ülésszakoknak is legvitatottabb problémája volt és e tekintetben a nemzetközi javaslatok maguk sem tükröztek semmiféle egységet és több egymásnak ellentmondó alternatívát tartalmaztak.

Az 1960 körüli népszámlálások alkalmával a települések (helységek) fogalma igen eltérő volt, egyes országok közigazgatási alapon, mások földrajzi alapon próbálták meghatározni. Ugyanúgy igen nagy különbségeket mutat a városok és falvak elhatárolása: az országok mintegy 1/3-a szintén államigaz-

gatási rendszere alapján, mások lélekszámuk vagy foglalkozási jellegük szerint különböztetik meg egymástól a települések e két nagy csoportját.

A munkacsoport hosszabb vita után — amely a nézeteknek minden fajtájára kiterjedt — úgy döntött, hogy az 1970 körüli népszámlálások céljaira kívánatos lenne általánosabb definíciókat megalkotni, amelyek e tekintetben a nemzetközi összehasonlíthatóságot lehetővé teszik. Ehhez azonban még további tapasztalatok gyűjtése és véleményesere látszik szükségesnek.

A reprezentatív módszer alkalmazása a népszámlálások és lakásösszeírások alkalmával

A munkacsoport ülése részletesen foglalkozott a reprezentatív módszerek felhasználási területeivel a nép- és lakásszámlálások adattelvétele, feldolgozása és ellenőrzése tekintetében. Indokolt volt ez az érdeklődés, mert az országok nagy része az 1960 körüli népszámlálási alkalmával alkalmazta a reprezentatív módszereket. A Titkárság elemzése szerint a 21 európai ország közül a reprezentatív módszert a

próbaszámlálásoknál	10
különleges felvételeknél	6
utólagos felvételi ellenőrzésnél	7
adattfeldolgozás minőségi ellenőrzésénél	8
előzetes adatok feldolgozásánál	9
különleges adatok (vépleges) feldolgozásánál	7

ország alkalmazta.

Tekintettel arra, hogy e módszerek egységesítése és a tapasztalatok kicserélése nem történt meg, szükséges, hogy az 1970. évi népszámlálások céljaira ez megtörténjék. Ennek alapján célszerűnek látszik nemzetközi ajánlások elkészítése is.

E kérdéskörrel kapcsolatban több ország képviselője felvetette, hogy a két népszámlálás között reprezentatív kis népszámlálást (ún. mikroenzust) kíván tartani 1965-ben vagy 1966-ban. Erre vonatkozóan nemzetközi ajánlások elkészítésére nincs lehetőség, de szükségesnek látszik ezek tapasztalatainak rögzítése, ill. a következő időszakra javaslatok elkészítése.

A munkacsoport további munkája

A munkacsoport az értekezlet befejezésekor megállapította, hogy munkája első részét: az 1960 körüli európai népszámlálások végrehajtása tapasztalatainak megvitatását sikerrel befejezte. Felkérte a Titkárságot, hogy a vitában elhangzott észrevételek, valamint az eddig még tapasztalataikról be nem számolt országok népszámlálási gyakorlatának megismerése alapján készítse el végleges összefoglaló elemzését az 1960-as Európai Nép- és Lakásszámlálási Program végrehajtásáról.

A másik — fontosabb — feladatnak a munkacsoport természetesen nem tudott eleget tenni. Jelenleg még nem lehetséges végleges meghatározni az 1970 körüli népszámlálások céljaira az új módosított Nép- és Lakásszámlálási Programot. E téren csak a munka első lépése indult meg, felvázolódtak azonban azok a kérdések, amelyeket a munkacsoportnak meg kell oldani. Sok területen még részletesebb tapasztalatokat és véleményeket kell gyűjteni, és ezek alapján az eddiginél pontosabb, részletesebb ajánlásokat elkészíteni.

A fentiek miatt a munkacsoport úgy döntött, hogy az Európai Program végleges megvitatása közeljövőben nem lehetséges, de nem is szükséges, mivel az európai országok jelentős része csupán 1969—1971-ben tartja következő népszámlálásait. (Új témaként felvetődött az 1965—66-ban megszervezendő reprezentatív népszámlálások (mikroenzusok) egybehangolására vonatkozó javaslatok megvitatása. A küldöttek véleménye szerint erre nagy szükség lenne, de az idő rövidsége nem teszi ezt lehetővé.)

Az 1970. évi népszámlálásig a munkacsoport előreláthatólag két ülésen tárgyalja meg az Európai Nép- és Lakásszámlálási Programot; 1966 elején, ill. 1967 őszén.

A fennálló problémák tisztázását (tapasztalatok beszerzését, javaslatok elkészítését) egyrészt a Titkárság vállalta, másrészt a nagyobb munkát igénylő kérdések elvégzését rapportóri csoportokra bízta, amelyekben a témától függően 3–6 olyan ország küldöttei vesznek részt, akik az adott témával az eddigiekben a legbehatóbban és a legeredményesebben foglalkoztak.

A munkacsoport által megszervezett rapportóri csoportok és összetételük a következő:

1. Reprezentatív módszer alkalmazása, a népszámlálások közötti reprezentatív kisméretű népszámlálások (mikrocenzusok) (Franciaország, Magyarország, Svédország, Egyesült Államok).
2. Háztartási és családi statisztikák. Termékenység (NSZK, Franciaország, Magyarország, Hollandia, Egyesült Királyság, Jugoszlávia).
3. A gazdasági aktivitás típusa szerinti csoportosítások. Eltartottsági statisztikák (Finnország, NSZK, Románia, Jugoszlávia).
4. Lakásegység, szoba, konyha fogalma és csoportosítása (Csehszlovákia, NSZK, Olaszország, Egyesült Királyság).
5. Épület statisztika (Ausztria, Hollandia, Szovjetunió).
6. Lakásbérleti jogcím, lakottság (Bulgária, Norvégia, Svájc).

A Titkárság a népességfogalomra, a gazdasági aktivitás és a nemzeti jövedelem statisztikák közti összefüggésre, valamint egyes lakásfelszereltségi ismérvekre vonatkozó kérdéseket fogja tisztázni.

Több küldöttség javasolta, hogy a nép- és lakásszámlálások fogalmi kérdéseinek tisztázása mellett szükséges lenne nemzetközi egységesítési munka és tapasztalatcsere végrehajtása a népszámlálási felvételi és feldolgozási módszertani kérdések tárgyában. Ennek megvitatására azonban nem látszott alkalmasnak a munkacsoport jelenlegi formája, hanem a Titkárság javasolta, hogy az Európai Statisztikusok Értekezlete hozzon létre egy Népszámlálási Szeminárium-sorozatot. Amennyiben ezt elfogadják, két ilyen szeminárium kerül lebonyolításra (1964 őszén, ill. 1966 őszén).

Összefoglalva megállapítható, hogy a munkacsoport ülése igen hasznos volt, és azok a javaslatok ill. észrevételek, amelyek elfogadásra kerültek, nagymértékben megjavítják a népszámlálások nemzetközi összehasonlításának lehetőségeit. Emellett a módosítások sok esetben olyan jellegűek voltak, amelyek megfeleltek az eddigi magyar népszámlálási gyakorlatnak.

K. A.

A MAGYAR DEMOGRÁFIA TÖRTÉNETE ÉS NÉPESEDÉSTÖRTÉNETI KUTATÁSOK

A Population (1959. No. 4.), a *Bulletin de l'I. I. S.* (1961.), a *Ruch Prawniczny, Ekonomiczny i Socjologiczny* (Warszawa, 1962. No. 1.) és a *Population Studies* (1963. No. 2.) c. folyóiratokban a közelmúltban egymásután jelentek meg a magyar demográfia tudományának történetével és a magyar népesedéstörténet némely jelenségével foglalkozó tanulmányok. *Horváth Róbert* tanulmányai — amelyeknek magvát tulajdonképpen a *Hatvani* és *Fejes* munkásságáról írt magyar nyelvű elemzése képezik — hasznos szolgálatot tettek a magyar demográfia külföldi propagálása terén.

Meg kell azonban jegyezni, hogy megállapításai némely tekintetben megkérdőjelezhető képet nyújtanak a XVIII. és a XIX. század első felének hazai demográfiai viszonyairól, valamint a magyar demográfia tudományának történetéről, illetve műveléséről. Nem kétséges ugyanis, hogy *Hatvani* professzor *Bernoulli Dániel* munkásságát ismerve elemezte a XVIII. századi debreceni gyermekhalandóságot. Azonban *Hatvani* munkásságának hatása ismeretlen maradt a magyar irodalomban és közéletben, még tanítványai sem követték ezen a téren mesterüket és demográfiai kísérletei töredéknek, sajnálatosan félbeszakadt elemzésnek minősíthetők. *Hatvani* jelentőségét tehát a magyar demográfia tudományának történetében úgy körvonalazhatjuk, hogy egy

európai színvonalú polihisztor korszerű, de töredékes demográfiai kísérleteket is folytatott.

A magyar demográfiai tudomány történetének felvázolásánál azt a szempontot sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nem csak *Fejes, Fényes* és *Schwartner* módszerei és megállapításai tükrözik vissza a hazai népesedésszisztiika és népesedési állapotok helyzetét, hanem az államapparátus által kiépített és a XVIII. század második felétől rendszeresen folyó népesedésszisztiikai adatgyűjtések is. Ezek az adatgyűjtések különösen a XIX. század első felében — a településeinként összesített kor és nem szerinti házasságkötés és halandóság-táblázatok stb., és némely esetben a hozzájuk fűzött megjegyzések — sokkal nagyobb volumenű és részletességű adatanyagot tartalmaznak, mint az előbb említett töredékek, vagy magánszorgalomból gyűjtött művek. Továbbá az sem közömbös, hogy éppen a korabeli államapparátus demográfiai nézeteit, népesedésszisztiikai technikáját és népesedéspolitikai szándékait is magukban foglalják. Ismeretes, hogy ez a népesedésszisztiika igen korszerűen, a francia és porosz eredmények felhasználásával szerveződött meg. Hozzá kell még tennünk, hogy az előbb említett adatgyűjtési rendszer formái és tartalmi jellemzőit a magyar demográfiai irodalom, ha nem is teljes részletességben, de nagy vonásaiban már ismeri.

Összefoglalva, tehát úgy véljük, hogy *Horváth Róbert* hasznos szolgálatait ki kellene egészíteni a rendelkezésre álló vagy esetleg mélyebb kutatásokat igénylő tény- és tudománytörténeti ismeretekkel.

D. D.

ИСТОРИЯ ВЕНГЕРСКОЙ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ НАУКИ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ИСТОРИИ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ. В журналах *Population* (№ 4 за 1959 год), *Bulletin de l' I. I. S.* (1961 год), *Ruch Prawniczny Ekonomiczny i Socjologiczny* (Варшава, № 1 за 1962 год) и *Population Studies* (№ 2 за 1963 год) в недалеком прошлом друг за другом были опубликованы статьи, занимающиеся историей венгерской демографической науки и некоторыми явлениями венгерской истории народонаселения. Очерки *Роберта Хорвата*, — основу которых составляют по сути дела написанные на венгерском языке исследования о творчестве *Хатвани* и *Фейеша*, — оказали полезную услугу пропаганде венгерской демографии за рубежом.

Следует, однако, отметить, что содержащиеся в этих статьях выводы в некоторых отношениях дают ошибочную картину о демографических условиях в Венгрии в XVIII веке и первой половине XIX века, а также об истории и развитии венгерской демографической науки. Так не подлежит сомнению, что *Хатвани*, при анализе детской смертности в Дебрецене в XVIII веке, знал о существовании трудов профессора *Даншеля Бернулли*. Однако творчество *Хатвани* осталось неизвестным в венгерской литературе и общественной жизни, даже ученики не следовали в этой области за своим учителем, и его эксперименты в области демографии нельзя считать полными, законченными. Таким образом значение *Хатвани* в венгерской демографической науке может быть охарактеризовано так, что он, будучи энциклопедически образованным человеком европейского уровня, производил современные, но незаконченные демографические эксперименты.

При наброске контуров истории венгерской демографической науки нельзя упускать из виду то обстоятельство, что положение статистики населения и демографических условий отражено не только в методах и выводах *Фейеша*, *Фенеша* и *Швартиера*, а также и в сборе статистических данных о населении, который проводился регулярно со второй половины XVIII века государственным аппаратом. В этих собраниях данных, в особенности в первой половине XIX века — суммированы по населенным пунктам согласно возрасту и полу таблицы брачности и смертности и т. д., — а в отдельных случаях и в предпосланных к ним замечаниях содержатся гораздо большие по объему и детальности данные, чем в упомянутых выше неполных собраниях или трудах, созданных индивидуальными усилиями. Не является безразличным также и то, что

эти собрания отражают также демографические воззрения, статистическую технику и демографические намерения тогдашнего государственного аппарата. Известно, что демографическая статистика была организована очень современным образом, при использовании французского и прусского опыта. К этому надо еще добавить, что формы и основные признаки сущности упомянутой системы сбора данных, если и не в целом, но в основных чертах, известны венгерской демографической литературе.

Подводя итоги сказанному, следовательно, можно сказать, что полезную работу Роберта Хорвата надо было бы дополнить имеющимися налицо, или требующими эвентуально более глубоких фактических и исторических исследований, познаниями.

THE HISTORY OF DEMOGRAPHY IN HUNGARY AND RESEARCHES IN POPULATION HISTORY In the recent past the periodicals entitled *Population* (Vol. 1959 No. 4.), *Bulletin de l'I. I. S.* (Vol. 1961), *Ruch Prawniczny, Ekonomiczny i Socjologiczny* (Warszawa Vol. 1962. No. 1.) and *Population Studies* (Vol. 1963 No. 2.) have successively published studies concerned with certain phenomena of the history of demographic science in Hungary and of Hungarian population history. The studies by *dr. Róbert Horváth* — the main point of which consists, in effect, of his analyses written in Hungarian language on the work of *Hatvani* and *Fejes* — were instrumental in the field of the propagation of Hungarian demography abroad.

We have, however, to observe that *dr. Róbert Horváth's* statements give, in some respects, a misleading picture of demographic circumstances in Hungary in the first half of the 18th and 19th century, as well as of the history of Hungarian demographic science, and of its cultivation, respectively. It is not to be questioned scil. that, when Professor *Hatvani* analyzed infant mortality of the 18th century in Debrecen, he had already known the life-work of *Daniel Bernouilli*. The influence exercised by *Hatvani's* work remained unknown, even his students did not follow their teacher in this field, and his demographic experiments can only be qualified as a fragment, as an analysis regrettably interrupted. *Hatvani's* significance in the history of demographic science may therefore be characterized so that he was a polyhistor of high European standard who pursued modern but fragmentary demographic experiments, too.

When outlining the history of the Hungarian demographic science we must not leave out of consideration the point of view either that the position of Hungarian population statistics and population circumstances are not reflected solely by methods and statements of *Fejes, Fényes* and *Schwartner*, but also by the data collections of population statistics built up by the state apparatus and regularly carried on from the second half the 18th century. These collections of data — nuptiality and life tables by age and, sex etc. according to settlements — and in some instances remarks added to them contain, particularly in the first half of the 19th century, data of a much larger extent and of much greater exhaustiveness than the abovementioned fragments or works collected on one's own. Moreover, it is not indifferent either that it is exactly the contemporary state administration the demographical views, technique of population statistics and intentions concerning population policy of which they contain. It is well-known that this population statistics was organized in a particularly advanced way, utilizing the results attained in France and in Prussia. We may also add that the characteristics of form and content of the abovementioned system is — if not in full detail, but in broad outlines — already known in the Hungarian demographic literature.

To sum up what has been said, we believe that *dr. Róbert Horváth's* useful services should be supplemented by experiences in the field of the history of facts and of science being at our disposal or possibly requiring more profound researches.

A KGST STATISZTIKAI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGA NÉPMOZGALMI-STATISZTIKAI SZAKÉRTŐINEK ELSŐ ÉRTEKEZLETE

A KGST Statisztikai Állandó Bizottsága megbízásából a tagországok népmozgalmi statisztikai szakértőinek munkacsoportja 1964. február 18—21. között Budapesten tartotta első ülését. Az értekezet a népmozgalmi statisztika alapfogalmainak és a demográfiai módszereknek egységesítésével foglalkozott.

A népmozgalmi statisztikai szakértők munkacsoportjának ülését Péter György, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke nyitotta meg. A résztvevők *Klinger András* (Magyar NK.) választották meg az értekezet elnökének, a Szerkesztő Bizottság tagjai *Acsádi Gy.* (Magyar NK.), *Bogačka, G.* (Lengyel NK.), *Dimitrov, R.* (Bolgár NK.), *Ferenbac, I.* (Román NK.), *Lungwitz, K.* (Német DK.), *Njambu, Cs.* (Mongol NK.), *Peknik, K.* (Csehszlovák SZK.), *Stanislavsky, E.* (KGST Titkárság), *Vosztrikova, A. M.* (Szovjet SZKSZ) voltak. A résztvevő delegációk további tagjai (vezetői): *Nullsch, G., Marcusson, E., Reimann, G.* és *Kieperl, I.* (Német DK.), *Zsambalszanszid, O.* (Mongol NK.), *Stpicsinsky, T.* (Lengyel NK.), *Grejdan, M.* (Román NK.) és *Kučera M.* (Csehszlovák SZK.), *Fóti Zs.* és *Valkovics E.* (Magyar NK.).

A munkaülés a Magyar NK. javaslat tervezete, valamint az ülés előkészítésére felkért Magyar NK. és Csehszlovák SZK. által összeállított anyagok alapján a következő kérdéseket vitatta meg:

1. a népmozgalmi statisztikai feldolgozások minimális és ajánlott programja, a közléseknél alkalmazott alapvető csoportosítások;
2. a népmozgalmi statisztikai mutatószámok egységesítése;
3. a KGST alapvető mutatószámrendszerében szereplő demográfiai mutatószámok;
4. a népmozgalmi statisztikai alapfogalmak egységesítése;
5. népmozgalmi statisztikai számbavételi kérdések;
6. a halálokok csoportosításának kérdései;
7. a munkacsoport további feladatai.

Az ülések anyagáról a Demográfia 1964. 2. száma fog részletes tájékoztatást adni.

ПЕРВОЕ ЗАСЕДАНИЕ ЭКСПЕРТОВ ПО ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СТАТИСТИКЕ ПОСТОЯННОЙ КОМИССИИ СЭВ ПО СТАТИСТИКЕ. По поручению Постоянной Комиссии СЭВ по статистике стран-членов рпвели свое первое заседание с 18 по 21 февраля 1964 года в Будапеште. Заседание занималось унификацией основных понятий статистики естественного движения населения и демографических методов.

Заседание рабочей группы экспертов по демографической статистике открыл председатель Центрального Статистического Управления *Дьердь Петер*. Участники заседания избрали председателем *Андраша Клингер* (Венгерская Н. Р.), а затем образовали редакционную группу в составе *Р. Димитров* (Н. Р. Болгария), *Дь. Ачади* (Венгерская Н. Р.), *К. Лунгвиц* (Германская Д. Р.), *Ч. Нямбу* (Монгольская Н. Р.), *Г. Бogačka* (Польская Н. Р.), *К. Ферембах* (Румынская Н. Р.), *А. М. Вострикова* (Советский Союз), *К. Пекник* (Чехословацкая С. Р.), *Е. Статиславски* (Секретариат СЭВ). Дальнейшие члены (руководители) принимавших участие на совещании делегаций: *Т. Нульч*, *Е. Маркусон*, *Г. Реймани* и *И. Киперт* (Германская Д. Р.), *О. Жамбалсанзид* (Монгольская Н. Р.), *Т. Стпичински* (Польская Н. Р.), *М. Грездан* (Румынская Н. Р.) и *М. Кучера* (Чехословацкая С. Р.), *Ж. Фоти* и *Э. Валкович* (Венгерская Н. Р.).

Заседание на основе венгерского проекта предложения, а также составленных Венгерской Н. Р. и Чехословацкой С. Р. — которым была поручена подготовка совещания — материалов, обсудило следующие вопросы:

1. минимальная программа и основные группировки статистической разработки естественного движения населения;
 2. унификация показателей статистики естественного движения населения;
 3. демографические показатели, фигурирующие в системе основных показателей СЭВ;
 4. унификация основных понятий в области статистики естественного движения населения;
 5. вопросы учета в статистике естественного движения населения;
 6. вопросы группировки причин смерти;
 7. дальнейшие задачи рабочей группы;
- (Подробная информация о материале заседания будет опубликована в номере 2 журнала «Демография» за 1964 год.)

FIRST CONFERENCE OF THE EXPERTS ON VITAL STATISTICS OF THE STANDING STATISTICAL COMMITTEE OF THE COUNCIL OF MUTUAL ECONOMIC AID. On Behalf of the Standing Statistical Committee of the Council of Mutual Economic Aid the Working Group of the experts on vital statistics of the member countries held its first session between 18—21 November 1964 in Budapest, as Hungary was entrusted with the preparation and organization of the conference. The subject matter of the conference was to standardize the fundamental concepts of vital statistics and demographic methods.

The meeting of the Working Group was opened by *Mr György Péter*, President of the Central Statistical Office. *Mr András Klinger* (Hungary) was elected president of the session by the participants. Members of the Drafting Committee were: *Mr Gy. Acsádi* (Hungary), *Mme G. Bogańska* (Poland), *Mr R. Dimitrov* (Bulgaria), *Mr I. Ferenbac* (Romania), *Mr K. Lungwitz* (German Democratic Republic), *Mr. G. Njambu* (Mongolia), *Mr K. Peknik* (Czechoslovakia), *Mr E. Stanislavsky* (Secretariat of the Council of Mutual Economic Aid), *Mme A. M. Vostrikova* (USSR). Further members (leaders) of the delegations were: *Mr G. Nullsch*, *Mr E. Marcusson*, *Mr G. Reimann* and *Mme I. Kiepert* (German Democratic Republic), *Mr O. Zhambalsanzhid* (Mongolia), *Mr T. Stpicinsky* (Poland), *Mme M. Grejdan* (Romania) and *Mr. M. Kučera* (Czechoslovakia), *Mme Zs. Fóti* and *Mr. E. Valkovics* (Hungary).

Hungary had partly prepared a draft resolution, moreover, had been also charged, together with Czechoslovakia, to prepare other material. These served as a basis for discussion, as follows:

1. the minimum and recommended programme of the processing of the data of vital statistics, the basic groupings used in the publications,
2. the standardization of the indices of vital statistics,
3. the demographic indices figuring in the basic index system of the Council of Mutual Economic Aid,
4. the standardization of the fundamental concepts of vital statistics,
5. questions of recording of vital statistics,
6. questions of grouping of causes of death,
7. further tasks of the Working Group.

The material of the conference will be reported in No. 2. 1964 of *Demográfia*.

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségkutató Bizottságának folyóirata

Vol. XVII. No. 2. (1963)

NEVILLE, R. J. W.: *Singapore: Recent Trends in the Sex and Age Composition of a Cosmopolitan Community.* (Szingapur: újabb trendek egy kozmopolita városközösség nem és kor szerinti összetételében.) 99–112. pp.

Szingapur népessége igen változatos képet mutat. Körülbelül háromnegyedrésze kínai, ezen kívül nagyobb maláj és indiai, valamint kisebb európai és ceyloni csoportból áll. Az egyes csoportokban a nemek aránya és a korstruktúra igen különböző volt. Eredetileg ez a bevándorlás következménye volt, sok volt a férfi és nagy volt a fiatal és középkorú felnőtt korcsoportok aránya. Ezek a bevándorló országokra jellemző vonások lassan módosulnak, a bevándorlás korlátozása és a nagy természetes szaporodás következtében ma a nemek aránya kiegyensúlyozottabb és a népesség sokkal fiatalabb. Ezért a nemek közötti aránnyal kapcsolatos szociális és társadalmi problémák jelentősége csökken, viszont a munkaalkalmak hiánya és a fiatalok nagy aránya következtében a dolgozókra eső eltartottak aránya nagy.

PEEL, J.: *The Manufacture and Retailing of Contraceptives in England.* (A fogamzásgátló szerek gyártása és kiskereskedelmi árusítása Angliában.) 113–125. pp.

Angliában már a XVIII. században gyártottak condomot. Jelenleg napon-ta több mint egy millió darab fogamzásgátlót használnak fel, ezeket 7000 kiskereskedelmi üzleten, elsősorban gyógyszerházon, borbélyüzleten, klinikán és orvosi üzleten keresztül árusítják.

SOGER, S.: *Aspects of the Demographic Situation in 17 Parishes in Shropshire 1711–1760.* (A demográfiai helyzet 17 shropshire-i egyházközségben 1711 és 1760 között.) 126–146. pp.

A vizsgált egyházközségekben a házassági mozgalom mutatta a legkisebb ingadozásokat, a keresztelések száma nagyobb mértékben ingadozott, a legnagyobb változásokat pedig a temetések száma mutatta. Az eltemetettek 40 százaléka gyermek volt. Minden 100 temetésre 140–146 keresztelés jutott. A szerző kísérletet tesz az össznépeség megbecslésére is.

DANDEKAR, K.: *Vasectomy Camps in Maharashtra.* (Vaszektómiai táborok Maharashtra államban.) 147–154. pp.

Az indiai Maharashtra államban bizonyos népszerűsége tett szert a férfiak sterilizálása, mint a családtervezés egyik eszköze. 1959. júliusa és 1962. januárja között összesen 3465 esetben hajtottak végre sterilizálást. A sterilizált férfiak gyermekeinek átlagos száma 5,33 volt, ötéves korcsoportok szerint bontva a legtöbb sterilizált férfi a 38–42 éves korcsoportban volt.

POTTER, R. G. Jr.: *Birth Intervals: Structure and Change.* (A születési intervallumok: struktúrájuk és változásuk.) 155–166. pp.

A két születés közötti intervallum különböző részekből áll: a terhességből, a születés utáni menstruáció-kimaradás időszakából, az anovulációs ciklusok-

ből és az ovuláció után a megtermékenyüléshez szükséges időből. Az intervallum ilyen felbontása segítséget nyújt a születési intervallum összehasonlítására országok és korcsoportok szerint.

MATRAS, J.: *Some Data on Intergenerational Occupational Mobility in Israel.* (Néhány adat a nemzedékek közötti foglalkozási mobilitásról Izraelben.) 167—186. pp.

Izrael foglalkozási struktúrájának bemutatása után a szerző a nemzedékek közötti foglalkozási mobilitást elemzi öt foglalkozási csoport, és pedig 1. értelmiségiek, műszakiak és gazdasági vezetők, 2. hivatalnokok és kereskedelmi alkalmazottak, 3. szakmunkások és betanított munkások, 4. segédmunkások, 5. mezőgazdasági dolgozók szerint. Az eredményeket összehasonlítja más fejlett ipari országokéval és elemzi az Izraelben születettekre, az Európában és Amerikában születettekre és az Ázsiában és Afrikában születettekre, valamint régi népességre és új bevándorlókra felbontva.

HORVÁTH, R.: *The Scientific Study of Mortality in Hungary before the Modern Statistical Era.* (A halandóság tudományos vizsgálata Magyarországon a modern statisztika kora előtt.) 187—197. pp.

Erre a tanulmányra a Figyelő rovatban részletesebben kitérünk.

A. R.

POPULATION

a Francia Demográfiai Intézet folyóirata

1963. N o. 4.

SIEBERT, S., SUTTER, J.: *Attitudes devant la maternité. Une enquête a Grenoble.* (Magatartások az anyasággal kapcsolatban. Egy grenoblei anket.) 655—682. pp.

Franciaországban eddig nem végeztek olyan vizsgálatokat a születéskorlátozás módszereire, indítókaira, szociális háttérére vonatkozóan, mint *Freedmann*, *Whelpton* és *Campbell* amerikai és *Hill*, *Stycos* és *Back* portoricoi vizsgálatai.

Ezért az I. N. E. D. elhatározta, hogy Franciaország különböző vidékein ilyen jellegű adatfelvételeket végez. Ezeknek a felvételeknek egyikéről, a grenoblei városi kórház szülészeti osztályán végzett vizsgálatról számolnak be a szerzők ebben a tanulmányban. Véletlen kiválasztás alapján 1200 asszonyt, a szülő nők 67%-át kérdezték ki az 1961. szeptembere és 1962. júliusa közötti vizsgálati időszakban.

A kérdőíven szerepeltek többek között a foglalkozási történetre, a jövedelemre, a vallásra, az iskolai végzettségre, a belső vándorlásra vonatkozó kérdések; vizsgálták az alkalmazott fogamzásgátló módszereket, tájékoztattak a jövőben esetleg kapható abszolút fogamzásgátló pilulával kapcsolatos állásfoglalásról; megkérdezték, hogy a szülő nő szerint mekkora az ideális gyermekszám családonként, végül érdeklődtek azután, hogy a megkérdezettek kaptak-e és kitől kaptak szexuális oktatást.

A megkérdezettek 69%-a alkalmazott valamilyen fogamzásgátló módszert. E módszerek közül túlnyomó többségben szerepel a coitus interruptus (61%), második helyen szerepel a coitus interruptus + Ogino (13%), majd az Ogino módszer következik (9%). Feltűnik, hogy a condomot igen kevesen használják (2% egyedül condomot, 3% coitus interruptus + condom módszert alkalmaz). *Freedmann*-nak az Egyesült Államokra vonatkozó adataival összehasonlítva a szerzők megállapítják, hogy a két népesség által alkalmazott fogamzásgátló módszerek nagy eltérést mutatnak: Amerikában sokkal kisebb a coitus interruptus szerepe (10%), ezzel szemben többen használnak condomot (28%).

Általában meg lehet tehát állapítani, hogy Franciaországban a segédeszközök nélküli fogamzásgátlási módszerek az elterjedtebbek. Ezen belül a coitus interruptus az átlagnál nagyobb arányban szerepel a munkásnőknél, az Ogino módszer pedig a szellemi foglalkozásúaknál. A katolikusok az izraelitáknál és a protestánsoknál nagyobb mértékben alkalmazzák a segédeszköz nélküli

módszereket. A vallási szempontból vegyes házasságokban látszólag a feleség vallása érvényesül erősebben a fogamzásgátlás terén.

Az abszolút fogamzásgátló szerrel kapcsolatos állásfoglalások megoszlottak, és nyilvánvalóan attól függtek, hogy az eddigi fogamzásgátló módszerek alkalmazása mennyire volt sikeres. Azt mindenesetre meg lehetett állapítani, hogy a megkérdezett nők közül 35% nem szülte volna meg gyermekét, ha rendelkezésére állott volna az abszolút fogamzásgátló módszer.

A megkérdezettek 79%-a azt mondta, hogy semmilyen szexuális oktatást sem kapott. Az igennel válaszolók több mint fele szüleitől kapott ilyen oktatást. Ugyanakkor 80% hasznosnak tartaná az ilyen oktatást. Érdekes, hogy a vizsgált házaspárok 39%-a egymás között sohasem beszélt a fogamzásgátlás problémáiról.

TABAH, L., CATALDI, A.: Effets d'une immigration dans quelques populations modèles. (A bevándorlás hatásai néhány modell-népességben.) 683–696. pp.

A bevándorlásnak szükségszerűen jelentős demográfiai hatásai vannak: azon a közvetlen hatáson kívül, hogy a népesség gyorsabban nő, megváltozik a korstruktúra, csökkenhet a termékenység, kitolódhat a házasságkötési életkor, stb. Ezeket a hatásokat — a tényezők bonyolult összefonódása következtében — nehéz a valóságban megvizsgálni, ezért a szerzők a társadalomtudományban egyre nagyobb szerepet játszó modell-módszert alkalmazzák és annak segítségével vonnak le következtetéseket a bevándorlás hatásáról.

HELBAOUI, Y.: La population et la population active en Syrie. (Szíria népessége és gazdaságilag aktív népessége.) 697–714. pp.

Szíria népességére vonatkozóan eddig csak kevésbé részletezett és gyakran bizonytalan adatok álltak rendelkezésre. 1960-ban azonban teljes népszámlálást hajtottak végre, és az 1961–1962 időszakban hét egymást követő reprezentatív felvételt is végeztek elsősorban a gazdaságilag aktív népesség felmérésére. A teljes eredményeket még nem tették közzé, a szerző itt néhány előzetes eredményt ad elő és elemez. Adatokat közöl a vidéki és városi népesség arányáról, a korstruktúráról, a gazdaságilag aktív népesség arányáról, ágazatonkénti megoszlásáról, az egyes tartományok lakosságáról. Szíria lakossága 1961. decemberében 4 572 905, a születési arányszám körülbelül 40 ezrelék, a halálozási arányszám 18 ezrelék. A népesség nagy — és a jövőben feltételezhetőleg még nagyobb — növekedése a nemzeti jövedelem gyors növekedését teszi szükségessé, Szíria népgazdasága azonban rendelkezik az ehhez szükséges feltételekkel.

BUI-DANG-HA-DOAN, J.: Recherches socio-démographiques sur les médecins en France. (Szocio-demográfiai vizsgálat az orvosokról Franciaországban.) 715–734. pp.

Az orvosokra vonatkozóan meglehetősen sok adatforrás áll rendelkezésre, ezek részben hivatalos nyilvántartások, részben régebbi reprezentatív vizsgálatok. Ezeknek alapján képet lehet kapni az orvosok területi eloszlásáról, korstruktúrájáról, az orvosi egyetemet végző hallgatók korösszetételéről az orvosi szakképzés időtartamáról, stb.

GUELAUD-LERIDON, F.: Le travail des femmes en France. (A női munka Franciaországban.) 734–735. pp.

Az I. N. E. D. és a francia tervhivatal közös vizsgálatban foglalkozott a női munka helyzetével. A szerző az erről a vizsgálatról készült kiadványt mutatja be.

HENRY, L.: Approximations et erreurs dans les tables de nuptialité des générations. (Mégközelítések és hibák a nemzedékek házasságkötési tábláiban.) 737–776. pp.

A kohorsz-módszer alkalmazását ma általában célszerűnek tartják a termékenység és a házassági mozgalom elemzésében. Ennek ellenére alig találunk

nemzedékenkénti házasságkötési táblákat. Ezért érdemesnek látszott foglalkozni az ilyen táblák szerkesztésének általános kérdéseivel és a különböző tényezők okozta hibákkal.

A. R.

THE MILBANK MEMORIAL FUND QUARTERLY

a Milbank alapítvány folyóirata

1963. No. 4.

RUTTER, M.: Some Current Research Issues in American Child Psychiatry. (Néhány újabb kutatási probléma az amerikai gyermekelmeorvostanban.) 339–370. pp.

A WHO egyik legutóbbi vizsgálata megmutatta, mennyire különböző elmeorvostani osztályozásokat használnak a világon. Ezeket alig lehet összehasonlítani és a diagnózisok is nagyon bizonytalanok. Még inkább ez a helyzet a gyermekelmeorvostan területén. Az Egyesült Államokban jelenleg kísérletek folynak a pszichiátriai zavarok osztályozásának egységesítésére. A szerző szerint a gyermekkorban kifejlődő zavarok „természetrájának” és epidemiológiájának vizsgálata nyújthat itt a továbbiakban nagy segítséget.

A terhességi komplikációk vizsgálata alapján az agysérüléseknek nagy jelentőséget kell tulajdonítani sok pszichiátriai zavar kialakulásában. Az agysérülések vizsgálata segítséget nyújthat az agy és a viselkedés közötti összefüggések tisztázásában, és közvetve a környezetnek a viselkedésre gyakorolt hatása meghatározásában.

SHAPIRO, S.: FINK, R.: Methodological Considerations in Studying Patterns of Medical Care Related to Mental Illness. (Módszertani megfontolások az elmebetegségek orvosi kezelési formáinak tanulmányozásában.) 371–399. pp.

Bár az elmúlt években növekedett az elmebetegségekkel foglalkozó vizsgálatok száma, kevesen tanulmányozták eddig azt a kérdést, hogy a háziorvos hogyan foglalkozik a páciensek elmeállapotával kapcsolatos és emocionális problémáival. A cikk egyrészt módszertani kérdéseket tárgyal, másrészt ismerteti egy a közelmúltban befejezett kísérleti vizsgálat eredményeit.

POTTER, R. G.: Additional Measures of Use-Effectiveness of Contraception. (További mérőszámok a fogamzásgátlás alkalmazása hatékonyságának meghatározására.) 400–419. pp.

A fogamzásgátló módszerek alkalmazásának eredményességét általában az összesített megtermékenyülési rátával, azaz a száz évre eső megtermékenyülések számával mérik. Néhány újabb vizsgálatban kiegészítésként az egész időszakot, amelyben a megtermékenyülés előfordulhat, részekre bontották. Ezeknek a részidőszakoknak megtermékenyülési rátája gyorsan csökken. Ennek egyik oka, hogy a párok jobban megtanulják a kérdéses fogamzásgátlási módszer alkalmazását, másrészt azonban az is hozzájárul a ráták gyors csökkenéséhez, hogy a módszert kevésbé ügyesen vagy kevésbé gondosan alkalmazó párok, és esetleg a termékenyebb párok is kiesnek. A megtermékenyülési esély csökkenését le lehet írni hipotetikus kohorsz segítségével is; ebben azt a részarányt vizsgáljuk, amely védett marad meghatározott időn keresztül, ha (a) az empirikusan megfigyelt megtermékenyülési esély érvényesül, és (b) minden pár a megtermékenyülésig alkalmazza a fogamzásgátlást.

LEASURE, J. W.: Malthus, Marriage and Multiplication. (Malthus, a házasság és a szaporodás.) 419–436. pp.

Malthus a házasságkötés későbbre halasztását javasolta a népesség túlzott növekedésének egyetlen elfogadható gátjaként. A szerző megvizsgálja, hogy az átlagos házasságkötési életkor emelkedése és az 50 éves korban még hajadon nők arányának növekedése hogyan befolyásolja a termékenységet, a nettó reprodukciós rátát, a generációk átlagos hosszát és a népességnövekedés

rátáját. Azt találja, hogy a 20–22 év körüli házasságkötési életkor felemelése 27 évre lényegesen csökkenti a népesség növekedését, azonban ekkora változásra a házasságkötési szokásokban aligha lehet számítani a gazdaságilag gyengén fejlett országokban. Csak Írország népessége ért el alacsony termékenységi szintet anélkül, hogy a házasságon belül lényeges születéskorlátozást alkalmazott volna. Itt azonban az idősebb korban való házassággal párhuzamosan nőtt a nem házások aránya is.

WINDLE, C., SABAGH, G.: *Social Status and Family Size of Iranian Industrial Employees*. (Az iráni ipari alkalmazottak szociális státusa és családnagysága.) 436–443. pp.

Sjöberg az iparosodás előtti városok társadalmi struktúráját vizsgálva megállapította, hogy ezekben a városi felső osztályban általában családonként több gyermek éri el a felnőttkort, mint az alsó osztályban. Ennek oka jórészt a felső osztály kisebb halandósága. Felmerül a kérdés, hogy Iránban, ahol sok ilyen az iparosodás küszöbén álló város van, a gazdasági fejlődés hogyan fogja befolyásolni a családnagyság különbségeket az egyes osztályok között: a felsőbb osztályok kisebb halandósága fog-e érvényesülni, vagy alkalmazni fogják a születéskorlátozó módszereket és így az alsóbb osztályokban lesznek esetleg nagyobbak a családok. A cikk egy iráni ipari vállalat alkalmazottainak vizsgálatát mutatja be. A mohamedán tisztviselők családja volt a legnagyobb, ezután következtek a mohamedán munkások, a keresztény munkások, végül a keresztény tisztviselők. A gazdasági fejlődés hatása tehát valószínűleg nem egyértelmű, belejárhatnak vallási, kulturális, stb. tényezők is.

MAINLAND, D.: *X-Ray Bone Density of Infants in a Prenatal Nutrition Study*. (A csecsemők radiológiai csontsűrűségmérése egy a szülés előtti táplálkozásra vonatkozó vizsgálatban.) 7–111. pp.

A folyóirat negyedik számának ez a különálló második része egy vizsgálat eredményeit ismerteti, amelyben az anyákat terhességük első 16 hetében négyfajta különböző étrend szerint táplálták és ennek következményeit kutatták a csecsemőn végrehajtott radiológiai csontsűrűségmérésekkel.

A. R.

POPULATION INDEX

a Princeton Egyetem Népeségkutató Intézetének folyóirata

1963. No. 3.

A folyóirat e száma az amerikai Népeségi Szövetség 1963. évi ülésének anyagát ismerteti. Az ülést április 25 és 27. között tartották Philadelphiában a Pennsylvániai Egyetemen. A beküldött tanulmányokat kilenc ülészakon vitatták meg. A folyóirat az ülészakok sorrendjében közli a tanulmányok kivonatait.

Az első ülészak Frank W. Notestein elnökletével az 1960. évi népszámlálás értékelésével foglalkozott, M. H. Hansen és C. Taeuber „Az 1960. évi népszámlálás előzetes értékelése” c. tanulmányukban az adatok pontosságára vonatkozó vizsgálataik módszerét és eredményeit ismertették. (A tanulmányról a „Demográfia” 1963. évi 4. számában részletesebb ismertetés jelent meg.)

A második ülészak, amelyen C. Taeuber elnökölt az 1960. évi népszámlálás néhány eredményéről adott tájékoztatást „Mai népességünk” címmel. J. K. Folger és Ch. B. Nam az iskolázottság alakulásával („Az iskolázottság alakulása a népszámlálási adatok szerint”), B. Duncan, D. Goldberg és A. H. Hawley a nagyvárosi népesség alakulásával („Néhány megjegyzés az Egyesült Államok nagyvárosi népességének alakulásáról”), H. D. Sheldon és S. A. Hoermann a lakosságnak a városmag és az övezetek közötti megoszlásával és a megoszlás változása és az ingázás közötti összefüggések vizsgálatával („A nagyvárosi struktúra és az ingázás”) foglalkoztak tanulmányaikkban. Végül J. C. Beresford és A. M. Rivlin azoknak az ún. „egyéb” családoknak demográfiai ismérveit elemezték, amelyekben a családfőnek nincs házastársa („Az „egyéb” családok sajátosságai”).

A *W. Petersen* elnökletével tartott harmadik ülészakon a jelenlegi amerikai termékenységi vizsgálatok főbb eredményeit ismertették. *Ch. F. Westoff* a princetoni termékenységi vizsgálatokról számolt be („A princetoni termékenységi vizsgálat főbb eredményeinek összefoglalása”) és körvonalazta a kutatások további menetét, amelynek fő célkitűzése a lezárult termékenységi szakasz és a befejezett családnagyság vizsgálata. Ezenkívül megkísérelnek információkat szerezni a művi vetélések gyakoriságáról is. (A kutatások első fázisának eredményeit tartalmazó — „Family Growth in Metropolitan America” címmel megjelent — kiadványt a „Demográfia” 1962. évi 3. száma ismertette.) *R. F. Tomasson* egy egyetemi tantestületből kiválasztott — mindössze 127 családból álló — mikrominta alapján elemzi az ún. „karrier mobilitás” és a családnagyság közötti összefüggést („Társadalmi átrétegződés és családnagyság az illinoisi egyetem tanári karának fiatalabb korú családjaiban”). *P. K. Whelpton* az átlagos házasságkötési kor és a születési intervallum alakulásával foglalkozott, különös figyelmet szentelve a vallási különbségeknek. („Irányszatok és különbségek a házasságkötési korban és a születési intervallumban”). *F. Osborn* a családok átlagos gyermekszámának csökkenési folyamatát elemzi („Nem kívánt termékenység”) és kísérletet tesz az átlagos gyermekszám megállapítására, abban az esetben, ha nem lenne nem kívánt terhesség.

A negyedik ülészak napirendjén — *J. D. Durand* elnökletével — „Időszerű demográfiai tanulmányok” címmel elég vegyes kérdések szerepeltek. *Meyer Zitter* és *H. S. Shryock* a népszámlálások utáni népességszám becslések módszerével foglalkoztak („A népszámlálás utáni országos és területi népességszám becslések módszereinek pontossága”). *Ph. E. Enterline* és *N. E. Manos* a férfiak és a nők várható átlagos élettartamában mutatkozó különbség okait vizsgálják, különös tekintettel Angliára és Walesre és az Egyesült Államokra, ahol a különbség kimagaslóan nagy és az utóbbi évtizedekben jelentősen emelkedett. A szerzők bemutatnak egy formulát is, amely alkalmas annak meghatározására, hogy az egyes halálokok súlyának változása milyen mértékben befolyásolja a férfi és a női halandóság alakulását („A halandóság nemek szerinti különbségei Angliában és Walesben és az Egyesült Államokban”). *E. E. Huych*, *D. S. Ahers* és *D. F. Johnston* a népesség előreszámításokról adnak áttekintést, ismertetve az újabb módszereket, amelyeket az országos és a területi előreszámításoknál, — és a népesség előreszámításokhoz kapcsolódva — a munkaerőre és az iskolázottságra vonatkozó előreszámításoknál kívánnak alkalmazni („Népesség előreszámítások: áttekintés”). *H. Yuan Tien* a Kínában a szűzföldek termővéttele céljából végrehajtott áttelepitések gazdasági hatásait tárgyalja („Szervezett népesség-áttelepitések a kommunista Kínában, különös tekintettel a szűzföldek termővétetelére”). *M. C. Sheps* egy modellt ismertet, amely a terhesség különböző kimeneteleinek valószínűségeit figyelembe véve, alkalmas annak becslésére, hogy a magzati veszteségek milyen hatást gyakorolnak a termékenységre („Terhességi veszteség, mint tényező a termékenységi adatok elemzésében”).

A városi népességre vonatkozó tanulmányokat két ülészak is tárgyalta; az ötödik, *W. T. Martin* és a hetedik, *Ph. M. Hauser* elnökletével. Mindkét ülészakon négy-négy tanulmányt vitattak meg. Két dolgozat Japán városiasodási kérdéseivel foglalkozott (*Th. O. Wilkinson*: A japán városok funkcionális osztályozása, 1920—1955 és *D. B. Carpenter*: Az iparosodás és városiasodás és a szociális változások összefüggései Japánban). *L. F. Schnore* azt vizsgálta, hogy a városi struktúra változásai és az ún. „külvárosi szelektivitás” között milyen összefüggés van („Városi struktúra és külvárosi szelektivitás”). *H. H. Winsborough* és *J. E. Davis* a városi népsűrűség és a különböző népmozgalmi arányszámok közötti kapcsolat mérésének eredményéről számolt be („Parciális asszociáció a városi népsűrűség és a népmozgalmi arányszám között”). *Surinder K. Mehta* azt a feltételezett „parazita” hatást tanulmányozta, amelyet az elmaradott országok rendszerint egyetlen nagyvárosa gyakorol az ország gazdaságára; megállapítja, hogy ez a hatás még nem teljesen tisztázott és további vizsgálatokat igényel („Az egyetlen nagyváros néhány demográfiai és gazdasági vonatkozása”). *S. Goldstein* és *K. B. Mayer* azt elemzi, hogy a „nagyvárosiasodás” milyen hatást gyakorol a

demográfiai folyamatokra és a társadalmi-gazdasági helyzetre („A társadalmi-gazdasági helyzet különbségeinek demográfiai vonatkozásai egy nagyvárosi népességben”). Két dolgozat magasabb matematikai módszereket (többszörös korreláció, faktor analízis) mutat be a városi népesség strukturális változásainak a vizsgálatára (*G. C. Meyers: Változások a városi népesség összetételében, C. F. Schmid és Kiyoshi Tagashira: Ekológiai és demográfiai indexek: módszertani elemzés.*)

Külön ülészakot szenteltek — *B. Berelson* elnökletével — a demográfus utánpótlás és képzés kérdéseinek. A vita felkért hozzászólói *A. J. Coale, J. Blake, Ph. M. Hauser* és *V. H. Whitney* voltak. Megállapították, hogy a képzett demográfusok iránti növekvő igényekkel az oktatás nem tart lépést. Az egyetemeken magasabb szintű demográfiai oktatás általában nem folyik. Jelentős hátrány, hogy a demográfia az akadémiai testületben sincs szervezeteileg képviselve.

A nyolcadik ülészakon, amelyen *C. V. Kiser* elnökölt, külföldi vonatkozású termékenységi tanulmányokat vitattak meg. Ennek az ülészaknak a napirendjén szerepelt *Ch. Tietze* „Az engedélyezett művi vetélések demográfiai jelentősége Kelet-Európában” c. dolgozata. A vonatkozó rendelkezésekről adott tájékoztatás után a szerző ismerteti a születési arányszámok alakulását. Rámutat arra, hogy az 1960-as évek elején, a Szovjetunió kivételével, valamennyi kelet-európai országban, ahol művi vetélést engedélyezték, jelentősen csökkent a születési arány; legnagyobb mértékben — az 1950-es évek elejéhez viszonyítva közel kettőtödével — Magyarországon. Az engedélyezett művi vetélések aránya ugyancsak Magyarországon volt a legmagasabb. A további három tanulmány közül egy perui, kettő pedig indiai vonatkozású volt. (*J. Mayone Stygos: A női foglalkoztatottság és a termékenység a perui Limában, J. C. Cobb és J. F. Kantner: A demográfiai számbavétel néhány problémája a pundjabi családtervezési vizsgálatoknál, J. B. Wyon, R. G. Potter, M. L. New és J. E. Gordon: A szoptatási, a menstruáció kimaradási és a terhességek közötti intervallumok tartama: egy indiai falusi népességi tanulmány előzetes eredményei.*)

A G. J. Stolnitz elnökletével tartott utolsó munkaülésen a stabil népesedési modellekkel foglalkozó két dolgozatot vitattak meg. *A. J. Coale* szerint a stabil népesedési modell alkalmazásának reneszánsza várható. A népesedési folyamatok igen sok gazdaságilag elmaradott országban a stabil népesedési elmélet törvényszerűségei szerint alakulnak, ami hiányos és pontatlan adatok esetében is lehetővé teszi — a stabil népesedési modell alkalmazásával — a termékenység, a halandóság és a kormegosztás becslését („Stabil népesedési modellek: alkalmazásuk folyamatos népesedési elemzéseknél”). *N. B. Ryder* egy translációs formulát ismertet a periodikus idősorok és a kohorsz paraméterek közötti kapcsolat kifejezésére („A demográfia transláció folyamata”).

A megvitatott tanulmányokról adott beszámolót a Szövetség újonnan megválasztott tisztikarának és a következő ülések helyének ismertetése fejezi be.

T. J.

DEMOGRAFIE

a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Központi Állami Ellenőrzési és Statisztikai Hivatalának folyóirata

1963. No. 4.

SRB, V., KUČERA, M.: Potratovost v Československu v letech 1958—1962. (Az abortuszok számának alakulása Csehszlovákiában az 1958—1962. években.) 289—307. pp.

A művi abortuszok legalizálása óta eltelt öt év statisztikailag feldolgozott tapasztalatai alapján Csehszlovákiában is aktuálissá és lehetségessé vált az abortuszok számának, különböző ismérvek szerinti megosztásának és a népszaporodásra gyakorolt hatásának az elemzése. Bár az abortuszok száma 1961-ig Csehszlovákiában is emelkedett, a születések száma már 1959 óta nem csökken, a születési arányszám és a reprodukciós együtthatók értéke pedig

1961-ig is csak igen lassan csökkent. A szerzők az abortuszok (elsősorban a legális művi abortuszok) számának alakulását az érintett nők kora, családi állapota, gyermekszáma és indokai szerinti bontásban vizsgálják. Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a tisztított születési arányszám csökkenésének üteme a művi abortuszok legalizálása nélkül azonos maradt volna az 1958-ig regisztrált csökkenés ütemével, mintegy 132 ezerre becsülik a művi abortuszok legalizálásával indokolható, öt év alatti születéskiesések számát. A művi abortuszok legalizálását — a szerzők véleménye szerint — ennek ellenére a nők felszabadítási folyamata szerves részének kell tekintenünk. A születésgyakoriság emelkedése Csehszlovákiában elsősorban az újabb ösztönző intézkedések (pl. a fizetett szülési szabadság 26 hétre emelése) hatására remélhető.

ZÁPOTOCKÝ, V.: *Vývoj spotřeby potravin v Československu*. (Az élelmiszerfogyasztás fejlődése Csehszlovákiában.) 308—320. pp.

Az elfogyasztott élelmiszerek kalóriaértékének 22,4%-a Csehszlovákiában importból származik. A szerző nagy gonddal kidolgozott idősorok és nemzetközi egybevetések alapján elemzi a csehszlovákiai élelmiszerfogyasztás főbb sajátosságait és fejlődési tendenciáit, és felvázolja egészségügyi és egyéb szempontokból való korszerűsítésének főbb követelményeit.

BEZOUŠKA, J., VYTLAČIL, J.: *Šetření o využití času obyvatelstva v Československu* (2. část). (A lakosság időfelhasználásáról végzett felmérés eredményei Csehszlovákiában.) 321—330. pp. II. rész.

A címben jelzett reprezentatív vizsgálat módszertani és szervezeti problémáiról a *Demografie* 1962. évi 2. száma számolt be. A vizsgálatnak a jelen cikkben közölt, önmagukban véve is érdekes eredményeit a szerzők elsősorban abból a szempontból vizsgálják, hogy miként lehetne a különböző lakosság-kategóriák napi időalapjának tartalékait az ún. szabad idő növelésére felhasználni.

CHOC, P.: *Osídlení Čech před účástí cizík kolonistů* (4. část). (Csehország az idegenek betelepülése előtt.) 331—340. pp. IV. rész.

A tanulmány ezen utolsó előtti folytatása további adatokat és fejtegetéseket közöl Csehország településtörténetének régmúlt korszakairól.

DOLEJŠÍ, M.: *K metodologickému problému vyjadřování demografických systémů*. (A demográfiai rendszerek leírásának módszertani problémái.) 341—348. pp.

A cikk a demográfiai modellszerkesztés nehézségeit és feltételeit, valamint a módszertani, illetve elméleti kutatások fontosságát és elmaradottságát elemzi.

PROKOPEC, J.: *Ženy a mateřská dovolená*. (A nők és a szülési szabadság.) 349—353. pp.

Az Állami Demográfiai Bizottság 1962 novemberében 6176 nőből álló minta segítségével lebonyolított vizsgálata elsősorban annak a tisztázását tűzte ki célul, hogy mekkora a szülési szabadságuk fizetés nélküli meghosszabbítását kérelmező nők aránya és mik az indokaik, miért válik meg a nők egy része a szülési szabadság eltelte után véglegesen a munkahelyétől, hogyan bántanak munkahelyeiken a dolgozó anyákkal, hogyan vélekednek maguk az anyák gyermekeik egy éves korig való gondozásáról, és hogy káros lenne-e a szülési szabadság meghosszabbítása szakképzettségi színvonaluk szempontjából. A cikk a válaszok társadalmi csoportok, illetve iskolai végzettség szerinti megoszlását is tartalmazó hat táblázatban foglalja össze a vizsgálat eredményeit.

JÍRA, L.: *Pokles porodnosti v USA v letech 1957—1962*. (A nyers születési arányszám csökkenése az Amerikai Egyesült Államokban az 1957—1962. években.) 354—358. pp.

A cikk kimutatja a címben jelzett jelenségnek a propagatív női korosztályok aránya és a korszpecifikus születési arányszámok csökkenésével való

kapcsolatát, és különböző források (elsősorban P. K. Whelpton számításai) alapján felyázolja a termékenység 1970-ig várható alakulását az Amerikai Egyesült Államokban.

V. E.

STANOVNIŠTVO

a Jugoszláv Társadalomtudományi Intézet Demográfiai Kutató Központjának folyóirata

1963. július — szeptember

SENTIĆ, M. — OBRADOVIĆ, S.: *Novi izvori za izučavanje migracije.* (Új források a vándorlások tanulmányozásához.) 305—314. pp.

A belső vándorlás Jugoszláviában az iparosítás következtében egyre nagyobb, ezért a gazdasági tervezés pontosabb adatokat igényel a belső vándormozgalom demográfiai, gazdasági és szociológiai kérdéseiről. A belső vándorlás kutatásának hagyományos módszerei nem elégíthetik ki ezeket az igényeket, ezért az 1961. évi népszámlálás alkalmával a születési helyen kívül vizsgálták az előző lakóhelyet, annak településtípusát, az utolsó vándorlás időpontját és a munkahelyet. A népszámlálás előtt végzett reprezentatív adatfelvételben kutatták a vándorlaskori foglalkozást, a vándorlás okait és az együtt vándorlók körét.

MIKIĆ, F. — HAMERŠAK, J.: *Pismenost i dužina života u Jugoslaviji.* (Az írni-olvasni tudás és az élettartam Jugoszláviában.) 315—338. pp.

Jugoszlávia népességének 75%-a tud írni és olvasni. Az írni-olvasni tudók aránya a férfiak körében nagyobb, mint a nők között. A két nem közötti különbség annál nagyobb, minél kisebb az írni-olvasni tudók aránya a kérdéses területen. A különböző életkorúak írni-olvasni tudási aránya és várható élettartama közötti korreláció kiszámítása általában elég nagy pozitív összefüggést mutat. Negatív korrelációt tapasztaltak viszont az írni-olvasni tudás és a születési arányszám, valamint a csecsemőhalandóság között, bár az utóbbi esetben a összefüggés nem túlságosan erős.

ŠIFRER, Ž.: *Razvitak stanovništva Slovenije u poslednjih sto godina.* (Szlovénia népességének fejlődése az utóbbi száz év alatt.) 339—366. pp.

A szerző az 1857. évi népszámlálástól az 1961. évi népszámlálásig ismerteti Szlovénia népességének fejlődését. Elsősorban a népszámlálási adatokra támaszkodik megyénkénti bontásban, a fejlődés elemzésekor bemutat azonban népmozgalmi adatokat is.

A. R.

KÖNYVEK

YAUKEY, D.: *Fertility Differences in a Modernizing Country. A Survey of Lebanese Couples.* (Termékenységi különbségek egy modernizálódó országban. A libanoni házaspárok vizsgálata.) Princeton University Press, Princeton, N. J., 1961. 204 pp.

Viszonylag nem nagy (mintegy 900 nőre kiterjedő), de gondosan előkészített, végrehajtott és elemzett termékenységi vizsgálat eredményeit tette közzé a Princetoni Népeségkutató Intézet. Az 1958—1959 évben végrehajtott vizsgálatot D. Yaukey és H. Rizk (akkor a beiruti és kairói amerikai egyetemek munkatársai) tervezték, és libanoni orvosok, egészségügyi személyzet és diákok segítségével, közvetetten a kormány támogatásával hajtották végre. Az elemzést a szerző Princetomban végezte. H. Rizk hasonló egyiptomi felvételének adatai a könyv megjelenésekor még nem voltak publikálva.

A vizsgálat célja nem az volt, hogy a libanoni nők egészének termékenységét meghatározzák, hanem az, hogy ismereteket szerezzenek egy közel-keleti ország differenciális termékenységéről, s a termékenységi különbségek okairól. A felvétel tehát nem képviseleti mintavétel volt, hanem jól megalapozott interjú-sorozat. Magyar szempontból — eredményein túlmenően — azért is rendkívül érdekes ez a tanulmány, mert célkitűzéseiben és módszereiben nagyon hasonló az ugyancsak 1958-ban megkezdett magyar termékenységi és családtervezési vizsgálatokhoz (TCS vizsgálat).

A szerző a bevezető fejezetekben vázolja a demográfiai helyzetet, a társadalmi tényezők speciális szerepét (a vallás és a család Libanonban) és a vizsgálat módszereit. A továbbiakban leírja a talált termékenységi különbségeket (vallási szekták, falu-város és társadalmi helyzet szerint), elemzi a termékenységre ható nem szándékolt (a nő kora, az érintkezés gyakorisága, a gyermekgondozás stb.) és szándékolt (abortus, fogamzásgátlás) jellegű tényezőket, a kívánatos család nagysággal kapcsolatos véleményeket.

A vizsgálat tanulságai szerint a termékenység és a családtervezés tekintetében máris elég nagyok a különbségek aszerint, hogy milyen a család szociális státusa. Bizonyos különbségek már a mohammedánoknál is mutatkoznak (főleg a fiatalabb generációknál a társadalmi-gazdasági helyzettel kapcsolatban), de még nagyobbak ezek a keresztényeknél, ahol az iskolát végzett városi nők termékenysége kevesebb, mint a fele a képzetlen falusiakénak. A falusi és városi lakosság között a családtervezés szempontjából is elég nagyok a különbségek, s ezek a vallástól meglehetősen függetlenek. A falusi mohammedánok és keresztények között például sokkal kisebb a különbség abban, hogy helyesnek tartanak-e egy meghatározott gyermekszámot (26 ill. 34%), mint a falusi és a városi mohammedánok között (utóbbiaknál még az iskolázatlanoknál is 75% ez az arány). Az ajánlatosnak tartott gyermekszám egyébként a falusi mohammedánoknál a legmagasabb (4,7), s a városi iskolázott mohammedánoknál a legkisebb (3,8). A védekezési módok közül falun a megszakított érintkezés csaknem kizárólagos, városon pedig főleg az iskolázatlanoknál nagy jelentőségű, míg az iskolázott lakosság közel ugyanolyan mértékben használ condomot. Tekintettel Libanon fejlődő voltára az adatokból bizonyos következtetések vonhatók le a termékenység jövőjére.

Az elemzést igen bő — a könyvnek több mint a felét kitevő — appendixek egészítik ki. Ezek nemcsak az eredmények értékelését teszik lehetővé, hanem értékes anyagokat tartalmaznak hasonló vizsgálatok szerzői számára is.

A. Gy.

VIELROSE, E.: *Elementy ruchy naturalnego ludności*. (A természetes népmozgalom elemei.) Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, 1961, 365 pp.

A demográfiai problémákat mindenki ilyen vagy olyan formában saját bőrén érzi, ezért a szerző olyan kézikönyvet kíván az olvasó kezébe adni, amelyből tájékozódhat a természetes népmozgalom legfontosabb problémáinak lényegéről, jelenlegi állásáról a különböző országokban, valamint a demográfiai jelenségek mérésének egyes módszertani problémáiról.

Az első két fejezet a demográfiai adatforrásokkal, azoknak minőségével, pontosságával foglalkozik. Kitér a gyengén fejlett országok demográfiai adatfelvételeinek problémáira, a hibák javításának lehetőségére. A demográfiai együttthatók megállapításában két ellentétes törekvés érvényesül: minél kisebb csoportok számára állapítunk meg együttthatókat, annál teljesebb képet kapunk a különböző demográfiai jelenségek alakulásáról, mert azok egy országon belül régiók, társadalmi rétegek, életkor, stb. szerint erősen változhatnak; ugyanakkor azonban a kisebb csoportokhoz való viszonyítás esetén nagyobb a hiba lehetősége.

A harmadik fejezet a népesség nem, kor és családi állapot szerinti struktúrájával foglalkozik, vagyis előbb a statikus vizsgálat problémáit ismerteti, és azután tér át a következő három fejezetben a házassági, születési és halálozási mozgalom vizsgálatára. Ezek a fejezetek gazdag nemzetközi és történeti összehasonlító anyagot tartalmaznak.

A. R.

MICHAŁKIEWICZ, Z.: *Przydatność zawodowa robotników w starszym wieku*. (Az idősebb munkások munkaképessége.) Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, 1962, 296 pp.

A munkaerőgazdálkodás racionalizálása szempontjából nagy jelentőségű demográfiai monográfia elsősorban az 1959-ben Lodzban, a pamutipari munkások körében lebonyolított vizsgálat gazdag anyagát mutatja be.

A monográfia nyolc fejezete közül az első az életkor és a munkaképesség közötti összefüggések elemzésének egyre több országban növekvő aktualitását, népgazdasági jelentőségét elemzi és számos szerző nyomán felvázolja az életkorral összefüggő munkaképességvizsgálatok leggyakoribb célkitűzéseit. A munkaképességváltozás közgazdasági szempontból leglényegesebb és leginkább mérhető megnyilvánulásainak a munkatermelékenységnek, az előállított termékek minőségének, a munkatárggyal és munkaeszközökkel való bánásmódnak, az igazolatlan és a betegség miatti távolmaradások arányának, a munkahelyváltoztatás gyakoriságának és a munkahelyhez, valamint a munkatársakhoz való viszonyoknak a változásait tekinti.

A második fejezet a fiziológiai öregedés munkaképességre gyakorolt hatásának a felmérése céljából végzett kísérletekről nyújt áttekintést. Kitér a percepciósi képességek (ezen belül a hallás és a látás), a pszichomotoros képességek, a gyorsaság, az ügyesség, az intellektuális képességek (ezen belül a tanuló- és feladatmegoldó képesség), a képességek kihasználási aránya, a tapasztaltság és számos egyéb tulajdonság korral összefüggő alakulásának problémájára és a munkaképesség szempontjából való értékelésére.

A harmadik fejezet a szükségképpen csak néhány vonatkozásban (pl. termelékenység, termékminőség mérése tekintetében) elvégezhető kísérletek eredményeit a korábbi lengyelországi, amerikai, angliai, franciaországi és csehszlovákiai statisztikai vizsgálatok eredményeivel egészíti ki.

A negyedik fejezet az 1959. évi lodzi pamutipari vizsgálat célkitűzéseit, megszervezését, végrehajtását, anyagainak feldolgozását, fogyatékosságait és eredményeit ismerteti, az ötödik pedig az idősebb munkások betegség miatti hiányzásairól és baleseteinek gyakoriságáról ad részletes összehasonlító áttekintést.

A hatodik fejezet foglalja össze az idősebb munkások munkaképességével kapcsolatos vizsgálatok főbb eredményeit. A 30–39 éves kori munkaképességet a legjobbnak, a 40–44 éves korit átmeneti jellegűnek, a 45–49 éves korit pedig már az öregedés nyomait magán viselőnek tekintve és a 30–39 éves korival összehasonlítva megállapítható, hogy az *idősebb munkások munkájának termelékenysége a fiatalabbakénál alacsonyabb*. A hanyatlás a férfiaknál később kezdődik, mint a nőknél, és a szakképzetlen, valamint a gyors és gépek, illetve futószalag által szabályozott mozgást igénylő munkák esetében jelentősebb, mint a szakképzett, valamint a figyelmet, pontosságot, körültekintést igénylő és időbelileg mechanikusan nem szabályozott munkák esetében. Az idősebb munkások *termékeinek minősége* a nagyobb hozzáértésből, tapasztalásból és munkaszerezetéből adódóan általában *jobb* a fiatalokénál azokban a munkakörökben (pl. kézműiparban), ahol a munka nincs időhöz kötve, és *rosszabb* a korlátozott idő alatt elvégzendő munkát, valamint jó látást, mozgást, hallást, gyors tájékozódást, stb. igénylő munkakörökben, melyeknek az előbbi munkakörökhöz viszonyított aránya a gazdasági fejlődéssel nő. A *munkatárggyal és munkaeszközökkel való bánásmód* az idősebbek esetében *kedvezőbb* (azaz takarékosabb, kíméletesebb), ami összefügg a korral növekvő lelkiismeretességgel, tulajdonszertelemmel, köteleesség- és felelősségérzettel, gondossággal, stb. Az *igazolatlan távolmaradások aránya* szintén az idősebbek esetében *kedvezőbb* (azaz kisebb), ami megnövekedett köteleesség- és felelősségérzetükön kívül a külső kényszerítő körülmények (pl. gyerekek betegsége, házimunka, hivatali ügyek intézése, lakáskeresés, stb.) előfordulási gyakoriságának csökkenésével is összefügg, a *betegség miatti távolmaradások aránya* viszont érthetően az ő esetükben *kedvezőtlenebb* (azaz nagyobb). Körülbelül *egyforma, illetve* valamivel *kedvezőbb az idősebbkori üzemi balesetek gyakorisága és kedvezőbb* (azaz nagyobb) *az idősebbek munkahelyükhöz való ragaszkodása* is.

A megvizsgált szempontok alapján az idősebb munkások munkaképességéről egyértelmű, egy mutatóval mérhető szintetikus minősítés nem adható. Nem bírálható el pl. egyértelműen, hogy az igazolatlan távolmaradások arányának csökkenéséből adódó előnyt a termelékenységcsökkenésből adódó hátrány kiegyensúlyozza, illetve meghaladja-e, stb. A korspecifikus munkaképesség egy-egy megnyilvánulási területének mutatói is rendkívül nagy eltéréseket mutatnak a munka jellegétől, feltételeitől, stb. függően.

A monográfia hetedik és nyolcadik fejezete az idősebb ipari munkások racionális foglalkoztatásának általános elméleti és a lodzi vizsgálatra támaszkodó gyakorlati vizsgálatát nyújtja. Az idősebbek számára kedvező és kedvezőtlen munkafajták meghatározási módszereinek gyakorlati elemzésén kívül bizonyos általánosításra is törekszik és kitér az idősebbek munkája jellegének megváltoztatásával kapcsolatos számos gyakorlati problémára is.

Az értékes, gondolatébresztő monográfiát a főbb következtetések összefoglalása, a lodzi vizsgálat kérdőíve és statisztikai anyaga, valamint a feldolgozott szakirodalmi, illetve statisztikai forrásmunkák jegyzéke egészíti ki.

V. E.

Aging in Western Societies. (Az öregedés a nyugati társadalomban.) Szerk.: BURGESS, W. The University of Chicago Press, Chicago 1960. 492 pp.

A michigani egyetemen, Ann Arborban székelő Inter-University Training Institute in Social Gerontology harmadik kézikönyve nemzetközi összehasonlítást végez: azt vizsgálja, hogy a nyugat-európai országokban az öregkorúaknak melyek a legfontosabb problémái és e problémákat hogyan próbálják megoldani; majd egybeveti az európai tapasztalatokat az egyesült államokbeli tapasztalatokkal, és a megoldásokkal kapcsolatban értékeli azok használhatóságát, alkalmazhatóságát Amerikában.

A könyv három részből áll. Első része tizenegy beható tanulmányt tartalmaz az öregek és az öregedés problémáiról. Négy tanulmánnyal szerepel maga a szerkesztő, a chicagoi egyetem világhírű szociológus professzora, E. W. Burgess. Ő írta az első tanulmányt, amely mintegy kifejti a kötetben tárgyalt problémák jelentőségét, és az utolsó tanulmány szerzője is ő; ebben összegezi a vizsgálatok eredményeit, értékeli a nemzetközi összehasonlítás jelentőségét és javaslatokat tesz az öregedés kérdéseinek egyidejű, több országban azonos szempontok szerint végrehajtott vizsgálataira. Burgess harmadik tanulmánya az öregek családi kapcsolataival foglalkozik. Behatóan vizsgálja a családi formák változását a nyugat-európai országokban és azt, hogy a XX. század derekán a család az egyes országokban mennyiben látja el azokat a funkciókat, melyek a korábbi időkben a családra hárultak az öregek gondozásával kapcsolatban. Tanulmánya, mint ahogy a többi szerzők tanulmányai is, nagymértékben támaszkodik az egyes nyugat-európai országokban végrehajtott vizsgálatokra és a tanulmány végén igen gazdag bibliográfiát közöl. Negyedik tanulmányát Seymour L. Wolfbeinnel együtt írta: ez a foglalkoztatás és nyugdíjazás kérdéseivel foglalkozik.

A kötet első részében szereplő tanulmányok között szerepel Philip M. Hauser és Raul Vargas munkája, mely az öregedés problémájának demográfiai aspektusát vizsgálja. A szerzők elsősorban azt tanulmányozzák, hogy a népesség korstruktúrájának változásában mi a szerepe a születési, a halálozási és a migrációs arányszámok változásának. Behatóan foglalkoznak a svéd és az amerikai korstruktúra alakulásával és zárt stabil reprodukciós modellek segítségével kimutatják, hogy az utóbbi évtizedekben a születési arányszám változásának sokkal nagyobb volt a szerepe az öregkorúak arányának növekedésében, mint a halálozási arányszám csökkenésének.

Az öregek anyagi helyzetével Wilbur J. Cohen foglalkozik és az egyes európai országok nyugdíjrendszereire nézve igen értékes anyagot gyűjt össze. Nagy érdeklődésre tarthat számot Wilma Donahue tanulmánya is, mely az öregek lakásproblémáival foglalkozik és beszámol arról, hogy milyen megoldásokkal kísérleteztek eddig az egyes nyugat-európai országokban. A szerző kifejti, hogy e téren, az öregek speciális igényeit figyelembe vevő lakásépítkezés terén az Egyesült Államok elmaradtak a nyugat-európai országok mögött és sokat tanulhatnak tőlük, elsősorban a skandináv országoktól és az Egyesült Királyságtól. Figyelemre méltó Robert J. Havighurst tanulmánya, mely az öregeknek látszólag kevésbé fontos, a munkájuktól és családjuktól független, társadalmi kapcsolatait vizsgálja. E kapcsolatok jelentősége az öregek életében kétségtelenül másodlagos, viszont jelentős szerepük lehet az öregedő ember izolálódásának megszüntetésében, és e kapcsolatok megteremtése könnyebb feladat a szociálpolitika számára, mint például a megfelelő

családi körülmények megteremtése. Igen érdekes és elgondolkoztató, amit az öregek klubjáról és szervezeteiről ír, melyek különösen Skandináviában és Hollandiában örvendenek nagy népszerűségnek.

A kötet második része tizenegy rövid esettanulmányt és három törvény-, illetve rendeletgyűjteményt közöl.

A könyv harmadik része tizenöt statisztikai táblát tartalmaz, amelyek anyaga ma már erősen elavult.

Cs. Sz. L.

CALOT, G.: *Cours de calcul des probabilités*. (Valószínűségszámítás.) Dunod, Paris, 1964. 256 pp.

A *Statistique et programmes économiques* című gazdaságmatematikai sorozat harmadik köteteként jelent meg G. Calot valószínűségszámítási kézikönyve. Tartalma egyben a Gazdasági Programok Tanulmányi Központja által szervezett statisztikai tanfolyam második része, a leíró statisztika, mint első rész, és a matematikai statisztika, mint harmadik rész között.

Foglalkozik a kombinatorika elemeivel, a valószínűség definíciójával, a valószínűségszámítás axiómaival, a valószínűségi mintavételek sémáival, a Bayes féle valószínűségekkel, az egydimenziós valószínűségi változó fogalmával, az egydimenziós valószínűségi törvénnyel, a kétdimenziós valószínűségi változókkal és valószínűségi törvénnyel, a valószínűségi változók függvényeivel, a diszkrét és folytonos valószínűségi törvényekkel, a stochasztikus konvergeneciákkal.

A világos tagolás, az egyes fejezetekhez csatolt példák és az a tény, hogy a szerző minden fontosabb megállapítást, ahogy mondja, „matematikai nyelven” és „francia nyelven” is megfogalmaz, igen jól használható tankönyvvé és kézikönyvvé teszik Calot munkáját.

A. R.

BECKER, GARY S.: *An Economic Analysis of Fertility*. (A termékenység közgazdasági elemzése.) (In: Demographic and Economic Change in Developed Countries. A Report of the National Bureau of Economic Research, New York. Princeton University Press. 1960. 536 pp.) 209–240. pp.

A szerző kísérletet tesz a termékenységet meghatározó tényezők szerepének gazdaságméleti szempontból történő megvilágítására. A gyermekeket a gazdasági javakhoz — elsősorban tartós fogyasztási cikkekhez — hasonlítja, akik szüleik rájuk irányuló szükségleteit bizonyos (elsősorban természetbeni) szolgáltatások formájában elégítik ki. Amennyiben munkájuk révén szüleiket a felneveltetési költségeiket meghaladó összegű jövedelemhez is juttatják, a termelési javak szerepét is betöltik. A termékenység alakulását — annak fiziológiai korlátai között — a jövedelmek, a felneveltetési költségek, a születésszabályozás gyakorlatának ismerete, a gyermekek iránti szükséglet intenzitása, illetve a szülők koruktól, vallásuktól, stb. függő ízlése és egy ún. bizonytalansági tényező határozzák meg. A jövedelmek növekedése, illetve a felneveltetési költségek csökkenése a *kívánt* gyerekszám, illetve közgazdaságtani terminológiával élve: a gyerekek iránti kereslet növekedéséhez vezet, ami a születésszabályozás gyakorlatának megfelelő ismerete esetén a *tényleges* gyerekszám növekedésében is kifejezésre jut. A gyerekek iránti keresleten mindig meghatározott minőségű gyerekek kereslete értendő. A gyermekek minősége felneveltetési költségeik nagyságától függ. A jobban táplált, ruházott, iskolázott, üdültetett stb. — tehát drágább — gyerek egyben jobb minőségűnek is számít. A jövedelemnövekedés a gyerekek minőségének számukénál jelentősebb arányú növekedésével is együttjár.

A szerző különös részletességgel igyekszik bizonyítani azon alaptételeit, hogy a jövedelemnövekedés a gyerekek minőségének (jelentős arányú) növekedésén kívül mennyiségük (kevésbé jelentős arányú) növekedését is maga után vonja. A bizonyítást jelentősen megnehezíti, hogy a differenciális termékenységre vonatkozó adatok világszerte a jövedelemnagyság és a gyerekszám közötti negatív korrelációra utalnak. A szerző szerint azonban ezek az adatok csak akkor jelentenek tétele cáfolatát, ha a különböző jövedelmi

kategóriákhoz tartozó szülők esetében feltételezhető lenne a születésszabályozás ismeretének azonossága. Az alacsonyabb jövedelmi kategóriákba tartozás azonban — mint ez az indianapolisi termékenységi vizsgálat anyagaiból is kitűnik — egyszersmind a születésszabályozás ismeretének alacsonyabb színvonalát is jelenti és fordítva.

Becker koncepciójának kifejtését két bíráló követi. *James S. Duesenberry* elsősorban a különböző minőségű gyermekek egymással való helyettesíthetőségének és a felneveltetési költségek természetének *Becker*-féle elgondolását kifogásolja. Valamely meghatározott foglalkozással, jövedelemmel, műveltséggel, stb. bíró szülők egyáltalán nem választhatnak pl. szabadon aközött, hogy csak két gyerekük legyen-e, akikkel egyetemet végeztetnek, vagy négy, akikkel csupán a középiskolát járatták ki. E téren a választás szabadságának szociológiai korlátai különösen erősek. A gyerek életszínvonala majdnem minden vonatkozásban mechanikus függvénye a szüleiének, az ettől való eltérések kivételnek tekintendők. A felneveltetési költségek a szülők jövedelmével egyidejűleg nőnek, ami gyengíti a jövedelem- és gyerekszámnövekedés közötti pozitív korrelációra vonatkozó *Becker*-féle állítás meggyőző erejét. Vitatható a gyermekek minőségét a felneveltetési költségek nagyságával azonosító fel fogás is.

Bernard Okun bíráló megjegyzései többek közt szintén a gyermekek minőségének és a jövedelemnövekedés gyerekszámnövelő hatásának *Becker*-féle koncepciójára vonatkoznak. Ha a felneveltetési költségek az áremelkedés miatt nőnek és a gyerek ugyanannyi és ugyanolyan termékeket és szolgáltatásokat fogyaszt — állítja *Okun* —, akkor nem beszélhetünk a gyerek minőségének javulásáról. Az árváltozásoktól függetlenül is csak ugyanazon családi egységen belül tekinthető értékesebbnek az a gyerek, akire többet költenek. Nem feltétlenül értékesebb az a gyerek, akinek táncóráiért szülei jelentős összegeket adnak ki, mint az, aki nagyértékű, de olcsón kölcsönözhető könyvek olvasásával tölti idejét. A jövedelemnövekedésnek szükségképpen együtt kell járnia a felneveltetési költségek nagyarányú növekedésével, de nem kell együtt járnia a gyermekek számának növekedésével.

Gary S. Becker gondolatai igen érdekesek minden vitathatóságuk ellenére is, és feltétlenül alkalmasak arra, hogy ösztönzést adjanak az e téren folytatandó további kutatásokhoz.

V. E.

Les zones de peuplement industriel ou urbain. (Az ipari, vagy városi népesség övezetei.) Paris. 1962. 170 pp.

A francia népszámlálások 1801 és 1946 között kizárólag a közigazgatási egységekre vonatkozóan közöltek adatokat. Ezek a közigazgatási egységek (megyék, járások, községek, városok) azonban határaikat többségükben még a 18. század végén nyerték, ezért már az első világháború után nyilvánvalóvá vált, hogy nem esnek egybe a tényleges gazdasági, társadalmi és települési egységekkel. A nagy városok régen túlnyúltak közigazgatási határaikon és bekebelezték a szomszédos településeket is.

Ezt felismerve az I. N. S. E. E. (Institut National de la Statistique et des Études Économiques) az 1954-es népszámlálás adatait már egyes nagyvárosi agglomerációkra vonatkozóan is közzéadta. Az agglomerációk elhatárolása akkor még első kísérlet volt, 1959-ben felülvizsgálták és kiegészítették a népszámlálás rendszerét. Önmagában azonban a városi agglomerációk kijelölése sem bizonyult elegendőnek, a városi agglomerációk és a tisztán falusi övezetek között ugyanis olyan átmeneti övezetek találhatók, melyeknek lakossága többségében már nem mezőgazdasági munkát végez, hanem a városban, vagy valamely közeli üzemben dolgozik, de lakóhelyét ezért még semmiképpen nem lehet városnak tekinteni.

Ezek az övezetek leggyakrabban a nagy városok körül helyezkednek el, ide tartoznak az „alvó” települések, de egyes ipari bolygó városok is. Így az 1954-es népszámlálási anyagon kidolgozták Franciaországban ezeknek az agglomerációkat meghaladó, de bizonyos szempontok szerint még homogén (ez elsősorban a mezőgazdasági népesség kis arányszámában mutatkozik meg) népességi övezeteket.

Ezeknek az „ipari, vagy városi népességi övezeteknek” nevezett nagy területi egységeknek az elhatárolásánál az övezetbe tartozó települések kiválasztásához a következő ismérveket használták fel:

1. az övezetekbe sorolták az összes városi települést,
2. a nem városi, de kifejezetten ipari településeket,
3. a két előző típus „alvó” városait,
4. minden kifejezetten nem mezőgazdasági települést,
5. végül a kiválasztásnál fontos szempont volt az illető település népességszámának az alakulása. Általában ipari, vagy városi népességi övezetbe tartoznak azok a települések, melyeknek a népességszáma gyorsan nő. Az övezeteken kívül a fogyó, elnéptelenedő területek maradtak.

Ezeknek az elveknek az 1954-es népszámlálás adataira való alkalmazásával megállapították, hogy Franciaország népességének 70,4 százaléka él ipari, vagy városi népességi övezetekben és ide tartozik a települések 23,8 százaléka is, bár az összes övezet az ország egész területének csak egyötöd részét foglalja el. A városi agglomerációk ezzel szemben a népességnek csupán 58,6 százalékát, a településeknek pedig 6,2 százalékát tömörítik.

A kiadvány részletes adatokat közöl az övezetekbe besorolt települések népességszámával és foglalkozási megoszlásával kapcsolatban.

Sz. I.

FOLYÓIRATCIKKEK

PYKE, M.: *Family Planning: An Assesment.* (Családtervezés: áttekintés.) *The Eugenics Review*, 1963. No. 2. 71—79. pp.

Az 1963. évi „Galton” előadás a családtervezés angliai helyzetéről, kialakulásáról, jelenlegi problémáiról, a születésszabályozás és az eugenika kapcsolatáról adott áttekintést. Az úttörők: *Bentham, Place, Bradlaugh, Besant* és a többiek fellépésétől a jelenlegi eredményekig hosszú és küzdelmes út vezetett. A *Malthusianista Liga* által már 1881-ben tartott első születésszabályozási kongresszus, *Marie Stopes* fellépése, az általa 1921-ben alapított első születésszabályozási klinika megnyitása, az ezt követő években a születésszabályozás propagálására és előmozdítására alapított több szervezet működésének megindulása, majd 1930-ban a *Nemzeti Születésszabályozási Tanács* — a későbbi *Családtervezési Szövetség* — megalakulása voltak az út jelentősebb állomásai.

1962-ben a Szövetséghez már 383 klinika tartozott. A páciensek száma — akiknek jelentős része ugyan csak tanácsért fordult a klinikához — megközelítette a 300 000-et. A hivatásos egészségügyi személyzet mellett mintegy 3000 önkéntes dolgozó segíti a Szövetség munkáját. A Szövetségnek több albizottsága van, részben orvosi, részben jogi; külön szerv foglalkozik a fogamzásgátlókkal kapcsolatos kutatásokkal és az orvosok speciális képzésével; működik egy terhességmegállapító központ is. A Szövetség jelentős publikációs tevékenységet folytat; negyedévenként megjelenő folyóirata a „*Family Planning*” („Családtervezés”).

A Szövetség tevékenysége sokban hozzájárult a születésszabályozásról kialakult közvélemény megváltozásához is. Egy vonatkozó vizsgálat eredménye szerint az 1950 és 1960 között létrejött házasságok 70%-ában folytatnak tudatos védekezést a fogamzás ellen. *Glass* professzor véleménye szerint a szülőképes kor befejezéséig ez az arány legalább 87%-ra emelkedik.

Napjainkban, mikor a világ népességének egyharmada szenved az éhségtől vagy rosszul tápláltságtól, különösen nagy jelentősége van a születésszabályozás elterjedésének. A Szövetség az erre irányuló nemzetközi együttműködésben is jelentős szerepet játszik.

A születésszabályozás szükségességének hirdetőit gyakran az a vád éri, hogy a „faji öngyilkosság” propagálói. Mi sem cáfolja ezt jobban, mint az, hogy a születésszabályozási ismeretek szélesebb körű elterjedése óta a születési arány magasabb, mint annak előtt. Önmagában a születésszabályozás nem szükségszerűen csökkenti a születési arányt. Ez tapasztalható az Egyesült Államokban is.

T. J.

MAZUR, D. P.: *A Demographic Model for Estimating Age-Order Specific Fertility Rates.* (Egy demográfiai modell a kor és születési sorrend szerint specifikus születési arányszámok becslésére.) *Journal of the American Statistical Association.* 1963. Vol. 58. 774–788. pp.

Az utóbbi években egyre szaporodnak azok a kísérletek, amelyek egyes (néha speciális, máskor többé-kevésbé összetettebb) demográfiai jelenségek modellszerű leírására törekednek. E kísérletek – bármilyen szűk területre terjednek is ki – értékesek, mert felhasználásukkal később sor kerülhet egy átfogóbb, realisabb demográfiai modell elkészítésére. Jelen dolgozat a kor-specifikus születési arányszámok bizonyos alapparaméterei között fennálló kapcsolatok explicit feltárását tűzte ki céljául. Fő eredménye a korszpecifikus születési arányszámok és a *maximális* korszpecifikus születési arányszám közötti kapcsolat egy formális leírása, amelyet a következő formula fejez ki:

$${}_tB_x = {}_tB_i \left(\frac{x - w_1}{i - w_1} \right)^r \left(\frac{w_2 - x}{w_2 - i} \right)^{\frac{(w_2 - i)}{(i - w_1)}}$$

és $r = \left(\frac{w_2 - w_1}{w_2 - i} \right)^{(-1)^n}$, ahol $n = \begin{cases} 1 & \text{ha } x > i \\ 2 & \text{ha } x < i \end{cases}$

E formulában:

t = az a naptári év, amelyre az adatok vonatkoznak,
 w_1, w_2 = a propagatív kor alsó és felső határa,
 i = a t évben a maximális korszpecifikus születési arányszámnak megfelelő kor,

${}_tB_x$ ill. ${}_tB_i$ = az x illetve i korbeli specifikus születési arányszámok a t évben.

Hasonló összefüggés áll fenn a kor és születési sorrend szerint specifikus születési arányszámokra vonatkozóan is. A modell illusztrációjául elsősorban az Egyesült Államok 1950. évi népszámlálásának adatai szolgálnak. Az empirikus és becsült korszpecifikus születési arányszámok közötti eltérés például (amely az i -korban természetesen zérus) a legexponáltabb koréveknél maximálisan 10–20 1000 megfelelő korú nőre eső élveszületés, míg más koréveknél e számok maximuma 20–30 körül mozog (itt a relatív hiba igen nagy). A dolgozat a modellt alkalmazhatónak véli más demográfiai jelenségek (pl. korszpecifikus házasságkötési, válási arányszámok stb.) leírására is.

A szerző megemlíti, hogy modelljének bizonyos fogyatékségei vannak és eljárása a későbbiekben minden bizonnyal finomításra szorul.

Kétségtelen, hogy a modell indoklása jelen formájában hiányos. Nem tér ki a dolgozat a hasonló esetekben általában felmerülő olyan kérdésekre, mint: más ismert ferde eloszlásokból kiinduló és ugyancsak számításba vehető modellekkel való összehasonlítás; a szereplő paramétereknek más paraméterekkel való helyettesítése; a paraméterek értékeinek legjobb határfokú becslése, stb. Az ily módon kissé elnagyolt tárgyalásmód és a szembetűnő sajtóhibák ellenére a modell a demográfiai jelenségek kérdéses körében mégis érdekes kezdeményezésnek tűnik.

T. K.

OSBORN, Fr.: *Excess and Unwanted Fertility.* (Nem kívánt és többlettermékenység.) *Eugenics Quarterly*, New York, 1963. No. 2. 59–72. pp.

Az Amerikai Egyesült Államokban 1800 körül a nyers születési arányszám 55 ‰ volt, jelenleg 22,5 ‰, ugyanezen időszak folyamán a népességszám 5 millió főről több mint 190 millióra emelkedett. Ugyanakkor a termékenység, illetőleg családnagyság tekintetében gyökeres átalakulás következett be. Még 1800 körül az egy házas nőre eső átlagos élveszületési szám 6–7, 1910-ben már csak 4,7; a termékenység mélypontja az 1906–1910. évi női születési kohorszba esik, amelyre nézve az átlagos családnagyság 2,27 volt.

A termékenység átalakulásának döntő tényezője a születéskorlátozás elterjedése, amely szoros összefüggésben áll az urbanizálódás folyamatával.

Ennek sajátosságaira nézve fontos tájékoztatást nyújtanak a házásoknak a családnagyság tervezésére vonatkozó elgondolásait jellemző adatgyűjtések.

A Princeton-vizsgálat keretében a kívánt családnagyság átlaga 3,2 gyermek volt. Országos viszonylatban ezt a számot redukálni kell egyrészt a terméketlen nők, másrészt az egy gyermekes, gyermektelen házias nők és a hajadonok hányadának figyelembevételével. Ilyen alapon országos átlagban 2,34 élveszületés esik egy nőre a propagatív időtartam folyamán. A családnövekedési vizsgálat szerint ugyanez a szám: 2,38.

A nem kívánt születések számának meghatározásához szükséges adatokat elsősorban a családnövekedési felvétel szolgáltatja. E tekintetben megkülönböztettek teljesen és részlegesen szabályozott, valamint többlet-termékenységet. Az első esetben a születések a családtervezéssel teljes összhangban következtek be, a második esetben a születés időpontja már nem felelt meg a tervnek, végül a harmadik csoportban a születés ténye maga nem esett bele a házastársak legalább egyikének a családnagyságra vonatkozó elgondolásába. A legutolsó terhessegek 16%-a ebbe a kategóriába tartozott: a többlet-termékenység hányada erősen növekszik a családnagysággal, csak 6% volt az első születéseknél, 56% a hatodik vagy magasabb sorszámú születéseknél. Figyelembe véve a házasságon kívüli születéseket, amelyeknél a többlet-termékenység 75%, továbbá a nem fehér fajhoz tartozó női népességet, az összes élveszületésekből 17,2–19,4% tekinthető a nem kívánt többlet-termékenységből származottnak. *Whelpton* számításai szerint az 1960. évben a propagatív korú női népesség termékenységének megfelelően az egy nőre számított befejezett termékenység 2,87 élveszületés, ebből levonva a többlet-termékenységnél megfelelő születéseket, a kívánt átlagos születési szám értéke gyanánt 2,37 adódik.

További fontos kérdés a születésszabályozási módszerek elterjedtségének a lemérése. A családnövekedési vizsgálat szerint a kikérdezett nők közül összesen 70%, a még termékeny idősebbek közül legalább 10 évvel a házasságkötés után 92% alkalmazott fogamzásgátló módszereket. A születéskorlátozás elsősorban a műveltségi színvonallal van kapcsolatban: az egyetemi végzettségű házaspárok 92%-a él vele, míg az ennél alacsonyabb képzettségűeknek csak 69%. A jövedelmi színvonal is fontos tényezője a születésszabályozásnak, különösképpen a többlettermékenységnek. Ez utóbbi a legkisebb a legalább 6000 \$ jövedelmű családoknál, a kisebb jövedelmű kategóriákban fokozatosan emelkedik. Az öt vagy több gyermekes családoknak több mint a felére legalább egy nem kívánt élveszületés esik.

Az előzőekből megállapítható, hogy az egyetemi végzettség nélküli nők eddigi magasabb termékenysége nem a nagyobb család iránti vágynak, hanem a születéskorlátozási módszerek kisebb mértékű és kevésbé eredményes alkalmazásának tulajdonítható. A megadott kívánt születésszámok átlaga mintegy 10%-kal magasabb a stationér népességnek megfelelő mértéknél. Amennyiben a termékenység csökkenése következtében 10 év alatt a családnagyság erre a színvonalra süllyedne le, és ezután változatlan maradna, úgy a népességszám még 2022-ig emelkedne, s ezután 300 millió fő nagyságban stabilizálna. A gyermekszám csökkenése főképpen az alacsonyabb műveltségű rétegekben, különösképpen a kisjövedelmű nagybó családok csoportjában volna a legnagyobb mértékű. Mindenesetre a népesség előreszámlálásánál a születéskorlátozás elterjedtségére és eredményességére vonatkozó mérőszámokat a legteljesebb mértékben figyelembe kell venni.

Th. E.

GIURCANEANU, Cl.: Schimbările intervenite în variația teritorială a densității populației R. P. Române. (Románia területi népsűrűségében történt változások.) Revista de Statistică 1963. No. 6. 29–40. pp.

A területi népsűrűség vizsgálata nemcsak a demográfia tudományának egyik jelentős mutatója, hanem nélkülözhetetlen eszköze egyes gazdaságpolitikai jelenségek tanulmányozásának is.

A népesség területi eloszlásának kiszámításánál két mennyiség szerepel: a népesség száma egy adott időpontban és egy meghatározott terület nagyság. A népességet teljes egészében (össznépesség), vagy csak egy részét (mezőgaz-

dasági népesség, aktív népesség, stb.) vehetjük számításba. Úgyszintén különbözőek lehetnek a területi egységek, melyekre a számítások vonatkoznak. Így beszélünk országos, tartományi, mezőgazdasági területi, hegyvidéki, folyómenti, városi, stb. népsűrűségekről.

A népsűrűség leggyakrabban használt mutatója a népesség *relatív sűrűségének* mutatója, melyet a népességnek a területhez való viszonyításából nyerünk. Ennek reciprok értéke az egy lakosra jutó területegységet fejezi ki. A népsűrűség kifejezésének egy másik módja a lakosok közötti átlagos távolsági mutató, amely méterben fejezi ki, hogy a terület egyes lakosai milyen távol vannak egymástól, feltételezve, hogy a népesség eloszlása azon a területen egyenletes.

A tanulmány megvizsgálja Románia falusi és városi népességének relatív sűrűségét az 1948. I. 25-i népszámlálás és az 1962. I. 1-i népesség alapján.

1948-ban a falusi népesség átlag sűrűsége 54,9 fő volt km²-ként, ami 1962-re 61,7-re növekedett. Ugyanakkor az országos relatív sűrűség (tehát a városokkal együtt) 66,8 és 78,4 volt. A népsűrűség növekedése Moldovában és Közép-Munténiában a legjelentősebb, több mint 20 fő km²-ként. Erdélyben átlagosan 5, de Marosvásárhely, Torda, Nagybánya és Szatmárnémeti környékén a növekedés meghaladta a 10 főt. Brassó és Hunyad környékén csökkent a népsűrűség. A legtöbb város népessége növekedett, közülük Biczul város 878 %-kal, Hunyad város pedig 446 %-kal növelte lakosainak számát.

Az elemzés szemléletesebbé tétele céljából négy térképet közöl, hármat a falusi népességre, egyet a városok népességére vonatkozólag.

P. E.

EBERT, M., TRILLER, J.: *Die Entwicklung der Eheschliessungen in der DDR von 1946 bis 1962.* (A házasságkötések alakulása az NDK-ban, 1946—1962.) *Statistische Praxis*, 1963. No. 9. 252—255. pp.

A házasságkötések mélypontja az NDK-ban a második világháború után, 1946-ban volt, ettől kezdve törés nélkül emelkedett 1950-ig, majd 1957-ig esett és 1958-ban újra emelkedni kezdett. A szerzők ennek a hullámzó jellegű népmozgalmi jelenségnek az okait kutatják és magyarázzák. Az 1946-os mélypont a hitleri háborút követő gazdasági és szociális viszonyok következményének tekinthető. A házasodási korban levő férfiak vagy elesetek a háborúban, vagy hadifogságban voltak. Amint a viszonyok normalizálódtak, a házasságkötési mozgalom is kezdett emelkedni. A szerzők az emelkedési tendencia okait számos körülményben látják. Ezek közül kiemelkedik a háború alatt megözvegyült nők újbóli házasságkötése, a háborús viszonyok következtében szétzilálódott házasságoknak rendezése, az illegitim kapcsolatoknak legalizálása. Ennek nagyságára jellemző, hogy 1961-ben 67 000 gyermek olyan házasságból született, melyben a házasságkötés és a gyermekszületés között kilenc hónapnál kevesebb idő telt el. A közlemény behatóan foglalkozik a házasulók korával és a házasulók közötti korkülönbséggel. 1950-től kezdve jelentősen előretolódott a házasságralépési kor és csökkent a házasságot kötő férfiak és nők közötti korkülönbség.

M. G.

GUTKIND, P. C. W.: *La famille africaine et son adaptation à la vie urbaine.* (Az afrikai család helyzete és alkalmazkodása a városi életformához.) *Diogenes*. 1962. No. 1. 93—112. pp.

A szerző Kampalában (Uganda, Brit Kelet-Afrika) végzett családkutatásainak eredményeire támaszkodva igyekszik felvázolni az afrikai család fejlődésének tendenciáit az urbanizáció hatása alatt. Megállapítja, hogy a tradicionális afrikai társadalomban a családi szervezet különösen nagy szerepet játszott. A házasság Afrikában nem egyszerűen két egyén közötti szerződés, hanem két családi csoport szövetsége. Ezek az idővel rendkívül kiterjedő és vérségi rokonságon alapuló családi csoportok nagy szerepet játszanak a társadalom felépítésében, egyes törzseknel pedig, ahol házasságot a szigorú előírások miatt csak osztályon belül lehet kötni, a családi csoportok képezik a politikai szervezet alapját is.

Az urbanizáció folyamata jelenlegi fázisában még nem bomlasztotta fel teljesen a tradicionális afrikai családszervezetet, bár közreműködik az ősi családforma lazulásában. A városba vándorlók többsége család nélkül érkezik, a vándorlók vagy még nőtlen fiatal emberek, vagy családjukat falun hagyó házasok. Városban tartózkodásukat általában ideiglenes jellegűnek tervezik, valamely meghatározott feladat megvalósítása (pénz gyűjtése valamire, stb.) után vissza kívánnak térni szülőföldjükre. Míg ők a városban tartózkodnak, addig családjuk többé-kevésbé a régi módon illeszkedik az ősi családi szervezetbe. Ez az ideiglenes jellegű városba vándorlás is bomlasztólag hat azonban a törzsi szervezet formáira. A törzsi szervezet komoly terhet ró tagjaira, olyan mértékben követeli meg egymás gazdasági támogatását, amit a városon dolgozó ipari munkások anyagi helyzete nem tesz lehetővé. Így a nagy családi csoportok több tényező mellett szintén elősegítik az afrikai városokban tapasztalható pauperizációs folyamatot, hozzájárulnak a városok körül keletkező nyomornegyedek kialakulásához.

A véglegesen városba költözött családoknál a változás már sokkal mélyrehatóbb. Természetesen városi körülmények között már nem képzelhető el a nagy családi csoportok együttélése. A csoportok továbbélése arra korlátozódik, hogy a városba újonnan felköltöző rokonok szállást vesznek a régi városi lakosoknál s nagyon általános jelenség az is, hogy a rokonok gyermekei az iskoláztatás idejére hozzájuk költöznek.

A családforma legújabb fejlődési tendenciájaként az afrikai városokban is egyre kiterjedtebben figyelhető meg, hogy a házasságot sem jogilag, sem egyházilag nem törvényesítik. Bár ezek a „vadházasságok” teljesen idegenek az ősi afrikai társadalmi normáktól (sokkal inkább, mint az európaiaktól), általában a jelenség mégsem vált ki erkölcsi tiltakozást. Igaz ugyanakkor az is, hogy a házasság törvényes megkötése mind falun, mind városon növekvő tekintélyt biztosít.

A szerző megállapítja, hogy bár a család befolyása az afrikai társadalomban csökkenőben van, az afrikai demográfiai és szociológiai kutatások kizárólag a családi élet még elmélyültebb tanulmányozásán nyugodhatnak.

Sz. I.

THOMPSON, B., FINLAYSON, A.: *Married women who work in early motherhood.* (Anyaságuk első éveiben dolgozó férjes asszonyok.) *The British Journal of Sociology*, 1963. Vol. XIV. No. 2. 150—168. pp.

A férjes asszonyok aránya a dolgozó nők között az utolsó években erősen emelkedett Skóciában és Angliában egyaránt, s a jövőben előreláthatólag tovább fog emelkedni. Tisztázandó tehát, hogy a férjes asszonyok, főleg az anyák munkavállalása összeegyeztethető-e a harmonikus családi élettel és a gyermekek egészséges fizikai és pszichikai fejlődésével.

Az adatfelvétel eredetileg a családnövekedést mérte fel 253 Aberdeen-i (Skócia) asszonynál az első gyermekük születését követő öt év alatt. Ezek az asszonyok 1950—53-ban születtek, és kombinált orvosi-étrendi-pszichológiai-társadalmi felvétel alanyai voltak; ezt a felvételt öt év múlva megismételték. A tanulmány összehasonlítja azokat az asszonyokat, akik otthon maradtak azokkal, akik fizetett munkát vállaltak ezen öt év alatt, s részletezi az utóbbiak társadalmi jellemzőit.

Az öt év alatt az asszonyok 35%-a vállalt fizetett munkát vagy volt kisegítő családtag; ezek 13%-a teljes munkaidős, 7%-a részmunkaidős, 8%-a időleges munkát (3 hónapnál rövidebb) és 7%-a időszakos, illetve kisegítő munkát vállalt.

A nők maguk munkavállalásuk indokául elsősorban anyagiakat jelöltek meg; másodsor személyes jellegű okokat: kellemes légkörű munkahely, a háztartási munka megunása, stb.; harmadszor kötelezettségeket vagy szíveséget; régi főnök kisegítése, családi vállalkozásokban való részvétel, stb. A nők meglepően nagy része nem tervszerűen, hanem véletlenül vagy esetenként vállalt munkát. A dolgozó asszonyok fele tért vissza leánykori foglalkozásához az öt év alatt.

Munkát a következő okokból nem vállaltak azok az asszonyok, akik otthon maradtak: férj ellenzése (a szellemi dolgozók 13, a szakmunkások 34

és a segéd munkások 43%-a ellenezte felesége munkavállalását); a gyermekek kicsi kora (ezen anyák egyrésze a jövőben kíván munkát vállalni); egészségi okok; elégedettség az otthonon belüli élettel.

A családok közel felében a nagyanyák vállalták a gyermek felügyeletét, de ebből a férj édesanyja csak az esetek egyötödében. A negyvenes éveikben levő nagymamák asszonyleányainak 46%-a dolgozott, a hatvanas években levőknek viszont már csak 16%-a.

A közfelfogással szemben az Aberdeen-i tapasztalatok azok, hogy a dolgozó nők férjei nemigen segítenek a háztartásban. Pontosabban, a férfiek 27%-a segített bármely munkában szükség esetén, 27%-a csak a „férfias”, nehéz munkákban (szénhordás, padlókefélés, stb.) és 46%-a semmiben.

Ami az asszonyok munkavállalásának a családi harmóniára és a gyermekekre gyakorolt hatását illeti, a dolgozó nők 48%-ánál volt jó ez a harmónia, 35%-nál közepes és 17%-nál rossz; a háziasszonyoknál ez az arány 68, 26, illetve 6%. Tehát eszerint a családi harmóniára nem előnyös a munkavállalás, viszont a dolgozó nők közel felénél igen jó volt ez a harmónia, s az asszony munkavállalása sokszor oldott meg problémákat. A rossz családi élet tehát távolról sem velejárója az asszonyok és anyák munkavállalásának.

R. S.

SAUVY, A.: *Demographic ageing*. (Demográfiai öregedés.) *International Social Science Journal* (UNESCO). (E szám összefoglaló címe: Old age — Öregkor.) 1963. Vol. XV. No. 3. 355—365. pp.

Szerző felsorolja a demográfiai öregedés lehetséges okait, s kifejti, hogy téves a régi hiedelem, mely szerint teljesen, vagy főleg a halálozás csökkenése okozza az előregedést. Ezt példákkal támasztja alá, éppúgy, mint a másik tételt, mely szerint a demográfiai öregedés oka a születési arány csökkenése. Részletezi ennek hatásait a fiatalok, felnőttek és öregek arányára, valamint a halálozáscsökkenés hatásait is. Az ilyen előreszámítást helyesnek tartja, mert konstans termékenység mellett, a vándorlásokat kikapcsolva, a halálozási mutatót variálhatja. Ilyen előreszámítások azt bizonyították, hogy ahol a termékenység konstans, a 60 éven felüliek aránya úgyszólván változatlan marad. Növeli a halálozáscsökkenés az öregek abszolút számát — innen a közhit, — az öregek arányát azonban a népességen belül nem. Ha azonban az endogén halálokok csökkenthetők, illetve kitolhatók, erős öregedés állhat be. Egy stacioner népességben, amelyben mindenki százéves koráig élne, a hatvanasok 40%-ot képviselnének, amely arányt persze még egyetlen ország sem ért el. A jövőben tehát a halálozás csökkenése igenis vezethet a népesség előregedéséhez.

A szerző ezek után részletezi a ki-, illetve bevándorlás hatását, amely természetesen a vándorlók korától függ.

Demográfiailag primitív népeknél (magas termékenység és magas halálozás) a népesség fiatal, a 65 éven felüliek aránya 4% alatt van. Modern világunkban azonban szélesen változók az arányok, 2,5 és 12% között.

Ezután a szerző előreszámítások eredményeit állítja fel számos európai országra vonatkozóan az öregek arányát illetően, abból indulva ki, hogy a halálozási törvényszerűségek aránylag stabilak, a termékenység esetleges változása pedig csak később hat ki az öregek arányára. Szerinte 1976-ban Kelet-Németországban lesz a legmagasabb az öregkorúak aránya a világon, 21,3%. A demográfiai öregedés jelensége azonban, ha különböző mértékben is, de világszerte.

Ma minden ország azon probléma előtt áll, hogy népessége vagy túlméretezetté, vagy előregedetté válik. A két demográfiai állapot, a primitív (várható élettartam 30 év) és a fejlett (ugyanaz 70 év) között az öregek száma négyeszeresére nő. Ez történt Franciaországban a demográfiai változás kezdete óta, s még nem érte el az ország a fejlett stabilitás állapotát. Más országokban 8—10-szeresére is nőtt az öregek száma. Ha a többi korosztály száma is ezzel arányosan nőtt volna, ma a demográfiailag fejlett nyugat-európai országok népessége közel két és félszerese lenne a ténylegesnek. Ez persze komoly gazdasági nehézségekhez vezetett volna. Másrészt, ha egy ország konstans szinten szándékozik tartani népességét a halálozás csökkenése ellenére, drasztikusan

kellene csökkentenie a születések számát, ami újabb megrázkódtatást okoz. E két végtel között számos átmeneti megoldás van. A demográfiai öregedés dilemmája élesen és elkerülhetetlenül fennáll tehát, a közvélemény azonban részben nincs tisztában vele, részben nem is szándékozik tudomásul venni.

R. S.

JAROCHOWSKA, M. A.: *Próba klasifikacji semantycznej na przykładzie teorii optimum zaludnienia*. (Szemantikai osztályozás kísérlete a népességi optimum elméletének példáján.) *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1963. No. 4. 95–105. pp.

A cikk tárgya kísérlet a tudományos elméletek új osztályozási módszerének alkalmazására. Ezt a kísérletet a népességi optimum elméletével végzi; ez az elmélet azért különösen alkalmas a kísérlet céljára, mert meglehetősen világosan különválnak a többi gazdaságdemográfiai és demográfiai problémáktól.

A népességi optimum elméleteit eddig vagy kronológiai rend szerint, vagy a népesség növekedés optimista vagy pesszimista megítélése szerint osztályozták. Ez az eljárás egyoldalú, ezért a szerző új, grafikus módszert alkalmaz. Két szempontból osztja fel a népességi optimum elméleteket: az elméletek típusa szerint megkülönböztet: I. utilitarista, a népesedéspolitikai céljait közvetlenül szolgáló koncepciókat, II. a népesedési jelenségeknek a gazdasági jelenségekre gyakorolt hatását értelmező koncepciókat, és III. a gazdasági jelenségeknek a népességre való hatását előtérbe helyező koncepciókat; az elmélet fejlődésének korszakai szerint pedig megkülönbözteti: 1. az alapösszefüggések megfogalmazásának korszakát (*Cannan*-tól az első világháborúig), 2. az elemző vizsgálatok túlsúlyának korszakát (a két világháború között), és 3. a komplex vizsgálatok korszakát (a második világháború óta).

Ha az egyes népességi optimum elméletek helyét megjelöljük olyan koordinátarendszerben, ahol a függőleges tengelyen az elmélettípusok, a vízszintes tengelyen pedig az időrend (illetve az elmélettípusok) szerepelnek, érdekes megfigyeléseket tehetünk. Az elmélet fejlődése során egyre inkább túlsúlyba jutnak a gazdasági életnek a népességre gyakorolt hatását előtérbe helyező vizsgálatok, viszont utilitarista típusú elmélet a második világháború után már egyáltalán nem született. Az előbbi típushoz tartozó elméletek nagy súlyt helyeznek a munka technikai felszereltségének változására, a munkapiacra, valamint a vándorlásokra, mint a népsűrűség-különbségeket kiegyenlítő tényezőre (*Landry, Mukerjee, Plummer*, stb.), a második világháború óta pedig egyre átfogóbb elemzésekkel találkozunk ebben a típusban, a demográfiai tényezőkön túlmenően gazdasági, szociológiai, sőt lélektani szempontokat is figyelembe vesznek (*Fromont, Sawvy, Leibenstein, Buquet*, stb.). Az újabb vizsgálatok azonban kevés újat alkottak, inkább compilációs és retrospektív jellegűek voltak.

A szerző szerint a tudományos elméletek osztályozásának bemutatott módszerét más társadalomtudományok területén is fel lehet használni.

A. R

SCHACHTER, S.: *Birth Order, Eminence and Higher Education*. (Születési sorrend, kiválóság és magasabb képzettség.) *American Sociological Review*. 1963. Vol. 28. No. 5. 757–768. pp.

Számos tanulmányban tettek olyan megállapítást, hogy a tudósok, kiválóságok nagyjából elsősülött vagy egyetlen gyermekek voltak. Szerző e témával foglalkozó kiterjedt irodalomban csak két esetben talált ellentétes véleményt, hogy tudniillik a kiválóság független a születési sorrendtől illetve gyakran a család utolsó gyermekéből lett híres ember. *Cattell* és *Brimhall* 1921-re vonatkozó tanulmányát ismerteti részletesen, ahol 1154 megkérdezett amerikai tudós adatait dolgozták fel. A beérkezett 855 válasz alapján a család gyermeklétszáma és a születési sorrend szerint összeállított tábla azt mutatja, hogy a tudósok több mint 40%-a elsősülött vagy egyetlen gyermek.

A régebbi tanulmányokhoz időbelileg illő vizsgálatokat utólag nem lehet folytatni. Ebben a cikkben szerző olyan adatokat közöl, melyek valószínűsítik, hogy az elsősülöttek túlaránya a kiválóságok között csak annak tükröződése, hogy a felsőoktatási intézményekben is többségben vannak az elsősülöttek, akár kiválóak, akár nem.

Bemutatja a minnesotai egyetem egy karának összes hallgatóiról 1959-ben és 1961-ben készült vizsgálat eredményét, az ugyanott 1961-ben végzett hallgatók adatait, ahol az elsőszülöttek aránya 50–58%, valamint egy felvételt a minneapolis-i főiskola összes hallgatóiról, ahol az elsőszülöttek túlsúlya nem olyan erőteljes, mindössze 35%-ot képviselnek. Igen fontos lenne az összehasonlítás szempontjából az össznépesésre vonatkozó ilyen irányú vizsgálat, ez azonban az Egyesült Államokra vonatkozóan nem állt szerző rendelkezésére. Ezért egy 1957. évi nyugat-németországi reprezentatív felvétel alapján készült táblát közöl, mely szerint 32,6% az elsőszülöttek és egyetlen gyermekek aránya az össznépeséghez viszonyítva.

Hangsúlyozza a cikk, hogy megbízható következtetést csak olyan vizsgálatból lehetne levonni, ami azonos időpontban született, azonos területi egységen élő személyek különböző csoportjaira vonatkozna. A fentiekből is meg lehet azonban állapítani, hogy a kiválók nagyrészt a magasabb iskolai végzettségűek közül kerülnek ki; ezért valószínű, hogy mivel a magasabb képzettséghez jutók között több az egyetlen, illetve elsőszülött gyermek, a tényekből felmerülő kérdésre a választ elsősorban gazdasági és társadalmi okok között kell keresni.

H. L.

LITTERER-MARWEGE, W.: *Rozwój ludności a potrzeby mieszkaniowe w latach 1960–1980*. (A népesség növekedése és a lakásszükségletek az 1960–1980-as években.) *Gospodarka Planowa*. 1963. No. 7. 29–32. pp.

A cikk célja nem a távlati terv kidolgozásában alapul vett népesség növekedés következtében felmerülő lakásszükségletek megállapítása, csak e szükségletek megállapításának néhány problémájára kíván rámutatni.

A lakásszükséglet előreszámításának első megközelítésében a lakásszükséglet növekedését a felnőtt népesség növekedésével arányosnak veszik. Ennek következtében ki lehet küszöbölni a 20 éven aluli népesség előrebecslésével kapcsolatos bizonytalansági tényezőt. A 20 éves és idősebb népesség 1960-tól 1965-ig lassabban nő az össznépeségnél, mert ekkor lépnek felnőtt korba a háborúban született nemzedékek, később azonban feltételezhetőleg gyorsabban nő, mert Lengyelországban is a születési arányszám csökkenésére számítanak.

A számítások következő lépésében figyelembe kell venni a felnőtt népesség és háztartások arányának változását. Egyrészt a falusi népesség nagyarányú a városokba irányuló vándorlására számíthatnak, ennek következtében sok több nemzedékből álló parasztcsalád szétválik, tehát a háztartások száma fokozottan nő. Ugyanilyen hatása lenne, ha a vizsgált húszéves időszakban a mezőgazdasági tulajdoni struktúra lényegesen megváltozna, azaz a túlnyomórészt egyéni parasztgazdaságokból álló lengyel mezőgazdaságban a szövetkezetek szerepe erősen megnövekedne; valószínű ugyanis, hogy az egyéni gazdaságban dolgozó, egy háztartást alkotó nagy parasztcsaládok szétválnának.

Mivel az előrebecslések szerint a falusi népesség abszolút száma nagyjából változatlan marad, a városokban igen nagy lakásszükséglet jelentkezik a városbavándorlás következtében. Fokozza ezt a szükségletet, hogy a vizsgált húszéves időszak második felében előreláthatólag különösen nagymértékben fog nőni a házasságkötések száma. Külön gondolni kell az idősebb korosztályok különleges lakásszükségleteinek fedezésére, valamint a lakóhelyétől távol dolgozó fiatalság megfelelő elhelyezésére munkásszállásokon, stb.

A. R.

DYKSTRA, JOHN W.: *The United States and Population Control Programs*. (Az USA és a népszaporodás korlátozására irányuló programok.) *Population Review*, 1962. január, VI. k. 1. sz. 65–68. pp.

A szerző véleménye szerint az olyan országoknak, mint India, Indonézia és Pakisztán, életszínvonalát nem lehet lényegesen növelni, ha a népszaporodás jelenlegi aránya nem csökken. Az Egyesült Államok azonban eddig nem volt hajlandó a népszaporodás korlátozására irányuló programoknak segítséget nyújtani, annak ellenére, hogy a kérdéses országok egyes vezető államférfiai ilyen kéréssel fordultak az amerikai kormányzathoz.

A szerző ebben a cikkben, amely az Indiai Demográfiai Intézet lapjában jelent meg, ennek az álláspontnak az okait kutatja. A következő csoportokat és nézeteket sorolja fel, amelyek ellenzik a népszaporodás korlátozását:

1. A római katolikus egyház hivatalos álláspontja elítéli a mesterséges fogamzásgátló szerek használatát, sok egyházi vezető azonban ezen túlmenően minden, a népszaporodás mérséklésére irányuló törekvést is ellenez. A szerző hozzáteszi, hogy a római katolikusok befolyása az Egyesült Államokban számarányuknál — 23% — sokkal nagyobb, minden politikusnak figyelembe kell vennie ezeknek a tömegeknek hatását a választások alkalmával.

2. A befolyásos üzleti körök minden új indiait, jávait, stb. termékeik új vásárlójának tekintenek. Különösen erős ez az álláspont a mezőgazdaság körében, ahol a terméktöbblet elhelyezése állandó probléma.

3. Sok amerikai szerint az életszínvonal-különbségek egyedüli oka a lakosság energiájában és ügyességében mutatkozó különbség, ezért a fejletlen országokba oktatókat, szakembereket kell küldeni, a népszaporodás korlátozásának nincs jelentősége.

4. Azok sem támogatják az ezirányú programokat, akik szerint a születési arányszám csökkentésének egyetlen eredményes módja az életszínvonal emelése, vagy a közoktatás kiterjesztése.

5. Az ilyen nézetek képviselői tudományos művekkel is alátámaszthatják álláspontjukat. *Colin Clark* például „A népesség és a szabadság növekedése párhuzamosan halad?” című cikkében (*Fortune*, 1960. december) azt fejtegeti, hogy a népesség növekedése a gazdasági fejlődés és a haladás előfeltétele. Példaképpen Anglia, Japán és Hollandia fejlődését, valamint Franciaországának a második világháború előtti stagnálását említi.

6. Különböző, a nagy gyermekszámot pártoló egyéb nézetek is hatást gyakorolnak. (Lásd a szerző cikkét: „A sok gyermeket pártoló befolyások az amerikai kultúrában”, *Sociology and Social Research*, 1959. november—december).

A szerző hangsúlyozza, hogy a népszaporodás korlátozására irányuló programokban nyújtott segítség csak kiegészítése lehet az elmaradott országoknak nyújtott segítségnek.

A. R.

INDEX 25.191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.

Telefon: 358-530

Kiadóhivatal: Budapest II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530

Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat

Felelős kiadó: Hajdú Györgyné

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft

Csekkszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B.

8. sz. folyószámlájára)

640333. Athenaeum Nyomda. Felelős vezető: Soproni Béla igazgató